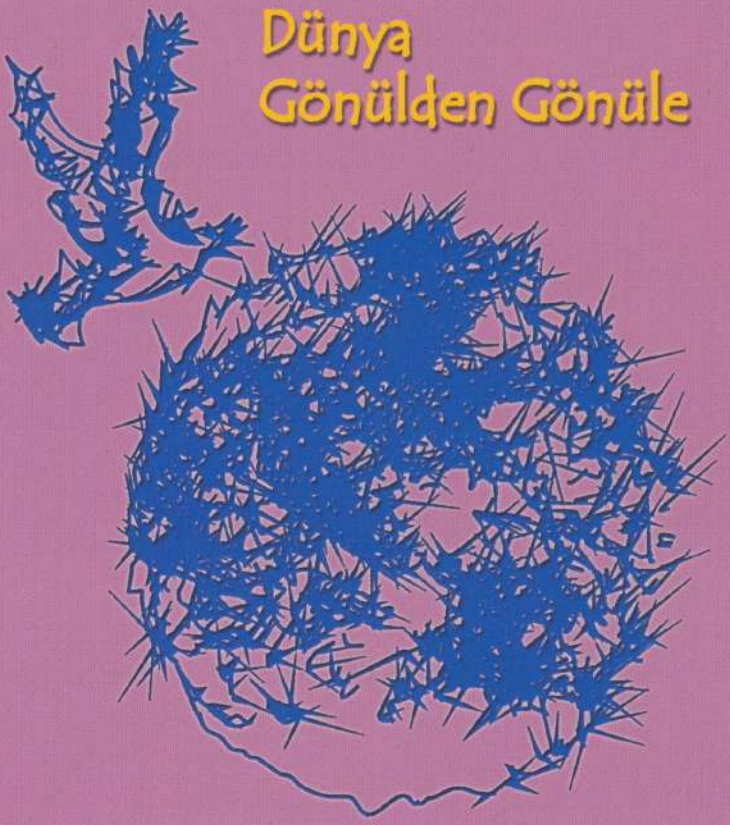
Ahmet İnam

Dünya Gönülden Gönüle

2. Baskı

ODTÜ YAYINCILIK©

Ahmet İnam, 1947 Sandıklı doğumlu. 1989'dan beri ODTÜ Felsefe Bölümü'nde profesör. 1967 yılından bu yana edebiyat dergilerinde eleştiri ve denemelerini yayımlıyor. Yayımlayabildiği kitaplarının sayısı 10'u geçiyor.

İnsanın bedeni, duyguları, aklı ve çevresiyle nasıl bir arada yaşayabileceği sorusu çerçevesinde dönen, kendimizi anlatmanın, anlamanın, kendimizle ve öteki insanlarla anlaşmanın zorluklarını yorumlamaya çabalayan *Gönül Felsefesi* adını verdiği bir yaşam biçiminin hakkını vermeye çalışırken çilesini çekiyor.

ISBN 978-975-7064-16-9

Ahmet İnam

ODTÜ YAYINCILIK©

DÜNYA GÖNÜLDEN GÖNÜLE
Ahmet İNAM

ISBN 978-975-7064-16-9

ODTÜ Geliştirme Vakfı
Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları
ODTÜ Yayıncılık

© Tüm yayın hakları ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.'nindir. Yayıncının izni olmaksızın, hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir bölümü ya da tümü yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni
Levent GÖNÜL

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni
Emrullah ÖZ

2. Basım Temmuz 2009
Öncü Basım Yayım Tanıtım Ltd. Şti.

ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.
İnönü Bulvarı, ODTÜ Yerleşkesi 06531 ANKARA
Tlf.: (312) 210 38 70 - 210 38 73
Faks: (312) 210 15 49
E-posta: odtuyayincilik@odtuyayincilik.com.tr
İnternet: www.odtuyayincilik.com.tr

İçindekiler

ÖNSÖZ v

EĞİTİM

1. Eğitimin Sorgulanması İçin Öneriler 3
2. Sınav: O Büyük Öğretmen 10
3. Umudumuzla Geleceğimiz Arasında Sınav Gemisi 17
4. Kendini Sınamayı Bilmeyene Sınav Yaramaz 27
5. Eğitişim mi, Öğütüşüm mü? 29
6. Bir Muhabbet Olarak Eğitişim 32
7. Bahçemizde İki Hoca: Biri Sokrates Biri Yunus 35
8. Anadolu Bozkırında Bir Bilim Çiçeği: Orta Doğu Teknik Üniversitesi 43
9. Üniversitelerde Bilimsel Etkinliğin Örgütlenmesi 51
10. Akademik Yaşam Üstüne Bir Konuşma 59
11. Hayaller Üniversitesi 63
12. Akademik Değerlendirme Üstüne Bir Konuşma 66
13. Hülya Eğitimi 69
14. Mizahın Eğitimdeki Yeri 75
15. Mizah Kaynağı Olarak Eğitim Sorunlarına Genel Bir Bakış 80

ÇEVRE

1. Bir Kent Yaratmak 85
2. Kent Denen Bilmece 88
3. Yaşanacak Bir Mekân Tasarlamak 101
4. Titreyen Tavşandaki Şiir 113
5. Doğanın Divanında Doğru Söylensin 118
6. Çevre Ahlakının Yeni Yorumlarına Doğru 121

7. Kıyamet Nasıl Kopacak?
Eleştirel Bir Çevre Anlayışına Doğru....128
8. Çevreyi Beden Aracılığıyla Okumak....138
9. Bedenim Kimin?....144
10. İnsan Önce İçindeki Çevreyi Güzelleştirmeli....150
11. Çevre Mühendisinin Çevreyi Kavrayışı Üstüne....153
12. İnsan Kirlenmesi....157
13. Çevre Eğitiminin Felsefi Temelleri....166
14. Aynı Çatı Altında Canlar:
Aile Kavramının Bir Yorumu....172
15. Çevrelenmiş Bir Çevrede İnsan Olma Savaşı....179

HAYAT

1. Kalite ve Felsefe....191
2. Yapay Zeka Geri Zeka mı?....200
3. Mühendislik ve Ahlak....207
4. Değişimciler Ne Zaman Değişecek?....211
5. Geçmişimi ve Toplumumu Anlama Yolunda:
Bir Muhabbettir Eleştiri....216

YÜZLERİNDEN OKUDUKLARIM

6. Yüzlerinden Okuduklarım....221
7. Malum ile Malulüz: Meçhuldedir Şifa....227
8. Çirkin Yaratıcı....233
9. Peygamber Taslakları....238
10. Numaracılar....242
11. Sımsıcaklar....247
12. Gönlümüz Uyuyor mu?....251
13. Doğruyu Sömürenler....256
14. Ne Kadar 'Kelle'yiz Biz?....259
15. Ruhu Güdükler....262
16. Canım Yobazlarım Benim....265

KÜLTÜR

17. Canlı ve Heyecanlı Kültür Atmosferinde,
Cıvıl Cıvıl Düşünce İklimine Doğru....271
18. Mustafa Kemal Gönlümüzün Neresinde?....278
19. Dünyaya Yan Bakma Biçimi Olarak Mizah....283
20. Okyanus Dibindeki Anarşist Fark Ediş....288

Önsöz

Kitaptaki yazılar eğitim, çevre ve "hayat" konusunda yazmış olduğum denemelerimden bir bölümünü içeriyor. Hemen hepsi yayımlanmış yazılar. Çoğu 1990 yılından sonra geliştirmeye çabaladığım Gönül Felsefesi hazırlıklarını oluşturuyor. Bu konularda sözlerimi söyleyip bitirmiş değilim.

Ahmet İNAM
Ağustos 1998

EĞİTİM

1

Eğitimin Sorgulanması İçin Öneriler

Kendini devingen biçimde var etmek isteyen toplum, eğitim düzenine sahip çıkmalı, onu sürekli olarak yeniden değerlendirebilmelidir. Eğitim elbette uzmanca bilgiler isteyen bir işleyişe sahiptir. Eğitimin değerlenirilip gelişmesinde uzmanların görüşleri, çalışmaları önemlidir. Ama, toplumuna, kültürüne, yaşayışına sahip çıkmak isteyen herkes, eğitim uzmanı olsun ya da olmasın eğitim üstüne görüş geliştirmelidir. Eğitimi değerlendirmek, hayatımızı değerlendirmektir. Geçmişimizi, geleceğimizi... Eğitimci olalım ya da olmayalım, yaşarken hepimiz eğitiliyoruz, eğitiyoruz. Öğretiyoruz, öğreniyoruz. Kimse okulda okusun ya da okuasın, içinde bulunduğu toplumun eğitim düzeninin dışında olamaz. Öyleyse, toplumumuzdan, kendimizden, dostlarımızdan, düşmanlarımızdan bile sorumluysak, eğitim düzenimizden de sorumluyuz. Onu değerlendirebilmek hakkına sahibiz. Sorumluluğumuz bu.

Her toplumun bir eğitim düzeni vardır. Zaman içinde varlığını sürdürmek, geçmişteki değerlerini yeniden değerlendirerek geleceğe bağlamak, genç insanlara, deneyim ve bilgi birikimlerini aktarmak, onların da bu birikime katkılarını sağlamak, bu katkılarla toplumun diğer düzenlerini etkilemek, değiştirmek eğitim düzeninin işlevleri arasındadır.

Eğitim düzeni kendi haline bırakılamaz. Nedeni açık: Hayatımız kendi haline bırakılamaz. Bilgilerimiz, bilimimiz, sanatımız, kültürümüz... Değerlendirilmeli, yeniden gözden geçirilmeli, eleştirilmelidir.

Uzman dostlarımızın karşı çıkışlarına saygı duyuyorum. Uzmanlar, danışmanlarımızdır. Onlarla tartışırız, onlardan öğreniriz. Onlarla birlikte eğitim düzenimiz üstüne düşünürüz. UNUTMAYALIM Kİ, EĞİTİM KİMSENİN TEKELİNDE OLAMAZ. Bu hayat bizim hayatımızdır. Eğitim de bizim eğitimimiz. Eğitim düzeni, toplumun diğer düzenleriyle eşgüdüm içinde yürüyecekse, bize tepeden inme, hayatımızla bir türlü bağlarını kuramadığımız malumat yüklemek yerine, içimize sindirebileceğimiz bilgi edinme yollarını gösterecekse, sesimizi dinlemelidir. Burada yeni bir terim önerisiyle geliyorum: Bundan böyle eğitime eğitişim diyelim. Eğitim karşılıklıdır; çünkü etkileşmeye, iletişime dayanır. Eğitim, Türkçe' mizde "eğmez" sözcüğüyle çağrışım yapıyorsa, eğitişim durumuna geldiğinde, bu, "eğme"nin, biçim vermenin karşılıklı oluşunu gösteriyor demektir. Eğitici bizi eğitir, biz de onu. Eğitişiriz birlikte.

İşte toplumun herhangi bir bireyi olarak, hayatımız eğitim düzeninin içinden geçiyorsa, eğitiliyorsak, değerlendiriliyorsak bu süreç içinde, biz de eğitimimizi değerlendirelim. Öyle öğrenciler olalım ki öğrenirken, öğrendiklerimize katkımız olsun bizim de, öğretebilelim. Öğrenim hayatımız, "öğretişim" olsun. Bunu sınıf içindeki hayatımızdan başlayarak, okul sonrası, yaşayışımızın her aşamasında, ölünceye dek uygulamaya çalışalım. Öğrenirken edilgen olmayalım. Değerlendirilirken, öğretmenimizi, sınıfımızı, okulumuzu, eğitim düzenimizi değerlendirelim. Bir defalık değil, sürekli olarak, yeniden, yeniden...

Bakın bize, farkında olarak ya da olmadan temel değerler öğretiliyor. Örneğin, büyüklere saygı, küçüklere sevgi duymamız gerektiğini, vatanımızı sevmemizi, milletimize yararlı evlatlar olmamızı... Oysa, genel ve çoğu kez belirsiz bu görüşlerde, hayatımızın daha derinlerde yatan noktaları unutuluyor: Nasıl "saygı" duyulur? Nasıl "sevilir"? Toplumumuza "yararlı" olmak ne demektir? Bütün bu kavramların anlamları değişiyor. Yeniden değerlendirilmezse anlamlarını yitiriyor. Görünüşte "saygılı", görünüşte "sevgi dolu" olup da saygısız, sevgisiz yaşayabiliyoruz.

Malumat ediniyoruz. Ders kitaplarımız bunun içindir. Dünyayı, hayatımızı tanımak için gereklidir. Eğitim düzenimiz bize malumat sunarken (özellikle bilgi sözcüğünü kullanmıyorum. Benimseyip, hayatımıza katabildiğimiz, kullandığımız, papağanı olmadığımız, gerekçelerini, kaynaklarını bir ölçüde verebildiğimiz malumata bil-

gi diyorum.), bu malumatla hayatımız arasında nasıl bir bağı varsaymaktadır? Sana şu malumatı veriyorum; çünkü bunu öğrenirsen şunları kazanırsın diyor mu? Elbette. Ders kitapları böyle yazılıyor. Arada yazılanların, eğitimcilerce gerekçeleri veriliyor. Bu gerekçeleri biliyor muyuz? Bunlar öğrenciye neden söylenmiyor? Ders kitaplarına ayrı bir bölüm olarak neden konulmuyor? O zaman öğrenci, eğer ilgili ve yeterli ise bu gerekçeleri eleştirmez mi? Eğitişim başlamaz mı? **Öğretmenine ya da kitap yazarına, "bana bunu okutuyorsunuz, okuyunca şu becerileri, alışkanlıkları, erdemleri kazanacağımı söylüyorsunuz. Özür bende mi, öğretmende mi, kitap yazarında mı, eğitim düzeninde mi?"** demez mi?

Saygıdeğer uzmanlarımız burada öğrencinin programını eleştirecek gücü olamayacağını söyleyebilirler. Müfredat programlarını, onların kitaplaştırılmasını, aktarımını yalnızca uzmanlar mı eleştirirler?

Eğitim bir cumhuriyettir; egemenlik öğrenenler ve öğretmenler arasında paylaşılır. Eğitim kendi kendini, öğrenen, öğreten, planlayanlarla birlikte yönetir. Onu dışarıdan, toplum hayatının gereksinmelerinden, beklentilerinden, geçmişteki değerlerinden kopuk ilkelerle yönlendiremezsiniz. BELLİ BİR GRUBUN TEKELİ ALTINDA OLAMAZ. OLİGARŞİ YA DA ARİSTOKRASİ DEĞİLDİR, EĞİTİM.

Hayatımızın hızlı değişimine yanıt verebilecek devingen yapıya sahip, kendini yenileyebilen, özürlerini, eksiklerini saklamayan, eğitimle ilgili herkesin değerlendirmelerine, görüşlerine, tartışmalarına açık bir eğitim düzeni, hayatımızı anlamlı kılabilir. Bir parçası, bir üyesi olmaktan utanmayacağımız bir düzen. ***"Bir düzen, diyorum. Yerleşik değerleri olan. Sürekli yenilenmenin yanı sıra, gelişi güzel, keyfimizce değiştiremeyeceğimiz, yaz boz tahtası haline getirilemeyecek, temel ilkeleri olan bir düzen."*** Devingen bir biçimde kendini değişen dünyada, değişen görüş ve bilgilere uyarlarken, toplumun temel değerlerine, insan anlayışına, yaşama biçimine saygılı, yerleşik bir yapısı olabilen bir düzen.

İşte böyle bir düzende sesimizi yükselteceğiz. Talep edeceğiz. Bu düzene kavuşmak için eğitim adına yapılıp edilenleri, ortaya konan ürünleri değerlendireceğiz.

Bu sayfalarda, eğitimle ilgili eleştirilerini, beklentilerini, sıkıntılarını dile getirecek genç okullarla eğitim düzenimizin yeniden değer-

lendirilmesine ışık tutacağız. Eğitimin bir eğitişim, öğretimin bir öğretişim olduğunu göstermeye çalışacağız. Okur, eğitimin kendi kendine öğrenmeyi öğrenmek, kendini ve öğreticilerini eleştirmek olduğunu görecek. Başta bu yazıyı yazan beni eleştirecek. Okurun bu eleştirisine olanak sağlamak için, düşündüğüm eğitim düzeninin bazı temel noktalarını anlatacağız. Eğitimin boyutlarından söz edeceğiz. Eğitim düzenimiz hangi sorulara yanıt aramalıdır, nasıl bir dünya ve insan için insan yetiştirmelidir? Görüşlerimi söyleyeceğim. Bir tartışma açmak istiyorum. Sağlıklı eğitişim için. Eğitimine sahip çıkacak bir toplum için. Dünyaya sesini duyuracak geniş bilim adamları için. Teknoloji yaratacak, üretecek heyecanlı, tutkulu insanlar için.

Eğitimin Boyutları

Çok boyutlu bir düzendir eğitim. Başka türlü söylersek: Eğitimin birçok bileşeni vardır. Önemli gördüğümüz bazılarını tartışmaya açacağım. Sorgulamaya çalışacağım düzeni, bu boyutlarını ele alarak tanımayı deneyebiliriz.

Gençlere ulaştırılmaya çalışılacak bilgilerin teorik temellerinin göz ardı edilmemesi gerekiyor. Eğitimin ilk boyutu olan teorik ya da kuramsal boyut, dünyaya karşı bilim ve düşünce adamlarının takınması gereken bir tavrı da gösteriyor. Eğitim yalnızca pratiğe, uygulamaya, sonuç getirici görgü, bilgi ve hünere yönelmeli. Müfredat programları hazırlanırken, kitaplar yazılırken, derslerin iletişim biçimleri göz önüne alınırken, kuramsal tavır, kuramsal bakış öğrencinin düzeyi gereği ayrıntısıyla anlatılamasa da öğrenciye duyurulabilmeli. Öğrenci, öğrendiği bilgileri hayatına uygulamaya çalışırken, onların arkasındaki kuramı sezebilmeli. Kuramsal bakış, bakılan nesneye uzaktan bakıştır. Yoğun, derin düşünce ile yürütülür.

Eğitim hayat içindir. Bizim hayatta karşılaştığımız, çoğu kez "somut" diye nitelendirdiğimiz sorunları çözmek içindir. Kuramın ne yararı vardır bu sorunların çözümünde? Anlatacağımız konunun yararlı, kolay anlaşılır, pratik yanlarını tartışsak, yalnızca bunları öğretsek ne olur? Önce konuyu (konunun kuramsal temellerinin olduğunu varsayıyoruz) çarpıtmış oluruz. Eksik iletmiş oluruz. "Bunlar kuramsal ayrıntılar, öğrenmeye gerek yok" derseniz, kuramı önemsemeyen bir tavrı, öğrenciye olumlu tavır olarak göstermiş olursu-

nuz. Böyle bir düzen, yaratıcı, sorgulayıcı, bilimin temel kuramlarını kavrayabilen bilim adamlarını yetiştiremez. Taklitçi, uygulayıcı, kendisine verilen bilmeceleri çözen insanlar çıkar ortaya.

Kuramı önemseyen eğitim düzeni, derinliği olan insanların yaratılmasına katkıda bulunur.

İkinci boyut ahlak alanındadır. Bilginin oluşumu da, aktarımı da ahlaksal bir yapı içindedir. İnsanla, toplumla, birey olarak insanların ahlaksal karakterleriyle, birbirleriyle ilişkileriyle ilgilidir. Bilgi, görgü, değerlerin genç insanlara iletimi, onlarla bu yolla kurulan iletişim belli bir ahlak anlayışı içinde gerçekleştirilmelidir. Öğrenci, öğrendiği bilgileri toplumun ortadan kaldırması için kullanmamalıdır. Sömürüye, haksızlığa, zulme, sorumsuzluğa izin veren bir bilgilenme, düzenimizin dışında kalmalıdır. Burada bence eğitim düzenimizdeki yeterince tartışılmamış bir konuyu gündeme getirmekte yarar var. Bilgi ahlakı, bilim ve düşünce ahlakı, ahlak dersleri okunarak mı kazanılmalı yoksa, ahlak, bilginin aktarımında mı ortaya konmalı? Hangi konuyu öğretiyorsak, öyle bir tavırla, öylesine örnek eğiticiler olarak öğretelim ki konunun ahlaksal boyutunu, konunun içinde görsün öğrenci. Yoksa, bilgilerin öğretilişi, tartışılışının dışına düşen, kendi başına bir konuymuş gibi ele alınan ahlak, "havada" kalır. Sıradan öğütler dizgesi olmanın ötesine geçemez.

Coşku boyutunu unutmayalım. Genç insan coşkuludur. Duyarlıdır. Bilgi aşktır. Aşk içinde aktarılmalı, aşk içinde tartışılmalıdır. Anlattığı konuya karşı soğuk, heyecansız eğiticiler, duyarsız, yılgın öğrenciler yok bizim eğitim düzenimizde. Olmamalı. **Bir spor karşılaşmasında, bir konserde duyulan coşku, bilgilenirken neden duyulmasın? Neden eğitim bir eğitişim haline gelirken, bir zevk olmasın? Neden ondan keyif alınmasın?**

Elbette altyapının yerinde olması gerekir. Damı akan, sobası, kaloriferi yanmayan sınıflarda, geçim derdine, can derdine düşmüş öğretmenden nasıl bir bilim heyecanı bekleyebiliriz ki? Eğitimin coşku boyutunun temel koşullarından biridir toplumsal, ekonomik boyut. Toplumsal çalkantının, huzursuzluğun, ekonomik sıkıntının, eğitim düzenini tümüyle ortadan kaldırıverme tehlikesi vardır. Kısaca altyapısal boyut diyebileceğimiz bu özellik, eğitim düzeninin "olmazsa olmaz" koşuludur. Yeterli altyapıya sahip eğitim düzeni, "teknik" donanıma kavuşturulmalıdır. Laboratuvar malzemeleri,

gerekli araç gereç, bilgisayarlar ve diğer elektronik olanaklar ve bunlarla öğrenen, bunları kullanabilip, bilgiye erişebilen, teknik teknolojik boyutunun olduğunu söyleyebilir. Öyleyse, teknik olanaklarla, yeterli toplumsal, ekonomik desteğe sahip, toplumuna, kültürüne, tüm insanlığa ve öğrendiği bilgiye karşı sorumluluğu olan, öğrendiklerini yalnızca pratik çıkar amacıyla değil de kuramsal kaygıyla da bakabilen öğrenci, öğretmen, eğitimcilerin oluşturduğu eğitim düzenini arıyoruz.

Bu nitelikleri tamamlayacak boyutlardan biri de, eğitimin tarih boyutudur. Her eğitim düzeninin, içinde yer aldığı kültürle birlikte, bir geleneği vardır. Düzen, bu geçmişi yorumlayabilmeli, şimdiki hayatımıza, düşünce, düşünme biçimlerimize ulaştırabilmelidir.

Bu geçmiş, canlı, yaratıcı bir gelecek beklentisiyle birlikte gitmelidir. Gelecek boyutu, şimdi ve geçmişle birleşerek üç boyutlu bir zaman anlayışıyla zenginleştirilmelidir. Umut zenginleştirilmelidir. Umut vermelidir, bir eğitim düzeni, genç insanın neyi umacağı, gelecekten ne bekleyeceği konusunda ışık tutmalıdır ona.

Bilgiyi öyle aktarmalıyız ki, eğitişim öyle yürütülmelidir ki, eğitişimciler (öğrenciler, öğretmenler, uzmanlar...) yaşama sevinci duymalıdırlar yaptıklarından. Geçmiş yeniden gözden geçirilip, gelecekle olan bağı kurulmalıdır. İnsan zenginleşmeli, yılgınlığını, karamsarlığını atmalı, bilginin coşkusunu yaşamalıdır. Düzenin kuramsal boyutunu anlatırken, pratiğe bağlanıp kalma tehlikesinden söz etmiştik. Bilgi, diploma almak, ün sahibi, unvan taşıyıcısı olmak için edinilmemeli. Bilgi, kültürümüzün son derece gereksinim duyduğu "iç insan"ın doğmasına yardımcı olmalıdır. "İç insan" değerler taşıyan insandır. Salt çıkarlarını gözeten, insanları "dış"tan, toplumsal, ekonomik konumlarına göre ele alan biri değildir. Gönül zenginliğine erişmiş, bilgisiyle aklını, duygularını birleştirmiş, bütünleştirmiş biridir. İlişki kurduğu insanları, çıkarlarına hizmet eden varlıklar olarak görmez. Eğitim düzeninin "iç insan"ı hedefleyen bu boyutunu başka yazılarımda, daha ayrıntılı tartışmak üzere burada kesiyorum. Eğitimin ne kadar da çok boyutu varmış diyen okuru umarım sıkmıyorumdur. Kutuyu açtıkça yeni kutular çıkıyor. Eğitimin iletişim boyutu var bir de. Kendini anlatmayı, başkalarını dinlemeyi, söylemeyi, söyleşmeyi bilen, eleştiri cesaretine sahip, aldığı eleştirilerle kızgınlığa, yılgınlığa kapılmayan, muhabbet insanı yetiştirmeyi amaçlayan boyutu, sohbetin, salt konuşmanın, dinlemenin

tadını almış, birbirlerini bir araç gibi kullanmayan, anlamaya, anlatmaya, anlaşmaya yetkin insanların oluşturduğu toplumun kurulmasını sağlayan bir eğitim düzeni. Unutmayalım ama: İletişime hazır olma, bir boyun eğme tavrını gerektirmez. Sağlıklı iletişim, sömürmeye, sömürülmeye izin vermez. Başkalarını anlamaya çalışma, onların düşüncelerini kabul etme anlamına da gelmez. Anlarım ama kabul etmeyebilirim. Tartışabilirim. Yoksa gelişme olmaz. Değişme gerçekleşmez. Anlama, art niyeti, kandırmayı, propagandayı sezdirir. Gönül açıklığını sağlayabilir.

Gelelim son boyuta: Eğitimin önemsenmemiş, en can alıcı boyutlarından birinden söz edeceğim. Mizahtan. Mizah eğitimi diri tutar. Eğitime can katar. Mizah duyusu olan eğitişimciler kendi özür ve eksikliklerini belirler. Araştırmanın, bilgilenmenin, yaratıcı olmanın gülümsemeden, gülmeden geçtiğini anlamışlardır. Hiçbir bilgi, ne denli karmaşık, soyut olursa olsun mizahtan uzak değildir. Zorluk, bu mizah öğesini yakalayabilmektedir. Yakalandığında, en çetin bir bilgi sorunu bize yakınlaşır. Bir parçamız olur. Belki ders kitapları sıkıcılıklarını karikatürlerle, ince esprilerle ortadan kaldırabilirler. Burada mizahın dozunu ayarlayabilmek önemlidir.

Eğitim düzeni mizah duygumuzu öldürmemelidir. İnsanın en önemli yanıdır çünkü. Umutsuzluklarımızdan, sıkıntılarımızdan arınmadır. Çaresizliğimizin yaşama sevinciyle birleşebilmesidir. Bu yazımda dile getireceğim boyutlar bu kadar. Sizler de eğitimin yeni boyutlarını keşfedin. Nasıl bir eğitim düzeni içinde olmak istediğinizi söyleyin. Talep edin. Eğitişimcilerin tümü, öğretmen de olsalar, sonunda talebedir çünkü.

2

Sınav: O Büyük Öğretmen

Sınav, insan yaşayışının onsuz olunamaz bir bileşeni. Yalnızca okulla, öğretimle ilgili değil. Hayatında hiç okula gitmemişler de nice sınavlardan geçiyorlar. Zaman zaman hayat sınavlarında da çoktan seçmeli durumları yaşıyoruz: Önümüzde, karar verip içlerinden birini seçmemiz gereken seçenekler oluyor. Yol ayrımlarında kaldığımızda, yaşayışımızın bundan sonrasını ilgilendiren, nice bilinmezlerle dolu yollardan birine koyuluyoruz. Hayatın sürgit bir sınavı var; çevremizle, toplumumuzla, geçmişimizle, kendimizle, bilgimizle hesaplaşıp duruyoruz. Hayat sınavları öylesine çarpıcı kimi zaman bu çok sinsi sınavların farkına bile varmıyoruz. "Ne zamandı sınav?", "Kaldık mı geçtik mi?", "Sorular neydi?", "Yanıtlarımız nasıldı?", "Süre ne kadardı?". Bilemiyoruz.

Özellikle, son yirmiotuz yıldır, değişik nedenlerden dolayı, öğretim süremizdeki sınavlar, günlük yaşayışımızın hemen her alanını etkileyen bir duruma geldi. İlkokuldan başlayarak, ortaokul, liseye, giderek seçtiği bölümden memnun olmayan üniversite öğrencilerine dek uzanan öğrenci kalabalığı, özel öğretmenler, dershaneler, yardımcı test kitaplarıyla sınavlara hazırlanmaktadırlar. Bir sınav pazarı, ekonomisi oluştu. Konu üstünde düşünenler, sınavların psikolojisi, sosyolojisi, sosyopsikolojisinin anlaşılması gerektiğini vurgulamaya başladılar. Uzmanlar yaşamanın doğal akışını zorlayan sınav gerginliğinin, küçük yaştaki çocukların, genç kız ve delikanlıların gelecekteki yaşamında zararlı olacağını söylüyorlar. Sanki, toplumca sınava sokuluyoruz; çocuklar içeride, sınav salonlarında, analar babalar dışarıda sınavdan geçiyor (Acaba, çocuğu yeterince sınava hazırlamak için gerekli koşulları yerine getirebildik mi?). Sınavı

hazırlayanlar sınavdan geçiyor (Yanlış soru var mı?). Kolluk güçleri sınavdan geçiyor (Sınav dirlik düzenlik içinde geçti mi?). Sınavı yürütenler, örgütleyenler, sınavdan sorumlu olanların tümü sınavdan geçiyor. Bir sınav toplumu olmanın sancılarını yaşıyoruz.

Bu durumdan hemen yakınmak doğru değil: Önce durumu anlamak gerekiyor. Neden böyle olduk? Sınav toplumu olmak niçin rahatsız edici? Gençlerin sürekli sınavlardan, yarışmalardan geçtiği toplumda yaşanan değişim, neyin, nelerin göstergesidir?

Sınav, kendini aşmaya, kendini, toplumunu, dünyayı anlayıp değiştirmeye çalışan insanın, üstesinden gelmesi gereken, yalnızca okulla, bilgiyle, kitapla sınırlı olmayıp, yaşamın ve kültürün her alanında yaşadığımız olağan bir süreç. O halde, sınav karşısındaki gerginliğimiz, korkumuz neden? Kim korkar sınavdan? Yaşamaktan, bu bitimsiz savaşımdan kim ürker? Bizi daha diri, daha uyanık, daha ölçülü, daha tedbirli kılabilecek, sağlıklı sınav korkusundan da korkmamak gerek. Hayat bize kendini sınavlarla öğretiyor.

Yaşama Sınavı – Okul Sınavı

Yaşayışımızı bir sınav olarak görmek, kimimizi rahatsız edebilir. "Neden sınav olsun ki, bunca güzel, bunca coşku dolu yaşamak? Neden rahat rahat yaşamak, fazlaca düşünmeden kendimizi rüzgârına kaptırıp gitmek varken, hayatı bir sınav olarak algılayıp, cehennem haline getirmenin anlamı ne?" denebilir. Burada, belki "hayat" hakkında değil de, "sınav" hakkındaki düşüncelerimizin tartışılması gerekir. Sınav niçin bir işkence sayılsın? Sınav, Türkçe'mizdeki o güzelim anlamıyla, sınama ile ilgili. (İmtihan sözcüğü de benzer çağrışımlar taşıyor içinde.) Sınama ise, en geniş anlamıyla bir deneyimdir, bir yaşantıdır. Sınav, öğrenme yollarından biridir. İnsan ömrü, ölünceye dek sürecek öğrenmelerden oluşmaz mı? Öyleyse, sınav bir ömür boyu sürmeyecek midir?

Yine de, okullarda girdiğimiz, hele hele bir kezlik olduğunu sanıp, olmak ya da olmamak, ölmek ya da yaşamak gibi yorumladığımız sınavlar ile hayat sınavı arasındaki benzerliklerden çok farklılıklar üzerinde durmamız gerektiğini söyleyebiliriz.

Okuldaki sınavlardan çoğu kez önceden haberliyizdir. Önceden habersiz sınavların bir bölüğünün zamanını bilmesek de, habersiz

yapılacağını önceden biliriz. Bu tür sınavlar bizi sürekli hazır kılabilir, bilgilerimizi diri tutmamızı sağlayabilir.

Sınavdaki zor anları saymazsak, günü ve saati belli sınavların bir ön bir de son endişesi var. Okullara giriş sınavı gibi, yarışma öğesi de taşıyan sınavlar belli bir süre hazırlık dönemi de gerektirdiği için, tıpkı bir spor yarışmasına çıkacak sporcu, konser verecek müzisyen, sahnede oyun gücünü gösterecek tiyatro sanatçısı gibi, belli bir yoğunlaşma, gerilim ve gerginlik içindeyizdir. Bu ön endişe tümüyle zararlı değildir; biraz önce de dediğimiz gibi bizi diri ve hazırlıklı kılabilir. Ön endişe yaşantısını olumlu yöne yöneltebilmek için, başarı isteğimizin son derece güçlü, kendimize güvenin yeterli olması gerekir. Sınav, yalnızca sınav süresi içinde verilmez, sınav hazırlık döneminden itibaren başlamıştır. Bu nedenle, "bütün geleneklerimizin bir iki saatlik sınav süresine sıkıştırıldığı" düşüncesi pek de yerinde bir düşünce değildir; her hayat sınavında olduğu gibi, sınavın süresi çok önce başlamıştır. Okuldaki sınavlar da hayatın birer parçasıdır çünkü.

Sınav sonrası endişe de sınavın bir bölümüdür. Sınavın sonucunu öğrenmeden önce kafamızdaki belirsizlikler, tahminlerimiz, geleceğe ilişkin kararlarımız, sonucu öğrendiğimiz zaman vermemiz gereken sağlıklı kararları etkiler.

Genellikle, sınavların başlama ve bitme sürelerini bildiğimizi sanırız. Hayat denen bu garip akışın kendi mantığında, sınav içinde sınavlar olabilir; önemli sandığımız sınavlar ardından, sınav olduğunu bilmediğimiz sınavlardan geçiyor olabiliriz; onları ancak yıllar sonra geriye dönüp baktığımızda anlayabiliriz: "Keşke, bunu bunu yapacağıma, böyle böyle davranacağıma, şöyle şöyle davransaydım" diyebiliriz. "Keşke, karşıma çıkan bu olayların bir sınav olduğunu kavrayabilseydim" sözü hayat sınavlarının önemli bir özelliğini gösteriyor olamaz mı?

Sınav endişesi, ruhbilimsel açıdan, benliğimizin, toplumsal konumumuzun sorgulanması, zorlanması, incitilmesi duygusundan da kaynaklanabilir. Sınavdan dolayı, bilgimiz, yeteneğimiz ile özdeşleştirdiğimiz iç dünyamızın, dış dünyanın, toplumun, toplum kurumlarının değerlendirmesinden geçtiğini duyarız. Dış koşullar bizim için bir tehdit oluşmaktadır artık. Dışımızda bizi ezen, biçimleyen, anlayamayan kurumların cenderesine alınmışızdır. İç dünya-

mızın, benliğimizin bütün zayıflıklarının ortaya çıkabileceği korkusunu taşımaktayızdır. Görülüyor ki, sınav korkusu, kendi güçsüzlüğümüzden, eksikliğimizden korkudur. Hayattan korkudur. Sorunlarla baş edemeyeceğimizden duyulan kaygıdır.

Öyleyse, birkaç ayrıntının dışında, okul sınavları, endişeleri, sonuçları açısından hayatın içinde olan sınavlardır; okul dışı sınavlarla ortak özellikler taşırlar. Sınavlar, bir öğrenme, kendimizi ve yaşamayı sınayarak tanıdığınız bir yaşantı biçimi olarak anlar da, onları vazgeçemeyeceğimiz, birlikte yaşamak zorunda olduğumuz bir ömür sürecek, sorunlarla baş etme yollarından sayarsak, sınavlara daha gerçekçi bakmış, endişelerini daha sağlıklı atlatmış oluruz.

Unutmamak gerekir ki, bir sınav sonucunda elde ettiğimiz başarı ya da başarısızlıklarla her şey bitmiş değildir. Sınav, bizler yaşadıkça sürecektir. Her öğrenme, değişme, gelişme, sınavlar içerir. Hayat, içinde sınavlar taşır, ama her zaman bu sınavlardan fazladır, zengindir, sınavlar biter; sonuç ne olursa olsun, hayat sürdükçe olanaklar bitmeyecektir. Sınav sonucu başarısız olduğumuzda ne yapacağımız sorusu da başka bir sınav sorusu olacaktır. Demek ki, hayat olanaklar sunacak; gerçekleştirilecek, sınanacak olanaklar, karşımıza yeni sınavlar çıkacak, yeni sınavlar, yeni olanaklar yaratacaktır.

Bilgi Sınavı – Bilim Sınavı

Bilim, insanı, doğayı, toplumu, evreni anlamaya, açıklamaya, bir ölçüde denetlemeye yönelik bilgilerden oluşuyor. Bilimsel bilgi, çoğunlukla, olgularla sınanan bilgidir. Her laboratuvar deneyimi, her gözlem, doğanın teorimizi, hipotezimizi sınamasıdır. Acaba, doğa mı bizi, biz mi doğayı sınavdan geçirmekteyiz? Kim kimden öğrenmekte? Böyle bir soru, doğaya nasıl baktığımıza, onu nasıl yorumladığımıza bağlı. Ama, herhangi bilgi kümesini, bilimsel bilginin bir parçası yapan, onların belli "sınavlardan", testlerden geçirilmeleridir. Öyleyse, sınav, bilginin sınanıp yetkinleştirilme çabalarında, bilimin sürekli kendini yenileyip, zenginleştirmesinde can alıcı bir önem taşımaktadır. İnsan bilgisi, araştırma, inceleme, sorgulama, soruşturma ile büyüyor, devingenleşiyor. Bilginin, bilime olanak sağlayan bilginin, sınavlarla oluştuğunu, "sınav" kavramını en geniş yorumuyla ele alarak söyleyebiliriz.

Yalnızca öğrenciler, yarışma adayları, herhangi bir amaca ulaşmada belli aşamalar geçirmek durumunda olan, okullu, okulsuz insanların yaşadıkları bir süreç, bir serüven değil sınav; bilginin, bilimsel bilginin oluşumunda da önem kazanıyor.

Bir başka açıdan bakıldığında, bilginin ve bilimin ağırlık taşıdığı bir dünyada yaşıyoruz. Bilgi ve beceri sahibi olduğumuzu "göstermek", bir anlamıyla "kanıtlamak" sınavlarla sağlanabiliyor. Bildiğimizi başkalarına anlatmanın yolu oluyor sınav. Hem biz anlamış oluyoruz bildiğimizi, hem de bizi sınavlardan geçiren. İşte, bu noktada, yalnızca bildiğini ileri süren değil, giderek sınavı verenler de değil, bilginin kendisi de hayat karşısında sınavdan geçirilmiş oluyor. Öyle ya, bilgimizi göstererek girdiğimiz herhangi bir işte ya da çalışma alanında, bilgimizi ne denli kullanabiliyoruz? Bilgimiz nasıl işe yarıyor, yarayabiliyor mu? Hayat bilgiden mi ibaret? Bilgi ve becerinin ötesinde başka ne gibi özellikler olmalı ki, bilgimiz işe yarayabilsin? Herhangi bir bilgi sınavı bu soruları sormadan hazırlanmışsa eksiktir. Hayatın bilgiden ne bakımdan daha fazla, daha zengin olduğu sorgulanmalıdır. Yoksa, bilgi sınavından geçer de hayat sınavından kalıveririz.

Belki, bilim burada bize yardımcı olabilir; sınav bilimi. Böyle bir adla anılan bir bilim dalı olmasa bile, eğitim bilimcilerinin uğraşları sonucu oluşturulabilir (Bir anlamda, eğitimciler, "ölçmedeğerlendirme" teknikleri üstünde çalışmaktadırlar). Bence, bilimin çabalarına, belli bir kültür anlayışı, dünya görüşüyle desteklenen felsefe çalışmaları da yardımcı olmalıdır.

Sınav, Önce O Sınavdan Geçirilmelidir

Bir sınavla denenen, ölçülen akıllı bir aday, sınavı ve sınav hazırlayıcısını sınavdan geçirebilir. Örneğin, herhangi bir dersin öğretmeni, hazırladığı sorularla, öğrencilerini değerlendirirken, öğrencileri de onu değerlendirmekte olabilirler.

Sınav, bir açıdan, bir iletişimdir. Sınavı verenle alan arasında, sınava girenle, sınava girenin bilgisi arasında, sınava girenin kendi kendisiyle, sınav hazırlayanla toplumu, kültürü arasında, sınavı hazırlayanla bilgisi, kendi kendisi arasında... bir iletişim. İdeal bir sınav nasıl olmalıdır öyleyse? Ölçülecek şeyin, bilginin, yeteneğin yetkin olarak ölçüldüğü bir sınav mı? Yoksa amacına, hedefine tam ulaş-

mış bir sınav mı? Bir sınavın hedefine vardığını nasıl, ne zaman anlarız? Sınavdan kaç yıl sonra, neleri gözlediğimizde sınav hedefine varmış sayılır?

Sorular bitmez. Sınavın sorgulanması gerekli. Toplumumuz bir sınav toplumu olmuşsa, böyle bir dönüşümü yaşıyorsa, sınavlar, kesinlikle, sınavdan geçirilmelidir.

Örneğin, hakça bir sınav adil bir sınav nasıl olmalıdır? Adaylar arasındaki eşitsizliğin ne kadarına hoşgörüyle bakmalıdır? Sınav süresi, biçimi, sonuçları ne olursa, hakça bir düzenden söz edilebilir?

Yoksa, sınavsız bir toplum, ideal bir toplum mudur? Sınavlara niçin gerek vardır? İnsanlar kendi bilgi ve yeteneklerini gösterebilmek için sınavdan geçmek zorunda mıdırlar, yoksa, sınavlar insanlara bir "hakaret" midir? Bir "çaresizlik" sonucu mu ortaya çıkmıştır sınavlar? İdeal bir toplum düzeninde sınavlar olacak mıdır? (Sınav bilim dersinde bir ödev sorusu: Öyle bir toplum düzeni tanımlayın ki, orada sınavlar olmasın. Böyle bir düzende eğitim olanaklı mıdır? Böyle bir düzen "insan doğasına" uygun mudur? İdeal toplum düzeninde, ideal bir sınav düzeni nasıl olmadır?)

Belirgin Sınavlardan Sanal Sınavlara Doğru

Sınavın sorgulanmasıyla ilgili soruların sergilenip, tartışılmasının okuyucuya bırakıldığı yazımı, sınav hazırlayıcısı (H), sınava giren (G), sınav evrakı (S) gibi üç öğenin olup olmamasıyla (ya da belli olup olmamasıyla) bağlantılı olarak, tüm olanaklı sınav türleri üzerinde bir tartışmaya başlatarak bitireceğim. Aşağıdaki çizelgede, bu üç öğeyle ilgili sekiz ayrı durumu görüyoruz; "+" o öğenin varlığını, "" ise yokluğunu (ya da belirsizliğini) göstermektedir.

	1	2	3	4	5	6	7	8
H	+	+	+	+	-	-	-	-
G	+	+	-	-	+	+	-	-
S	+	-	+	-	+	-	+	-

1 no.lu sınav, alıştığımız "olağan" sayılan sınavdır. Bu sınavın belli soruları, hazırlayıcısı ve adayları vardır.

2 no.lu sınavda ise, sınav evrakları, yazılı, önceden hazırlanmış sorular yoktur. Böyle bir sınav olabilir mi? Belki, sözlü sınavlar bu gruba girebilir. Yine de soruların ve değerlendirme ölçütlerinin önceden belirtilmediği sınavların sağlığından söz edebilir miyiz? Kim bilir, belki de hayattaki sınavlardan bazıları böyledir.

3 no.lu sınavın ise adayları yoktur. Sorular hazır, sorulan yoktur. Kimsenin girmediği, girenin belli olmadığı sınav, sınav mıdır? Hayatımızda böyle sınavlar var mıdır? Düşünelim.

4 no.lu sınav daha da tuhaftır, çünkü, sınavı verenler belli, alan ve sorular belli değildir. Belki, her adaya farklı soruların sorulduğu, yazılı olmayan soruların ortaya konduğu sınavlar düşünemez miyiz?

5 no.lu sınavda hazırlayıcı belli değildir ya da yoktur. Sorular kim bilir kimlerden, nelerden gelmektedir?

6 no.lu sınavda bu belirsizlik daha da artmaktadır. Sınava girenler belli, ama ne sorular ne de hazırlayıcıları belli değildir. Sakın böyle sınavlar olamaz demeyin; hayatımıza, yaşananlara biraz farklı bir gözle bakalım yeter.

7 ve 8 no.lu sınavlar artık iyice alışılmış sınav kavramından epey uzakta, "sözde", "sanal" (uygun bir terim midir burada "sanal" terimi? Tıpkı 1'in sanal sayı oluşu gibi) sınavlardır. Sorular vardır ama, ne soran ne de sorulan vardır ya da bellidir. Hele hele, ne sorulanın ne hazırlayanın ne de sınava girenin belli olmadığı sınavlar, bence anlamsız birer "fantezi" olmanın ötesinde, yaşanan dünyanın, insan yaşantısının olanca gizemini gösteren düşündürücü durumdadır.

Birçok inanç sistemi ve dinler, dünyayı bir sınav yeri olarak algılamışlardır yıllardır. Haklı mıdırlar? Bu sorunun yanıtı, sınav kavramı üstüne olanca genişliğiyle düşünüp, sınavlara, insan kişiliğini, düş dünyasını, yaşama sevincini ortadan kaldırmak için oluşturulan kuramlar olarak değil de, kendimizi ve evreni anlamak için büyük fırsatlar gibi baktığımızda, şaşırtıcı biçimlerde verilebilir.

3

Umudumuzla Geleceğimiz Arasında Sınav Gemisi

Umut İskelesinde Beklerken

Nicedir yurdumuzda haziran ayı, eğitim denizimizdeki soluk kesen bir serüvene tanık oluyor. Binlerce genç, umut iskelesinden sınav gemisine biniyor. Evet umutlarımızdan kalkıyoruz. Gelecekte bir yerlere ulaşmak için. Geleceğe kalkan farklı sınav gemileri var. Yılın her ayı, her günü, her saatinde kalkanlarından başlayalım. Hedeflerimiz varsa, beklentilerimiz, umutlarımız, tasarılarımız, onlara ulaşmak için biniyoruz gemiye, Gemi zamandır. Hayattır. Karşınıza çıkan sorunların çözümü için gösterdiğimiz çabadır.

Hedefi olmayanlar için de sınav gemisi kaçınılmaz. Geleceğe başka türlü gidilmiyor. Onlar hangi gemiye bindiklerini bilmiyorlar. Kendilerini apansız bir gemide buluyorlar. Sınav gemisini, bir korsan gemisi, harp gemisi, aşk gemisi sananlar oluyor. Nedense, gemide olduklarını fark etmeyenlere fazlaca saygı duyamıyorum. Yaşayışlarını o denli önemsiz buluyorlar ki, rasgele bir gemiye bindikleri gibi, gemide kendilerine verilen rasgele bir işi de sorup soruşturmadan, düşünmeden, o işten tat almadan, heyecan duymadan yapıp gidiyorlar. Sınavsız sınav yaşıyorlar. Sınamadıkları, aramadıkları, kendi sınırlarını zorlamadıkları, kendilerine verilenleri aşmaya, değiştirmeye, araştırmaya çalışmadıkları için. Kendilerini nerede buluyor, nerede görüyorlarsa, o yeri kabulleniyorlar. Umutları yok. Tutkuları. Kendilerini geleceğe götürecek gemileri bekledikleri iskeleleri yok. Seçenekleri yok.

Şunu da unutmamalı: Geleceğe giden gemilerde çalışmış, yolculuk etmiş, sınanmış, çile çekmiş, yaşadıklarını düşünmüş, düşünerek yaşamış, yaşayarak düşünmüş birilerinin serüvene hakkı olabilir. Daha önce hiç bilmedikleri, rotasını önceden kimsenin bilmediği gemilere binme ayrıcalığına sahiptirler. Bu coşkuyu yaşamayı, akıllarıyla tatmayı, coşkularıyla düşünmeyi, düşünceleriyle coşmayı bilirler. Onlar insanlığın yüz akı, gelecek araştırıcıları, tadıcılarıdırlar. Kâşiflerdir, mucitlerdir. Yazarlar, düşünürler, bilim adamları, mühendislerdir. Ulaşılmamış kıtaları, kimselerin daha önceden ayak basmadığı karaları bulup çıkarırlar. Yeni hedefler ortaya koyarlar, yeni gemiler yaparlar serüvenlerine uygun, yeni yaşama biçimlerini, görme, tatma, duyma biçimlerini gösterirler bizlere. Hayatları hep sınavdır. Sınavlardan korkmazlar başarısızlıktan da, başaramamak da öğrenmektir; bedelini ödemeyi bilirler, yılmazlar, acı çekerler, kırılırlar, yıpranırlar da, ama sürekli savaşırlar, ararlar. Sınavın anlamını bu yiğit insanlardan öğrenmek gerekir. Sınavı bir coşku, bir şölen, bir arayış, bir buluş haline getirmişlerdir. Onların gemilerine binmek bir şanstır. Yaşama ustalarıdırlar, sınarlar, sınanırlar, sınırlarını aşarlar.

Biz yine umut iskelesinde, kendilerine göre geleceğe seferler düzenleyen gemileri bekleyen gençlere dönelim. Haziran ayına. "Nisan ayların en zalimidir" demiş şair (T.S. Elliot). Belki öyledir, aman vermez bir dönüşümü, değişimi yaşar doğa ve doğadaki insan nisanda. Nisan gençlik ayıdır. Diriliş ayıdır. Çiçeklerin fışkırdığı, derelerin çağladığı, doğanın çın çın çınladığı bir aydır. Geleceğimizin sesini dinleyebileceğimiz bir ay. Birçok okulda, haziran sınav ayıdır, nisanın "zulmünün", coşkusunun biraz dindiği, düşünmenin, hesaplamanın, tasarlamanın yaşandığı bir aydır. Belki bir tasa ayı. Umut katsayısıyla. Umut katsayınızı yüksek tutmak, geleceğin "gelmesini" değil de, geleceğe "gitmek" gerektiğini öğrenmemiz gereken bir aydır. Bizim toplumumuzda üniversitede kendimize bir yer arama için verilmiş fırsatlar ayıdır. Umut iskelesinden kalkan bir sınav gemisiyle.

Kaptan, Gemi ve İskele

Böyle bir geminin kaptanı kimdir? Karacaoğlan bir şiirinde, sevgilisinin vefasızlığına kızdığından mıdır nedir, "Aşkım baki, yârim fa-

ni" deyiverir. Kaptanımız fani, gemi bakidir. Sınav gemisi hep vardır. Hep bir gemideyiz biz insanlar, balık değiliz çünkü, denizde gemiyle yol alabiliyoruz. İsteyen yüzebilir de. Dalabilir de. İskeleye varma hedefi yoksa, yüzerek varılacak iskeleler değil, çünkü gidilen. Yüksek, ancak gemiler yanaşabiliyor. Dediğim gibi, gemilerin kaptanları var. Bildiğimiz ya da bilemediğimiz rotaları var. Kaptan, eğitim sistemimizdir. Unutmayın. Karacaoğlan haklı, sistem fanidir, geçicidir. Şu anlamda: Değişebilir. Değiştirebiliriz. Eksik ve gediklerini onarır, yanlışlarını düzeltebiliriz. Değişmeyen, değişik anlamlarıyla sınavın kendisidir. Kaptanı değiştirebiliriz, gemiyi de. Ama "sefer" kaçınılmazdır. Gelecek, gemiyle gelir. Geleceğe "sefer"le gideriz. Sınavdan kurtuluş yoktur. Bir gün, tüm sınavların kaldırıldığını söyleyen bir kaptanınız da olabilir. Sınavsızlık görünüştedir. Sınavsızlık da bir sınavdır. Çünkü, her iskele, belli yolcuları buyur etmeye hazırdır. Varılacak her iskelede başka sınavlar bekler bizi.

Umut iskelesinden çıkarız. Orada bekler ve hedefimizi düşünürüz. Nereye? Nasıl? Gücüm ne? Ne biliyorum ki o hedefe ulaşacağım? Göz koyduğum hedefe ulaşmak için gereken donanıma sahip miyim? Hedefi doğru seçtim mi? Uygun mu bana? A iskelesine gitmek için bindiğim gemi, beni B'ye bırakabilir. Hedefime ulaşmak için ne yapmalıyım?

Bizi üniversiteye götürecek gemiler dershanelerin önünden kalkıyor. Umut iskelelerinin önünde bir yığın dershane. Binlerce genç, hepsi de umutlu belki, ama yetenekleri, bilgileri, görgüleri, donanımları farklı. Kimileri hiç yardım almıyor. Kimileri sürekli gemi hazırlığı içinde. Bahriyeli sınav erleri. Küçücük yaşlarında gemiciliği öğrenmeye başlıyoruz. Her şey görünüşte birkaç saatte bitiyor. Sorular ve yanıtları. Bir iskelede iniyorsunuz. Başanlı olanlar, hedeflerine varıyor belki, doğrusu, hedeflerine varanlara "başarılı" deniyor. Çoğunluğu gerisin geri döndürüyorlar, umut iskelesine, yeni seferler için. Yeniden, bekleyerek. Hazırlanarak.

Şu unutuluyor hep: Gemi bir hayat gemisidir. Sınav bir ömür boyudur. Savaş bir yaşama savaşıdır, sınav kazanma savaşı değil yalnızca. Orada sınırlı bir süre için okulda ve dershanede öğrendiklerimiz sınanmıyor, hayatımız sınanıyor. Yalnız bilgilerimiz değil, duygularımız, iç dünyamız, yazgımız sınanıyor. Yaşama gücümüz sınanıyor. Buna isyan edebilirsiniz: "Birkaç saat içinde bir gelecek sınanabilir mi?" diyebilirsiniz. Sınanıyor. Şimdilik gemi böyle, kaptan

kuralları böyle koymuş. Tartışalım bunları da. Unutmayalım, hayatta, birkaç saniyelik sınavlarla bir ömür sınanabilir. Öyle durumlarla karşılaşabilirsiniz ki, vereceğiniz bir anlık kararla gemimiz yön değiştirebilir, yapı değiştirebilir, batabilir de.

Sağlıklı seferler nasıl düzenlenebilir? Gemilerimizin yapısı nasıl olmalı, sahillerimizdeki iskeleler nerelere, nasıl kurulmalıdır? Nasıl bir kaptan istiyoruz. Bizi cendereye sokan, kaygı kumkuması yapan, yaşama sevincimizi elimizden alan sınav gemilerini kim ister ki? Kolay sınavlar mı istemeli? Kolay sınavlar, gerçekten "kolay" mıdır? Öğrenmediğimiz sınavlar sağlıklı mıdır? İstenilen hedeflere "hemencecik" ulaşıverme, sağlıklı insanlar ortaya çıkarır mı? Ne bizi eğitmeyecek geliştirmeyecek, ufuklarımızı genişletmeyecek, anlayış, kavrayış gücümüzü güçlendirmeyecek denli kolay; ne de hayatımızı zindan edecek denli zor sınavlardan yanayız. Kolayı yeğleyecek denli kolay insanlar olmayalım "zor"a gelince. Haksızlığın, eşitsizliğin önümüze bir engel olarak çıktığı zorluklar geliştirici değil. Yazık ki, dünyada hiçbir toplum düzeni bu tür haksızlıklardan arınabilmiş değil. Gemilere eşit koşullarda binilemiyor. Eşit koşullarda inilemiyor.

Kendini gücü, bilgisi, yeteneği oranında gerçekleştirebilecek gençlerin umutlarından geleceklerine giden gemileri ne zaman inşa edeceğiz? Sınav "atlatan" gençler, atlattıkları sınavlarda yaşadıklarını unutmasınlar. İndikleri iskelelerde gemilerin seyir düzeni, yönetimi üstüne düşünsünler. İçlerinden çile çekmiş niceleri çıksın, bu işleyişi değiştirsin. Değiştirmeye çabalasın. Ben kurtuldum, gerisine karışmam demesin. Umut iskelesine tekrar tekrar eli boş dönen gençler oldukça kurtuluş olanaklı mıdır? İskelede arkadaşlarınız acı çekerken, siz bir avuç hedefe varmış insanlar, nasıl rahat uyuyabilirsiniz?

İskeleleri ve gemiyi yanlış tanıtıp, gençlere acı çektirmeyelim. Herkesin işletmeci, bilgisayar uzmanı, mühendis, doktor olmayı düşündüğü bir umut iskelesinden kalkan gemi, tüm yolcularını bu mesleklere giden yollara açılan iskelelere nasıl boşaltabilir ki? Her iskelenin alabileceği yolcu sayısı sınırlı. İskeleleri, iskelelerimizi iyi tanıyalım. Hayatı tanımaya çalışalım. Kendimizi. Hangi iskelenin yolcusuyuz biz? Yazık ki, genç insanların iskeleler konusundaki bilgileri eksiktir. Yönlendirilmeleri özürlüdür. Gençlerden sonradan acı çekecekleri iskelelere varmalarını beklememek gerekir. Onların ba-

ğımsız birer insan olduklarını, kendi tercihleri, kendi hayatları bulunduğunu unutmayalım. Yoksa, onları ulaşamayacakları hedefler için zorlayan insanlar olarak, onlarla birlikte çok acı çekeriz.

Sınav gemisi nasıl işlemeli, düşünelim. Nasıl işlediğini iyi anlayarak. Nasıl işlemesi gerektiği konusunda tasarılar yapalım. Bu bir düzeltme çabasıdır. Küçümsemeyelim. Bana göre, gemi, gemiciliği iyice öğrenmiş hayatının başından başlayarak kendini belli iskelelerde inmeye hazırlamış, donanımlı gençlerle dolu olmalı. Gençler gemide birbirlerini sevmeyi, anlamayı, dinlemeyi, etkilemeyi, birbirlerinden etkilenmeyi öğrenmiş bir durumda, hayatlarını olanca zenginliği içinde yaşarken, sanki sınavda değil de, çok zevk aldıkları, sevinç duydukları bir oyundaymış gibi yaşamalı sınav serüvenini. Elbet zorluklarla, sorunlarla karşılaşarak, ama yılmadan, birbirlerinin ellerinden tutarak, itilip kakılmadan, özgüvenlerini yitirmemiş, olarak inmeliler iskelelerine. İskeleler tıklım tıklım olmamalı. Yaşanası bir gelecek için, merakla, şaşırarak, coşkuyla geçmeliler iskelelerden. Çok mu hayalciyim dersiniz? Peki siz neden hayalci değilsiniz? Gemideki can yeleğimizdir hayallerimiz. Onları hiç kimsenin yok etmesine izin vermeyelim. Yaşadığımız dünyanın sorunlarının üstesinden gelmenin bir yolu da bu: Umut iskelesinde gerçekçi düşler kurmasını bilen gençler olarak, kendimizi, gemiyi, kaptanı, iskeleleri değiştirilebilmeyi ummak. Yılmayalım. (Kaptanın seyir defterini okuyabileniniz var mı? Eğitim düzenimizin, sınav düzenimizin tarihini. İyi bir sınav yolcusu bunu merak etmeli. Kaptandan izin alarak okuyabilmeli.)

Umutlanmak Sanatı

Umut etmek ustalık ister, yaşama ustalığı. Her umut, yaşadığımız çevreye gerçekliğe, yollanılan bir iletidir. Bir haberdir. Dünyaya duyurmaya çalıştığımız sesimizdir. "Ey dünya, senden beklediğim budur" diyoruzdur içimizden. (Belki de yüksek sesle. Umutlarınızı başkalarına söyler misiniz? Paylaşır mısınız? Güzel midir umutları paylaşmak? Belki de yüreğimizin tenha köşelerinde gizli gizli suladığımız bir gül gibi olmayı umutlanmız. İki türlü umutla da dolu olmaya ne dersiniz?) Umutlarımız iç dünyamızın dış dünyamıza yansımasıdır. Umutlarını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim" diyebilirsiniz. Dünyası cılız olanların umutları cılızdır ya da uyumsuz,

ölçüyü kaçırmış, şaşkın umutlardır. Sınırlarını bilmek, kendini tanımak, belli bir özgüven içinde, sağlıklı umutlarımızın oluşmasını sağlar.

Her umudun bir sonu vardır. Gerçekleşmez, düş kırıklığı yaşarız. Belki de büyük bir çöküntü. Neyi ne kadar umacağımızı bilmek, çöküntünün şiddetini azaltabilir. Yine de, gerçekleşmemiş umutların verdiği acı yaşanmak zorundadır. Başka türlü gelişme olamaz. Her yıkıntıda bir hazine olduğunu söyleyen bir kültür geçmişimiz vardır, unutmayalım. Ummasını bilmek, umutların sonucunu katlanabilmeyi de içerir.

Umarız, gerçekleşir. Sınav gemisi bizi dilediğimiz iskeleye bırakır. Daha somut bir örnekle, dilediğimiz fakülteye, bölüme gireriz. Size bir sır vereyim: Başarmanın sonuçlarına katlanmak, başarısızlığının sonuçlarına katlanmaktan çok daha zordur. Masal kahramanlarının "onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine" diye biten masallardan muratlarına erdikten sonra ne yaptıklarını çok merak etmişimdir. Başarmak büyük bir sorumluluktur, sürdürülmesi gerektiği için.

Kimi zaman da bir umut bir başka umuda dönüşerek son bulur. Umutlar bitmez. Ama ömür boyu birbirine dönüşen umutlarla yaşayıp yaşayıp da ölüvermek acı değil midir? Umut güzeldir, sonucun gerçekleşmesi için uğraşmak, sınav gemisine binmek koşuluyla. Umut iskelesinde ölünceye dek oturup, sınavlardan kaçmanın çekici bir yanı olabilir mi? Yazımın başında sözünü ettiğim, sınavı, sınamayı, sınanmayı şenlik haline getirmiş insanlar, büyük bilim adamları, sanatçılar, düşünürler yalnızca insanlardı, gerçekleşmemiş umutlarıyla ölürlerdi. Elbette sağlıklı bir ömür süren araştırıcı kafa, gerçekleşmemiş bazı umutlarıyla ölecektir. Nerede? Sınav gemisinde.

Umma, bulma ya da bulamamayla sonuçlanıyor, çoğu kez. Umma ile bulma arasında bir iletişim, bir oyun, satranca benzer bir oyun var sanki. Umma daha fazlasını almak istiyor, bulma daha azını vermek. Unutmayalım, bu söylediklerim yalnızca bir benzetme. Kimimiz salt umduğumuzu bulmak isteriz, fazlası bizi ilgilendirmez. Bir istemişsem, bir bulmalıdır, iki istemişsem, iki. Kimilerimizin umudu doyumsuzdur. Tutkuya dönüşmüştür, hep yükseklerde dolaşır.

Tutku, ölçüsüz, aşırı umut anlamında tehlikelidir, derler. Öyledir de, birçok durumda. Tutkusuz da olmaz, bana sorarsanız. İsteyecek, umacak, taşacak yüreğimiz olmalı. Korkaklığımızdan doğan cılız umutlar taşımak, her zaman gerçekçi olduğumuz anlamına gelmez. "Azı um, gerçekleşmezse üzüntün az olur, fazlası gerçekleşirse çok sevinirsin" derler. Ya tam umduğumuz gerçekleşirse? Az mı seviniriz o zaman? İhtiyatlı yaşamayı seviyorsanız, buyurun, yaşayın. Umut lambasının ışığını çok fazla kısmak, ihtiyatlı olmak anlamına da gelmeyebilir. Yarı karanlıkta, heyecansız, soluk bir yaşamdır, umutlarımızın minimumda tutulduğu yaşam.

Şimdi, bu söylediklerimi daha farklı açılardan dile getirebileceğini umduğum, adına da "ummabulma çizelgeleri" dediğim çizelgelerden birer örnek vererek yazımı bitireyim.

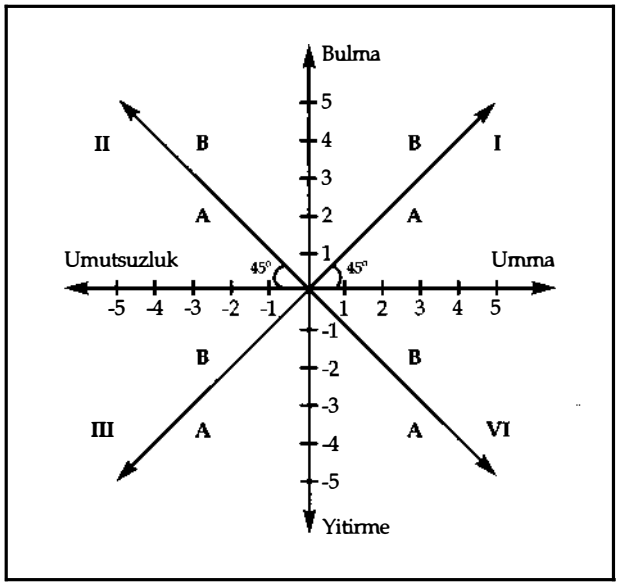
Umma – Bulma Çizelgeleri

		1	2	3	4	5
B	1	■				
U	2		■			
L	3			■		
M	4				■	
A	5					■
		U	M	M	A	

Çizelgeye dikkat edin. Örneğimizde, umudumuz beş "birimlik" bir özellik taşıyor. Taralı kareler tam gerçekleşmiş umutlardır. 1'i umuyoruz, 1 oluyor. 1 iskelesinde inmek için biniyoruz sınav gemisine, 1'de iniyoruz. 2'yi umuyoruz, 2'de iniyoruz. Neyi ummuşsak o gerçekleşiyor, taralı bölgelerde. 2'yi umup, 2'den fazlasını elde etmek istiyorsak örneğin, umduğumuzdan fazlası gerçekleşmiş demektir. "Umutlarından ötesini" yaşayanların dünyasındayız. Böyle insanlar var mıdır dersiniz? Bir de bunun tersi durumlar söz konusu olabilir. Örneğin, 4'ü umarsınız, 2 gerçekleşir. Düş kırıklığı. Umutlarımızın şiddeti arttıkça "risk" artar. Doğrusu, risk bilgimize, içinde bulunduğumuz koşulları değerlendirmemize sıkı sıkıya bağlı bir özellik

taşır, yalnızca umudumuzla ilgili değildir. Yine de, umutlarımıza karşı direnen bir dünyada yaşıyoruz, unutmayalım.

Söylediklerimizi bir de koordinat sistemi içinde görelim. Şimdi koordinat sistemimizde, biraz önce dile getirdiğimiz beş birimlik "ummabulma" durumunu inceleyelim. Şekilde, 45 derecelik, eğimi 1 ve -1 olan doğrulara dikkat edin. Şekil 4 ana bölgeye ayrılmıştır. (I, II, III, IV sayılarıyla gösteriliyor.)

Her bölge ayrıca doğrularla bölünen A ve B gibi iki alanı içeriyor. I-A alanında umutlarımız, bulduklarımızdan küçüktür. Bu alan düş kırıklıkların alanıdır. (Hepimiz hayatımızda kaç kez geçiyoruz bu alandan?) I-B ise sevinç dolu, "mucize" alanı. Bulduklarımız, umutlarımızı aşmıştır. (Acaba siz neredesiniz, nerede olacaksınız, sevgili sınav yolcuları? Sınav gemisinin umutlu yolcuları?) Çizgi üzerindeki durumlar ise tam gerçekleşmiş umutları gösteriyor.

II. bölge umutsuzluğun bölgesidir, karamsarlığın, tasanın, endişenin. Ama, nasıl oluyorsa, bu bölgede olup biten her şey bir "kazanç"tır. Umutsuzluğun dereceleri olur mu bilmiyorum, ama şekil öyle gösteriyor. II-A'da umutsuzluk, bulmadan büyüktür mutlak

değer olarak. Belki sevinç II-B'de daha fazladır. (Örneğin (0,5) noktasını düşününüz. Umutsuzluk yok, en yüksek bulma var.) Doğrusu, II. bölgedeki bir durumu yaşayan arkadaşların durumu oldukça ilginç geliyor bana. Hiçbir şey umma, ve bu umutsuzluğun sonunda buluver. (-5,5) durumunu düşünelim örneğin. En karamsar bir durumu yayarken, en yükseği buluyoruz. Tuhaf. Ama hayat bu, tuhaflıklarla doludur. Yine de olağan gelmiyor, sağduyulu insana. Uman bulur, denir. Ummayan da bulur mu? Öyleyse, ummayalım mı? Ummamak, ummaya dönüşmüyor mu burada?

III. bölge o denli şaşırtıcı gelmiyor bana. Umutsuzluk sonucu yitiriyoruz. III-A'da umutsuzluğun mutlak değeri, yitirdiklerimizden daha azdır. Ne anlama gelebilir böyle bir özellik? Örneğin (-I,-3) noktasını alalım. Umutsuzluğumuzun şiddeti azdır, yitirdiğimizin yanında. (Umudu ve yitirdiklerimizi nasıl sayılara vurabiliyoruz? Bu zor bir soru. Hayatta her şey sayılara vurulmuyor biliyorsunuz. Bizimkisi yalnızca düşündürücü bir örnektir.) III-A'da yaşanan acı belki bu yüzden III-B'ye göre daha fazla olabilir.

Gelelim IV. ve son bölgeye. Burası da "yitirilmiş bir bölge"dir. Üstelik umut dolu iken. En acı bölgesi hayatımızın. Sınav gemisinin bizi indirebileceği en "kötü" iskeleler bu bölgededir. III-B'deki durum, görece olarak IV-A'dan daha az acı verici olsa gerek. Umudun ve yitirmenin birbirine eşit olduğu (mutlak değer olarak) durumları yansıtan çizgi üzerindeki noktalar, umutlarımız kadar yitirdiğimiz, belki bir o kadar acı çektiğimiz durumlardır.

Ayrıca bir de sıfır durumları var. Örneğin I. bölgede (2.0) noktası, umup da bulamadığımız bir durumu gösteriyor. Yitik yoktur, bulamama vardır, yalnızca. III. bölgedeki, örneğin (-3,0) noktası ise, umutsuzluğumuz sonucunda bulamadığımız bir durumu yansıtıyor. Yine yitirmeden yaşıyoruz durumu. (Gerçekleşebilir mi bu noktalar, bir düşünün.)

Dileyen okur çizelgeyi, inceleyerek benim burada anmadığım nice ilginç özellikleri bulabilir.

Hangi noktada olmak istersiniz sınav sonunda? Ne dersiniz I-B'de buluşalım mı? Umutlarımızın ötesinde bir geleceğe kavuşmayı kim istemez? Ya II-A'da bulunmayı kim ister, umduğumuzdan da daha kötü durumları yaşamayı? Hayat yalnız I-B bölgesinden oluşmuyor. Sınav gemisi acı dolu durumlar yaşatacak çoğumuza.

Biz yine de umudumuzu, beklentilerimizi, iyi değerlendirip, kendimize yakışan noktalarda olmayı umalım.

Sınav gemisindeki yolculuğunuzun öğretici olmasını dilerim.

4

Kendini Sınamayı Bilmeyene Sınav Yaramaz

Sınavsız yaşam yok. Doğanın biz insanlara çıkardığı zorlukları düşünün: Çevre koşullarıyla, bedenimizle olan savaşımızı. Yaşamımızı elimizden almak isteyen güçlere karşı verdiğimiz sınavlardan başlıcası biyolojik düzeyde: Bir canlı olarak yaşamamızı sürdürebilmek. Örneğin, mikroplara karşı bedenimizin verdiği sınav. Değişen doğa koşullarına organizmamızın uyumuyla ilgili geçirdiğimiz zorlu sınav.

Ruhsal yapımız, duygularımız da sınavdan geçiyor. Öfkelerimiz, tutkularımız, sevgilerimiz. İnsanlarla, doğayla ilişkimizde hep sınanıyoruz, sınıyoruz.

Toplum yaşamında, birtakım topluluklara, kurumlara kabul edilebilmek, belli konumlara gelebilmek, dereceler alıp, toplumsal yaşamın sıra düzeninde özlediğimiz "yerlere" ulaşabilmek amacıyla sınavlara giriyoruz. Hiç bitmiyor sınavlar! Araştırıcı, geniş ufuklu, canlı, zengin bir yaşam, sınavlarla zenginleşen yaşamdır.

En azından iki türlü sınavla karşı karşıyayız toplum yaşamında: İlki sınav olduğu açıkça söylenen, ilan edilen sınavlar. Örneğin, öğrenimimiz sırasında girdiğimiz sayısız sınavlar; "ders geçmek", "sınıf geçmek" amacıyla vermek zorunda olduklarımız.

İkinci sınavsa, çoğunlukla farkına varamadığımız, kimi zaman "hayat sınavı" dediğimiz sınavlar. Örneğin, sevdiklerimizi yitirdiğimizde, katlanmak zorunda kaldığımız güçlüklere karşı; başarısızlıklarımıza, uğradığımız haksızlıklara karşı verdiğimiz sınavlar. Başa-

rılarımızı nasıl yaşadığımız, mutluluklarımızı nasıl paylaştığımız da fark edemediğimiz sınav durumları. Sınav sonuçlarını içimize sindirebilmenin de bir sınav olduğunu düşünmüş müydünüz? İşte, hayatın bu sürekli karşımıza çıkardığı örtük sınavlar kişiliğimizi oluşturacak, eksikliklerimizi, yanlışlarımızı giderek düzeltmeye, bize yetkin insan olma yanlışlarımızı giderek düzeltmeye, bize yetkin insan olma yolunda yol göstermeye yardımcı olacak sınavlardır. Nedense sınav deyince hep öğrenim yaşamındaki sınavları anlıyoruz. Yaşamanın kendisinin bir sınav olduğunu fark edemezsek, sınavların anlamını anlama sınavını başaramayız.

Sınavları hep "dışarıdan verilen", hayatımızı zindana çevirmekten, bizi üzmekten başka işlevi olmayan sıkıntı kaynakları olarak algılamak, büyük yanılgıdır. Elbette her sınav zordur. Çilelidir. Bağımsız bir iç dünyaya sahip, içsel özgürlüğü yaşayabilen insanlar için dışarıdan "dayatılan" sınavlar o denli sıkıntılı olmaz. İç özgürlüğe sahip biri, dışarıdan gelen sınavları, kendi varlığına yöneltilmiş bir "tehdit" olarak görmez. O zaten kendi kendini sınayarak yaşayan; sınavı yaşamın kaçınılmaz devingenliği, canlılığı, heyecanı, zenginliği için gerekli gören biridir. Sınavsız yaşamın tadı mı olur? Sınavlara omuz silken bir insan gelişebilir mi? Ne mutlu sınavım var diyene! Sınavınız varsa, amacınız vardır; projeleriniz vardır. Hayatın anlamı vardır. Sizin için. Değerleriniz, sorumluluğunuz, zenginleştirilecek bir ömrünüz vardır.

Anlamsız sınav kaygısından uzak, sınavsız bir yaşamın ne denli boş olabileceğini düşünerek, size insan olabilmenin acılarını ve mutluluklarını yaşatacak sınavlarla dolu bir ömür dilerim...

5

Eğitişim mi, Öğütüşüm mü?

Eğitimimiz eğmekle öğmek arasına mı sıkışmış? Eğitiyoruz, eğitiyoruz ki adam edelim;eğiyoruz ki yola sokalım? Doğru olan yola. Haklı olan yola. Daha önce kuralları konmuş olan yola. Yoksa eğiriyor muyuz? Yün ya da pamuktan iplikler elde etmeye mi çalışıyoruz? İplikleri dokumaya mı? Dokutma mıdır, eğitmek? Öğerek, öğrenci dalkavukluğu ile mi eğitimi yürütelim?

Bana "eğitim" sözcüğü hep "tuhaf" gelmiştir. Bu "tuhaflık" ürkütücü bir tuhaflıktır. Boyun mu eğdiriyoruz? Latin kökenli dillerde kullanılan "éducation", "education" sözcüklerinde de, "yol göstermek", "sevk etmek", "kılavuzluk yapmak" anlamlarına karışmış "yönlendirme", itip, çekip, "yola koyma", "yola getirme" iması yok mu? (Almanca'daki "Erziehung"u düşünürsek , ve "ziehen" i "çekmek" olarak anlarsak!)

Diyeceksiniz ki bu doğal! Cahil, şaşkın ya da masum, bilgisiz biri geliyor. Yol gösterip, onu bilgilendirecek, onu "şekle" sokacaksınız. "Şekle sokmak" "zor"la olur. Öğrenciyi kendi haline bırakırsanız, serseri olur, "havai" olur. Eğitim bir çiledir. Sıkıntı çekilecektir ki öğrenme, biçimlenme tam olsun! Eğiteceğimiz kişi "biçimi olmayan", "düz" belki de "dümdüz", yola girmemiş biridir. Öyle olmasaydı, eğitilmeye "talebi" olmazdı; talebe olamazdı! Öğrenci, eğitilirken eğilmelidir; biçimlenmeye hazır olmalıdır! Yoksa, öğrenemez; gelişemez! Sürekli "talim" ettirmeli, ona "olumlu" alışkanlıklar, "istendik" davranışlar kazandırılmalıdır.

"Öğrencinin yüzü olmamalıdır" mı diyorsunuz? Öğrencinin burnunu ağzını, saçlarını, yanaklarını, eğenler mi (eğiticiler mi) çiz-

melidir? Öğrencinin yüzü olacaksa ne kadar olmalıdır? Yanıt, öğrenciye göre değişir mi?

Bu soruların genel yanıtlarının olabileceği eğitim teorileri tüylerimi diken diken edebilir. Eğitici ile eğitenin diyalogunda, içinde bulundukları durumdan, eğitimin amaçlarından bağımsız teoriler üretmek tehlikeli. Bundan dolayı, eğitim, eğiticilik bir sanat. Yaratıcılık isteyen. Varsa, genel ilkelerin özel durumlara ustalıkla uygulanmasını gerektiren.

Eğitim, bir eğitişimdir. Savım bu. Eğitişim sözcüğü, Türkçe'de "eytişim"i (dialektik) çağrıştırıyor. Bir başkası söylememişse, ilk kez ben kullanıyorum. Eğitişim, karşılıklı eğitim demek. Hoca öğrenciyi, öğrenci hocayı eğitecek. Bizde eğip bükenin hoca olması gerektiği sanılır. Peki, hoca eğitilmeyecek mi? Hocayı kim eğitecek? Başka hocalar? Nasıl? "Hizmet içi" kurslarla mı? Hoca öğretirken öğrenmeyecek mi? Hoca öğrencilerin sorularından, eleştirilerinden zenginleşmeyecek mi? Öğrencilerin de ona öğretebileceğini, onu eğitebileceğini, biçimleyip yola sokabileceğini hiç düşünmeyecek mi?

Eğitişim, karşılıklı eğitim, iletişime açık olmayı gerektirir. İletişime açıklık, doğruyu, güzeli, haklıyı birlikte aramaya hazır olmakla başlar.

Öğrenciye saygıyı, onunla araştırılan konulardaki sorunlar üstüne gerektiğinde uzlaşmayı, gerektiğinde eleştiriyi, düşünce ayrılıklarına katlanmayı gerektirir. Ezilip hırpalanarak adam edilmeye çalışılan öğrenciden ne öğrenebilirsiniz? Aşağıladığınız öğrenciden sizi eğitmenizi bekleme hakkınız var mı? Bir öğrenci sizi eğitemiyorsa, öğrenciniz değildir! (Aşırı görünen bir yargı! Yine de, sınanalı ve sonuca bakmalıdır!)

Yıllar sonra karşılaştığınız öğrencinizi hatırlamıyorsunuz. Ona "Sizi hatırlayamadım; büyük olasılıkla bana bir şey öğretmediniz. Öğretmiş olsaydınız hatırlardım. Hocalarımı unutmam çünkü!" diyorsunuz.

İçinizde deneyimli hocalar varsa, bana kızacaktır. "Atıyorsun hoca", diyeceklerdir; "Nerede bize bir şey öğretecek öğrenciler? Onlara en basit şeyleri belletinceye kadar göbeğimiz çatlıyor; sen tutmuş, eğiten, öğreten öğrenciden söz ediyorsun!" Öğrenciyi sizi eğitecek "kıvama" getirememişsiniz, sayın hocam diyeceğim ben de. Siz, öğrencilerin ilgisizliğinden, eğitim düzeninin bozukluğundan,

kitapların kötülüğünden, sınıfların kalabalıklığından dem vuracaksınız. Haklısınız. Benim de beni eğiten öğrencilerim "pek" olmadı. Ama neden olmasın ki? Yeterince hazır mıyız onların eğitimine? Sanmıyorum.

Eğitim, eğitişim olamadığı için, değirmenler çalışıyor ve "adam öğütmeler" başlıyor. Siz öğrencinizi, öğrenciniz sizi öğütüyor. Öğütüşüm sürüyor. Hiç değilse öğütüşüm, "öğütleşim"e dönüşse, karşılıklı öğütleşmeye? Öğüt vererek, eğitim olamaz diyeceksiniz. Peki, başka türlü mü yürütüyoruz eğitimi? Öğütümün, öğütlemenin dışında?

Öğrenci de kim oluyor; üç kuruşluk bilgisiyle mi beni eğitecek? Siz bu soruyu soran bir tavır içinde olduğunuz sürece öğrenciden öğrenmeniz olanaklı değildir.

Eğitişimi başaran eğiticilerimiz vardır. Bu eğitimcilerimizle eğitişime geçmemiz gerekmez mi? Eğitimi eğitişime dönüştürmeye çabalamak yerine, eğitimi eğleşmeye mi çeviriyoruz? Oyalanmaya, durduğumuz yerde durmaya?

Eğitişim eğiticinin kendisiyle sağlıklı iletişimini de gerektirir. Kendi kendini eğitemeyenden, kendisiyle eğitişimi olmayandan eğitişimcilik beklenebilir mi?

Şu eğitim sözünü değiştirsek mi? Eğitişim sözcüğüne de gerek kalmaz o zaman. Eğip, eğdirip, yamultup, yassılaştırıp, genç insana saygısızlık ederek, geleceğin saygısız insanlarını yetiştirmiş olmuyor muyuz? Dikitim mi desek? Eğmiyoruz da "dik" tutuyoruz anlamında? Ya da daha anlamlı bir sözcük? İncitmeyen inceliklerin çiçek açabildiği bir dünya için.

6

Bir Muhabbet Olarak Eğitişim

İçinde yaşadığım, içimde taşıdığım evreni bir insan olarak görüyorum. Bir insan olarak şu sınırlı ömrümde beni muhabbet ortamı kadar duygulandıran bir şey yok. Orada, bütün evrendeki varlıklar arasındaki etkileşmenin, karşılıklı konuşma, tartışma, sorma, soruşturma, arama, araştırma, eleştirme, dinleme, dinleşme, bulma, buluşma olarak sürdüğüne tanık oluyorum. Diyecek sözü olanların, dinlemeye hazır, değişmeye, değiştirmeye, gönüllü canların toplaştığı bir çevredeyim. Muhabbet çevresi, muhabbette bulunanların oluşturduğu, sosyopsikolojik, kültürel, tarihsel, coğrafi renkler taşıyan bir çevre. Orada bilgiler, düşünceler, duygular, paylaşılan bir dil ya da diller aracılığıyla aktarılıyor. Muhabbet çevresinden, düşünsel bir muhabbet ortamı doğuyor.

Muhabbet çevresinin ve ona bağlı muhabbet ortamının doğmasının koşulları vardır. Muhabbet tek başına bir insanın da kendi kendisiyle gerçekleştirebileceği bir başarıdır. İki kişiyle de, ikiden fazla canla da gerçekleştirilebilir. Dinleme sayısının, anlama, anlaşma (anlaşmama da olabilir!) isteğinin, beklentisinin, umudunun yönlendirdiği bir iletişim, bir irtibat biçimidir. Bir topluluk ruhu, bir ortaklık duygusuyla yürütülür. Benim gözümde muhabbete giren canlar, muhabbet erbabı, kendilerini kayıtsız şartsız otoritelere, yöneticilere, yönetenlere, buyuruculara teslim etmiş kişiler değildir. Muhabbet çevresi, bir bilgi, bir duygu ve bilinç durumuyla, belli bir tavırla gerçekleştirilebilir. Muhabbet ortamı bir öğrenme, karşılıklı öğrenme ortamıdır. Öğrenme, bir arama, araştırma serüvenidir. Orada eğiten, eğitilenden öğrenir. Karşılıklılık ilkesi egemendir. Orada, her öğretmen bir öğrenci, her öğrenci bir öğretmendir. Eğitici, eğitirken

eğitilir. Bu eyleme eğitişim, karşılıklı eğitim diyorum. Eğitim yalnızca bilgiyle yürütülemez. Bilgi eğitimi, ayrıca duygu eğitimiyle iç içedir. Kafa ve yüreğin iç içeliğini görmek gerekir. İnsan, muhabbet çevresi ve ortamında bir candır. Her şeyden önce bedeni olan bir varlıktır. Bu beden, taşıdığı duygusallıkla kültürüyle birleşir. İşte can, beden, duygusallık ve kültürün birleştiği bir kavramdır.

Bilgi aktarımı, bilgi hayatımızdaki kullanımıyla anlam kazandığına göre, insanın bütüncül yapısıyla onun bedeni, duygusu, kültürüyle birleştiğinde etkinlik kazanır. Eğitimin bir eğitişim olduğunun, eğitişiminse bir muhabbet içinde olanaklı olduğunun unutulması, eğitim kavramının sığlığına yol açar. Dünya kültürü içinde yerimizi alacaksak, bize özgü olan kültürü, yaşama, duyma, bilgi edinme biçimini keşfedebilmemiz, oluşturabilmemiz gerekir. İşte muhabbet olarak eğitişim, bizim eğitim yoluyla kendi varlığımızı arama ve bulma yolunda atılmış bir adımdır.

Eğitişim Nasıl Olacak?

İnsan belli bir toplumda, belli bir kültürde yaşıyor. Eğitim, evreni, evrendeki yerimizi, kim olduğumuzu, amaçlarımızı, beklentilerimizi, umutlarımızı tanımamıza yardımcı oluyor. Eğitim kültürün oluşturduğu ortam içinde gerçekleşiyor. Bizim kültürümüz için önerdiğim eğitişim süreci muhabbet ortamı içinde sürecektir. Elbette eğitişim eğitimin tek yolu değildir. Muhabbet ortamının da her türlü eğitim için, eğitimin amaçları, eğitenin ve eğitilenin içinde bulundukları koşullar düşünülmeden, uygun ve gerekli bir ortam olduğunu savunmuyorum. "Muhabbet her türlü eğitim sorununu çözer" de demiyorum. Muhabbetle gelebilecek, eğitişimle sağlanabilecek eğitim olanakları üstüne düşünelim diyorum. Böyle bir düşünce kendi kültürümüzü, insanımızı bulup çıkarmaya, oluşturmaya da yardımcı olabilir.

Eğitişime yön verecek muhabbet ortamındaki canlar, eğitime hazır ya da hazır hale getirilmiş, merakı, ilgisi, sorusu olan, yeniyi arayan, hali hazır bilgisiyle zoru olan, heyecanlı, giderek tutkulu, eleştiren, eleştirilere duyarlı, cesur, yaratma isteği olan, mizah duygusuna sahip, ama kendine, muhabbet ortamındakilere saygısını yitirmeyen, değerler yaşayabilen, değer duygusuna sahip, ülküleri, *telos*'u olan, belli bir aşamadan sonra kendi kendini eğitebilecek insan-

lardan oluşuyor. Unutmayalım: Muhabbet ortamı kolay, gevşek, yılışık bir ortam değildir. Öğrenme, öğretme çilesini sevgiyle sürdüren canların ortamıdır.

Pir Sultan Abdal "Muhabbet şirindir, vermiyor aman" diyor. Eğitişimin gerçekleştirdiği ortam, aman vermez; geliştirici çatışmaların, kaçınılmaz olarak yapılan yanlışların, aramaların, kendini aşmak için geliştirilen atılımların, çekilen çilelerin bir gül gibi bitiverdiği bahçedir. Güzeldir ve zordur. Acılıdır. Anlamını kavrayabilenlere açık bir "lezzeti" vardır.

Can, öğrenen ve öğreten olarak, hem öğretmen, aynı zamanda hem de öğrenen olarak, süzen, seçen, bilgisini kendileştiren, içselleştiren, kısaca, gönlüne katabilen, gönülleyendir.

Eğitişim ortamı bizim kültürümüzdeki anlamıyla meydandır. O ortamda yalnızca kitap okunmaz, meydan da okunur. Meydanı kimse boş bulamaz. Meydana getirmelerin alanıdır çünkü.

Eğitişimle aktarılan, kültür süzgecinden geçer. Oradaki canlar kendilerini belli bir düşünsel, bilgisel, sanatsal, inançsal coğrafyaya ve tarihe ait hissederler. Birbirleriyle gönülleştikleri dilleri ve değerleri vardır. Bu ortağın, muhabbet ortamının oluşturduğu bütünlüğün, birlikteliğin yapısı içinde fark ettikleri farklılıkları vardır. Her biri boyun eğen üyeler değil, birey olabilen, kişi olabilen varlıklardır. Candırlar. Heyecandırlar.

Kendilerini başkalarıyla birlikte duyarlar. Bilgilerini tartışırlar, görüşürler, yaşarlar. Bilgilerine katılırlar, katarlar. Muhabbetle bağları vardır. Eğitim kavramcıları, plancıları, yöneticileri, yürütücüleri olarak öncelikle öğrenci olarak duyarlar kendilerini.

Malumat edinip gitmezler. Eğitişim, öncelikle bedenin, duyguların, düşüncelerin, bilginin; kısaca, bilime, sanata, inançlara, ahlaka karşı takınılan tutumların eğitimdir. Orada bilim, sanat, inanç düzeni, ahlak birbiriyle hemhal olmuştur.

Eğitişim aman vermeyen şirinliktedir. Kendimizi birey olarak, toplum ve kültür olarak yaratabilmenin temel koşuludur. Bir gün bu muhabbeti yüreklerinde duyabilen insanlarımızın oluşturacağı bir olanaktır. Umutluyum. Başka çarem de yok.

7

Bahçemizde İki Hoca: Biri Sokrates, Biri Yunus

Okuldaki Bahçemizden Bahçemizdeki Okula

Bahçemiz, hem içimizde, ruhumuzun düş gücüyle genişletilmiş uçsuz bucaksız ufuklarında hem de dışımızda, başkalarıyla üleştiğimiz topraklarda. Bahçemiz: Eğitimimiz. Geçmişten, geçmişte yaşamış, düşünmüş, araştırmış olanlardan, öğrendiklerimiz, öğreneceklerimiz. Okulla sınırlı olmayan, kimsenin eğitimi okulla başlamıyor, okulla da bitmiyor. Öğrendiklerimizi, anladıklarımızı, araştırdıklarımızı, soruşturduklarımızı gerçekleştirdiğimizi düşündüğüm ortam ve çevreye bahçe diyorum. Bahçemiz fiziksel bir bahçe de olabilir, düşsel de. Eğitimimiz hep orada olup bitiyor.

Eğitimimiz, karanlık, iç bunaltıcı sınıflarda, perişan, donuk koridorlarda, yaşama sevincini, öğrenme aşkını tadamadığımız bir atmosferde gerçekleşmemeli. Bahçede. Bahçede yetişmeli, yetiştirmeliyiz. Orada, kültürümüzden gelen toprağı işlemeli, ayrık otlarını temizlemeli, ailemizden, toplumumuzdan devraldığımız bir toprak: kendimiz. Ruhumuz. Kişiliğimiz. Hoyrat ellerin, kaba ayakların o bahçeyi altüst etmesine izin vermemeliyiz. Okuldaki bahçemizi, içimizdeki bahçeye taşıyabilmeliyiz. İçimizdeki bahçe, bize öğretilenleri kendimizin yeniden yorumladığı bahçedir. Hiçbir şey yorumlanmadan, işlenilmeden, üzerinde çalışılmadan kabul edilmeyecektir. Bahçemiz bizimdir. Hocamız Sokrates'in öğrettiği budur: Araştırılmamış, sorgulanmamış, didiklenmemiş yaşam, yaşamaya değmez. İşte bilimle hayatımız aramızda kurabileceğimiz köprülerden biri de burada. Bilim bize insanlığın binlerce yıldır sorgulamalarını,

araştırmalarını öğretecek. Onun bahçesinde dolaşarak, ona kendi bahçemizde bir yer ayıracağız. Sokrates Hoca bize böyle diyor. Atinalı bir bilge (MÖ 469399).

Sokrates, Batı düşüncesinin köklerinde yatan temelleri oluşturmuş bir düşünür. Yazılı bir yapıtı yok. Öğrencilerinden öğreniyoruz onu. Bu yazımda önerdiğim bahçemizin ilk konuğu. Araştırmayı, sorgulamayı, kendimizi bilmeyi, sınırlarımızı, yetersizliklerimizi fark etmeyi onunla öğreniyoruz. Bahçemizde küçük bir kulübede bile yaşayabilir.

"Bir bahçeye girmek gerek / Hoş teferrüc kılmak gerek / Bir gülü yaylamak gerek / Hergiz ol gül solmaz ola. (Teferrüc kılmak: seyretmek, gönül açmak için gezmek. Hergiz: Asla) Kimin sözleri bunlar? Hocamız, can dostumuz Yunus'un. Hayatı hakkında fazlaca bilgimiz yok. Doğum ölüm tarihleri tartışmalı. Yaklaşık MS 1240-1320 yılları arasında yaşadığı sanılıyor. Sokrates'le aralarında neredeyse iki bin yıllık bir zaman farkı var. Anadolu kültürünün, bu topraklarda yaşayan, bilim aşkıyla dolu olan gençlerin şansı bu, kaçırmamak gerek: Hem Sokrates hem de Yunus konuğumuzdur bizim. Bahçelerimizin, eğitim dağarcığımızın iki erdemli yiğidi, iki ermişi, iki bilgesi. Bahçemize özen göstermemizi ima eden Sokrates'e karşı Yunus, bahçemizin sınırlarını dolaşıp, "Hoş gezinti ile bilgi, görgü, sevgi ile insan olabilme çabamızın gülünü ekerek onu soldurmamamız gerektiğini söylüyor.

İki Hoca: Birisi, Batının araştırmacı ruhunu yansıtıyor, diğeri bizim kültürümüzün bilgesi "hoş teferrüc", "hoş gezinti" öneriyor bize. Nerede? Yine: Hem içimizde, hem dışımızda, hem ruhumuzda, hem dış dünyada. Olgular evreninde. İkisi de bilginin, bilimin bahçede yapılabildiğini söylüyor. Unutmayalım, bilim ne laboratuvarlarda, bilgisayar ekranlarında başlar ne de oralarda biter. Bilim insanı tüm yaşamını, kültürünü, geçmişini, geleceğini, kişiliğini seren bir bütündür. Öğrenciler olarak bilimi dershanelerde, ders notlarında, laboratuvarlarda, bilgisayarlarda, ölçmehesaplama aygıtlarında bırakmayalım. Hayatımıza karışsın. Bahçemizin bir ürünü olsun, kişiliğimizin bir parçası olsun. Öğretmenler olarak, oluşturmaya çalıştığımız bahçelerimizden, genç arkadaşlara bahçelerini kurmaları için yardımcı olalım. Unutmayalım tekrar. Hiç kimse, tam olarak ne öğretmendir ne öğrencidir. Her öğrenci aynı zamanda bir öğretmendir. Her öğretmen, bir öğrencidir. Kimin ne zaman öğretmen,

ne zaman öğrenci olacağı, aralarındaki sağlıklı iletişimle ortaya çıkacaktır. Elbette, öğretmenlerin birikimi, deneyimi, bilgisi, kurabiliyorlarsa bahçeleri, bahçıvanlıkları, bahçe mimarisi birikimleri daha geniştir. Doğrusu, geniş olmalıdır. Ama bu, öğrencinin kurmaya çalıştığı bahçeye, çevresine çekmeye çalıştığı çitlere "tecavüz" hakkı vermemeli öğretmene. Çok denmiştir: İyi bir öğretmen, öğrencisine kendi kendinin öğretmeni olmasını öğretendir. Onun bahçesini düzenleyen ödevlerini yapan, her adımda başında durup, her adımda karışan biri değildir.

Efsaneden Bir Öğretmen: Kheyron

Üç bin yıl gerilere gitsek, tarihte, Homeros'tan önce, Ege denizi dolaylarında can bulan uygarlığın sözlü ürünlerinde, türkülerinde, ezgilerinde ilginç bir öğretmenle karşılaşırız. Bu bedenin alt kısmı at olan Kheyron' dur. "Kheir" Eski Yunanca'da "el" demektir. Adı bir hüneri, el yatkınlığını gösteriyor.

Batı kültürünün tarih açısından ilk öğretmen tiplerinden biridir Kheyron. Atla insanın birleştiği bir bedeni vardır. Bir atadamdır! Neden attır? Efsane ne diyor? Sebebini kestirmek olanaksız. Yine de, biraz şakayla, yorumlayabiliriz. Dönemlerin eğitim anlayışı "yetiştirmeye" dayanır. Şu anlamda: Öğretmen öğrencinin her şeyine karışır. Ona bir kişilik kazandırmaya, onu "terbiye" etmeye çabalar. Hani "eti senin, kemiği benim" sözünün belirttiği gibi, öğretmen tümüyle öğrencinin "biçimlendirilmesinden" sorumludur. İşte Kheyron da yetiştirdiği öğrencilerini (iki ünlü öğrencinin Homeros destanlarında adı geçen Akhilleus ve Odysseus olduğunu söyleyebiliriz.) sırtında, "terkisinde" taşıdığı, onların yükünü yüklendiği için attır öğretmen. Onlardan fazladır. Hem hayvan, hem insandır çünkü. (Eşek değildir, dikkat!) Sırtına aldığı öğrencisinin dörtnala dolaştırabilir bahçesinde gerçekliğin "gizli" köşelerini gezdirebilir, ona. Bilmediği yere götürebilir. Dünyanın kaç bucak olduğunu anlatır. Çabuktur. Çeviktir. Vefakârdır. Çilekeştir. Sorumludur. Doğanın içindedir. Öğrencilerine, örneğin Akhilleus'a (Babası Peleus, kucağına alıp, teslim etmiştir oğlunu Kheyron'a, Belki o da "eti senin kemiği benim" demişti. Tüm sorumluğu vermişti öğretmenine. Unutmayalım, o dönem öğretmeni aileden biridir!) at yetiştirmeyi, ata binmeyi kargı atmayı, saz çalıp ezgi söylemeyi, güzel konuşmayı, gü-

zel eylemeyi (ahlaklı olmayı) erdemli olmayı, acılara dayanmayı, sabırlı olmayı, yalan söylememeyi, ölçülü olmayı, hekimliği öğretmiştir. Akhilleus, bir savaşçıdır. Troya savaşında yiğit Hektor'u öldürmüştür. Öfkeli, huzursuz, mutsuz biridir. Belki savaşçı olarak başarılıdır ama, ne Sokrates'in ne de Yunus'un bahçesinde bulunmuştur. Beceriklidir yalnızca. İç dünyası ise tam bir cehennemdir. Bu açıdan, atöğretmen, onun yüreğine bir bahçe açamamış solmayan sevgi güllerini dikememiştir. Öteki ünlü öğrencisi Odysseus ise "cin fikirli"dir. Hem çok hünerli, çok bilgili hem de çok sabırlıdır. Ömrü, uzun, tehlikeli serüvenlerle geçmiştir. Bilinmeyenlerle savaşmış, karşısına çıkan zorluklarla, Akhilleus gibi öfkelenmeden baş etmesini bilmiştir. Kheyron'un başarılı bir öğrencisidir bu anlamda. Odysseus, arayan, araştıran, bilinmeyene açılan, bilinmeyenden korkmayan, meraklı, araştırıcı, cesur bilim insanına olumlu bir örnektir. Bir serüvendir çünkü, bilimsel araştırma. Elbette bilim adamının "ihtiyatlı", "hesaplayan" tavrıyla ilerler; ama yeri geldiğinde, yaratıcı bilim adamlarının tıpkı Odysseus gibi atılgan, tehlikeden korkmayan insanlar olabildiklerini söylüyor bilim tarihi bize. (En yakın, en ünlü örneği Einstein'dır!)

At Sineği, Ruh Bakımcısı Bir Ebe: Sokrates

Kheyron'u bahçenize alır mısınız, bilmem. Geçmişin, efsanenin derinliğinde yitip gitmiştir belki. Ne dediğini, ne öğrettiğini bulup çıkarmak zordur. Sokrates ise yakınımızdadır. Atina'da, kent meydanına, agoraya indiğinde, sabahın erken vakitlerinde, çevresini gençler sarardı. Gençlerle atardı yüreği. Agorada günlerce kalıp, durmaksızın gençlerle tartıştığı, evine ayda bir elbise değiştirmeye, yıkanmaya gittiği söylenir. Bu yazımda Sokrates'in felsefedeki yerini, görüşlerini tartışmayacağım. Gençlerin bahçesine diktiği çiçekleri, bahçe önerilerini anacağım yalnızca. "Ruhunuza özen gösterin" derdi gençlere. "Bahçenize özen gösterin" olarak anlayalım bu sözü. Öğrenen genç, öğrendiklerini kafasına gelişigüzel tıkıştırarak gelişemez. Bahçesini açmalıdır. Kendine, kafasına ve ruhuna, duygularına ve aklına özen göstermelidir.

Kheyron'a benzemez Sokrates: Öğrenciyi "yetiştirme" peşinde değildir. Onlara kendi kendilerini yetiştirmelerini öğütler yalnızca. Örgütlü bir okulu yoktu. Ne odası, ne de bir arazi parçası olarak

bahçesi vardı. Herhangi bir yerde, yolda çarşıda, yemekte, şölenlerde soru sorabilirdi, gençler. Gençlerin toplandığı, spor yaptığı, yazı yazmayı öğrendiği "cimnasyum", "palaystra" denen alanlarda dolaşır, onlarla konuşurdu. Her şeyi sorgulardı. Sorgulanmamış, irdelenmemiş inançların, görüşlerin üstüne üstüne gider; değişik yöntemlerle, karşı tarafın bilgisizliğini göstermeye çalışırdı. Onların kafaca bağımsız insanlar olmasına çabalardı. "At sineği" derdi kendine, at sineği: Uyuyanlara, kendilerine aşırı güvenenlere rahatsızlık veren bir varlık. Eleştirel, sorgulayıcı bir kafa. Belki, bir nedenle, yöneticilerce, gençleri kandırıp, yanlış yola sürüklediği için suçlanmış, ölüme mahkûm edilmişti (Zehir içerek yaşamına son verdi!). Ruhunuza bakın, ruhunuza dikkat edin diyordu: Hastalık derecesine varan bir sorgulamadan yana değildi. Sağlıklı, kişiliğinizin tüm bileşenleri ile (duygularımız, beklentilerimiz, amaçlarımız...) birleşmiş bilgiyi yeğliyordu. Bir ebe olduğunu da söylerdi. İnsanların kafasında olup da fark edemedikleri düşüncelerini onlara yardım ederek fark ettirebileceğini, doğurtabileceğini ileri sürerdi.

Mutluydu Sokrates "Felix Socrates" sözünün anlamı bu. Yazgısından yakınmadı hiç. Akhilleus gibi küfretmedi Tanrılara. Haksızlığa uğradığında kendini yitirmedi. Önce içinde bulunduğu durumu inceledi, çözümledi. Ruhuna özen gösterdi. Bedenine de sabırlı, kendinden emin, cesur biriydi. Bilgi peşinde, "hakikat araştırıcıları" yaşamlarında türlü zorluklarla karşılaşabilirler. Sokrates, bu açıdan oldukça iyi bir öğretmendir. Açın okuyun "Sokrates'in Savunması"nı, ölüm cezası ile yargılanırken. Ölüm karşısında ne denli cesur olduğunu, ölüm ve hayatı yeniden yorumlama gücünü yitirmediğini, kendinden emin sorgulayıcı gücünü, kendi varlığından duyduğu mutluluğu anlayabiliriz.

Sorgulayıcıydı ama, bu sorgulayıcı tutumu, tartışma tekniği, içinde bulunduğu topluma, toplumun insanlarına saygısız olduğunu göstermez. Örnek bir vatandaştı. Atina'yı kendi anlayışı doğrultusunda geliştirmeye, düzeltmeye çabalıyordu.

Bahçemizde bir yerde, bize sürekli sorgulama, araştırma tutkusu ile çalışmayı söyleyecek Sokrates. Öylesine alçak gönüllü biri, dünya malında gözü yok, daha önce dediğim gibi, bir kulübe açmamız yeter ona. Öğrenirken hep yapımızda olur: "Sorgula, araştır, kişiliğinle bütünle, ruhundaki çalkantıları, akışı gözle, ahlakla bilgini

ayırma diyecektir. Onun gözünde bilgili biri ahlaksız olamaz. Ahlaklı biri ise bilgisiz değildir.

Hele zamanımızda, bilimle ilgilenen, uğraşan arkadaşların işlerinde Sokrates Hoca'nın bir yeri olmalıdır. Ahlaksal yaşamı bozulmuş toplumların bilimde gelişme olanağı yoktur. Belki tersi de doğru olmalı. Sokrates'in bahçemizde dolaşması, bilimi, düşünceyi, düşünmeyi öğretirken, öğrenirken önemli bir destek olacaktır bizlere.

Hocasının Bahçesinde bir Bülbül: Yunus

Yunus'umuz bahçemizde "gönlü olan" bir hocamızdır. "Gönüle girmek", "gönül yapmak"tır, amacı. Sevgiyi anlatmaktır, yaşatmaktır: Ben gelmedim dava için / Benim işim sevi için / Dostun evi gönüllerdir / Gönüller yapmaya geldim." Gönüllerde olanı, gönüllerimizi, bahçelerimizi aramaktadır Yunus. "Gönül yapmayı", bahçemizin düzenlenmesine, gelişmesine katkı olarak anlayalım. Sorgulayıcı bir kafası vardır. Gevşetici, uyuşturucu bir sevgi değildir ondaki sevgi anlayışı. "Sen elif dersin hoca, manası ne demektir?" diye sorar. Düzmece bilginlere, bağnaz hocalara, kendini farklı göstermeye çalışan ikiyüzlülere veryansın eder. Kendine özgü bir ince alay tekniği vardır. Mizah duygusu doruğuna çıkabilir zaman zaman: "Çıktım erik dalına onda yedim üzümü". Bunun yanında, çok dikkat eder söylediklerine; yüzyıllar sonra onu bahçesine alacak öğrencilerine saygısı vardır: "Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme / Seni sigaya çeken bir molla Kasım gelir" demiştir. (Sigaya çekmek: Sorgulamak) (Bu sözler Yunus'un eski divanında bulunmuyor ama Yunus'u halkın bir sesi olarak, tıpkı Homeros gibi, birden fazla ozanın bir ürünü olarak benimseyebiliriz.) "Molla Kasım", bizim araştırıcı insanlar olarak ileri sürdüğümüz savların yargılayıcısı, hesap sorucusudur. Bilim adamları olarak, bilimsel vicdanımızdır. "Sakın hile yapma, bulamadığını buldum, okumadığını okudum, bilmediğini bildim deme, Molla Kasım hesap sorar senden." Diyen içimizdeki sestir. Bütün araştırıcı arkadaşların bahçelerinde Molla Kasım dolanmalı, tabii ki Sokrates'le birlikte!

Araştırıcı, dur durak bilmeyen, sorgulayıcı bir özelliği vardır, Yunus'un Batının Odysseus'unu aratmaz bu anlamda: "Çevik bahri olmak gerek / Bir denize dalmak gerek / Bir gehveri bulmak gerek / Hiç sarraflar bilmez ola" Bilim denizine dalacak çevik bir de-

niz kuşudur o. Öyle bir gehver (inci, mücevher) çıkaracaktır ki, henüz bilimdeki uzmanları, "sarrafların" bilgisinin ötesinde olsun bu inci. Buluşlar, icatlar, keşifler yapmak istemektedir.

Bilim, tıpkı Sokrates'te olduğu gibi, ruhumuzun bütünüyle, kendinizle içten bağımlıdır. Doğayı bilmekle, kendimizi bilmek ayrılmaz birbirinden. "İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsin / Ya nice okumaktır" kendini bilmeyenin bilimi hiç de geçerli değildir, Yunus'a göre.

Yunus'un öğretmen-öğrenci ilişkisi üstüne ilginç görüşleri vardır. Öğretmenine karşı son derece saygılıdır. Hocasının kapısında "kul"dur. Tümüyle teslim etmiştir kendini hocasına. Hocası onun "çiğliğini" ortadan kaldırmıştır, olgunlaştırmış, pişirmiştir onu. Hocası Taptuk Emre için şöyle demektedir: "Taptuk'un tapusunda / Kul olduk kapusunda / Yunus miskin çiğ idik / Piştik elhamdüli'llah". Yunusun eğitim anlayışı Kheyron'la Sokrates'i birleştirmiştir içinde: Hoca "yetiştirir", yetişme aşamasında bağımsızlık yoktur. Mutlak boyun eğiş vardır. Yalnız, burada "bahçemiz" ortadan kalkmamakta, Yunus bahçesiyle, hocasının bahçesinde yer almaktadır.

Hoca ezmez Yunus'u, çünkü iletişim sürmektedir aralarında. Yunus hocasının yanına varınca, hocasıyla "bilişmek" kendisiyle konuşmak istemektedir. Bir bilgi alışverişi, gönül alışverişi vardır, öğrencisiyle öğretmeni arasında. Öğrenci hocasına durumunu anlatmaya, sorularını sormaya gelmiştir: "Bunda biliş olan canlar / Orada bilişler imiş / Bilişi ben hocam ile / Halim arz etmeye geldim".

Öğretmen-öğrenci etkileşmesinde "hâl arzı" kadar çarpıcı bir şey olabilir mi? Hem hoca hem de öğrencisi "can"dır, can cana karşılıklı bilişmektedirler. İletişim, soğuk bilgi aktarımı düzeyinde kalmamaktadır. Çözülecek sorunlar üzerinde, aklın yanında canların bilişmesi söz konusudur.

Bugün orta öğretim ya da üniversite, yüksek okul düzeyinde öğrenciöğretmen ilişkilerinin iletişim gücünü yitirdiğini, soğuk, aldırmaz, görünüşte sevgi ve saygı düzeyinde kaldığını, can cana, ruh ruha ilişki bir yana, kafa kafaya düşünce iletişiminin bile kurulamadığını görüyoruz. Eğitim, okullarda Yunus'u pişiren, hamlıktan kurtaran işleyişini yitirmiştir. Öğretmeniyle karşılaşan kaç öğrenci Yunus'un coşkusunu duymaktadır? Ve kaç öğretmen, öğrencisine

Yunus'un duyduğu coşkuyu, sevinci verebilmektedir? Sevgili öğretmenler bahçenizde ötmekten coşku duyan kaç bülbül öğrenciniz var? Kaç öğrenciniz dostunuz, kaç dostunuz öğrencinizdir?

"O hocamdır, ben kuluyum / Dost bahçesi bülbülüyüm / Ol hocamın bahçesinde / Şad olup ötmeye geldim."

Olağan ki, "kulluk" bağımsızlığı yitirmek anlamında anlaşmamalıdır burada, bir saygı sözüdür yalnızca; yoksa hocanın bahçesinin ağaçlarında, yüksek dallarda nasıl şakıyabilirdi?

Öğrencilerle öğretmenlerin birbirlerinin bahçelerinde, ilgilenerek, merakla, sevinçle, tutkuyla, sevgiyle, düşünerek, saygıyla, zaman zaman da kızarak, eleştirerek, tartışarak gezebildiği bir Türkiye Eğitim Bahçesi, daha geniş bir Dünya Eğitim Bahçesi içinde dikkat çekici olumlu bir örnek olmaz mıydı?

8
Anadolu Bozkırında Bir Bilim Çiçeği: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Orta ve Doğu

O tuz yıl olmuş. Denizden kopmuş on sekiz yaşında bir delikanlının, ılık bir eylül sabahı Bahçelievler'den Orta Doğu Teknik Üniversitesine yürüyüşünü anımsıyorum. Okula nasıl gidileceğini bilememiştim. O yıllarda tenha bir cadde olan Eskişehir yolundan usul usul, güz güneşinin okşadığı bozkır toprağını koklaya koklaya yürüyüp gitmiştim. Okulun tenhalığı, sessizliği, düzeni büyülemişti beni. Şimdi müze olan küçücük binada kaydımı yaptırmıştım.

İngilizce. Galiba İstanbul'dan kopup gelmemin ardında yatan en büyük neden oydu. Bu dille önüme yeni ufukların açılacağına inanıyordum. Ortaokul ve lisede yeterince öğrenemediğim bu dili, kavramak, yaşamak istiyordum.

İngilizce bana hep bozkır rüzgârlarıyla geldi. Anadolu'nun bağrından kurumuş ot kokularıyla kırkikindi yağmurlarıyla türkülerle geldi. Bir kış gecesi, üstü açık bir kamyonetle Balgat'taki Amerikan üssüne gitmiştik. Hazırlık öğrencisiydim. Amerikalı öğrenciler bize tiyatro oynayacaklardı. Kış gecesi, gökyüzü açıktı. Dondurucu ayazda, üşüyüp büzüldüğümüz paltolarımızın üstüne solgun ışınlarını gönderiyordu ay. Topraktaki karın aydınlığında İngilizce'yle aralamaya çalıştığım dünyaya meraklı bir mahzun çocuk olarak bakıyordum. Orta ve Doğu'da okuduğumu düşünüyordum. Ortada. Dünyanın, gerçekliğin, bilginin, bilimin ortasında. Araştırmanın, sorgu-

lamanın, öğrenmenin ortasında. Aradığım hakikatin ortaya çıkacağına inanarak. Üste tiyatro oyununu seyrediyor; çok azını anlayabildiğim için bilgisizliğime üzülüyordum. Üzüntüm hâlâ sürmektedir.

Şimdi, yalnız ortada değil, doğuda da olduğumu düşünmekteyim. Doğan güneşe yakın. Doğan bilgiye, düşünceye. Ben okulumda öğrenmenin heyecanını yaşadım. Şimdiki Mimarlık Fakültesinin odalarına kurulmuş kütüphanesine girdiğimde duyduğum heyecanı bugün bile yaşamaktayım. Yepyeni bir üniversiteydi. Taze güçlerin, tükenmemiş heyecanların, doktoralarını yeni bitirmiş gençlerin coşkuyla koşup geldikleri araştırma aşkıyla çalışacakları bir üniversite. Yeni bir mimari, yeni bir ruh. Doğudaydım. Güneşe yakın. Orta Doğu'da. Orta Doğu Teknik Üniversitesinde.

Belki sözlerime kızacak meslektaşlarım olacaktır: Orta Doğu bana hep bir "üniversite" gibi geldi, "Teknik" üniversite gibi değil. İstanbul'da Teknik Üniversite'de okuyan arkadaşlarımdan biliyordum: kantinde oturur sürekli derslerden konuşurlardı. Beyoğlu yakınlarındaydı. Oralara uzanan, kendini kaptıranlar oluyordu. Ufuklarının darlığı beni şaşırtıyordu.

Orta ve Doğu'yu yaşadığım kendi üniversitemin, kentin uzağında, bozkırın ortasında renkli bir kültürel ortamı vardı. O sıralar mimari binada balolar verilirdi. Sosyetenin, o döneme göre cesur kızların, çılgın delikanlıların davranışlarını, beynini felsefe hızarına kaptırmış şaşkın bir dışarlıklı delikanlı olarak izlerdim. Tiyatro çalışmaları, folklor gösterileri, siyasi, bilimsel, kültürel tartışmalar, kuru bir mühendis olmaktan korkan benim gibi biri için, ruh zenginliği yaratan etkinliklerdi.

Üniversitem farklıydı, inanmıştım. Diktiğim kavak ve çam ağaçlarına yüklemiştim umudumu. Bu ağaçlar büyüdükçe, bu topraklarda bilgi ve düşünce de gelişecekti. Ne kadar çok kaçılacak, yapayalnız kalarak düşünceye dalınacak yeri vardı okulumun. Çalmaya çabaladığım melodikamla dibine oturduğum çam ağacı, yapayalnız bir delikanlının, bir türlü çıkarmayı beceremediği güzel seslere özlem duyarak, yapraklarının anteniyle bozkır rüzgârlarını dinlemişti.

Okulum yüreğimdi benim. Derinleştirmeye çabaladığım iç dünyamdı. Sökmeye uğraştığım İngilizce felsefe kitapları, cambazlıklarla dolu integraller, türevler, denklemlerdi. Kentten uzaklığı büyülüyordu beni. Kaçıp sığınıyordum okula. Okul öğrencilerin sığınmayı

istedikleri, içinde var olmaktan sevinç duydukları bir yer olmalıydı. Şanslıydım. Okulumu bulmuştum. Yalnızlığımı, sığınağımı, kovuğumu. Henüz ondaki büyülü doğayı keşfedememiştim. Bunun için yirmi yıl daha geçmesi gerekiyordu.

Anadolu'daki Ortadoğu: Bozkırda Bir Gemiydi Üniversitem

Neydi o yıllarda, benim için Orta Doğu Teknik Üniversitesinin gizi? Hem Anadolu hem Amerika, İngilizce ve Karacaoğlan, Yunus, Pir Sultan, Matematik ve Fizik. Hem fen hem edebiyat. Hem sanat hem bilim, hem felsefe. Sarhoş tüm gençliğimde gönlüm bu üniversitede oluştu. Sevgili Kemal Kurdaş'ın çabalarıyla.

Duygularımla konuştuğumu, işin hep olumlu yanlarına baktığımı söyleyeceksiniz. Neyleyeyim ki ben öyleyim. Mantığı ve matematiği duygularımla öğrendim, eğer öğrenebildiysem. Fiziği bir şiir gibi kuşandım. Matematik ve fizik yönünden şanslıydım. Bir elektrik mühendisliği öğrencisi olarak matematik derslerini Orhan Alisbah'la yazık ki şimdi adını unuttuğum çılgın bir Amerikalı matematikçiden alıyordum. Orhan Alisbah beni çok etkilemişti. Ufkunun genişliği, mizah duygusu ve kişiliği ile. Amerikalı matematikçiden bugünlerde "modern matematik" denilen matematiği öğrenmiştim.

Fizik hocamız çılgın, sorumlu, dolu bir Danimarkalıydı. Nazım'dan Türkçe olarak okuduğu dizeleri beni yakmıştı: "Sen yanmazsan, ben yanmazsam, biz yanmazsak / Nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa?" İlk oyumu yurtlarda kurulan sandıkta Aybar'ın partisine vermiştim.

O yıllarda, yazık ki şimdilerde pek göremediğim, Anadolu vardı Orta Doğu'da. Anadolu çocukları Urfa'dan, Maraş'tan, Konya'dan, Sivas'tan. Benim gibi İstanbul'dan gelenlerin sayısı azdı, sanıyorum. Anadolu'daki, bilgi okyanusunda bir fenerdi üniversitem. Koşup geldiler, bozkıra. Ankara' ya kampusa kulüpler kurdular, tartıştılar. 1968'den önceleri. Merak. Arama. Araştırma. Coşku. Mizah. İroni Anadolu'nun bağrında yeni bir bilgi ağacı büyüyordu. Arap, Pakistanlı, Afrikalı, İranlı öğrenciler. Orta Doğu Anadolu' da, Anadolu Orta Doğu'da, Amerika Orta Doğu'da. (Geminin kaptanı Kemal Kurdaş'ı anmadan nasıl geçebilirim?)

Hangi siyasal, ekonomik, askeri amaçlarla kurulmuşsa kurulsun, bu Anadolu üniversitesinde eşsiz bir öğrenci potansiyeli vardı. Yalnız ben değildim felsefenin ve edebiyatın vurgununu yemiş mühendislik öğrencisi. Nice sessiz, araştırıcı, pırıl pırıl zekalar vardı. Ben 1967'den başlayarak Soyut, Yordam gibi gençlere açık edebiyat dergilerinde yazmaya başladım. Yordam'ın yazı kurulunda çalıştım. Zamanım derslerin dışında sürekli edebiyat okumalarıyla geçiyordu. Felsefe, toplumbilim, ruhbilim, dilbilim, mantık, tarih, antropoloji okuyordum. Almanca çalışıyordum. Şimdi karım olan çılgın bir kız başımı döndürüyordu.

Üniversitemi hep Anadolu üniversitesi olarak gördüm. Bozkır üniversitesi benim üniversitem, kim hangi amaçla, nasıl yönetirse yönetsin benim için hep bozkırda bir gemiydi. Deniz çocuğuydum ben. Bodur çimlerin gölgesine uzandığımda bozkırdaki dalgaların sesini duyuyordum. Anadolu'daki insanımın binlerce yıllık çığlıklarını duyuyordum. Bu toprağa, bu insana borcum vardı benim. Hazırlık sonrası ilk yılım, nice sınavlarla geçti. Felsefe okumak için üniversitemi bırakıp, Avrupa' ya gitmek istiyordum. Mühendislik eğitiminden yavaş yavaş soğumaya başlamıştım. Kimi hocalar bana sığ, dar kafalı papağanlar gibi görünüyordu. Kaçıp gidecektim. Derslerim, fizik dersinin dışında kötüydü.

Sonra, baktım ki sınıfımı geçivermişim. Vazgeçmiştim gitmekten. Bozkırdaki gemimden ayrılmayacaktım. Nasıl olsa geçiyordum sınıflarımı. Boş zamanlarımda derslere giriyor, çok az ders çalışıyordum. Bozkır düşüncesi vaktimi alıyordu. Geminin birçok kamarası vardı, merak ediyordum.

Geniş arazide yürüyor, yıldızlara bakıyor, sabahlara dek kendi kendimle konuşuyordum. Yapılacak işlerim çoktu. İşte bu düşünme, araştırma olanağını bana üniversitedeki ortam sağladı. Potansiyelimi, yeteneklerimi, kendimi gerçekleştirme çabalarımda, yaşadığım entelektüel özgürlük önemliydi. Hiçbir zaman papağan, ezberci bir öğrenci olmadım. Elektrik mühendisliğindeki ilk yılım (2. sınıf!) düşünme alışkanlıklarımın sarsıntıya uğradığı bir yıldı. O yıl ilk kez mantık dersi aldım. (Cemal Yıldırım'dan!) Sanırım dersin en yüksek notlarından biriyle başarılı oldum. Gemi tam yol gidiyordu. Meslek derslerinin yarattığı ürküntüden giderek sıyrıldım sevmeye başladım. Ortalarda, sıradan bir öğrenciydim.

Avrupa gençliğinin sarsıldığı yıllardı. Sarsıldım. Sarsıldık. Boykotlar başladı. Tartışmalar. Eğitimden yakınmalar. Hocaları sigaya çektik. Hepsi uslu uslu karşımıza geçip, çekinmeden hesap verdiler. (Sevgili Yılmaz Tokat hocamızın, "system theory"inin neden gerekli olduğunu anlatmayı çalışmasını hiç unutamam!)

Gemim, dünyayı değiştirmeye çalışan yolcularla, tayfalarla doluydu. Dünyayı anlamaya çabalayan benim gibi biri için dünyayı değiştirme özlemi anlamlıydı. Gerekliydi. Dünyayı değiştirmeye çabalarken de değiştik, hepimiz. Dünya da, belki istediğimiz yönde olmasa da, değişti, gitti.

Devrim Denen Mucize

Yurt pencerelerinden çığlıklar yükseliyordu. Yakılan kâğıtlar, pencerelerden aşağı bırakılıyor, silah sesleri duyuluyordu. O yıllar dört öğrenci yurdu vardı ODTÜ'de yanılmıyorsam. Üçüncü yurtta kalıyordum, "Koç" yurdunda, 505 numaralı odada. Arada bir, akşam saatlerinde oluşan "toplu çılgınlık krizi" yaşanıyordu bütün yurtlarda. Açık pencerelerden sarkan öğrenciler, bağırıp çağırıyor; sonuna dek açılmış radyo ve teyplerden yükselen gürültüyle bozkır inliyordu. Yan odaların birinde duran, İkinci Dünya Savaşından kalma "piyade tüfeği" gökyüzüne doğrultulup ateşleniyordu. Kurşun, yirmili yaşlardaki delikanlıların isyanı olarak tırmanıyordu yukarılara. Ama bir yüksekliğe kadar. Nedense, yerçekimi vardı; düşüyordu tüm cisimler.

Devrimi bekliyorduk. Bir gün gelecek bizi kurtaracaktı, kaprisli sevgililerimizden, parasızlığımızdan, sevgisizliğimizden, babalarımızla olan kavgalarımızdan. Devrim, büyülü bir sözcüktü. Gelince cümle eksikliklerimiz bitecekti. Tüm yüreğimizle inanıyorduk buna.

Dünyayı değiştirebileceğimize inanıyorduk. Güçlü olduğumuza. Dünyayla ilgiliydik çünkü. Tüm dünyadan sorumlu duyuyorduk kendimizi. Tüm insanlıktan. Mazlumların hakkını korumak, zalimleri ortadan kaldırmaktı görevimiz. Küçük çıkarların, bireyci kaçışların yeri yoktu devrimcilikte. Devrimci yiğitti.

"Yahu şu samanyolu nasıl oluştu, Allahaşkına?" Çimenlere uzanmış, geceleyin yıldızları seyrediyorduk. Yanımdaki arkadaşım yanıtlamıştı: "Marks'ın kitabına bakmak gerek!"

Ne zaman olacaktı devrim? Ne yapmalıydı? Geceleri devrim ateşleri yakılıyor, şarkılar, türküler söyleniyordu.

Anadolu'dan gelen genç insanlar o zamanlar polisin, jandarmanın giremediği üniversite topraklarında, ütopyalarını yaşamaya çalışıyorlardı. Rektörlük, tüm üniversite "işgal" ediliyor, üniversite kurtarılıyordu.

İsyana saygım vardı. Gerek ülkemizde gerekse dünyada isyan edilecek çok haksızlıklar, sömürüler, hırsızlıklar oluyordu. İsyanın aklın uzağında, yeterince örgütlenmeden, halkla bütünleşmeden halkı tanımadan yapılmaması gerektiğini düşünüyordum.

Yaralıydım. Dünyanın halinden. Arkadaşlarımın isyan biçimlerinden. Sustum ve yazdım. Şiir ve şiirimsiler. Edebiyat eleştirileri. Öyküler. Denemeler. Yazmazsam ölecektim. Boğulacaktım. Bozkırdaki gemideydim. Üniversitemde. İkide bir öğrenimin aksadığı, jandarmanın işgal ettiği. Öğrenimin kesilmesi işime yarıyordu. Okuyor ve yazıyordum. Orta Doğu bana, yaşanan olumsuzluklarla da olsa, düşünme, araştırma olanağı sunuyordu yine. Devrimci arkadaşlarımdan dünyaya sahip çıkmayı öğrenmiştim. Marks okumaları yetersizdi. Marksist düşüncenin temellerine inilmediği için, teorinin eksik kaldığını düşünüyordum.

Okulumdaki ağaçlar büyüyordu. Bu arada ben, şimdi hocası olduğum mantık dersinden kalıyor, bir yıl kaybediyordum. Okulu bitirdiğimde yirmi dört yaşımdaydım. Evlenecektim. Paraya ihtiyacım vardı. Çalışmalıydım. Bir yıl yüksek lisans derslerine giriyor, felsefeci hocalarımdan dersler alıyordum.

Sonunda felsefe gemisine binmek için bozkırdaki gemiden, okulumdan ayrıldım. Spor sahasında bugün bile okunabilen "devrim" yazısının önünden, biraz mahzun, biraz yoksul, düşünceli, geçip gittim. Sekiz yıl uğramadım okuluma. İstanbul'da felsefe okudum. Tez yazdım. Hep özledim okulumu. Sığınmak istedim ona. Bozkırdaki toprağa. Toprakta açan o hırpalanmış, narin çiçeğe.

Yağmurda Çırılçıplak: Orta Doğu'daki Doğa

Bozkırda gemideydim. Ama okyanusu görememiştim. Doğayı. Orta Doğu' daki doğayı seksenlerden sonra keşfettim. Bir dost bana,

ağaçları, göğü, çiçekleri gösterdi. Doğayı görmek için düşüncelerin, kitapların, müziğin içinden geçmeliymişim.

Bir diğer dostum, ormanların arasından koşmayı öğretti. Seksenli yıllardı. İstanbul'dan okuluma yeniden dönmüştüm. İğreti de olsa bir odam vardı. Hocaydım. Gemiden bir kamaradan görüyordum, okyanusu. Bilgiyi. İnsanları. Doğayı.

Soluk soluğa, çam ağaçlarının arasından, kıvrıla kıvrıla tepelere ulaşan yollarda, koştum durdum. Her mevsim. Yazın kurumuş otların kokusunu duydum. Serin kavakların altında yatarken. Odamdan çıkıyor, doğaya dokunuveriyordum. O denli yakındı bana kâğıtlar, kitaplar, notlarım birdenbire yitiyor; kendimi, bir yaz ikindisinde, yalnızca bir şartla, kimi zaman yalınayak koşarken buluyordum. Dünyam apansız değişiyordu. Masaya, kâğıtlara, ders notlarına, akademik dedikodulara mahkûm değildim. Kafamdaki özgürlük, bedensel özgürlüğümle birlikte oluşuyordu. Dünyada kaç üniversitede, bir felsefe kitabını en çetrefil tartışmasında bırakıp, yağan yağmur altında (kimselerin görmediğine emin olduğum ıssız topraklarda!) çırılçıplak koşma olanağı vardır? Ormana girip yitiyordum. Arkalarda bir yerde vadiden akan pırıl pırıl dereye eğilip su içebiliyordum. Sabah ve öğleden sonrası derslerimin arasında ortadan yok olup, sessiz, serin çimenlerin üzerinde pırıl pırıl güze bakıp düşünüyordum. Yapay koltuk ve sandalyelerin sıkıcı havasından, dipdiri doğaya kaçıyordum. Lastiklerimle toprağa vurdukça, önümden uçup giden kelebeğe dokunmak istiyor, uzaklarda bir yerlerde ürkek bir tavşanın görünüp kaybolan görüntüsüne şaşırıyordum. Yorulup, terli bedenimle toprağa uzandığımda, yanımdan bir yılanın kayıp geçtiğini duyuyordum. Çamların rüzgârdaki uğultusunu. Orta Doğu'daki yaz çarpıcı, düşündürücüydü. Bozkırın alçakgönüllü, kendini kolay kolay ele vermez doğası, giderek gizlerini açıyordu önüme.

İkindi. İğde ağaçları. Kuşlar. Çimenlerin üstünde dönerek insanları ıslatan afacan fıskiyeler.

Şimdilerde, tepelere koşmaktan korkuyorum. Ummadığım yerlere binalar yapılmış Ankara'nın içinde, bir milli park olması gereken, bu bozkır okyanusuna gözleri dikilmiş. Bir yerlerini budamak, yollar geçirmek, "tesisler" yapmak istiyorlar. Onlar çırılçıplak doğada koşabilmenin coşkusunu hiç yaşamamış olsalar gerek. Deve di-

kenlerine kirpilere, baharda yapraklarını mahcup mahcup dalgalandıran gelinciklere hiç dokunmadılar belki. Doğayı, planlarda, bürolarda, hayallerinde yaşayanlar, koskoca ODTÜ toprağını, üzerindeki zengin flora ve faunayı görmezden gelerek, maketlerin ardından seyrediyorlar. Küstah, yakışıksız, kaba binalardan alınan kârlarla, bu nazik bozkır çiçeğini hırpaladıklarını bilmiyorlar. Bir üniversite doğayla, çevreyle ilişkisiyle belli olur. Bilkent'e bina yığınlarından giriyorsunuz. Tüylerim diken diken oluyor. Açıklık, boşluktan hiç hoşlanmıyorlar. Nerede açıklık varsa oraya bir bina dikmek gerekir, diye düşünüyorlar. Arazimizi dolduramazsak, "boş" kalıyor diye, elimizden alırlarmış.

Bozkırdaki gemim, bilim çiçeğim hoyrat düşüncelerden korkma. Geçmişte de hırpalandın. Sanırım, sendeki doğayı, sendeki gizi anlayan çıkacaktır.

Kafamızdaki, gönlümüzdeki ODTÜ'yü tartışmak, nasıl bir ODTÜ istediğimizi sorgulamak zorundayız. Doğayı öldürüp, tıka basa binalarla dolu üniversite mi istiyoruz?

Kenti kampusa taşımak mı amacımız? Özgün düşünebilmenin, kafa ve kalp özgürlüğünün, yaşadığımız çevre ve mekânla ilgisi büyük. O zaman, ODTÜ' de yerleşimin nasıl yapılacağını, doğanın nasıl korunacağı ya da yok edileceği sorularına verdiğimiz yanıtlar bilime, kültüre bakışımızı ele veren tutumlarımız.

Bu gönlümü karartan sorularla, bir ODTÜ sonbaharını soluyorum. Herhalde en güzel mevsimi okulun. Ağaç yapraklarındaki renk cümbüşü, yazın ardından kalabalıklaşan yollarına yansıyor; öğrenci telaşı sarıyor gemiyi. Yıllarca gemide okuyup, yalnızca ders çalıştığı için gemiyi göremeyen öğrencilere, hoca ve yöneticilere, gemiyi nasıl anlatmalı ki? Çiçeği yalnızca vazoda görenlere; sulama ve toprağını değiştirme zahmetine girmemek için, evlerine aslına çok benzeyen yapma çiçekler koyanlara gemiyi nasıl anlatmalı ki?

Orta Doğu Teknik Üniversitesini bilim, kültür ve doğa aşkıyla dolu geleceğin insanına emanet ediyorum.

9

Üniversitelerde Bilimsel Etkinliğin Örgütlenmesi

Üniversitelerimizde, iyimser bir bakışla var olduğunu düşündüğümüz "bilimsel etkinliği" sorgulayıp tartışacağız. Bu amaçla, önce, şu anda, yaşadığımız dünyada, tarihi içinde *bilginin*, bilimin kurumsallaştığı bir yapı olarak *üniversitenin*, kısaca irdelenmesine gerek var.

Bilginin, bilimin, üniversitenin hayatımızdaki yeri nedir? Ne olmalıdır? Nasıl bir bilgiden, bilimden, üniversiteden yana olmalıyız? Bu bilgiyle, bilimle, üniversiteyle yaşamak için ne yapmalıyız?

Bu soruların yanıtlarının ayrıntılı tartışması bu yazıyı aşıyor. Kısaca, günümüzde özellikle batı toplumlarında bilgiye bakışın önemli bir özelliğini saptayıp, eleştirisini yapmak istiyorum: *Bilgi bir araçtır. Kullanana toplumda saygınlık ve ekonomik güç kazandırır.* (Meslek, diploma, sosyal anlamda yüksek bir konum, üretim becerisi ve tekniği, satış olanağı, insanları etkileme gücü...) Bilgi bir metadır. Bilgi silahtır. İktidardır. Güçtür. Bilgi elimin altındaki bir makinedir.

Böyle bir "araç bilgi" anlayışı, araç bilim anlayışına götürür bizi. Bilim bir beceri bilgisidir. Uzmanlık bilgisi, meslek bilgisidir. Bilim hayatta karşılaştığımız teknolojik, tıpsal, toplumsal, ruhsal, giderek politik sorunların çözümüne yardımcı olacak güvenilir bilgiler sistemidir.

İnsanlar bilim öğrenirler, böylece "iş sahibi" olurlar, üretim yaparlar; planlar, projeler oluştururlar; üretim sürecini başarıyla yürütürler. Bilim yararlı olandır; ona sahip olanı güçlü ve mutlu kılar.

Burada bilginin, uygulamayla, üretimle, üretim sonucu ürünlerin Pazarlanmasıyla, satışıyla, kârıyla, insanın yaşamıyla ilgili pratik sorunların çözümüyle çok sıkı ilişkisi olduğunu, *bilgi teknolojisi, bilgi piyasası, bilgi politikası* çerçevesi içinde ele alındığını görüyoruz. Teknolojide, tıpta, ekonomide, haberleşme ve etkileme, etkileşmede başarılı olmak için *bilgiye yatırım yapılıyor.* Güvenilir, düzenli, sağlam bilgi olarak bilime bakış da bu kaygılarla oluşturuluyor.

Öyleyse üniversiteler bilimin sorumluluğu, bilimsel araştırmanın, üretimin, öğretinin yapıldığı bir kurum olarak böyle bir bilim anlayışıyla çalışacaklardır. Üniversiteler, bilgiyle iş gören, başarı kazanan, kâr eden insanların, bilgiyi kullanan insanların eğitildiği kurumlardır.

Üniversitelerimizden Beklenen

Özellikle ülkemizin bugünkü durumu ele alındığında üniversitelerden beklenenler, bu yazının kaygıları içinde şöyle özetlenebilir;

a. Orta öğretimi bitiren öğrenciler öğrenimlerinin sürdürülmesini çalışmalarıyla üniversiteye kapak atmaya çabalamaktadırlar. Üniversite bir "iş güvencesi", toplumdaki konumumuzu yükseltecek bir olanaktır. (Ana babaların "kızımız falan üniversitede okuyor", "oğlumuz falan üniversiteyi bitirdi" sözleriyle toplumda kendilerini itibarlı bir konumda görmeleri..!)

b. Mezunlarını meslek sahibi, iş sahibi kılmak. İyi bir üniversite demek, mezunlarının toplumda en fazla para getiren, en saygın mesleklere, iş olanaklarına sahip olduğu üniversite demektir.

c. Üniversiteler toplumun sorunlarını, çoğunlukla teknik, teknolojik sorunlarını çözme de yardımcı olan kurumlardır. Yol, baraj, su, yazılım, donanım, çeşitli teknolojik üretim, ekonomik, mali konularda, toplum ve hukuk alanındaki sorunlarda, tıpta, görüşler projeler üretilir. Bu projelerden gelir de elde ederler. Üniversitenin saygınlığı bu tür "sorun çözücü" üretimlerinin ağırlığıyla ölçülür.

d. Toplumun eğitim ve pratik sorun çözme gereksinmelerini giderme uğraşının dışında, üniversiteler araştırmalar da yaparlar. (Yapmalıdırlar?) "Sorun çözmede araştırma yok mu?" diyebilirsiniz. Bu tür araştırmalar, herhangi bir mühendislik ya da danış-

manlık şirketinin yapacağı türden araştırmalardır. Araştırma, dünyada belli ölçütlere, indekslere, sayılara bağlanmıştır. Sayılarla saptanabileceği sanılan özellikleri olduğuna inanılan araştırma, *şekilciliğe* dönüşme tehlikesi yaşamaktadır. Bir üniversitenin başarısı üretiminin *niceliğiyle*, sayısıyla ölçülmeğe kalkılıyor. Özellikle bizim üniversitemizde (ODTÜ) "yabancı" yayın sayısının yüksekliği bir başarı ve saygınlık ölçütü olarak görülmektedir. Üniversitelerimiz arasında niceliğe dolayı yabancı yayın yarışı başlamıştır. Bu tür yarışmaların üniversitelerimizin dünya üniversiteleri arasında saygınlığını arttıracağına inanılmaktadır. Bu sayıların anlamsız olduğunu savunmuyorum. Burada dikkat etmemiz gereken birkaç nokta var;

i) Kimi alanlarda (tıp gibi) yabancı yayınlar, o meslekteki insanlar arasında bir tür "haberleşme" anlamına gelebildiği için bilimdeki gelişmelere, gündemin oluşturulmasına, kuramların geliştirilmesine ne ölçüde katkıda bulunduğu sorgulanmalıdır.

ii) Yapılan yayınları, kimlerin okuduğu, onlardan nasıl faydalandığı araştırma konusudur. Kimi zaman binlerce yayından çok azının "kalıcı" olduğu, çoğunun salt üniversitelerde yer edinmek, bulunduğu yerden yükselmek isteyenlerce basamak olarak kullanıldığı görülmektedir. (Amerikalıların "publish or perish", "yayın yap yoksa yok olursun" politikası).

iii) Araştırmadan ne anlayacağız? Hangi konularda ne adına araştırma yapacağız? Araştırma gündemini kim belirliyor? Belli bir araştırma stratejimiz var mı? Konuları seçişimizi tartışabiliyor muyuz? İşte yalnızca nicelik değil; kalıcı, etkileyici, belki hemen etkili olmayıp da uzun bir süre içinde önemi anlaşılacak çalışmaları göz önüne alan çalışmalarda araştırma değerlendirmesinde dikkate alınmalıdır. Yapılan her yayının aynı kefeye konup, onları elmalar armutlar gibi saymanın anlamsızlığına dikkat çekmek isterim. Özetlersek: Üniversiteden araştırma bekleniyor. Burada samimi olmak, alışılmış ölçütlerin dışında ölçütler geliştirmek gerekiyor.

iv) Üniversitelerimizden yurtta ve dünyada saygın kurumlar olmaları, Avrupa ve Amerika'da sesimizi duyurmaları isteniyor. Bu amaçla üniversitelerimiz, üniversiteye girişteki talebi

karşılayacaklardır. Önündeki yığılmaları gidermek için üniversitelerimizin sayısı hızla artmaktadır. Bu üniversitelere acele öğretim elemanları gerekmektedir. Bu hızla kurulan üniversitelerde politik gruplaşmaların olduğunu görüyoruz. Hem politik kaygılar hem de hızlı oluşum, bilgiyi araç gibi gören insanımızın yetişmesinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Üniversiteden çıkışta saygın meslekler elde edebilecek insanların yetiştirilmesinde üniversite öğretim elemanlarının "niteliği" eğitimin niteliğiyle birlikte önem kazanmaktadır. Öyleyse ülkemizde hiç değilse bazı üniversitelerimizde "düzeyi yüksek" eğitim talebi vardır. Ne anlamda "düzeyi yüksek"? Toplumca kabul gören mesleklere eriştirebilen anlamında.

Tekrarlarsak: Toplumumuz, görünüşte, üniversitelerimizden girişteki ve çıkıştaki (mezuniyetlerdeki) talepleri karşılamalarını, toplumun pratik sorunlarını çözmede yardımcı olmalarını, uluslararası düzeyde araştırmalarla adımızı dünyaya duyurmalarını (belki de bu talep daha çok üniversiteyi yönetenlerden gelmektedir!) istemektedir.

Şimdi, önce toplumdaki yaygın bilgi, bilim anlayışını giderek üniversite kavramını eleştirecek, ardından daha anlamlı, daha insana yakışır bir üniversitenin nasıl olması gerektiğini tartışacağım. Sonunda böyle bir üniversitede eğitim ve araştırma etkinliklerinin toplumla, kültürle ilişkisini öngören öneriler ileri sürecek, bu görüşlerimin tartışmasını bekleyeceğim.

Bilgiye Olan Tavrımda Temel Değişikliklerin Gerekliliği

Bilgi ne içindir? Yaşayışımız için. Yaşayışımızın sorunlarını çözmek ona anlam vermek, onu düzenlemek için. Ama bu yanıt da bilgiyi araç olmaktan kurtarmıyor. Bilgi ile aramıza belli bir uzaklık koyuyoruz. Bilgiyi elimizin altında bir araç olarak görmek, onunla olan diyalogumuzu koparıyor; onun bir parçamız olduğu, bizim olduğu, biz olduğu gerçeğini unutturuyor bize. Bilginin iç bütünlüğünü, kendi iç işleyişi olduğunu, bir benzetme yaparak söylersek, bir bitki gibi gelişerek büyüdüğünü göremiyoruz. Bilginin bir araç olarak görülmesi kendimizin bir araç olarak görülmesine yol açıyor. Bilgi-

mizi, ona karışmadan ona kaynaşmadan denetleyip, yönlendirebileceğimizi sanıyoruz. Bilgi hayatımızın bütünlüğünden, duygularımızdan, tutkularımızdan, beklentilerimizden, hedeflerimizden, inançlarımızdan, değerlerimizden kolay kolay koparılamıyor. Bir estetik ve ahlaksal yapısı var; dilsel, dilbilimsel, mantıksal yapısının yanında. Bilgi; insan kafasının, duygularının, kısaca insan bütünlüğünün özgürleştirilmesi içindir. İnsanın evrendeki yerini arayışında, yaşayışına anlam verişinde, duygularını dile getirişinde, kendini, tarihini, toplumu anlamak isteyişinde karşısına çıkan engelleri yenmek içindir. Bilgi, insana yakışan, sömürünün, haksızlığın, esaretin giderek ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir dünya içindir. Böyle bir dünyanın oluşturulmasındaki zorlukları yenmek içindir.

Oysa, nedir bilgiye olan tavrımız? Onu hazır olarak, bulduğumuz gibi almak ve aklımız sıra kullanmaya çabalamak (buna akılcılık diyenler de oluyor!). Bilginin esiri değiliz. Onun gözü kapalı kullanıcıları da değiliz. Bilgi bizim kölemiz değil.

Bilgi sürekli değişen, yenilenen, gerçeklikle etkileşim halinde dönüşümlere, farklılıklara, çarpıcı değişikliklere gebe bir oluşum. Bilgiyle iç içeyiz. Bilgi bizi dönüştürüyor, değiştiriyor; biz de bilgiyi. Bilgi bizden onunla bütünleşmemizi, dilimizdeki bir deyimle onunla "hemhal" olmamızı istiyor.

Oysa, bilim olarak düzenlenmiş bilgi, araçsal biçimde ve onunla yaşayan insanlarla uzaklığını koruyarak öğretiyor bize. Araştırmanın bir heyecan ve aşk olduğunu göremiyoruz; kuramsal yaratıcılığın tutku ve lezzetin yaşayamıyoruz. Çağımız bilim adamı giderek kurnaz, iş bitirici, fırsatçı sürekli çıkarlarını kollayan bir insan haline gelmiştir. Bu bilginin üretildiği üniversiteler de, kâr amacına düşen, pazarlama ve satış planları yapın, kendine sürekli piyasa arayan, taleplere göre arzını gerçekleştirmeye çalışan ticari kurumlara dönüşmüştür.

Üniversitelerimiz, içinden çıktıkları toplumun ve kültürün sorunlarını derinlemesine incelemiş, görüşlere ve tasarılara sahip, talepleri, hedefleri olan kurumlar olmalılar. Üniversite toplumsal sorunlara boyun eğmiş, statükoyu korumaya, kurtarmaya uğraşan, eleştiriden yoksun, ufku ve bakış açısı olmayan bir kurum olmamalıdır. Toplumun elbette üniversiteden talebi olacaktır. Ama üniversite de toplumdan, toplumu yönetenlerden bekledikleriyle saygınlık

kazanacaktır. Özgür ve özerk bir toplum ve kültür için yaratıcı insanlar yetiştirecektir.

Böyle bir üniversite anlayışının çok eskilerde kaldığını, özellikle 19. yüzyılın bir rüyası olduğunu söyleyebilirsiniz. Bilgi, dünyayı olduğu gibi kabul edip, egemen düzende kurnazlıkla başarılı olmak için midir? Yoksa bilgi tek tek bireyler olarak insanı, yetkin insan olarak dönüştürmeye, değiştirmeye, eksik ve özürlü yanlarını göstererek çabalayan; toplumu, kültürü, eleştirilerle geliştirdiği tasarılar, modeller, kavramlarla irdeleyip, daha özerk, daha açık, daha sağlıklı etkileşimler, iletişim biçimleri içinde bir düzenin oluşmasına katkıda bulunan bir güç değil midir?

İşte üniversite ve orada üretilen bilgi, o bilgiyi üreten insanları bilgileriyle baş başa bırakıp, yaratıcılıklarını sağlayacak biçimde örgütlenmelidir.

Bilgi, dışından gelecek olumsuz etkilerle yapıca çarpıtılmayacak biçimde, olağan iç gelişmesini, büyümesini gerçekleştirebilmelidir bu örgütlenmede.

Arayışa olanak veren, arayışın getirdiği yeni alanların özgürce oluşmasına katkıda bulunan, alanlar arası, disiplinler arası araştırmalara açık bir kurum oluşturulmalıdır.

Örgütlenmenin tek bir elden ve bilgisel yaratma, arama, araştırma çabası içinde bulunan araştırmacının üstünden, onlarla bütünleşmemiş biçimde gelen buyruklarla düzenlenmesi yanlıştır. Elbette örgütün bir düzene, düzenleyici yönetimine gereksinimi vardır. Bu düzenleme bilginin iç gelişimini engellememelidir. Bunun için bilim adamı, bilim adamları topluluğu içinde kendi iç özgürlüğünü ve bilgisinin gelişmesini engelleyici baskılardan uzak, çalışmalarını yürütebilmelidir.

Nasıl bir üniversite modeli özgür, özerk, özgün bilim adamlarının yaratıcı çalışmalar yapmasına olanak verir? Yanıtımı, tartışmayı kolaylaştırayım diye sorular biçiminde soracağım.

Savlar

1) Üniversite bilginin kendi iç dinamiklerine göre özgürce üretildiği, yaratıldığı, tartışıldığı bir kurum olmalıdır. Kurumsal örgütlenme, bilginin, bilimin bu kendi konusuna, sorularına, alanlarına göre işleyişini engellememelidir.

2) Örgütlenme biçimi ve yapısıyla yaratma, tartışma, sorgulama heyecanını yaratabilecek, kendini bilime adayabilmiş, ardından gelenlere örnek olabilecek liderlerin doğmasını engellememelidir.
3) Gelişen bilgi alanları zaman içinde birbirleriyle kesişecekler, başka alanlarının içinde eriyip değişeceklerdir. Örgütleme, araştırma alanlarının dönüşümünü, yeni çalışma alanlarının oluşumunu engellememelidir.
4) Üniversite örgütünün dışından gelen talepleri nasıl karşılayacağı konusunda ilkelere, stratejilere, hedeflere sahip olmalıdır. Dışarıdan, bilgi üretilen kurumun dışından gelen beklentiler, bilginin iç işleyişini zedelememeli, engellememelidir.
5) Çevresi ve ülke kültürüyle bütünleşmiş, dünyaya açık ve dünyadan haberli, geleceğe dönük planlara, düşleri, beklentileri olan, dışarıdan gelen baskılara, bilgisinin özgürce yaratımını engelleyen davranışlara karşı kendi bağımsızlığını koruyabilecek cesareti olan bir örgütlenme biçimi öneriyorum.
6) Üniversiteler elbette bilgi aktarımında bulunacaklar, çeşitli düzeylerde eğitim hizmeti vereceklerdir. Unutmamalı ki onların meslek yüksek okullarından farkları vardır. Üniversiteyi üniversite yapacak örgütlenme, araştırmalara, yaratıcı araştırmalara olanak veren örgütlenmedir. Bu da güven ve aidiyet duygusu içinde, hayal gücü gelişmiş, bağımsız ve cesur, sorumluluk sahibi yaratıcı araştırmacılarla olanaklıdır.
7) Örgütün değişik birimleri arasında eşgüdüm sağlayacak, iletişimi ve yaratıcı etkileşmeyi gerçekleştirecek örgütsel işleyişe gerek vardır.
8) Üniversite, üretip eleştirdiği, etkileyip, etkilendiği bilgiler ağı içinde, dışarıdaki bilgi akışına büyük ölçüde bağımlı olacaktır. Bilgi üretmeyen ülkeler, bilgiyi dışarıdan almak zorunda kalıyorlar. Kendi kültürleri ve dünya görüşleri içerisinde bu bilgiyi kullanma biçimleri, onların kafa ve gönül bağımsızlıklarını bozmamalıdır. Üniversite içinde bilginin örgütlenmesi bu bağımsızlığı koruyacak biçimde gerçekleştirilmelidir.
9) Benzer biçimde üniversitenin dışından gelen eğitim talebi, proje, üretim, tedavi gibi talepler, üniversitenin asıl işi olan arama, araştırma aşkını yok etmemelidir.

10) Üniversiteye parasal kaynak sağlayıp, onu yaşatmaya çalışan güçlerin üniversiteyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasına izin vermeyen örgütlenmeye gereksinimimiz vardır.

Bitirirken, önemli örgütsel nitelikleri sınırlarsak: Örgütlenme, bilginin özgürce gelişimine izin verecek, bağımsızlığını koruyacak, örgütün birimleri arasında iletişimi sağlayacak, güven ve aidiyet duygusunu verecek, kurumsal yaratıcılık iklimini oluşturabilecek. Böyle bir üniversite özlemimiz vardır.

10

Akademik Yaşam Üstüne Bir Konuşma

Akademiden ne anlıyoruz? Dolayısıyla bunun verimliliği ne demek? Belki oradan, bu verimliliğin nasıl ölçülebileceği, verimliliğin nasıl olduğu ve nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde tartışmaları sürdürebiliriz. 20. yüzyıl biterken, benim gördüğüm şudur: Yalnız bizim ülkemizde değil, dünyada akademik hayat – yani yüksek öğretim kurumları diyelim ve yalnız onları anlayalım – büyük ölçüde yasayla, teknolojiyle, pratik hayatla bütünleşmiş durumdadır. Bundan kopmak söz konusu değil.

Başlangıçta nasıldı? Başlangıçta akademi sözü, eski Yunan'da bir yer ismi, Atina'da. Plato'nun kurduğu bir okul. Öylesine bir okul ki kayıt yapılmıyor, diploma verilmiyor. Belli bir okuma süresi yoktur, oraya belirli insanlar geliyorlar, tartışıyorlar, konuşuyorlar. Ne kadar okuyacaklarına, ne öğreneceklerine kendileri karar veriyorlar. Böylesine bir atmosfer, bir ortam. O zamanın Yunan toplumunun bütün kültürel hayatının nabzını tutan bir kurum. Yaratıcı insanlar çıkarmış, düşünürler, bilim adamları. Ve bu kurum, değişik gelişmeler sonunda yüzlerce yıl sürüyor. Akademinin, eğer kökeninden alırsak, epey uzun bir tarihi var. Fakat sanayi devrimi sonrasındaki yüksek öğretim kurumlarında, özellikle bu ileri teknoloji dediğimiz teknolojinin gelişmesiyle, piyasa ekonomisinin giderek hayatımıza egemen olmasıyla, üniversite anlayışı, akademik hayat anlayışında büyük değişiklikler oluyor. Çünkü bu kurumların yaşayabilmesi için desteğe ihtiyaç var. Kim destekleyecek? Devlet destekleyecek. Devlet niçin desteklesin? Çünkü çıkar, yani ne işine yarar bu devle-

tin diye hesaplanıyor. Bu hesaplama, sayılar düzeyinde, para olarak, ölçülebilir nitelikte şeyler olarak alındığında, biraz önce konuşan Aybar Bey'in çizdiği, öngördüğü verimlilik anlayışı çerçevesinde bir kara kutu ortaya çıkıyor. Bunun girdisi ve çıktısı var. Dolayısıyla, verimlilik, bu girdi ve çıktı arasındaki orandan ibaret. Ne kadar yatırım yapıyorsunuz, bunun karşılığında ne kadar alıyorsunuz? Bu çok önemli, hayati bir konu oluyor üniversiteler için, yüksek öğretim kurumları için, çünkü varlıkları bu dışarıya karşı gösterecekleri verimlilikleri ile mümkündür. Yani devlet size hesap sorduğu zaman veya sizi paraca destekleyen kurumlar siz ne yapıyorsunuz bu kadar parayı diye sorduklarında cevap vermeniz gerekir. O nedenle verimlilik ölçütlerinin geliştirilmesi gerekiyor. Bu ölçütler, bir mühendislik anlayışı içerisinde, girdiler ve çıktılar olarak ölçülüyor. Aslında, bana öyle geliyor ki bu pratikte öyle değil. Bundan yakınma imkânı vardır, sanıyorum Aybar Bey de bunu inceledi. Yani en kolay kritik edilir yanı "Bunları sayılara nasıl vurursunuz?" eleştirisidir. Fakat böyle bir eleştiriyi ben yapmayı düşünmüyorum doğrusu. İnsanların çalışmalarının, bütün emeklerinin sayılar olarak görülmesi kaçınılmaz. Yani hayatımızın bütün alanlarına sızmış durumda. Tabii olumlu bir şey değil bir açıdan baktığınızda ama çaresiz buna katlanıyoruz. Şimdi, sayılardan vazgeçmesek bile, değişik nedenlerden dolayı, sayıları daha gerçekçi bir hale getirme imkânımız olabilir. Bunun için de akademik faaliyet nasıl bir faaliyettir, bunun tarifini ve başlangıçtaki çıkış kaygılarını ve ruhunu unutmamak gerekir. Akademik faaliyetlerin, bugün günümüz dünyasında, yalnız ülkemizde değil, dünyanın birçok yerinde hayatla bütünleştiğini, bu anlamda olumlu olduğunu söyleyebiliriz. Ama bu nasıl bir bütünleşmedir? Piyasa ile bütünleşiyor. Bütünleşmenin ardındaki amaç gerçekten o başlangıçtaki, orijinindeki akademinin ruhuna uygun mudur? Yani, orada hakikat araştırması yapılırdı. Orada insanlar, yaşadığımız evrenin, toplumun, insanın yapısını, yaşayışını, problemlerini anlamaya çalışıyorlardı. Burada bilim ve bilgi, sadece, belki büyük ölçüde öğrenmek içindi. Dolayısıyla, Plato'nun akademisinde dışarıya karşı hesap verme, işte şu kadar öğretim üyesi aldık, bunlara bu kadar maaş veriyoruz, bunun karşısında şu kadar öğrenci mezun ediyoruz, bunların birbirine oranı bu kadardır, o halde demek ki "verimliliğimiz budur, ama komşu üniversitenin verimliliği bizden daha düşüktür, demek ki dünyada 49. sıradayız,

Türkiye'de 7. gibi" ölçmeler yapmıyorlardı. Bu tip ölçmelerin kaçınılmaz olduğunu kabul ediyorum. Ama, bütün bu ölçmelerle birlikte başka kaideleri de göz önüne almak gerektiğini düşünüyorum. Başlangıçtaki akademik denen faaliyetin, akademi denen kurumun niçin kurulduğunu, amacının ne olduğunu, oradaki araştırma, öğrenme heyecanının nasıl bir şey olduğunu unutmamak gerekiyor.

Bugün dünyada gördüğüm ve benim felsefeci veya sıradan bir insan olarak tüylerimi diken diken eden şey akademisyen denen insanların giderek bir şirket memuru haline gelmesi, ellerinde çantalarıyla dolaşan iş adamı haline dönüşmeleri, teorik zeka yerine pratik zekanın, kurnazlığın geçmesi, bunu çok büyük bir tehlike olarak görüyorum. Yani, üniversitenin piyasaya bağımlı olmasını anlarım, bu kaçınılmazdır ama bunun yanında belki birtakım akademisyenlerin uygulamalı alanlarda piyasaya uygun çalışmalarını da anlarım, onun ihtiyaçlarını karşılamalarını da anlarım, çünkü akademik yaşam fildişi kulede yaşamak değildir, bunu da kabul ediyorum. Ama şu araştırma, öğrenme, tartışma heyecanının yitip, kurnaz, iş bilir, insanlar haline gelmesi akademisyenlerin, akademik hayatı para kazanmak için, unvan elde etmek için, piyasada iş yapmak için kullanılır hale getirmeleri çok üzüntü verici bir şeydir. Üstelik bizim gibi, bilim alanında, düşünce alanında yeterince geçmişi olmayan ülkelerde ve kültürlerde bu çok kolay yozlaşmaya yol açıyor ve kendimizi bu anlamda, dünyanın diğer üniversiteleriyle ve dünyada egemen olan piyasa koşullarıyla özdeş görüvermenin tehlikesi vardır.

Üniversitemizi veyahut bütün akademik hayatı düşünürken, kendi özel durumumuzu, Türk toplumu içinde yaşadığımızı, bu kültürden geldiğimizi, bizim insanımızın ve bizim bilimimizin dünyayla bütünleşmekle birlikte, ondan ayrı bir yanı olduğunu da göstermemiz gerektiğini düşünüyorum. Yani, biz her şeyden önce, kendi kültürümüze karşı sorumluyuz. Eğer dünyada yerimizi alacaksak, bunun böyle olması lazım. Biz dünyada bir Amerikan üniversitesi gibi yer almayacağız ki, biz dünyada bu kültürden ve bu tarihten, bu yaşama biçiminden gelen "universitas", "universum" evrenselliği simgeleyen bir sözcükse de, önce kendimize özgü yerelliğin yakalanmasından yanayız. Bu, tabii, doğa bilimlerinde ve mühendislik alanlarda pek mümkün olmayabilir. Bir ölçüde kendi problemlerinin çözümüyle uğraşabilirler, doğa bilimcilerimiz ve mühen-

dislerimiz. Ama, mühendisliği besleyen ve İngilizce'de buna "humanite" dediğimiz ve mühendisliğin ve doğa bilimlerinin onsuz olunamaz parçalarını ve onu tamamlayan yarını hiçbir zaman unutmamak gerekiyor. Üniversiteyi üniversite yapan da budur zaten. Yani üniversite, dışarıya proje yapan bir belediye kurumu değil ki. Üniversite, bilim piyasasına egemen olmuş birtakım dergilerde yapılan araştırma programlarıyla var olan bir kurum değil ki. Bunun için, genel olarak dünyadaki bütün üniversiteler için bu eleştiriyi yapabiliriz. Yani, dünyadaki üniversitelerde bir yozlaşma olduğunu söylemeliyim, yalnız bize özgü değil; dahası, bir de bizim öbür özel konumumuz gereği kendi kültürümüze ve insanımıza yönelik çalışmalar yapmamız gerekiyor.

Dolayısıyla, en azından, bütün bu akademik ölçümleri yaparken, verimliliği saptarken; bu kültür için bu üniversite ne yapmıştır, Türk insanı için ne yapmıştır, politikada, politika için birbirini yiyen Mecliste, onların dünya görüşünü değiştirmek için, onlara tartışmaların nasıl yapıldığını, topluma, insana nasıl bakılması gerektiği konusunda bu üniversite ne yapmıştır? Ekonomik kararlar alınırken, Türk toplumuyla ilgili üniversite ne yapmıştır, nasıl görüş geliştirmiştir? Yoksa üniversite piyasaya kendini uyarlamış, sürekli olarak hesabını sormadan, bu projelerin neden yapıldığını araştırmadan, irdelemeden, projelere adapte olan ve sürekli proje yapan bir kurum mudur? Nerede üniversitenin eleştirel niteliği? Ne zaman üniversite bizim kültürümüzü sarsacaktır, insanlarımızı, aydınlarımızı sarsacaktır, düşünce üretecektir? Piyasaya teslim mi olacağız? Nerede üniversitenin eleştirici gücü? Üniversitenin muhalefeti nerededir? Yani, üniversite, her şeyden önce bir kültür kurumudur, bir muhalefettir. Teknik üniversite de olsa, teknik alanda yapılıp edilenlere karşı bir tutum, bir teknoloji politikasının geliştirilmesinde, bir bilim politikasının geliştirilmesinde, Türkiye'de katkısının ve görüşlerinin olması gereken bir kurumdur. Yoksa üniversite bu işleyişe teslim olmuş bir kurum olamaz. Üniversite bunların üzerinde bir eleştiri ve görüş geliştiren bir kurum olabilir diye düşünüyorum.

11

Hayaller Üniversitesi

Neden üniversitede olduğumu zaman zaman düşünmüşümdür, hoca olarak ben burada ne yapıyorum diye. Üniversitenin nasıl bir kurum olduğu, burada araştırma yaptığını söyleyen insanların gerçekte ne yaptığı soruları bana hep önemli gelmiştir. Şimdi çoğumuz içinde bulunduğumuz durumdan yakınıyoruz. Üniversite bizi mutlu etmiyor, değişik anlamda hem öğrencileri, hem biz hocaları, hem ilgili herkesi. Şimdi bu mutsuzluğun ve memnuniyetsizliğin arkasında birçok nedenler olabilir. Ama ben kendimce çoğunluğun farkına varmadığı bir noktaya değinmek istiyorum. Üniversite benim için fantezilerimi geliştirebileceğim, hayallerimi özgürce kurabileceğim, hayallerim üzerine çalışabileceğim, ütopyalarımı tartışabileceğim bir yerdir. Üniversite sadece içinde bulunduğu koşullara uyum sağlamaya, önüne konan pratik problemleri hemen çözmeye çalışan hep bunlarla uğraşanların değil de, idealleri, gerçekleştirilmesi zor hayallerin bile peşinden koşabilen insanların olduğu bir kurum diye düşünmüştüm. Oysa biz bunu unutuyoruz. Elbet içinde bulunduğumuz topluma karşı ahlaki sorumluluğumuz vardır. Elbet çözeceğimiz pratik problemlerimiz var, finans sorunu var. Belki burada çok eski romantik üniversite anlayışını savunuyor olabilirim ama bence başka türlü bir üniversite olamaz gibi geliyor. Dünya koşulları değişebilir. Piyasa ekonomisinin akışı bizi bir yerlere götürebilir. Ama biz o baştan beri Platon'un "Akademia"sında yeşeren ve insanların, gerçekten çıkar gözetmeden hakikati hayallerle tartışarak ve tümüyle hayatını bu işe adayarak gerçekleştiren insanların kurduğu bir kurum olan üniversiteyi de unutmamamız lazım. Bu araştırma bu hayal kurma, bu tartışma bu büyük idealleri

olan insanların oluşturduğu üniversite ruhu kaybolduğu içindir ki bana göre şimdi bu durumdayız ve başımıza gelen her şeye de layığız diye düşünüyorum. Çünkü unutmuşuz umutlarımız yoktur, hayallerimiz yoktur, büyük beklentilerimiz yoktur. Üniversitede herkes televizyonları izliyor, günü gününe radyodaki haberleri izliyor, öylesine sıkı sıkıya birbirine bağlanmış, öylesine ufak ufak problemlerin altında, öylesine ufak çıkarların kurnazlıkların peşinde gidiyor ki. Bu büyük hayallerin ideallerin insanları nerededirler? Yalnız Türkiye ve bizim üniversitemiz için demiyorum, dünyadaki gidiş de budur. Üniversite hocalığı birtakım kurnaz iş bilen insanların yer aldığı ticari kurumlar haline gelmiştir. O zaman böyle bir kurum haline gelmesinin sonuçlarına da katlanmak durumundayız. O zaman işte maaş problemlerimizi konuşuruz, o zaman finans problemlerini konuşuruz. Bizim eğitim sorunlarına bakışımız da çok dardır. Mezunlarımız ne iş yapacak diye düşünürüz. Kaç puanla öğrenci aldık diye düşünürüz ve bunların dışında bu topluma bu insanlara ve bu geç insanlara vereceğimiz büyük idealler ve büyük umutlar olmaz. Bence üniversite hayalci insanların, hayal kurabilecek yüreğe ve cesarete sahip insanların olduğu yer olmalıdır. Neden bunu unutuyoruz? Neden aklı başında fakat sığ insanlar olmayı tercih ediyoruz. Neden içimizden büyük teorileri olan gerçekleştiremeyecekmiş gibi göründüğü halde büyük umutlar ve düşler dünyasını öneren insanlar çıkmıyor? Eğer bunlar olmazsa, büyük ideallerimizi unutursak, büyük idealler için burada bulunduğumuzu unutursak o zaman kendimizi gerçeklik adına çok sığ ve dar bir dünyaya kendimizi mahkûm etmiş oluruz ve bu dünyanın da bütün problemlerini acı biçimde çekeriz. Çünkü gerçek, bizim gerçeği algılayışımızla değiştirilebilecek bir şeydir. Biz gerçeği çok sığ, dar ve yüzeysel bir şey olarak kavrarsak ve gerçeği medyayla, medyanın bize aşıladığı şeyle sınırlı olarak görürsek o zaman bunları aşamayız, değiştiremeyiz, alternatif dünyalar sunamayız insanlarımıza. Oysa üniversitenin amaçlarından biri bu dünyanın sadece bir televizyonlarda, radyolarda, dergilerde anlatılan dünyayla sınırlı olmadığını göstermek olmalıdır. Üniversite bu bize sunulan dünyaya isyan edilebileceğini, onun dışında başka dünyaların olduğunu da gösterebilmelidir. Böyle arkadaşlarımızın olması gerekir. Herkes bunu yapsın demiyorum ama bu duyguyu taşıyan insanlarımız da olsun. Üniversite böylesine sığ ve dar yaşanan bir dünyada kültürün, şiirin, sanatın, felsefe-

nin küçümsendiği, ihmal edildiği bir dünyada bunların da olduğunu bize söylemelidir. Bunu söyleyemediği sürece cehennem gibi bir hayata mahkûm oluyoruz ve çok ufak tefek sorunlarla uğraşıyoruz. Üniversitenin o baştan beri hakikati arama peşinde olan insanların oluşturduğu üniversitenin o anlamını da yitiriyoruz. Bunun bedeli çok ağır bir biçimde ödenecektir ilerde diye düşünüyorum. Bu yüzden nasıl bir üniversitede yaşadığımızın ve üniversitenin ne için oluşturulmuş bir kurum olduğunu tekrar hatırlayalım diyorum.

12

Akademik Değerlendirme Üstüne Bir Konuşma

Şimdi üniversitenin, üniversitedeki bilgi üretiminin, ustaçırak ilişkisine dayandığı, çünkü yaratıcı bilginin genellikle böyle bir ilişki sonucunda oluşturulduğu görüşündeyim. Eğer öyleyse, yani bizim üniversitemiz yaratıcı bilgiler üretmeyen, basmakalıp piyasadaki üniversitelerarası yayın piyasasına uyum sağlamış, buna eleştiri geliştiremeyen bir üniversite olmayacaksa, farklı bir üniversite olmak istiyorsa, Türkiye'de ve dünyada, o zaman birbirimizi, akademik hayata başlamış genç arkadaşları değerlendirirken, bu bilginin, yaratıcı bilginin üretimindeki bu usta çıraklık üzerinde durmalıyız diye düşünüyorum. Bizler bir bilim, akademik komünite, bilim komünitesi içinde yaşıyoruz, dolayısıyla o topluluk içerisinde, o atölyede, o üretim ortamında, o mutfakta, bilim mutfağında diyelim, herkes birbirini bir ölçüde tanıyor. Tanıyor ise eğer, bu doğruysa, o zaman kendi görüşlerimizin birtakım sayıların ve yapay kriterlerin ardına saklanması gerçekten de söylendiği gibi ikiyüzlülük yaratan bir durumdur. Çünkü usta, bilim ustası öyle bir insandır ki, bilim adamı öyle biridir ki, bütün sorumluluğu üzerine almıştır. Yani bu anlamda araştıran, yaratan bilim adamının kendisi bütün bilim hayatına karşı sorumludur. Dolayısıyla, burada seçtiği insanları yetiştirmesinde de bilgisinin, teorisinin, görüşünün geçerli olduğuna inanmasında, herkes tarafından kabul edilebilir, objektif ölçütlerin olabileceğini sanmak doğru değildir. Yani, siz "frontier"de çalışan, yaratıcı alanda çalışan insansanız, yarattığınız, ürettiğiniz şeyin akıbetinin ne olacağını baştan bilemezsiniz. Dolayısıyla burada, ustala-

rın büyük sorumluluk içerisine girmeleri, dolayısıyla basmakalıp, yerleşmiş ölçütlerle hareket etmemeleri gerekiyor. Kişisel tercihlerini, sorumluluklarını kullanabilme yetkilerinin insanlara verilmesi gerekir.

Bu anlamda üniversitenin kilise kaynaklı oluşu veya din kaynaklı oluşu özelliği de burada işin içine karışıyor. Gerçekten otoriteler var bilim hayatında ve bu bilim otoriteleri, gerçekten bilim ruhunu yaşayan insanlarsa, yaratıcı düşünen araştıran insanlarsa, bunların görüşlerine inanmak ve bunlardan samimi görüşler elde etmek durumundayız. Değerlendirmenin kaynağından yapılması gerekiyor. Eğer bunu başarabilirsek o zaman birtakım yapay ölçütlere, saymalara, birtakım istatistiksel dökümlere çok gerek kalmayacağını düşünüyorum. Birbirimize ve oluşturduğumuz kurumlara güvenmek zorundayız. Yani, yaratıcı olmanın, özgür olmanın bedeli budur. Muhakkak her şeyi objektif ölçütlere dayandırmaya çalışıp, yaratıcı ve farklı insanları öldürme tehlikesi içine gireriz. Yani, düşünün: Bu yaratıcılık ve bu akademik terfi koşulları içerisinde Einstein'ın bizim üniversitemizde yetişme imkânı olabilir miydi? Büyük fizikçiler buralardan yetişip, doktora yapabilirler miydi? Niçin kriterlerimizi farklılaştırmıyoruz, daha farklı, daha esnek daha toleranslı davranmaya çalışmıyoruz? Niçin sadece birtakım, objektif olduğunu ileri sürdüğümüz kriterlerin ardına saklanıyoruz? Bilim adamı olarak sorumluluğu üstlenmeliyiz. Çünkü eğer bunun ilerde nasıl bir şeye yol açacağını, bilgilerle karşılaştığımızda sonunun ne olacağını baştan bilmiyorsam, ustası olarak bunu üstlenebilirim. Ancak böylelikle yaratıcı insanlara imkân verilebilir. Yoksa baştan donmuş kriterlerle davranıldığında, yaratıcı bilim adamlarının yetişmeme, basmakalıp insanların çıkma tehlikesi var diye düşünüyorum.

O nedenle, ikiyüzlülük de, belki bir anlamda, akademik değerlendirmedeki ikiyüzlülük de bu şekilde, ortadan kalkabilir. Yani, siz otoriteye de güvenmek zorundasınız. Ustasına sorarsınız, her kimse ustası; bir insanı profesör yapacaksınız, o alanda usta kimse onu tanıyan, ona sorarsınız, o tamam dediği zaman bu iş olur. Yani dışarıda hiç yayın yapmamış da olabilir, bütün hayatı boyunca tek bir makale yazmıştır ve çok değerli bir insandır. Neden her insanı eşit ölçüde dışarıdan getirilmiş, farklı alanlardan getirilmiş kriterlerle değerlendiriyorsunuz? Yani, kimya alanında birtakım ölçütler geliştirip bunu bir tarih alanına uygulayamazsınız. Her alanın kendi yapı-

sı, kendi özellikleri vardır. Her alanda yetişen insanın kendi yetişme biçimi, araştırma tarzı vardır. Dolayısıyla o alandaki insanlara saygı duymak ve onlara güvenmek durumundayız. Eğer o alana saygımız varsa.

13

Hülya Eğitimi

Eski Yunan'dan beri felsefenin hakikati aradığı savı Batı kültürünün gündeminden eksik olmamıştır. Hakikat, insan bilgisinin ulaşmaya çabaladığı amacıysa, bilim, din, sanat ve diğer olası bilme yollarından geçerek, hedefine varmaya çalışan insan da bu uğraşısı içinde dönüşüme uğrayacaktır. Bilgisinin insanın dışında, onun duygu, düşünce, yaşama dünyasını etkilemeksizin oluştuğunu, dönüştüğünü sanmak büyük bir yanılgıdır.

Gönlü Arama Yollarından Biri Olarak Felsefe

Hakikatı arama, bilgi aracılığıyla, "*aklımızı*" kullanarak gerçekleşir. Böyle düşünülür genellikle. Bilim-Teknoloji yoğun kültürümüzde, akıl da bilim ve teknolojiyle bir tutulur.

Bu yazı, gözlerini dışına, ölçülebilir, hesaplanabilir, sınanabilir olana dikmiş; kısa vadeli sonuçlar elde etmeye yönelik yüzeysel pragmacı kafa yapısı taşıyan; *bilgi* ile *bilinti* (information) arasındaki farkı fark edememiş, insanın evrene verdiği anlamı, bu anlamla yaşadığı iç dünyasını, "*sübjektif*", "*keyfi*", "*rastgele*" çırpınmalarla dolu, bir bölümüyle psikolojinin, psikiyatrinin konusu olabilecek bir inceleme alanı olarak gören görüşlere karşı yazıldı. **İnsan; bilgisi, duygusu bedeniyle bir bütündür**. Bu bütünlüğü anlama yolunda, kendi bütünsel yapısında dönüşümler, oluşumlar yaşamadıkça, kendini bilgisiyle iletişime sokarak, kendisindeki evreni, evrendeki kendisini yeni ufuklar içinde oluşturup kavrayamadıkça, bilgisini kendisinin dışında oluşturup kavrayamadıkça, bilgisi kendisinin dışında olup bitecektir. Bilgisiyle arasındaki uçurum giderek büyüyecektir.

Bu saptamalarımı bu kısa yazımda açma olanağım yok; Batıda ve bizde mistik düşünürlerin, dünyayı dönüştürmeye çabalayan yiğit düşünür, bilim ve kültür insanlarının kimi noktalarıyla tartıştığı bu sorunun kısa özetini vermeyi deneyeyim: *Nesnel dediğimiz gerçekliğin fark edilememiş boyutlarını yakalamak ve onu dönüştürüp değiştirebilmek gücü, öznel dönüşüm ve değişiklerle olur. Ama nasıl, ne yönde değişerek?*

Soruna mistik gözlükle bakmıyorum. **Kant**'tan hatta ortaçağ İslam ve Hıristiyan düşünürlerinden başlayarak insanın "*öznel*" gibi görünen yapısının irdelenmesi varoluşçu düşünürlerin de araştırma alanına girmiştir. **Herakleitos** dostum yüzlerce yıl öncesinden kendisini araştırmış, kendisini kendisine soru yapmış bir filozof değil miydi? "*Edidsâsamên emeôuton*". "*Kendi kendimi araştırdım*" (B 101) sözü. Ortaçağ'ın *Quaestio mihi factus sum.* "*Soru oldum kendime*" savını öncelemiyor muydu? İnsan, düşünmeye başlayalı beri, bu düşüncelerinin, iç dünyasındaki seyrini ortaya çıkaracak bir oluşum süreci içinde değil miydi?

Hakikat arayışı, *gönül arayışı* ile bütünlenmediği takdirde eksik kalmıyor muydu?

İşte, bu yazı bu gönül arayışında, hakikat arayışının tamamlayıcısı olan gönlümüzün keşfi çabasında, *düşlerin* önemini vurgulamak amacıyla yazıldı. Taşıdığı belirsizlikler ve kapalı noktalar arayışın kendisinden gelmekte olduğu için şimdilik, hoşgörü ile karşılanmalıdır.

Gerçeğin Araştırılmamış Yaşantıları Olarak Düşlerimiz

Düşlerimiz gerçeğin bir tür yaşantılarıdır. Onlarda gerçek çoğunlukla çarpıtılarak, değiştirilerek, bağlamlarından, bağlantılarından koparılarak taşınır. Bu yüzyılın başından bu yana özellikle **Edmund Husserl**'in Fenomenolojisinde *Phantasie, Einbildung, Fiktion, Erdichtung* gibi kavramlarla gerçeğin özünün (wesen) yakalanmasında düşlerin önemi vurgulandı.

Burada "*düş*"ü, psikolojinin değil de, birçok felsefecinin zaman zaman yaptığı gibi "*ontoloji*"nin konusu sayıyorum. Düşleri, bir duyu verisinden, herhangi bir algıdan neyin ayırdığı sorusuna yanıt

aramıyorum. Amacım, gönüle giden yolun düşlerden geçtiği temel inancına dayanarak, düşlerle görülen dünyanın, aranan gerçekliğin ve gönlün önümüze açabileceği ufku araştırmaktır. *Düşlerle ne yapabiliriz? Dünyayı araştırmamızda düşlerin yeri nedir? Düşlerin işleyişini belirleme olanağımız var mıdır? Düşlerin eğitimi olabilir mi? Olursa nasıl olur?* Bu sorulara Doyurucu yanıt veremeyeceğimi biliyorum. Böyle bir amacım da yok. Düşler üzerine nasıl düşünebileceğimizi, düşünmeye çalışıyorum yalnızca.

Düşler yaşantılardır. Bu yaşantıların üzerine etki eden güçler, geçen yüzyılın sonlarından başlayarak araştırma konusu yapıldı. **Freud**'un özellikle **Jung**'un dikkat çekici bulgularına saygı duyuyorum. Bir felsefeci olarak, bu yaşantıların kısa bir sınıflamasını yaparak, bazıları üzerine dikkat çekmek istiyorum.

Düşleri *etkin* ve *edilgen* düşler olarak ikiye ayırabiliriz. *Edilgen düşler* arasında, geceleri uyurken "*gördüğümüz*" rüyaları, dış koşulların ya da bedensel işleyişin sonucu olarak yaşadığımız sancıları ve yanılsamaları sayabiliriz. Edilgen düşler üzerinde durmayacağım.

Etken düşler ilgimi çekiyor: Fenomenolojide *Phantasie* bir araştırma yöntemidir. Önümüzde duran, algımızın konusu olan bir nesneyi bilincimizde, değişikliklere uğratmaya çalışarak, değişenle değişmeyeni ayırabiliriz (Konunun ayrıntısı için *Edmund Husserl Felsefesinde Mantık* adlı kitabıma bakılabilir, s.111 ve sonrası, Vadi Yayıncılık, Ankara, 1995). Gerçekliğin araştırmasındaki *hayal gücümüzün* belli bir yöntem içinde kullanılması, bilimin farklı alanlarında, farklı yollarla sürdürülen araştırma çabalarının bir parçası sayılabilir. Bu yazıdaki amacımız, **Husserl**'in Fenomenolojisinde denenen yollardan farklı yerlere götürüyor bizi. *Etken düşler*, bir ölçüde üzerinde etkili olduğumuz, *kullandığımız*, denetlemeye çabaladığımız düşlerdir. Bu düşleri yaşamamıza verdiğimiz anlam açısından yorumlamayı düşünüyorum. Düşler, yalnızca yaşayışımızın anlamını *irdelemek, kurcalamak* bakımından değil, kendimizi ve dünyayı değiştirme uğraşında da önemli yardımcılarımızdır.

Hayal, Hülya ve Heyula

İnsanın iç dünyasında, düşünce, düşünme, duygu, isteme (*wille*), arzu adlarını verebileceğimiz farklı işleyişlerin yanında, düşleri de bulunur. Düşler, deneyimlerimizin (tecrübe) iç dünyamız tarafından

işlenmesi, dönüştürülmesi sonucu oluşur. İnsana çevresi tarafından *bildiler* (insan bedenindeki her türlü alıcının, duyu organlarının çalışması sonucu, işlenmek, yoğrulmak üzere iç dünyamıza ulaşan ham bilgilere "*bildi*" diyorum. Girdi (input) ile çağrışım yapabildiğini düşündüğüm için önerdiğim Türkçe bir terim! Çevresinden besin almak, yaşamını sürdürüp, çoğalmak durumunda olan tüm canlılar bildilerle tanır çevresini. Bildileri, bilintilere dönüştürerek çevresine uyum sağlar, sorunlarını çözer.

İleri düzeyde gelişmiş hayvanlarda ve insanda düşlerin, edilgen ya da etken biçimleriyle, *bildilerin, bilintilerin*, yalnızca insanda ortaya çıktığını düşündüğümüz *bilgiler*in (epistème) oluşumunda katkıları var. Sadece olup bitenin saptanmasıyla yetinseydi, belki düşlere gerek kalmayacaktı. Umutlarımız, beklentilerimiz, olup biteni yeniden yorumlama gücümüz, geçmişi değerlendirip geleceğe taşıma çabamız, düşleri gerektiriyor. Bilimde teoriler, teknolojide tasarımlar, sanatta ortaya konan ürünler, düşlerin yoğrulmasıyla gerçekleşiyor.

Düşlerin (etkin olanlarının) işlevini üçe ayırabiliriz. Düşler öncelikle bir *kaçma, sığınma*, gerçekliğin rahatsız edici etkileri karşısında, onu yok sayma, çarpıtma amacına yardımcı oluyorlar.

Düşler, *avunmamızda*, kendimizi avutmamızda tutunduğumuz dal olabiliyor. Avunmada kaçmıyoruz; durumu, bozulan, bize karşı oluşan koşulları kurtarmaya, korumaya uğraşıyoruz.

Düşler, ilk iki durumun olumsuz görünümüne karşıt olarak *atılım sağlayıcı, araştırıcı, arayıcı* bir *işlev* görebilir. Düşlerim umutlarımı besler, arayışımdaki olanaklı seçeneklerini gösterebilir. Yaratıcılığımı destekler, yönlendirir.

Bütün bu işleyişi içinde, gerek kaçış, avunma, gerekse atılım yolu olarak düşlerin etkin biçimde kullanışında düş gücümüzün şiddetinin *azlığı* ya da *yeterince* bütünlüğüne kavuşturulamayışı, bizi *hayallerle* karşı karşıya bırakır. Hayallerimiz gelip geçici, dağınık, direnmeyen, derinlikten, bütünlükten yoksun düşlere verdiğim addır. Çoğunlukta belli bir hedeften, amaçtan da uzaktırlar. Gerçekleştirildiklerinde yitip gidebilirler, yeterince işlenmemiş, tutku, düşünce, akıl, irade (isteme, *wille*) tarafından fazlaca etki altına alınmamışlardır.

Hayallerden akıl ve gerçeklikle ilişkisi açısından daha düşük düzeyde olan düşlere *heyula* diyorum. Heyulanın, Eski Yunanca'daki

hule ile ilgisine dikkat çekmek isterim. Belirsizlik, işlenmemişlik, yeterince denetlenmemişlik, biçim (form) verilmemişlik, ondaki etkinlik derecesini (denetleyebilme gücümüzü) azaltan özelliklerindendir.

Düş kurmasını beceremeyenler, düş yoksulları, düş savurganları, düşleriyle muhabbete geçemeyenler, hayallerle, daha da kötüsü heyula ile yaşarlar. Düşler, burada çırpınan, yalpalayan, özen gösterilmeyen savruk düşlerdir.

Hülya, bu yazımda özel bir anlamda kullanılıyor. Hülya, etkin düşlerimizin, en gelişmiş, en işlenmiş, şiddeti yüksek, iç dünyamıza can katıcı etkisi en fazla olanıdır. Günlük yaşamda heyula ile yaşarız çoğu kez; farkında olmadığımız kaba düşlerimizle, hayallerimizle. Hülya oluşumu düşlerimizin zamanın boyutlarıyla ilişkiye geçirilmesini gerektirir.

Düşleri geçmişe yönlendiririz, olmuş bitmişe; onu eleştiririz, yeniden, yeniden yorumlarız. Burada hülya iş başındadır. Gerekli yorum gücümüzdür. Bakış ufkumuzu açan, paçalanmızı bütünleyen; bütün olarak görmeye alıştıklarımızı parçalayandır.

Hülya, geçmişten izler bulur, şimdiye. İzler (*Traces*, Spuren) geçmişi, şimdiye, geleceğe taşır. Bu taşımada itici gücümüz hülyadır.

Hülya bize Latince'deki *carpe diem*'i söyler: Yakala gününü! Anı yakala. Anın zenginliğini, sonsuzluğunu yakala. Hülya anda gevşetmez bizi. An ile sarhoş etmez (**Ömer Hayyam**'a burada bir selam gönderelim!) Andaki *eksiği*, *özürü* oluşturulmamış, düşünülmemiş, duyumsanmamış, eyleme dökülmemiş, kısaca yaşanmamış olanı duyurur bize. Hülya bir "*haydi*!" *yaşantısıdır*; haydi! der bize, kanatlı bir düştür: serüvencidir, öteleyicidir; iflah olmaz bir merakın, coşkunun, şevkin ve aşkın besleyicisidir. Yiğittir. Yılgın, korkak, sünepe değildir.

Hülya geleceğe götürür bizi. Beklentilerimizi umutlarımızı, taleplerimizi besler.

Hayalin, hele hele, bu yazımda yüklediğim anlamıyla heyulanın akılla muhabbetleri pek yoktur; iletişimleri kıttır, iç dünyamızın diğer öğeleriyle; duygularımızla, tutkularımızla. Hülya bunu başarır. Başarmaya çalışır. Kaçış, avunma, atılım yollarında dönüp duran düşlerimizin, düzenleyicisi olmaya çabalar.

Hülya canla beslenir. Canımızla. Canımızın kuşuyla. Can evimizde oturur. Bizi gönlümüze çağırır. Ya da, gönlümüz sesini hülya ile duyurur bize.

Hülya Eğitimi

Yaşadığımız dünyanın kavranışında, yorumlanışında, sorunların çözümünde, yerleşik düzenin canımızı elimizden alan, bizi bıkkın, yılgın, halsiz koyan güçlerine karşı, değişik seçeneklerle dolu arayışı, çıkışı gerçekleştirme çabamızda hülya, özen göstermemiz, işlememiz, zenginleştirip, inceltmemiz, derinleştirmemiz gereken bir gücümüz. İnsan olma gücümüz.

Öncelikle bu gücü fark etmemiz gerekiyor. *Modern* ve onun kılık değiştirmiş bir biçimi olan *Postmodern durum*, bizi kayıtsızlığa, *çoğulculuk* kılığında sorumsuzluğa, yılgınlığa, sahte sevinçlere itiyor. Hülyamız bu duruma isyanımızdır! Geçmiş, şimdi ve gelecekle kuracağımız sağlıklı *rabıta* ile hülyamızı diri tutabiliriz. Genç insanlara içlerindeki canı, o canla beslenen hülyayı gösterebiliriz. Bunun basmakalıp bir eğitim anlayışıyla gerçekleşemeyeceği açık. Bilintilerle doldurulmuş kafaların, yüreklerin hülya ile arındırılması, canlandırılması gerekiyor.

Bunun yollarının ne olacağının yanıtı, hülyası olan gönül ehlinin bulup çıkarabileceği, çözmeye gayret göstereceği bir muammadır.

14

Mizahın Eğitimdeki Yeri

Mizahla Gelen Yaratıcılık Gücü

İnsan duyularının kendine verdiğinin fazlasını duyumlayabilen, düşünebildiğinin fazlasını düşünebilen bir varlıktır. Duyarlılığını yaratıcı biçimde geliştirebiliyor. Bu olanağı sağlayan güçlerinden biri, önemli bir duyarlılığı da mizah duyarlılığı. Bu duyarlılığının onu yaratıcı kılacak bir güç olduğunu yeterince anlayamaması da belki de yine bir mizah konusu.

Yaratıcılık ciddi bir çaba. Mizahla ne ilgisi olabilir ki? Mizah "hafife" almaktır hayatı. Gülüp geçmektir hayata. Yaratıcı insansa dünyayı değiştirmek ister, hazır bulduğunu işlemek, yeniden yorumlamak, dünyaya kendi gönlü ve düşüncesiyle dünyalar katmayı amaçlar. Bu amaç, disiplinli, sıkı bir eğitimle, çalışmayla ama çok çalışmayla gerçekleşmez mi?

Burada mizaha bakışımızda bir yanlışlık var. Mizah belli bir tavır ile yürütülürse, yaratıcı insanın yaratıcı olarak yaşamak isteyen, yaratmanın coşkusuyla ya da acısıyla hayatını anlamlandırabilen genç yaratıcı adayların soluduğu yaratma atmosferinin renkli bir bileşeni oluverir.

Yaratıcılığa can katacak, yaratıcılığı diri tutacak, yaratıcıya yaşama sevinci verecek, yaratıcının gözünü açıp kulağını daha duyarlı duruma getirecek, anlayışını, anlatımını keskinleştirecek bir gizilgüç olabilir.

Dikkat edilsin: her mizah yapma biçimi değil söz konusu etmek istediğim. Kabası, basmakalıp olanı, alaya, aşağılamaya dayalı çirkinlikleri taşıyanı var mizah ürünlerinin de. Mizah anlayışının da.

Şunu savladığımı sanmanız gülünç olur: Çocukları yaratıcılığa kazandırmak için onlara karikatürler çizdirmeli ya da göstermeli, fıkralar anlatmalı ya da anlattırmalı. Sık sık şakalar yapmalı onları eğitirken, işimizin gülünç yanlarını sayıp dökmeli.

Mizahı yaratıcılık eğitiminde bu biçimde kullanmaya kalkmak yüzeysel kalacaktır kuşkusuz. Ben başka bir şeyden söz ediyorum.

Yaratıcı insanın yaratısını oluştururken içinde bulunduğu ruhsal durumları göz önüne aldığımızda, yaratıcının konusuna, yaratma sürecinde yaşadığı sorunlara baktığımızda, bunların mizah tavrıyla dünyayı kavramaya çalışan insanın yaşantılarıyla benzerliğini görebilirsiniz.

Yaratıcı insan alışılmışın dışında "yeni" ürünler ortaya koyabilen insandır. Bu ürünleri ortaya koyuşunun kökenlerinde alışkanlıkları, herkesin tartışmadan onayladığı görüşlere, birbirine benzer üretimlere, heyecansızlığa bir kafa tutuş saklıdır. Kaygıları, amaçları vardır: Herkesin duyduğu gibi duymamakta, gördüğü gibi görmemekte, düşündüğü gibi düşünmemektedir. Dünyayı duyuş ve algılayışında farklılıklar vardır.

İşte mizah bu farklılıkların oluşmasına, oluştuktan sonra da onların yaratıcı ürünler haline gelmesine katkıda bulunabilir. Nasıl? Mizah duyarlılığını geliştirerek.

Her insanın mizah duyarlılığı vardır, belli ölçülerde. İpleri koparıp gittiğinde kabalaşır, "eşek şakaları"na, "alay" ve hakarete dönüşür. Oysa mizah, yaratıcı bir duyarlılıkla birleşebildiğinde yaratıcıyı içten sarabilir. Böylece yaratıcı (ya da yaratıcı adayı) kendini daha sıcak, daha yumuşak bir ortamda duyar. Bilim ve sanat ürünleriyle uğraşan öteki yaratıcı arkadaşlarla iletişime geçebilmesinde mizahın yarattığı "şen" bir yaratı havasının katkısı olabilir. En zor kavramsal sorunlar, sanatta üstesinden gelinemeyecek gibi görünen güçlükler, mizahın sağladığı yaratıcı, birleştirici, dayanışma sağlayıcı olanaklarla yenilebilir. Alaya, eğlenceye, aşağılamaya değil de yaratıcı insanların özgüvenlerini elde etmelerine yardımcı olabilecek yine de eleştiriyi elden bırakmamış bir mizahi bakış, genç yaratıcının duygularının, aklının, duyularının bile gülümsemesine katkıda bulunabilir. Yaratıcılık asık suratla da gerçekleşebilir, neden olmasın? Ama, gülümseyen bir gönül, bir düşünme gücü, görme ve işitme yetkisi ile alışılmış olanı aşıp yaratı alanına çıkamaz mıyız? Çektiğimiz sı-

kıntılara, takılıp kalıp da, bir türlü ileri adım atamadığımız yaratma çilesine getirdiği hava ile, yeni bir can, yeni bir heyecan katamaz mı mizah?

Öyleyse mizahın yaratıcılık eğitiminde genç insanları yaratıcılık uğraşına çekmede, sorunlarıyla savaşmalarında gerginlik giderici, yumuşatıcı, ama yılgınlık yaratmayan gücüyle katkısı olabilir. Mizah duygusu öbür duygularla birleştiğinde, alıştığımız nesneleri değişik görmeye, abartmaya, o zamana kadar bitişik, bir arada gördüğümüz özelliklerini dağıtmaya, dağıtılmış olanlarını toparlamaya, büyükseler küçültmeye, küçükseler büyütmeye kısaca düşünce üretmeye sanat yapıtları oluşturmaya, bizi yaratarak yaşamaya hazırlayabilir.

Mizah ruhunun nasıl farklı bakışlar yaratabildiğini halk şiirimizden birkaç örnekle anlatmak istiyorum. İsterseniz bu örnekleri, divan şiirimizde, şiirimizin son dönemlerinde de bulabilirsiniz. Mizahın sanatla, (resimle, müzikle de) dile getirildiğinde, baktığı dünyayı nasıl farklı görebildiğini anlıyoruz. Mizahın sanatla birlikte gerçekliği yaratıcı biçimde algılamaya katkıda bulunabildiğini kültürümüzün kökenlerinde yatan mizah duygusunu yakalayarak ortaya çıkarma olanağımız vardır. Tekerlemelerimizde, bilmecelerimizde, manilerimizde, türkülerimizde mizah hazineleri saklı. Bütün bu kültürel ve edebiyat ürünlerine sinmiş biçimi, yaratıcı yeteneği olan gençlerin yeteneklerinin canlandırılmasında etkili olabilir. Bugün düzeyi yer yer düşse de ülkemizde çıkan mizah dergilerindeki "espriler"in, karikatürlerin zaman zaman sanat değeri taşıyabilen, felsefi incelikler içeren yanları olabiliyor.

Yunus'un bakışı ilginçtir: "Çıktım erik dalına / Onda yedim üzümü". Erik dalından üzüm yenir mi? Neden yenmesin? Yaratıcı insanların bir yaratıcısıdır o, herkese duyurmaya çalışıyor benim yorumuma göre. Erik dalına çıkıp, yalnızca erik yenilebileceğini düşünen erik dalının "üzüm"le ilgisinin olmayacağını sanan, erik dalı ile üzüm arasındaki ilişkiyi hiç düşünmemiş, araştırmamış insanlara bir uyarıdır sözleri. İlk bakışta saçma, "gülünç" gelen bu sözlerde, görünenin ardında "derin anlamlar" olabileceği ya da insanların türlü tutarsızlıklar içinde saçma sapan düşüncelere inanmaları konusunda uyarılardır bunlar. Edebiyat tarihimizde "şathiyye" adı verilen bu sözlerin tasavvuf açısından yorumlanıp tartışılması bu yazının amaçlarını aşıyor. Yunus yine aynı şiirde "Kafdağından bir ta-

şı şöyle attılar bana / Öğlelik yola düştü boza yazdı yüzümü" diyor. Kafdağından atılan taş az kalsın yüzüne gelecekken yere düşmüştür de Yunus kurtulmuştur! Kafdağı ile ilişki kurabilmenin gücüdür, yaratıcının gücü. Çağımızda soyut matematiksel modelleri içinde yüzlerce yaratıcı fizikçi, gerçekçiliğin sınırlarını zorlamakta, bu açıdan Yunus'un Kafdağı ile iletişime benzer bir iletişim yaşamaktadırlar!

O ünlü halk türküsündeki sözleri kim umursamaz? "Manda yuva yapmış söğüt dalına / Yavrusunu sinek kapmış gördün mü?" Mandanın söğüt dalında işi nedir? Sinek manda yavrusunu nasıl kapar? Gerçekliğin alaya alınmış, çarptırılmış yorumunda düşündürücülük yok mudur hiç?

Alıştığımız dünyada bakış biçimimizi sarsmıyor mu? Yoksa, gülüp geçilecek bir saçmalık olarak mı görülmeli bu türkü? Bence değil. Mandaları söğüt dalına koyabilen bakıştaki gülümseme, yaratıcı bir gülümsemedir.

Kaygusuz Abdal'a mal edilen şu dörtlükteki saygılı başkaldırıda yatan mizahi incelikte yaratıcılık yok mudur? "Kıldan köprü yaratmışsın / Gelsün kullar geçsün deyü / Hele biz şöyle bir duralım / Yiğit isen geç a Tanrı."

Yine Kaygusuz'un "Bir kaz aldım ben karıdan / Boynu da uzun borudan / Kırk Abdal kanın kurudan / Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz" dizeleriyle başlayan şiirindeki mizahi abartıya dikkat: Bu abartıların arkasında bir eleştiri yatıyor olabilir, durumdan yıkanma. Mizahın kendimizi anlatmada, yakınmalarımızı, eleştirilerimizi dile getirmede, ölçüsü ayarlanmak koşuluyla büyük bir yaratma olanağı oluşturduğu unutulmamalı.

Yaratıcılık emek ister. Dikkat ve uzun süren bir çaba. Sanat bu çabayı yorumlamada, bu çabanın boşa çıkması durumunda bile bize acı bir gülümseme sunabilir: Bir oyun oynamanın coşkusuyla gerçekleri değiştirmeye adanmış bir yaşamanın içerdiği sevinç, bir umutsuzlukla birlikte gelişebilir. Burada mizahın sağlayabildiği umut hüzne dönüşebilir. Yunus'un olup olmadığı tartışılan şu dörtlüğe bir bakalım: "Şişeden bina kursalar / Bir hayli vakit dursalar / Sonra sopayla ursalar / Ne hoş olur şangırtısı."

Kültürümüzün çekirdeğinde yatan mizahın, Yunus gibi bir ustanın elinde sanat aracılığıyla bu dile getirilişinde "şişeden" kurulacak

yapıların, onların yıkımından duyulan sesin, alıştığımız dünyanın algılanıp yaşanmasındaki kalıplara karşı çıkışı anlatmaya çalıştığını söyleyebiliriz: Bu sözler, arkalarında ne gibi anlamların yatıyor olabileceğini bize düşündürebiliyorsa, bizi yaratıcı yorumlara itebilecek bir gücü taşıyor demektir. Özellikle sanat ürünleriyle dile getirilen mizahın gücü üstüne düşünmeyi öneriyorum.

15

Mizah Kaynağı Olarak Eğitim Sorunlarına Genel Bir Bakış

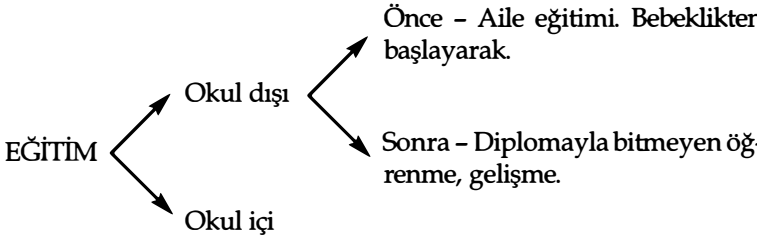
Üğitim sorunlarının hangi öbeğine nasıl bir açıdan yaklaşmalı? Bazı ipuçları aşağıda veriliyor:

Eğitim Kavramı

Yabancı dillerde (Latin kökenli) bir yere sevk etmek, yöneltmek anlamlarında Türkçe'de "Eğitim" eğmek, biçime kalıba sokmak. (Yoksa daha da biçimsizleştirme mi?) Eğitmek: Öğütmek. "Adam etme, yetiştirme". Eti senin kemiği benim. Eğitime "emanet" edilen çocuklar. Ne adına eğitiliyor ya da öğütülüyoruz? Baskı biçimi olarak eğitim. "Press"den geçirme. Düzene sokma. Düzene uydurma. Düzleme. Dümdüz etme. Eğitim silindiri.

Unutulan: 1) Eğitim bir ömür boyu. Hiç bitmiyor. 2) Karşılıklı etkileşme. Hoca öğrenciyi, öğrenci hocayı eğitiyor. Kim hoca, kim öğrenci anlamak zor. Baskı değil, bağımsızlık kazandırma. Eğitim sindirim değil. Diriltim, diriltme olmalı. Bağımsız kafalar yetişmeli. Silik, boynu bükük, kendine güvensiz korkak insanlar değil. 3) Öğrenciye kendi kendini nasıl eğiteceğini anlatmalı. Bütün bunların anlaşılmadığı eğitim, beşikten mezara doğru kendi kendimizin hem hocası hem öğrencisi olamadığımız eğitim: Öğütümdür. Eğitim kurumları değirmen, öğütülen genç insanlar, ürün de diplomalarıyla ve belgeleriyle bizim insanımız toplumumuz.

Kurum Olarak Eğitim

Küçümsenen çocuk. Dövülen. Adam yerine konmayan. Büyükleriyle birbirleriyle, kendi kendileriyle iletişime geçemeyen gençler.

Diploma fabrikası, iş imkânı, toplumda belli bir konum edinme garantisi: Eğitim kurumları.

Bozuk müfredat programları. Boyuna değişen eğitim sistemleri. Sınıf geçme, geçmeme, kalmama imkânları.

Karne ve intiharlar. "geçersen sana ne alacağım"lar. Velilerden alınan paralar. Okul aile birlikleri. "Sizin çocuğunuz hangi dershanede? Hangi okulu kazandı"lar... Giriş sınavları. Yarışan çocuklar. Yarışan veliler. Şöyle bir sav: Okudukça cahilleşiyoruz. Okumayı, öğrenmeyi bilmiyoruz. Ezbercilik, KOPYA. "İnek" öğrenci tipi. Aç hocalar.

Dışarıda işportacılık yapan öğretmenler. Kendini geliştirmeyi düşünmeyen öğretmenler. Öğretmenlerin istemeye istemeye bu mesleğe girmesi. (Zoraki öğretmen) Zoraki öğrenci. Okulda öğrenilenle hayatta karşılaşanlar arasındaki uçurum.

Aile içi eğitimin yetersizliği. Bakıcıya bırakılan çocuklar. Anneannebabaanne eğitimi. Televizyon çocukları. Bilgisayar oyunları. Çalışan anne babalar, yeterince ilgilenilmeyen "çok bilmiş" çocuklar. Sevgi eğitimi yokluğu, eksikliği... (Bir konuyu araştırmayı bilmeyen öğrenci ve öğretmenler. Eleştiri, irdeleme yoksulluğu...) Hayallerimizi öldüren bir düzen.

Okul ve Sorunları

Ayrıcalıklı okullar, dökünti okullar. "Bir lisan, bir insan" saplantısı. Dil öğrenme, öğrenememe. Değişen yönetmelikler. Ders geçme, sı-

nıf geçme. Sınıfı geçmeme, sınıfta kalamama. Öğretmen kurulları, kurul kararları. Son zamanlarda okullarda oluşan çeteler. Okul kıyafetleri. Kısa saç, uzun saç. Özel okullar ve ücretleri. Okul servisleri. Tıkış tepiş minibüsler... Tıkış tepiş sınıflar. Dökülen okul binaları. Laboratuvar yokluğu. Yetersiz, karmaşık ders kitapları. Okuldan kaçmalar. İlk başlayanların alışamamaları. (Özellikle ilkokulda) Bayram kutlama törenleri. Ezberletilen şiirler.

Köşe dönmeokul bitirme zıtlığı. Okulda dayak. Bıkkın öğretmen, yorgun öğrenci, hırslı veliler, "idare" eden yönetici...

Öğrenci ve Sorunları

Neden, neyi, ne adına okuduğunu bir türlü anlamayan şaşkın, ürkek, ruhça yaşlı öğrenciler... Giriş sınavlarının aboneleri. Dershane, özel ders, okul, aile baskısı. Okumaktan, öğrenmekten nefret edenler. Tepkilerini "gırgır ve şamata" ile ortaya koyanlar. Mizah ustası öğrenciler... Eğitime mizahla tahammül edebilenler. Kendilerini, kendilerine, ailelerine, arkadaşlarına, toplumuna kanıtlamaya çalışanlar.

Öğretmen ve Sorunları

Mesleğinin ehli olmayanlar. Mesleğini, öğrencileri sevmeyen öğretmenler. Paraca yoksullukları. Bilgice eksiklikleri. Baskıcı, eleştiri kaldıramayanlar. Kendini aşamayanlar. Yan işte çalışması (seyyar satıcılık gibi). Öğretmenin giderek azalan saygınlığı. Aileöğretmenöğrenci diyalogunun sağlıklı biçimde kurulamaması.

Kendini, mesleğini, öğrencisini sevemeyen öğretmen.

ÇEVRE

1

Bir Kent Yaratmak

Kentli Olmanın Anlamı

Yaşadığımız mekân bize hazır veriliyor. Çaresiz kabul ediliyor. Burası "evin" diyorlar, burası "dünyan", bu "sensin" diyorlar. Mekânın kabul edilmesi dünyanın kabul edilmesi, dünyanın kabul edilmesi kimliğimizin kabul edilmesi oluyor.

Bu sözleri söylerken, dayandığım düşünce şu: insanın kim olduğu nerede yaşadığıyla ilişkilidir. Yaşanılan mekân, onu kuşatan mekândan ayrılamaz. Bundan dolayı, "nasıl bir kentte yaşamalıyım?" sorusu, "nasıl bir kimlikle, nasıl bir ülkede, o ülkeyi çevreleyen nasıl bir dünyada yaşamalıyım? sorusuyla birlikte ele alınmalıdır.

Yazık ki, yaşadığımız yeri "hiçten" yaratmak olanaklı değil! Tarih ve coğrafya içinde yaşıyoruz. Geçmişimiz, kültürümüzle ilgili. Nasıl, kim oluşumuz, genlerimize, doğduğumuz yere, ana babamıza ve sonraki eğitimimize, deneyimlerimize bağlıysa, kentimizin kimliği de, benzeri birçok öğeye bağlı. Bu yazımda, kentli olmanın, kentte yaşamanın ne anlama geldiğini, kentliliğimizi belirleyen öğeleri kısaca gözden geçirip tartışacağım.

Bir Kent Nasıl Yaratılabilir?

Soru, uzmanlık sorusu bir bakıma. Ama, bir yaşama biçimi sorusu da. Kentte yaşamaya zorunlu, kentbilim uzmanı olmayan, yalnızca yaşayışına egemen olmaya çalışan, bunun zorluklarını anlama heveslisi biri olarak soruyorum soruyu. Kendim üzerine düşünmeyi

yalnızca uzmanlarına, yalnızca kent yöneticilerine bırakamam. Kentime sahip çıkmam gerek. Yoksa, yaşayışıma sahip çıkamam, kendime, evime, kendimi yaratma uğruna sahip çıkamam. Kentin, benim iç dünyamın bir parçası olduğunu unutmamalıyım. Unutursam, bana kent yaparlar, bana hazırladıkları mekânı sunarlar, benim farklılığımı unuturlar, unuttururlar. Yuvamı, kentimi bensiz kurarlar. Yuvamı yaparlar!

Peki, kent "yaratmak" olanaklı mı? Eğer böyle bir olanak yoksa, "Nasıl bir kentte yaşamalıyım?" sorusu, gerçekleştirilebilir çabalara, uygulama çalışmalarına yol açacak bir soru olamaz.

Doğa bize hazır veriliyor. Kentin kurulacağı coğrafya, bir ölçüde yaratımızın hammaddesini oluşturuyor. Her yaratma, "Bir şeylerin üzerine" gerçekleştirilir. İşte, kentin kurulacağı mekân, gönlümüzdeki, kurmayı, yaratmayı düşündüğümüz kenti belirliyor belli açılardan. Ekonomik gücümüz, daha önce kurulmuş kentler, teknolojik olanaklarımız, nüfus, bağlı olduğumuz toplumun türlü koşullandırmaları, sınırlandırıcı öğelerden birkaçını oluşturuyor. Bize verilenler, koşullar, hem yaratınız için bir hammadde hem de sınırlandırıcı bir özellik taşıyor. Resim yaparken bile, boyaların, tuvalin, fırçaların sınırlandırıcı etkisini duyarız. Sınırlandırma, yalnızca malzemeden gelmez, o malzemeyi kullanan kişinin bilgisinin, becerisinin, duyarlılığının, kültürünün, kafa yapısının belirlenmişliğinden de gelir: Garip bir diyalektikle karşı karşıyayız yaratma işinde. Sınırları aşabilmek için, sınırlara muhtacız! Unutmayalım, toplumsal, kültürel, ekonomik sınırların ötesinde, kentte yaşama bilgisi, kafamızdaki kentin yeterince oluşmayışı yaratıcılıkta büyük bir engel olarak çıkıyor karşımıza. Bunun için, bu yazımda, kafalarımızdaki kent imgesinin, kent beklentisinin önemini vurgulamak, bıkmadan, usanmadan vurgulamak boynumun borcu. Yoksa, yaratıcılığımız bir taklit olmanın ötesine pek ulaşamaz.

Peki, bir kent imgesi nasıl oluşmalı, öyleyse? Yüreğim ve beynimden, kendimden, iç dünyamdan yola çıkmalıyım önce: Kimim ben? Bu kimliğimle nasıl bir evde yaşamalıyım? Bu ev nasıl bir kentte olmalı? Bu kent nasıl bir ülkede, bu ülke nasıl bir dünyada olmalı? Hatta, bu dünya nasıl bir evrende olmalı?

Başa dönelim: Yaratıcılık olanaklı mı? Zor, ama olanaklı. Eğer böyle düşünemezsem, umudum, yaşayışımı düzenleme çabalarım anlamını yitirir.

Bir Kentin Yapı Taşları

Bir insan yaşayacak kentte. Özlemlerim, duygularım, düşüncelerim, yaşayacak. Kent, yollardan, yapılardan, altyapı düzeninden oluşmuyor yalnızca. Elbet altyapı önemli, yapılar önemli, yollar da. Ekonomi, ulaşım, elektrik, su, ısınma, yakacak, hava önemli. Uzmanlar bilir bunu. Uzmanlar benim içimi bilirler mi? Mekânın benim düş gücümü, duyuşumu, düşüncemi belirleyişini bilirler mi?

Benim kentim, yuvamdır. içimin bir parçasıdır. Tarihimdir, kültürümdür. Benden önce yaşamışlarla bağlantımı kurduğum, komşularımla, dostlarımla, düşmanlarımla söyleştiğim, muhabbet ettiğim bir mekânsal olanaktır. Bir muhabbettir kent, kendimle, başkalarıyla iletişime geçebildiğim, doğayla, kendimle, başkalarıyla bağlantımı koparmayacak, yaralamayacak bir mekândır. Bana, egemen olamadığım güçlerin dikte ettirildiği, soğuk, kaba yapıların, çarpık ulaşımın yeri değildir. Fırsatını bulunca kendimi dışına atacağım, korkacağım, kaçacağım, bunalım ve tiksinti duyacağım, sıkılacağım bir toprak parçası olmamalıdır. Sevgilim orada olmalıdır. Yaşama sevincim orada. Çocuk sesleri, (gürültüleri, çığlıkları değil!), kuş cıvıltıları, yaprak hışırtıları, çimen ve toprak kokusu olmalıdır. Yine de orada kendimi teknolojinin olumlu olanaklarından yoksun duymamalıyım. Kentte ben olmalıyım. Kent ben olmalı. Kent biz, hepimiz olmalı.

Bir Kent Özlemeyi Öğrenmek

Kent mi yaratacağız? Öyleyse yaşayışımızı yaratacağız. Farklılığımızı, bize özgü olanı. Düş kurmayı, istemeyi, iç dünyamızı yaratmayı öğreneceğiz. İçi olmayanların kenti olmaz.

Belediye? O, biz olmalı. Bizim gücümüz olmalı. Bizim aklımız, bizim yüreğimiz.

Salt yakınmakla kent yaratılamaz. Edilgin kalarak, yapıcı olmayan eleştirilerle yalnızca ruhsal açıdan boşalabiliriz belki, ama hep başkaları bizim kentimizi yaratır, yuvamızı yapar.

Düşünen ve duyan herkes, gönlünde bir kent geliştirmeli, onu özlemeli, istemeli, söylemeli, tartışmalı.

Yaratıcı özlemleri olmayanlar özlemlerine yakışan kentleri yaratamazlar.

2

Kent Denen Bilmece

İnsan hâlâ nasıl yaşayacağını bilemiyor. Doğrusu, belki çoğumuz biliyor da, bu konu üstünde düşünenlerimiz sorunu çözemiyor. Çoğumuz, diyorum, sorgulamayanlarımız demek istiyorum. Nasıl yaşayacak? Özgürce. Eşit olarak. Kardeşçe. Peki, bunlar olunca "mutlu" olacak mıyız? Mutlu olmamalı mıyız?

Tarihin düşüncemizdeki önemi epey vurgulanmıştır. Zaman içinde, geçmişten geleceğe uzanan çizgide, gelenekten devir aldığımız birikimle gelecekten beklentilerimizin, şimdiyi kavrayışımızın düşüncemizi, duygularımızı etkilediği söylenmiştir. Peki ya, mekân? Düşüncemizin coğrafyası yok mudur? Deleuze'e sorarsanız vardır: Mekân anlayışımız dünyaya bakışımızı belirliyor. Çağımız insanı sürekli kımıldayan, yer değiştiren, akıp giden bir mekânda yaşadığını düşünüyor.

Düşüncemize egemen miyiz? Denetleyebiliyor muyuz onu? Yoksa, aldığımız eğitim, medya, bizi kıskaçları arasına alıp düşündürüyor mu? Düşündürtülüyor muyuz? Mekânımıza egemen miyiz? Dileğimizce, gönlümüzce düzenleyebiliyor muyuz? Kent planlarının dediği mi oluyor, yoksa onları da "gizli güçler" planlıyor mu? Bize doğumumuzdan başlayarak hazırlanmış mekânlar veriyorlar: "Burası odan, burası evimiz, burası sokak, şurası okul, çarşı, belediye binası, spor sahası, park..." diyorlar. Kabul etmeyip de ne yapacaksınız? "Böyle okul olur mu? Böyle pencere, böyle bahçe, böyle oda?" isyan edebiliyor muyuz? Mekânımızı tanzim edenler (belediyelerde, bilgi ve görgüleri sınırlı, bir bölüğü rüşvetle iş görüp, çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen insanların iki dudağı arasında kalan mekân düzeni!) düşüncemizi de bilerek ya da bilmeye-

rek etkiliyorlar mı? Mekânını düzenleyemeyen insanın, düşüncesini düzenlemeye gücü yeter mi?

"Ne ilgisi var yahu?" diyebilirsiniz. Ben bir zindanda da, kapatıldığım, hiçbir zaman değiştiremeyeceğim bir mekânda da özgür düşüncelerle dolu kuramlar üretemez miyim? Mekân özgürlüğünüzü çerçevelendirir. En azından Foucault öyle diyor. Gücü elinde tutanlar hapishaneleri, kentleri öyle düzeliyor ki. Düşüncenizin zincirleri oluyor bu düzen.

Özgür düşünebilmek için, yersiz yurtsuz mu olmak gerekir? Sürekli göçebe olmak? Yerleşik düzene, yurt edinmeye karşı olmak?

Kentlerde yaşamaya zorunlu muyuz? Çoğumuz yakınıyor, yaşadığı kentlerden. Kaçıp, kırlara mı gitsek? Dağlara mı çıksak? Doğayı yitirdi onların içinde yaşarken, birbirimizi yitirdik. Kendimizi, ruhumuzu yitirdik.

Kapitalist düzen, piyasa ekonomisi bizi zorluyor, kentlerde yaşamaya. Çoğumuz geçimini orada kazanabiliyor. Kentten kaçış yok. Giderek büyüyor kentler. Kanserli bir hücre gibi. Ne denli planlamaya çalışılırsa çalışılsın, hep sorunlar çıkıyor. Sorunların bir kısmı teknik. Ekonomik. Toplumsal. Uzmanca çalışmalarla üstesinden bir ölçüde gelinebilir, belki.

Temelde, nasıl yaşayacağımız sorusunun yanıtlarındaki belirsizlik kent düzenlenmesinde kanayan bir yara olarak duruyor. Kent yaşamı üstüne yeterince kafa patlatılmış değil. Kentlilik insanın tarihinde yeni bir olgu. Kentli olmaya alışmaya çalışıyor. Yüzlerce yıldan beri türlü yapılarda kentler kurarak, toplumsal koşullar altında, kendi içinde varlığını olanca içtenliğiyle duyabileceği, altyapı sorunlarının elden geldiğince çözüldüğü kentler arıyor.

Nasıl bir kentte yaşamak isterdiniz? Binaları, yolları, enerji kaynakları, trafiğiyle ilgili yanıtlarınız olabilir ama şu soruyu da sorun kendinize. Kimlerle yaşamak isterdiniz? Sizin gibi düşünen, benzer, politik, estetik, toplumsal kaygılara sahip olanlarla mı? Farklı olanlara yer var mı kentinizde? Diğer dünya kentleriyle nasıl bir iletişim içinde olmak isterdiniz? Kapı komşunuz nasıl biri olmalı? Bir hiyerarşiyi mi öngörüyorsunuz, kent düzeninde. Yöneten, yönetilen ilişkisi nasıl olacak?

Kent kurmak, hayat kurmakla birlikte düşünülüyor. Kentiniz hayatınızdır. "Benim için fark etmez, nasıl bir kent olursa olsun, ka-

famı sokacağım bir evim, geçinecek param olsun yeter" diyemezsiniz. Ne düşünürseniz düşünün, en soyut matematik probleminde bile, yaşadığınız kent düzeninin izleri görülür.

Kentsiz olunmuyor. "Biz felsefeciler kentsiz insanlarız, düşünce mekân ve zamanın üstündedir" diyenlere bakmayın. Belki Herakleitos bir yana tüm batılı düşünürler kentlerin etkisinde kaldılar. Kent üstüne düşündüler. Kent, düşüncelerine sindi. Kimi farkına vardı, kimisi aldırmadı.

Mekân, zamansız düşünülemiyor. Zaman da mekânsız. Coğrafyası tarih olamaz. Tersi de. Kentimize sahip çıkalım. Hayatımız oradadır. Batılı insan da nasıl bir kentte yaşayacağını bilemiyor. Kendimizi tanımıyoruz çünkü. Mekân üstü varlıklar değiliz. içimizin en derin köşelerinde bizim bir parçamız olarak yaşadığımız kent vardır. Kentimiz bize, biz kentimize benziyoruz. Kentimizi ararken, kendimizi de arayalım. Ayrılamayız çünkü.

Bir Kentte Kaybolmak

Kaybolduğum kent benim değildir. Tüketemediğim yerleri olmalı. Yıllarca içinde yaşasam da keşfedeceğim, köşeleri bulunmalı. Yoksa da böyle köşeler yapabilecek, oluşturabilecek gücüm olmalı.

Bir kenti turist gibi yaşamanın sığ, basmakalıp, giderek bana iğrenç gelen bir yanı var: Kentin bize gösterilen "güzelliklerini" tüketmeye gelmek. Bir yosmayla sevişmeye hazırlanır gibi. Cümbür cemaat gidilen yerler, gemilere, otobüslere tıkıştırılıp dolaştırmalar. Orada sürü içinde herhangi birisiniz. Bize özgü bir bakış tarzı, güzellik anlayışı, yorum gücü yok sayılıyor. Ya da elinizde rehber: Gidilecek yerler, görülecek müzeler, eğlence yerleri, gezinti alanları... Yenecek yemekler. ısmarlanmış bir hayata çağırılıyorsunuz: "Burası kent. Özellikleri şunlar. Burada şöyle yaşanır." "Turist"e böylesi bir bakışla, turistin böylesi bir davranışı hoş karşılayışında, giderek bekleyişinde hem turiste hem kente bir "hakaret" var gibi geliyor bana. "Sen kim oluyorsun da bana kenti nasıl dolaşmam gerektiğini anlatıyorsun?" diye düşünüyorum, turist akıllı arkadaşlarıma. Bu tavır insana yapılmış büyük bir saygısızlık gibi geliyor. Tıpkı: "Dişin ağrıyorsa, şu ilaçları al geçer" demek gibi. Benim dişimin neden ağ-

rıdığını, bu ağrının kendine özgü özelliklerinin olup olmadığını araştırmadan, beni "herhangi biri" gibi ya da kendi kafasına göre bir yerlere koyarak değerlendirmek, bana saygısızlık değil midir?

"Sen de pek bir kasıntısın kardeşim" diyebilirsiniz. Kendini "herkeslerden farklı sanıyorsun". Herkes farklıdır diyorum. Koyun değiliz diyorum.

Hayatı bir turist gibi yaşatıyorlar bize. "Turlarla" gidilmiş turistik seferlerdeki şaşkın insanlar gibi. "Ne yapalım, tur ucuz, başka çaremiz yok!". Kentimizi de öyle yaşatıyorlar. Tur rehberleri var. Ağzı laf yapan, uyanık adamlar. Güzellikler bize gösteriliyor. Biz de fotoğraflar çekerek, konu komşuya bu güzellikleri gösteriyoruz. "İşte burası Chicago" diyoruz. "şurada Yunan lokantasında nefis yaprak dolması yapılıyor!"

Ben mi garibim acaba? Bu kentte kaybolmadan o kenti anlamıyorum. Cebimde dostlarının adresleri olsa da, gittiğimiz ülkenin dilini bilsem, insanını tanısam da, yani her zaman kaybolmama olanağım olduğu halde kaybolmayı seçmeyi seviyorum.

Öyle kentler olabilir ki, orada isteseniz de kaybolmazsınız. Yürüdüğünüz herhangi bir yol sizi, daha önce geçmiş olduğunuz yollara götürür. Geometrik olarak, kent öyle düzenlenmiş, planı düzeni öyle kurulmuştur ki yitmek elinizde değildir artık. Böyle kentleri sevemiyorum.

"Neden yiteceksin ki? Zaten vakit az. Görülecek bir yığın yer dururken, kentin olmadık bir köşesinde yitip gitmenin neresi güzel?"

Yitmenin kendisi güzel. Olağan ki bu hayat anlayışımıza bağlı. Hayatı "geometrik" yaşamak istiyorsanız, planlar yapar, onları sıkı bir biçimde uygularsınız. Akılcı yaşamak budur. Üstelik, hadi gitmek "güzel" diyelim, ama kentin hangi köşesinde, sizi soyup soğana çevirirler, öldürebilirler de. Sonunda ülkenize ya da evinize giden yolu bulabilirseniz, yolculuk arkadaşlarınız gezdikleri nice "güzel yerleri", ilginç görünümleri anlatırken, sizin anlatacak neyiniz olabilir ki?

Bir kentte kaybolmak, bir hayat içinde kaybolmak gibidir. Yürek ister. Serüvendir. Sonunda "bir şeyler" çıksın diye, bir yarar umarak

yapılmaz. Bir yaşam biçimidir. Kaybolup da evime dönersem, (kaybolmayı dönüşü olan bir kaybolma olarak anlıyorum), turizm bürolarının, plancılarının, rehberlerinin beynime ve yüreğimi sokuşturamadığı kenti keşfedebilme, sınaya yanıla öğrenmeye çalıştığım bir mekânı anlayabilme şansım olur. Olmayabilir de. Tehlikeyi göze almalıyım.

Peki, köyde, kırlarda, doğada yitebilir mi insan? Neden olmasın? İnsan kendi odasında da yitebilir. Yitmeyi böylesine geniş anlamak doğru mudur? Deneyin, görün. Odanızın, gün ışığına göre, farkına varamadığınız öyle köşeleri olabilir ki, oralarda durduğunuzda odanızı tanıyamaz olabilirsiniz. Ya da, gecenin karanlığında, lambanın, belki de mumun ışığında gölgenizi, odanızı yeniden keşfederken, "bu oda kimin?", "ben neredeyim?" diyebilirsiniz. Yitmenin şaşkınlığı, uyuşuk aklınızın ufkunu açabilir.

Urfa'yı Neden Hak Saklasın?

Birçok nedeni olabilir: Benim en önemli nedenim türküde olduğu gibi, "Urfa'yı Hak saklasın! Bir yârim var içinde". Yâri olmayanın Urfa'sı olmaz. Turfası olabilir. (Turfa, görülmemiş, tuhaf anlamında) Torbası olabilir. Coğrafya öğretmenlerinin, sözde meraklı turistlerin, valilerin, memurların Urfa'sı değil benimki: Hatta kent planlamacısı, "her türden" sevgili çevreci dostlarının da. Benim Urfa'mda ille de yârim olacak.

Kentimde sevgilim olmalı. Adı, yeri önemli değil. Ya, yoksa? Ya da diyelim ki var: Ama kent, kent değil. Ölü bir mekân. Hayatın, sözde yaşamanın ağır leşi sinmiş sokaklarına. Solumayan, duymayan bir kent. Yârim bir kıyısında, gözü yaşlı. Mahzun.

Burada yâr, her şeyden önce, bir düşüncedir. Bir anıdır. Bir anlamdır. Bir hasrettir. Nazım Prag'da İstanbul'u düşünmüştür. İstanbul'da yâri vardır. Canlı kanlı. Oysa, yâri bir düşünce de olabilirdi. Bir umut. Nazım belki ayrılışından ölümüne değin hep İstanbul'da yaşadı. Üsküdar'da belki. Denize bakan balkonların birinde. Masasında bir rakı bardağı ve yanında bir güvercin.

Bana gelince: Urfa'yı hiç görmedim. Hep merak ederim. Kanlı, canlı yârim de yok içinde, dedikoducular heyecanlanmasın. Ama, Urfa'yı yaşayanlar, içindeki sevgileriyle yaşıyorlardır muhakkak.

Sorum şu: Kentleri sevmeyi biliyor muyuz? Kentte yaşamayı? (Amerikalı da Paris'i seviyormuş: "I love Paris, because my love is in"[1] diyor, eskice bir şarkıda, Aferin ona. Dünyayı bir jandarma gibi, göbekli, viskili, purolu bir turist gibi sevmesin. Sevgilisi gece kulüplerinden bir yosma mı bilemem. Sevginin altyapısı var. Koşulları. Dizilerine, filmlerine bakarsak en fazla "seviyorum" sözünü kullananlar da onlar!) Bir kentte yaşadığımızın farkında mıyız? Yoksa fark etmez mi? Hava kirliliği, trafiği, yollarındaki hain çukurları ve çöp yığınlarıyla mı anlıyoruz nerede yaşadığımızı? Neden konforumuz gidince fark ediyoruz onu? Hem sonra neyini, nasıl fark ediyoruz? Köyleşen, çirkinleşen bir İstanbul'u mu? Peki, kimin İstanbul'dan içre İstanbul'u var? İstanbul bizi içinde yaşıyor, biz İstanbul'u içimizde yaşayabiliyor muyuz? İsyanımız var mı İstanbul'a? "Yahu böyle İstanbul mu olurmuş?" diyebiliyor muyuz? Yoksa, "böyle kent mi olur?" demiyor muyuz? İstanbul umurunuzda mı? Mekânımız umurumuzda mı?

Şamanca bir bakış açısıyla baktığımızda mekân umurumuzda değildir. Mekânı istediğimiz gibi eğip bükebiliriz çünkü. Oturduğumuz yerde göğe çıkar, binlerce gezegende yıldızla dolanıveririz. Teknolojinin bir tehlikesi de o. Bir ekran başında, sanal (virtual) mekânlarda yaşayabiliyoruz çünkü. Laser ışınlarıyla nice yapay mekânlar oluşturabiliyoruz. Kutuplara gidiyor, Amazon ormanlarına dalıyoruz. Şamanın mekânı rahatsız ediyor beni. Teknolojinin de. Boşuna söylemiyorum, haydi anlayın artık: Yaşadığım mekânda sevgilim olmalı.

"Don Juan'lığın, çapkınlığın alemi yok" mu diyorsunuz? Ne ilgisi var şimdi bu sözün? Üleşmediğim mekân benim değildir. "Aptal, yalnız kalmayı bilmiyor mu?" diyorsunuz. Hiç yalnız kalmayan sevebilir mi? Gönül bağımsızlığına erişemeyen. Sevmenin alt yapısını oluşturamayan? Kardeşliği, saygıyı, eşitliği, hakça bir düzeni düşünemeyen? Yalanı, dolanı, düzmece ilişkileri sırtına yüklemiş insanın mekânı mı olurmuş? Kendini aramayan insan mekânını bulabilir mi? Tersi de doğru. Kimlik sorunuyla el ele yaşayacağım mekân sorununu. "Aslan yatağından belli olur" derler. Aslan, mekânından belli olur.

1. "Paris'i seviyorum, çünkü sevgilim orada."

"Şuraya bir koltuk koyalım, şu duvara bir halı asalım, önüne de bir mangal iliştirelim". Mekân düzenliyoruz. "Masaya çiçekler koymalı". Bu kentin soluk alması için geniş bir bulvara gerek var. Şuralardan geçmeli. Şuraya bir park. Peki yüreğimin neresine koymalı bu kenti. Kentleri haritalara, planlara yerleştiriyoruz da, içimize nasıl yerleştireceğiz? Kentteki evim burada da, buradaki kent nerede? Ne denli yansıtabiliyor, kent içimi? Bir şaman olarak mı yaşıyorum sokaklarda? Dostlarımla kavga edeceğim yer neresi? Fırtınalı bir gecede, duvarları uğuldayan bir evde, yanına uzanınca uykusuzluğumu alan sevdiklerimin olduğu kent nerede?

Teknoloji burada. Elektrik düğmesi. Duş. Sobam. Kaloriferim. Radyom. Mekânımı mı istila etmiş teknoloji? Yoksa, teknolojiyi mekânıma yerleştiren ben miyim? Teknoloji düzenliyor. Peki, biz ne oluyoruz? Canım, biz teknolojiyiz, unuttunuz mu? Teknoloji çalışıyor. Biz uyurken bile. "Hükmünü icra ediyor". Etsin! Bizi birbirimize yabancılaştırıyor ama. Yabancılaştırsın! Medyaya tutsak ediyor ama. Etsin! Biz oyuz. Yârim beni kurtarır. Urfa'da. Urfa'yı Hak saklayacaktır. Olmadı ki, yârim de teknolojilenmiştir. Urfa'da, şimdi değilse bile, yakında teknolojilenecektir.

Nasıl olur? Zaman bizi mekânın zulmünden kurtaracaktır. Geçmişle olan bağlantımız, gelecekten beklentimiz. Şimdiye bakışımız. Şu anı yaşıyorsunuz. Şamanca düşünmeyelim arkadaşlar. Mekânımızı düzenleyelim. O bizi düzenlemeden.

Nasıl düzenleyebiliriz ki mekânımızı? Koşullar, düzenliyorlar hep. Öbürleri. "Şu adama, şöyle bir mekân".

Yanlış. Mekân kendi kendini düzenliyor. Koşullar, kent elimizden çıkmıştır. Kent isteme gücümüz ölmüştür. Hazır kentlerde yaşıyoruz, istemeyen yaşamasın. Çıksın gitsin. Peki, ama nereye?

Mekânı sevmek, bir sevgiliyi sevmektir. Elimizde karanfil mekâna gideriz. Aç kapını ben geldim. Sana yakışmaya geldim. Toprağa. Göğe. Oradaki sevgilime yakışmaya geldim. Sen bana aç kapını, ben de sana gönlümü. Mekânla didişe didişe, bir bahçıvanın tükenmeyen sabrıyla, dünyada yârimi bulmaya geldim.

Urfa'yı Hak saklar. Ne zaman? Ben Urfa'ya, Urfa bana dönüşürse. Hızla devinen insana saygım, sevgim olduğu sürece. Yârim Urfa, Urfa yârim, Urfalı Türkiyeli, Türkiyeli Dünyalı, Dünyalı, Dünyalı evrenin gözü, gözbebeği olunca. "Yani, balık kavağa çıkınca" di-

yebilirsiniz. Deyin. Birlikte Urfa'ya gidelim. Yârimiz yanımızda olsun. Tartışırız orada.

Bir Kenti Uyandırmak...

Kentler de uyur... Belki bir tavşan uykusu, belki de gaflet. Gecenin ikinci yarısında, kuşluk vaktinden önceki karanlığını severim kentlerin. Sokakların üşümüş yalnızlığında bir iki canlının kımıldanışı. Sendeleyen bir kedi yavrusunu, koşuşturan heyecanlı bir köpeği, kanepelerde sızıp kalmış yurtsuzları... Yürürüm. Tan ağarır. Kent uyanır. Gerinir. Uyanır. Durur, dinler, titrerim. Uyanışını göremediğim kentleri kolay kolay sevemem.

İstanbul'u çok izlemişimdir. Birçok semtinden. Önceleri Beyoğlu'ndan. Taksim'de sabahın ayağını sürüye sürüye yaklaşmasından ürkmüş, Galata' nın gecenin ardından gelen boğuk sessizliğinde ağladığım olmuştur. (Belki bunları yazmamam gerekirdi. Oralara olan saygımdan. Anılar yazının işkencesine feryat ediyor. Anılara yaptığım zulüm mekânı zamanla, zamanı mekânla araştırma sevdamdandır. Yazdığım yaşanmışlıkların beni bağışlamasını diliyorum. Kentlerin kapısını aralıyorum, bu dileğimle) Gecenin önü, gece yarısına dek süren zaman dilimi olsun. Gecenin ardı da yarısından şafak sökene değin, gizemini yaşamaya doyamadığım süre. Nerede mi otuyorum? Hangi kentte? Gecenin ardında. Kent, gecenin ardından giriyor damarlarıma. Elbette birçok komşumu sevmiyorum: Sarhoşları, gece kulüplerinde tepinen hergeleleri, hırsızları, uykusu kaçmış paranoyak vıdı vıdıcıları... Sükûnu üleşebildiğim komşularıma selam gönderiyorum: Yıldızlara, balkonumu olur olmaz zamanlarda okşayışları ile titreyen. Işığımda dönüp duran Pervaneleri, yolunu şaşırmış kelebekleri, ertesi gün gireceği sınav için sabahlayan genç beyinleri, düşünen, arayan, okuyan, bu arada sevişenleri, sokak kedilerini, köpeklerini, yolun kıyısına sinip gecikmiş müşterisini bekleyen tenha şoförleri, kentin ferahlayan yıllarını, yarı karanlıkta tek tek ışıklarıyla upuzun apartmanları koyuyorum gecenin ardına. Salaş televizyon programlarını, gece kuşu olduğunu söyleyip, gecenin ırzına geçen saygısız kargaları atıyorum balkonumdan aşağı. Balkonum gecenin ardındadır. Hiçbir apartmana ait değildir. Yerden yirmi metre kadar yüksekte, yetmiş beş watt'lık lambayla aydınlanır. Balkonum yerden o kadar yüksekte, hiçbir desteğe da-

yanmadan nasıl havada kaldığını Newton ve ardından gelen fizikçi amca ve teyzelerim açıklayamıyorlar. Açıklayamayacaklardır. Çünkü ben öyle istiyorum, o da öyle duruyor. Ben gece ardı düşçüsüyüm. Kentlere hayal faytonumla giderim.

Siyasal çalkantıların, tutuklamaların bol olduğu bir dönemde, gecenin ikisinde Topkapı'dan, Karaköy'e sırtımda çantamla yürümüşümdür. İstanbul uykusunu, uyanış titreyişini yakalamak için. Hiçbir polis bana kimlik sormamıştır. Düşleriyle yürüyen bir meczup olduğumu düşündüklerinden mi yoksa beni de kendilerinden sandıklarından mı bilmiyorum. Düşlere polis giremiyor. Sokulmaması da gerekir. Eminönü'nde mineraller yerdeki su birikintilerine yansımıştı. Karaköy'de ise fareler denizden çıkmış, dükkânların arasında, kedilerin şaşkın bakışları altında cirit atıyorlardı.

Kent belki hiç uyumuyor. İstanbul da. Ama uyanıyor. İstanbul hiç uyumadan uyanan bir kent. Yaralı uyanıyor. Sızılı, kanıyor geceleri: Gördüm. Kuşluk vakti, Üsküdar Şemsipaşa'da cebimdeki kanyağı bitirip sarhoş oldum. Kuşluk vakti sarhoşluğu, en sağlıklı (!) sarhoşluktur, öneririm. Tıpkı gençliğimde keşfettiğim yaşantılar yumağında olduğu gibi: Öğle sevişmesinin büyüsü yaşanmalıdır. Güneş tepede ve her şey aydınlıktır. Balkon komşum Nietzsche öğleyi çok sever. Öğlenlerin gecenin ardında oturduğunu o söylemedi. Türkiye'm söyledi. Başı sağ olsun.

Her kent zamanıyla kenttir. Iskalamamak gerek. Ankara'nın uzun yaz ikindilerini örneğin. İstanbul'un kuşluk vaktini. (çamlıca tepesinde!) Hamburg'un öğleden sonra gelen hemen ilk saatlerini, Paris'in güz akşamlarını... Ha, Erzurum'un saat beşini severim. Akşamları, kışın. Gâvur adeti olduğu için filan değil. Paltomun iç cebinde bir küçük rakıyla, sokaklarını dolaşır, boşalmışını çöp kutusuna atar, saat akşamın altısında bir kahveye oturur, yarım kalmış bir mantık problemini çözüp, gece ona kadar gençlik ve felsefe ilişkisi üstüne bir makale yazarım. Erzurum'da gecenin önünde uyumak gerekir. Bazı camilerin çok güzel ezan okuyan müezzinleri var. Salâ sesiyle uyanıp, Kierkegaard okuduğum olmuştur.

Kentin bir mekân olduğunu sanmak yanlıştır. Mekânzaman'dır. Düşsüz, düşüncesiz yaşanmıyor. Kenti yaşayabilmek, tadabilmek, havada, (muallakta!), balkonlarımızın oluşmasıyla başarılabilir. Benimki bir öneri. Çoğu kentli bir karış suratla sabahın köründe işe gi-

debilmek için yollara düşüyor. Kent ayaklarında pranga. Yoksulluk. Maddi, manevi. Kentli sefil, kent sefil. Kentin muhabbeti çoğumuza ulaşamıyor. Vaktimiz yok kenti duymaya. İlgimiz yok. Düşlerimiz yok. Evimiz ahır, hayatımız kahır.

Kentleri hep zamanlarıyla düşünüyorum. "Tarih"leri, geçmişleri, anlamında değil. Gecenin önünde oturmadan Erzurum'da oturamıyorum. Sevgili bir dostumun evinde Van'ın hem gece önünde hem de gece ardında kaldım. Budapeşte benim için öğle. Budapeşte idi, Viyana'da ise sancılı günlerim oldu. Belki bu yüzden Viyana'nın zamanı yok benim için. Otelleri, tren istasyonları, ürkek insanları, aklımın alamayacağı kadar çok girintisi çıkıntısı ile binaları var! Demek ki, Viyana'yı yaşayamamışım. Anılarım var. Çoğu komik. (Yolumu kaybettim hep; bir dostumla caddeye kocaman bir kent haritasını açtık, yolumuzu yine bulamadık.) Balkonum olamamış o kentte. O kente düş dünyamdan, dış dünyama uzattığım. Viyana yitik kent olmuş benim için. Zamanını yakalayamamışım.

Kayseri'nin sabahını anımsıyorum. Erciyes'in. Kayseri benim için sabah. Afyonkarahisar ise iftar vakti. Ramazan. (Açık lokanta bulamamıştım!) Zaman kente, kent zamana dönüşüyor. Bilincim bir kent. İçim bir kent. Gecenin ardında oturuyorum. Gece ardı düşçüsüyüm. Gerçekle kavgası olan acemi bir dövüşçü.

Göçebe Hoplatması

"Kar ikimizin üstüne yağıyor" demiştin.
Peki, hangimizin üstüne yağdı, mahzun sevgilim?

Göçükebe Tokuşturması

Göçerek değişebilir miyiz? Göçerek aşabilir miyiz bize konulan sınırları: Eğitimle, medyayla, yaratılan düşünce, duygu ortamlarıyla? Göçebe sınırı aşabilir mi? Nereye göçer göçebe?

Bilim ve teknolojinin çizdiği dünya var. Girdiği, yaşandığı, kullanıldığı. Orada, açıklanmış, haritalanmış yeryüzüyle, hesaplanmış, gözlenmiş, ölçülmüş gökyüzü birleşiyor. Burada göç olanağı yok. Ulaşım var, taşıma. Aktarma. Tren önceden döşenmiş raylardan gidiyor. Uçak ona çizilmiş rotadan.

Bilim ve teknolojinin gözetiminde döşenmiş yollarda göç olmaz. Özel bir anlamı var göçün.

Önceden sonu belirlenmiş tarihte göç olmaz.

Göçebe iklim koşullarıyla yer değiştiren değildir.

Bu nedenle sözcüğü değiştirmeyi öneriyorum: Göçükebe olsun. Çocuk senin adın Göçükebe. Yanlış! Soyadın Göçükebe. Adın Ahmedi Mahmud!

Göçükebe, göçmüş ebedir: Ebelemiştir, kovaladıklarını. Hakikati. Yorumlarıyla. Ebedir, doğurtmuştur anlam analarını.

Göçükebe, çizilen dünyada oturur. Evi vardır. Arada bir işi de. Göçükebe bilim öğrenir, öğretir, söyletir. Teknolojiyi işler.

Onu, bu dünyadan ayıran nedir? Bu dünyada oturması. Göçerek. Göçüklerle. Kendi rayını kendi döşer. Kendi yolunu kendi yapar. Önceden tasarlamadığı yerlere.

Bu dünyanın coğrafyası var, haritası. Göçükebe'nin yok. Göçükebe'nin canlılığını, canını koruyacak teknolojisi var. Yok edecek, sömürecek bilime, teknolojiye karşı.

Göçükebe, bu doldurulmuş dünyadaki boşlukların göçeridir. Bilimin, mühendisliğin, sanatın bile sokulmadığı boşluklara göçer. Boşluk göçer, merhaba! Yaşamanın fark edemediğimiz nice boşluklarında dinelen yiğit: Göçükebem benim. Boşluğa göçmüşüm.

Boşluk yok mu? Doluymuş her yan. Boş insanlarla dolan dünyadaki boşluklara doluları göçtüler. Onlara göçükebeler dendi. Onların haritalarda yeri yok. Harita doludur çünkü. Boşluk (vacuum) fiziği de bilmez onları: Fizikteki boşluk doludur.

Boşluklardan birinden Mahmud, diğerinden Ahmed göçtü. Arada, boşlukta, tokuştular. Tokuşturdular.

Kalp Yaralarıma Bastığım Salata

Yerleşik olmak yanılgı mı? Herkes mi göçüyor? Öbür dünyaya evet. Herkes göçemiyor.

Göçmeyesiniz diye size evler yaptık, gezinesiniz diye parklar. Sevmeyesiniz diye sevgililer gönderdik. İdare edin. Kentliler. Oturup da kalkamamışlar.

İmriül Kays ağabeyim fısıldadı kulağıma: Sevgili göç etmek üzereydi. Ürktüm. Tatlı öpüşlü, tadı güzel ağzı ve beyaz dişleriyle aklımı yağmaladı, çünkü. (6. Askı, 16)

Sevgilinin göçünden neden korkuyoruz ki? Sevgiliyi neden tutuyoruz ki, varsın, göçsün gitsin.

Göçmeyen aşktır. Aşk göçüktür. Göçükebe. Sevgiliyle bu dünyadan ötekilere gidiyorsa vardır. Duruyorsa yoktur.

Sevgilim, duyuyor musun bu dünyada aşk yoktu. Sen yatak odalarında aradın hep. Banka cüzdanlarında, kitaplarda, erkeklerin kaslarında aradın. Barlarda. Bekâr evlerinde. Zamanın saatle gösterildiği yerlerde.

İmriül Kays ağabeyimin sevgilisi (dünya ahiret ablamız olsun!) aklı yağmaladı da göçtü. Sen akla tutundun. Çırpındın ve tutundun. Yağmaladın ve tutundun.

Gürültülü yaşadın dünyayı. Kentlerde yaşadın. Evlerde, odalarda. Dünya orada değildi. Sen biz sevmeyelim diye gönderilmiş sevgiliydin.

Sevgilinin edeplisi vardı. Sevgi terbiyesi. Ruh ve beden terbiyesi. Edepsizini İmriül Kays ağabeyim yaşadı. (Toprağı bol olsun!) Göçtü ve bu dünyaya taşıdı. Bu dünyanın ötesine. Boşluklara.

Baudelaire erdemle mi sarhoş oldu, edepsizlikle mi? Can yakmayan, kurallar üstü, edep ötesi edepsizlikle sevgiliye göçtü.

Ahmed'in bıyıklarına düşen kır, zamanın zincirlerini kırdı. Meczupluğu oradandır.

Sessizliğe ise göçerliğinden gelir. Sustuk, elhamdülillah!

Mahmud bozdu sessizliği: Akıl, dedi, aşağı doğru otorite, yukarı doğru sorumluluktur. Aşağı oto ile giderken, yukarıya sor demek istedi.

Böyle anladım. Kentliyim ben. Gücüm soyut düşünceden gelir. Aldım bıçağı elime, düşünceyi soydum soydum, doğradım.

Şimdi o, kalp yaralarıma bastığım salata!

Hayatın Sonsuz İmkânı

Hayatın sırrı var mıdır? Yoktur.

Olduğunu ve kendimizin bildiğini sanırız. Sır da buradadır.

Sır "şimdi" dir. "Şimdi değilse ne zaman?" dır. Sır erbabı sırra kadem basmıştır.

Göçebeler. Hayatın boşluklarında, kovuklarında göçmekte olanlar çıkın meydana, görünün artık. Saklamayın yüzlerinizi. O, karlı dağlarla çevrili ıtır kokulu yaylalarda panayır coşkusunu yaşayın.

Kışın buluşun. Kardelenlerin dibinde. Üşümüş. Sığınmayın çadırlarınıza. Sığınmayın, sığınma bir göçebe için en büyük günahtır.

Göçmeyip, gücünüzü birleştirin, örgütlenin?

Örgüt ağacı meyve vermiyor hâlâ. Göçükebeliğimiz, su dibinde sürüyor. Yerleşikliğin güvenli kalelerini yıktık. İmriül Kays, suyun kıyısında, birazdan üryan çıkacak kızları gözlüyor: Hakikati.

Gözlerini bize emanet bıraktı. Severek aldık. Biri Mahmud'da biri bende. Gözümün birindeki bant korsanlığımı göstermez. O bantta ilim, dilim ve kilim var.

Öteki gözüm benim. Ötekinin gözü. Sevgilimin. Düşmanımın.

Mevsimler dönecek. Çoğalacağız. Ormandaki binlere farklı yeşil gibi. Göçebeler boşluklardan tümen tümen gelecek.

Buluşamayacak.

Planladığı gibi. Teorideki gibi. Buluşamayacak.

Buluşmanın yasası, yasasının olmayışıdır?

Kendiliğindendir. Birden biredir. Ona mucize deniyor.

Gökten yasa bekleyenler, mucizeyi kaçıracaklardır.

Gökten mucize bekleyenler yasaları anlamayacak.

Gökten umudumuz vardır. Sırnaşık değiliz. Yerden de. İnsanlardan da. Toplumdan da. Şiirden de umudumuz vardır. Asık suratıyla Heidegger amcadan da.

Yaşadığımız cehennemde umut kırıklıklarımız biz göçebe göçükleri besler.

Orada mısın sevgilim? Karlı dağların oralarda? Kar ne zaman ikimizin de üstüne yağacak?

Kar ne zaman göçebelerin üstüne yağacak? Ne zaman üşümüş elleriyle tutunacaklar birbirlerine. Sonra mevsimler. Karlar eriyecek.

İnsanların güzelleşmesi, dünyanın yaşanır olması için kimimiz nutuk söyledi. Kimimiz göçtü.

Dünya hayatın sonsuz imkânını biz göçerlerden öğrenecektir.

3

Yaşanacak Bir Mekân Tasarlamak

Kavramsal Hazırlık

Nereye gitsem hep bir yerdeyim. Mekânın bir yerinde. Bedenim bu mekânda bir yer tutuyor.

Oraya gittiğimde *orası*, *burası* oluyor. Bedenimin, algılayan, fark eden, kavrayan varlığımın bulunduğu yere göre mekânı anlamlandırıyorum. Mekân, bana değişmez, mutlak özelliğiyle *verilmiş* değil. *Benim*, burası, şurası, orası diyen, mekân *benimle*, bulunduğum yere göre *önceden* biçimleniyor. Nerede diye soruyorlar: "Bir yerlerde" diyorum, "kim bilir nerede" (Terrae Incognitae, bilinmeyen yerlerde) diyorum, "hiçbir yerde" diyorum. Mekâna daha baştan sahip olma eğitimi içindeyim.

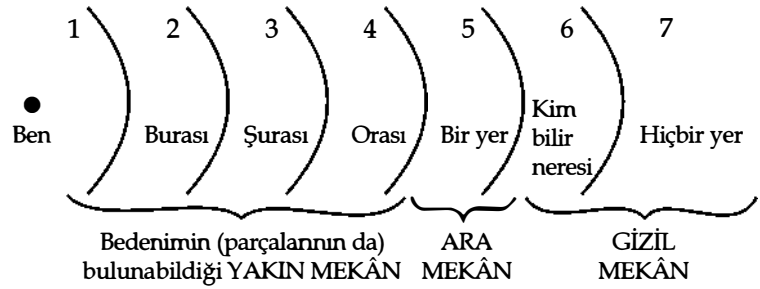
Bedenim ayrıcalıklı bir mekân bana, bedenim sallantıya yer bırakmayan biçimde *benim*. (Erişkin bir kişi olarak, kimi fizyo-nörolojik, psikolojik hastalıklar taşımıyorsam.) *Onunla* algılıyorum[1] *onu da*. Mekândaki konumunda en yakın komşum. Evim. Hem komşum, hem evim.[2] Bedenimin belki yalnız benim bilebileceğim yanlarıyla

1. Maurice Merleau-Ponty'e göre, bedenim, onunla nesnelerin var olduğu şeydir. Nesnelerin koşuludur. *Phenomenology of Perception*, İngilizce'ye çeviren C. Smith, London: Routuledge and Kegan Paul, 1962 (1945).

2. Mekân hakkında, edebi bir dille, benzetmeler kullanarak konuşmanın felsefi sezgiye fenomenolojik anlamda sağladığı olanaklar için G. Bachelard'ın *The Poetics of Space* (İngilizce'ye çeviren, M. Joles, Boston: Beacon Press 1964 (1958) adlı yapıtına bakınız.

tarihine sahibim. Bedenim hep yakın mekânda. Kendimin bir filmini ya da resmini çok uzaklarda görsem de.

Dışımdakiler: Başkaları (başka insanlar), eşya (insanın ürettiği nesneler), doğa. (Bedenim doğanın bir parçası, ondan dolayı bedenim hem *bende*, hem *dışında*. Ben mekândayımBedenimle, mekânda olma bende. Salt "düşünce" olarak değil, bedenimle, mekânlılık, mekânda olma özelliğini taşıdığım için). Başkaları, doğa, eşya ve onların arasında bedenliben: Mekândayız *birlikte*. Şimdi burada, kaçınılmaz olarak mekâna bakış açımı belirleyen *mekânsal* gerçeklik halkalarını şöyle çizebilirim.

Şekil 1: Mekânsal Gerçeklik Halkaları.

Mekânım, *bir anlamda*, hiç değişmiyor. "Burada", "şurada", "orada" olup bitenler, bulunanlar değişiyorsa da, bu halkaların oluşturduğu *yakın mekân*, bir *form* olarak, değişmeden kalıyor.[3] "Ben" de aynı biçimde hem değişiyor hem değişmiyor. Değişiyor: Yaşlanıyorum. Değişmiyorum, çünkü, değişene hep "ben" diyorum! Bedenimi (parçalarını) göstererek, burası, şurası, orası diyebiliyorum. Çizdiğim şekilde, "orası", "şurası"ndan daha "uzak" görünüyor: Bu bir saymaca (kabul ettiğim) bir durum, altta yatan bir sebebi yok. Haritada gördüğüm yer. Orası. Bir gemiden görüyorsam *aynı* yeri: Şurası. Ara mekân yakınımda bulunmayan, doğrudan ya da bir araç kullanarak algılayamadığım, *nerede* olduğunu *tam* bilemediğim, ama belli bir *fikre* sahip olduğum mekân: Malezya, Asya' nın bir yerinde.

3. Bir gözlem: Form "gerçekliğin" *üstünde* değil, *içinde*. (Bu "içinden" ne anlıyorsak!)

Asya'nın *orasında* diyemiyorum. Gerçeklik halkalarını algım ve bilgim belirliyor, *bir anlamda*. Kafdağı, kim bilir nerededir. Atlantis de. Atlantis, eğer keşfedilirse, yakın mekânıma ya da ara mekânıma girebilir. Kafdağı belki hep *gizil mekân*da kalmak zorundadır. Belki de Kafdağı, "daha uzak" bir yerde, hiçbir yerdedir. Güneş sisteminin henüz bilinmeyen bir gezegeni, hiçbir yerden yakın mekânıma girebilir. Soru: Elektron, positron, quark... nerededir? Don Kişot ve diğer roman kahramanları? Yarı yanıt: Bu şekil, öncelikle *algılayabildiğim* gerçeklik içindedir. Anlaşılıyor ki, mekânım yalnızca *mekânsal gerçeklik* halkalarıyla sınırlı değildir. Peki, sayılar nerededir, geometrik biçimler? Açıklamaya çalışacağım ileride.

Bedenliben dışımdakiler, başkaları, doğa ve eşya algılama açımın içinde. Onlar *çevremi* oluşturuyorlar. Çevremde *oluş* var: Değişme: Hareket: Zaman akışı.[4] Algılama açımın dışında, *başka türlü* farkına vardığım bir mekân var. Ç*evresel mekânımın* dışındaki bir *düşünce* mekânı. *Kavramsal* mekân. Bu mekânda, başkaları, "toplum"a dönüşüyor örneğin. Bedenliben, bedenlibenim iyice kavramlaştırılmış biçimine, bedenlibenimin *bilgisine*, kavramsal bilgisine dönüşüyor.[5] Doğa, eşya değişiyor. Onların belli bir andaki *kavramı* hep kendisi olarak kalıyor. Şöyle diyeyim: Kapı, belli bir "t" anında algılanıyor. Onun kavramı, diğer kavramlarla birlikte, çevrenin dışına taşınıyor. *Ortama* aktarılıyor. Taşıdığı bir türlü belirsizliğin içinde *ortamda*, düşüncemizde deyin isterseniz, donduruluyor. Bunu yapamasaydık, "kapıyı" *ortama* aktaramayıp, hep çevrede tutsaydık, o, durmaksızın değişecekti; onu, kapı olarak algılama *olanağından* bile yoksun kalacaktık. Çevreyi *ortama* aktarma, çevreyi, bir elimizde tutuştur. Sabitleştirmedir. Ölümsüzleştirmedir. Şu anlamda: Onu, ortamda bulabilecek, ortamı *yaşayabilecek* (iddialı bir söz belki, ama), çevredeki insanlar oldukça yaşayacak bir sabitleştirmedir bu. İnsan, birey olarak ölümlü olduğu için, "*ölümlü ölümsüzdür*". Bu anlamıyla,

4. Bu yazımda, benzetmeli bir deyim olan zaman akışı üstünde durmayacağım.

5. Çevre ve çevrede bulunanlar da birer kavram değil mi? Gerçeklik halkaları bilgimize göre çizilmiyor mu? Algımızda bilginin rolü yok mu? Çevrede bulunanlar, bir *oluş*, bir değişme içindedirler. Peki kavramlar da değişmiyor mu? Kavramların *kullanılışı* değişiyor. Gerçeklik halkalarının içi, içeriği değişiyor. Yoksa, onlar hep aynı yerdeler. Zamanın "akmadığı" bir yerde. Algımız, bilgimizin kullanılışına göre değişiyor, nesnesinin değişmesinin yanında. Burada değişenle değişmeyen iç içeliğine dikkat edilsin!

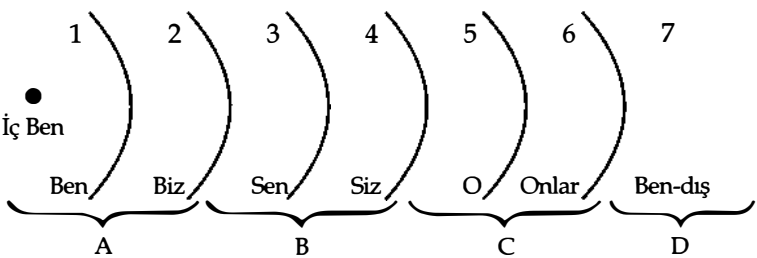
ortam çevreye, çevre de, bedenliben'in algılama açısına bir süreklilik sağladığı için, *ortama* zorunludur. Bu ikisini, birbirinden burada yaptığım gibi, yalnızca belli bir soyutlamanın dışında ayıramazsınız. Çevredeki oluş, değişme, ortamda bir "zaman" kavramına dönüşüyor, bir "tarih" kavramına. Dikkat: İnsan, bedenliben'iyle çevresini *yaşarken*, ortamı da yaşıyor. Mekân, yalnızca çevremizde değil, ortamımızda da.

Algılama açımdan baktığımda, bir "kuş" görüyorum. Doğrusu, onun "kuş" olduğunu *bilmem*, kavramını oluşturmam, onu tanımam, ortamın içinde bir yere koymamla olanaklı. Kuş, bu anlamıyla, hem ortamında, hem çevremde bulunuyor. Çevremde, bana onun "kuş" olduğu *öğretiliyor*. Bu öğrenilen, ortamdaki yeriyle, ne zaman bir "kuş" algılasam çevreme karışıyor. Ortamımda bir kuş "belleğim" var, kuş hep o belleğe dayanarak görüyorum.

Burası Fatih'in İstanbul'a girdiği yer diyorum. Bir anlamda yanlış, bu söylediğim, aradan yıllar geçti. Orası, dediğim yer değil. Oysa, ortamdaki konumuyla, tarih bilgimle, kavramlarımla, değişmeyeni, değişenin *üstüne* koyuyorum. "İstanbul'un şehir planına göre, Fatih, *o zaman*, buradan girdi İstanbul'a diyorum. Bunu, ortamımla çevremin işbirliği sayesinde yapabiliyorum. Bu konuda zorluklar pek çok, bu yazının sınırları içinde bu zorlukları göğüslemeliyim.

Sayılar ortamda. İzleri deney araçlarının üzerinde ama. Elektronlar, bir fizik kuramının öğeleri olarak ortamda. Zaman zaman bir film ekranında, tiyatro sahnesinde, çevremdeki bir görüntü olarak karşıma çıksa da.

Mekânsal gerçeklik halkalarının yanında bir de *toplumsal gerçeklik halkalarından* söz edebiliriz.

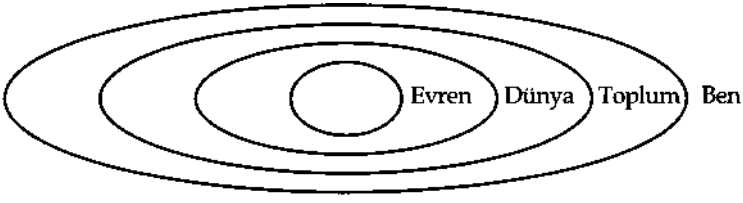

Şekil 2: Toplumsal Gerçeklik Halkaları.

Çevremdeki "başkalarını" bu halkalar yardımıyla yaşıyorum. 1'den 7'ye dek, *yakınlık derecelerine* göre sıraladığım bu halkaların en içinde, iç ben bulunuyor. Sonra bedenli "ben" (şekilde yalnızca "ben" diyorum) geliyor. Biz, başkalarını en yakına koyduğum halkadır. Bir insan. Değişik zamanlarda bu halkalarda yer olabilir, örneğin dostum olmadan önce, 6'da ise, çeşitli ilişkilerden sonra 2'ye geçebilir. Belki de 1'e bile (içimdesin!). Burada da, bu halkaların içindekiler değişebilir, ama, *formu* değişmez. Sen ve siz "(sen"lerden oluşabildiği gibi, tek kişi olarak "siz" de olabilir!) yaşayışımı paylaşabileceğim insanlardan oluşur. 56'da ise (C bölgesi) uzak insanlar, tanımadıklarım bulunuyor, 7 ise, şu ya da bu biçimde hiç tanımadığım, tanımak istemediğim insanlar için. Toplumsal gerçeklik halkları üzerinde fazlaca durmayacağım. Burada bizi ilgilendiren nokta, *mekânı algılarken, salt mekânsal gerçekliğin değil, toplumsal gerçekliğin de, işin içine girmesi. Ben mekândaki nesneleri, toplumsal gerçeklerine göre de* algılıyorum. B'de iki gerçeklik halkası, iki ayrı *boyut* olarak, *gerçeklik koordinat sisteminde* yaşayacaklarımın, yaşadıklarımın *olanağını* oluşturuyor. (Gerçeklik, salt iki boyutlu değil; burada yalnızca iki boyutundan söz ediyorum). Ayrıca, şekil 2'deki şahıs zamirleri, mülkiyet zamirlerine dönüştürülüp bir boyut daha elde edilebilir. *Benim, bizim, senin, sizin*... gibi. 7 ise, *hiç kimsenin* olacaktır. Özellikle, gerçeklikteki nesnelerle ilişkimizde bu boyut önemlidir.

Peki, bu halkalar, zaman ötesi formlar ise ortamda bulunmaları gerekmez mi? *Gerçeklik halkaları, ortamla çevrenin ara kesitinde bulunurlar*! Salt kavramsal bir yapı taşımadıkları sürece, belli bir insanda belli bir yerde karşılıklarını buluyorlarsa, sadece ortam da olamazlar.

Bir de, içben'de, içselleştirilmiş, içimize sindirilmiş, benimsenmiş, içben'e dayalı halkalardan söz edebiliriz. Bu anlamda Ben, içinde toplumu, toplum içinde dünyayı, dünya evreni içinde taşır! Bazı okurlara belki çoğunluğuna ters gelebilecek, bu halkaları şöyle gösterebilirim:

Şekil 3: İç-Ben'deki Halkaların bir Kesiti.

Ben içinde bir toplum taşır. Ait olduğunu düşündüğü toplumu: Diğer toplumlar (dünya) bu toplumun "içindedir". Buradaki içinde olmayı şöyle anlayabiliriz: Ben, toplumları dünyayı, kendi toplumum açısından görür, kavrar, benimser. Toplumunu da kendi açısından. Öyle ben'ler vardır ki, onlarda, örneğin "dünya halkası hemen hemen boştur. Her şey toplumudur, Bu "ethnocentric" tutum onun "derinleşmesini", içinin "merkezine" doğru yürüyebilmesini engeller. Yine, "toplum halkası" boş benler vardır. Onlarda, "merkeze doğru" ilerleme olsa da, "genişlik" eksiktir. Dolu "ben", bu halkalarda ortam ve çevresini oluşturabilmiş insandır.

Öyleyse, mekândaki nesneler, mekânsal, toplumsal, bensel halkalarda yerini bulur. Aslında, bu kısa yazıda konuyu daha fazla karıştırmamak için, başka halkalar çizmekten çekiniyorum. Çünkü, eşyalar ve doğa için de halkalar çizebilir. Şimdilik, nesneleri bu üç halkada düşünelim. Örneğin; "burada" olan bir nesne, "bizim" olabilir, toplumdadır... Bu nesne bir eşya ise, yani bir insanın ürettiği nesne ise, gerçekliği ona göre değişecektir. Kullandığım bir nesne, "benim", "burada", "bende" olacaktır (ya da toplumda!). Şimdilik bu kadarla yetineyim.

Bir bedenliben insanoğlu, mekânı edilgin olarak kabul etmiyor. Ona verileni, değişen gerçeklik olarak ya da öğretilen ortam içinde verilen bir mekân olarak yorumluyor, anlamlandırıyor. Evimin bir penceresi, benimle uzaktan yakından tanışıklığınız yoksa, bir insan evinin penceresidir. Bir eşyadır çevrenizde. Oysa, benim için, onun yakından yaşantısına sahip olduğum için, anlamlı bir penceredir. Bedenim, rasgele bir doğa parçası değildir; Ortamındaki tarihselliği içinde, mekânda göründüğüm bedenimin ayrılmaz bütünleyicisidir. Demek ki anlam vermeden, anlam koymadan (anlamsız bulma da, bir çeşit anlam vermelidir!) çevremi ve ortamımı yaşayamıyorum.

Şimdi, yetersiz örneklerle açıklamaya çalıştığım anlam vermeyi, biraz daha ayrıntılı, daha düzenli bir biçimde ele almak gerekiyor: çünkü TASARIMI anlamak için kilit kavram durumunda "Anlam verme" fenomenolojide, Husserl sonrası felsefecilerle üzerinde oldukça durulmuş bir kavram. Ben bu yazıda, ayrıntıları sonraki çalışmalara bırakarak, hemen kestirmeden, dolayısıyla biraz üstünkörü biçimde düşüncelerimi söyleyeceğim. Böylece, birkaç tartışmanın daha eklenmesiyle, okuyucunun belki biraz "soyut" ve "sıkıcı" bu-

lacağı (bulduğu) bu kavramsal hazırlık bölümünü ister istemez bitirip, "yaşanacak mekân" üstüne görüşlerime geçeceğim.

Anlam vermenin çeşitleri, *basamakları*, içerdiği öğelerin ilişkilerinden doğan karmaşık bir düzeni var. Kısa konuşacağım için, tez elden bir örnekle anlatayım. Bir kapı giriyor algı açıma, Onun "kapı" olduğunu "algılamam", ancak yukarıda söylediğim gibi, "ortam'ın"da yerini bulmasıyla, bir kapı "belleği" ile olanaklı. (Soru: İlk kez gördüğüm bir nesne ise, onun belleğinden yoksunsam? Yanıt: O zaman, "benzeri", "yakın" bellek yardıma koşacak, onu bir şeye, "benzeterek" algılayacağım. Bir sonuç: çevre, ortamından, kavramsal geçmişinden, tarihinden, ona kaynaklık eden, dilinden, "kültür"ünden ayrılamıyor). Kapıya karşı türlü *anlam verme* tavırları içinde olabilirim. Önce, olumsuz bir tavırdan, anlam vermemekten başlayalım.

a) "Kapı'yı gerçeklik halkaları içinde yere koyamam. Kapıya anlam veremem. Onun "kapı" olduğunu, ona "kapı" dendiğini bilsem bile, ne içimde, *iç dünyalarımda* bir yere koyabilirim ne de dışımdaki gerçeklik halkalarına. Kapı anlamca askıdadır. Sallantıdadır. Saçma bile değildir. (saçma görmek, anlam vermektir çünkü). Anlam vermek için yöneldiğim gerçekliğin içinde bir yere koyamam. Gönderdiğim anlam ışığı ulaşamaz ona. Anlamca ıskalarım onu. Bu durumun değişik nedenleri olabilir. Ruhsal bozukluk, böyle bir anlam verememeye götürebilir beni. Fizyonörolojik bir rahatsızlık belki. Müthiş *sancılı*, endişe yaratıcı bir durumdur, bu anlam yoksulluğu içinde olmak, anlamla dokuyamadığımız bir dünya: Cehennem bu olsa gerek!

b) Kapıyı sıradan, olağan bir nesne görür, "mahmur bir anlam" tavrıyla geçer giderim. Kapı "orada", "bir yerde", "dışımda" bulunuveren bir nesnedir. Şaşırmam, ürkmem. Aldırmam. Alıştığım bir nesnedir kapı, *olağanlığı* içinde. Günlük yaşayışın sıradanlığının sesinde; belli belirsiz görünür gider. Açar, kapar, kullanırım onu. Sonunda, *herhangi bir*, rasgele kapanır. *Uyuşuk bir anlam* yüklemedir bu.

c) Kapının benim için özel bir anlamı olabilir. Bu *özel anlam* en azından iki açıdan görülebilir, işin içine zaman boyutunu koyduğumuzda.

   1. *Geçmişte*, o kapıyla özel bir deneyimim olmuştur. Örneğin, ilk sevgilimi onun dibinde öpmüşümdür. Belki, ne zaman gör-

sem, içim sızlıyordur. Ya da, belki de dedemden kalmıştır. Yıllarım onun önünde geçmiştir. Demek ki, anlamın da belleği var. Bu *anlam belleğini, ortam belleğinden* ayırmak gerekir diye düşünüyorum. (çok tartışmalı bir durum, varsın olsun!) ortam belleği *ortaklaşa* bir bellektir. Paylaşılan anlam belleği ise, bana özgü, benim tümüyle ortamdan *devşirmediğim*, yarattığım bir anlamdır. Anlam belleğimi, ortam belleğine katabilirim. Anlamı dile getirerek. Anlatarak. Yazarak. Kaynak bendedir ama.

2) *Biraz sonra*, önünde biriyle buluşacağımdan dolayı, kapı benim için özel bir anlam taşıyabilir. Ortamda, ortamında olmayan, anlam belleğimde de olmayan, belki oradakilere benzer bir anlamdır. Geleceğe dayalı özel bir anlamdır bu! Gebe bir anlamdır. Estetik açıdan (Biraz sonra "estetik"ten ne anladığımı belirteceğim!) yaşanan, yaşanacak anlamların en anlamlılarından biridir! Yine, en belalı anlamlardan biri. Kaygılar, telaş, sıkıntı. Hayal kırıklığı ile örülmüşse!

d) Kapının "toplumsal", "töresel" anlamı olabilir. Böylesi bir anlam, benim içinde yaşadığım toplumdaki insanlarla, "başkalarıyla" ilişkime bağlıdır. O kapı, içinde bulunduğum çevre tarafından, ortamına eğitimle ya da ortak yaşamayla, şu ya da bu biçimde öğrenmesiyle, geçmiş *toplumsal özel bir anlamı* taşıyabilir. Örneğin, "kutsal bir kapıdır", bir tapınağın girişinde olduğu için. İstenirse, *toplumsal özel anlam da, geçmişe dayalı özel toplumsal anlam, geleceğe dayalı özel toplumsal anlam* (toplumun yüklediği anlamı *sonradan* öğreneceğim için) olarak ikiye ayrılabilir.

e) Kapının estetik bir anlamı olabilir. Kapıdan bir sanat ürünü olarak *tat* alabilirim, algılarken ya da algılama sonrası. "Burada, hayal gücüm de işin içine giriyor, belki (c) ve (d)de anlattığım anlam verme de, Estetik nesneyi, estetik olmayandan ayıran, ilkinin *sanal*[6] (virtual) mekâna konulabilmesidir. Sanal mekân, gerçeklik halkaları içinde "görünmeyen" bir mekândır, örneğin, bir tabloda gördüğüm ağaç, fiziksel yapısıyla, bir boya yığını olarak,

6. Sanal mekân (virtual space) kavramını, kendi görüşüm içinde değişikliğe uğratarak, S.K. Langer'den aldım. Bu konuda, özellikle, onun şu kitaplarına bakınız. *Feeling and From*, New York: Scribner's sons, 1953; *Mind, an Essay on Human Feeling*, I ve II. Ciltler, Baltimore: The John Hopkins University Press, 1967 ve 1972.

gerçeklik halkasındadır; oysa, "resme bakmayı" bilen biriysem, ağacı oradan alıp, *sanal mekânımda* görebilirim. Düşsel bir mekândır bu. Tıpkı müzik dinlerken (ama, gerçekten dinlemesini becerebiliyorsam) nasıl bir zamanda olduğum gibi. Bunu, estetik anlam vermeyle yaşıyorum. Selimiye Camii, hem Edirne'de, hem değildir artık. Selimiye Camii bendedir, sanal mekânımdadır, anlam vererek oluşturduğum, yarattığım mekândır. (insan, mekân yaratabilen, gerçek mekânın ötesinde, o mekândan kalkarak, mekân yaratabilen bir canlıdır). Estetik anlam verebilme yoksunu insan, yalnızca, gerçeklik halkaları içinde yaşar ve ölür. O kafesin ötesine çıkamaz. Belki, "oyun", bu, sanal gerçekliği yaşayabilmemize olanak veren, bir insan etkinliğidir. Çocuk sanal mekânda yaşayabilir. Tiyatroda, sinemada, televizyonda, sanal mekân olanağı vardır. Bu olanağı değerlendirebilme, anlam verme gücümüze bağlı.

f) Ortam-yoğun bir anlam: "Kapıyı", elektronlardan, nötronlardan, pozitronlardan... oluşmuş bir cisim olarak görebilirim. Bir kuramsal bakış sonucu. Bir hekim, hastasını hücrelerden oluşmuş, tedavi edilecek bir "canlı" olarak görebilir...

Bir not: Anlam vermeler bu kadarla bitmiyor. Bu yazının sınırları içinde bu kadarla yetiniyorum. Birçok durumda birbirlerine karışmış durumda olabilirler. Kaynağını "bedenli ben"den alırlar ama çevre ve ortamın etkisindedirler.

Tasamdır Tasarım

Mekânıma tutsak olmamalıyım. Çevreme. Ortamıma. Kendime. Yaşanacak mekân ancak böyle tasarlanabilir. Yaratılabilir. Evimi düzenleyebilirim. Evimi: "burada", "benim" olanı. Ama *tasarlama bağımsızlığına* yeterince erişememişsem, evim beni düzenler. Eşyalar hükmeder bana, çevrem, doğa başkaları evimi düzenler! (Komşulara hava atmak için, hazin bir züppeliğin; bilgisiz, görüşsüz bir bakışın, toplumda "yüksek" bir yer kazanma isteğinin sonucunda düzenlenen evlerde, içinde bir müze gibi dolaştığınız, sizin sandığınız, aslında, gerçeklik halkalarında, başkalarının olan evlerde, kendine egemen olamamanın, kendi dünyasını yaratamamanın sıkıntısı yaparsınız. Bu sıkıntı bütün bu söylediklerimin farkında değilseniz, alttan alta, başka bir sıkıntı ve endişe kılığında yorar sizi!) "Mekân

düzenlemek de bu denli karışık bir iş mi? diyebilirsiniz. Yaşamak kadar karışık. Yaşamanızın düzenlenmesiyle ilgili çünkü, Mekân, çevreye bağlı, ortama. Kültürünüze. Toplumunuza. Bilginize. Kafanızı, günlünüzü, düzenlemenize bağlı. Mekân tutsaklığı, başka bir tutsaklığa benzemez. Nereye gitseniz, daracık, sizin olmayan bir mekândasınız. Cenderede. Anlam veremediğiniz ya da uyuşuk anlam vermenin sıradanlığında, sıradanlaştığınızı acı acı duyarsınız.

Tasarlamak, çevreye ve ortama takınılan bir tavırla başlar. Bir eylem (praksis) hazırlığıdır. Eylemdir. Doğayı (bedenim de dahil) dönüştürmeye giriştir. Doğa, artık seyirlik bir nesne, korkulacak, üzerinde yalnızca düşünülecek bir nesne de değildir. Doğa, dönüştürülecek, kullanılacak, yeniden düzenlenecek, yararlanılacak, biriktirilecek, kullanılacak, yeniden düzenlenecek, yararlanılacak, biriktirilecek bir varlıktır. Doğa, bir bölümüyle, yeni doğayı değiştirmek için eşya[7] olmakta, araç, gereç, alete dönüştürülmektedir. Yaşanacak bir mekân tasarladığımda (bir ev, bir kent, bir bahçe...) bu *eşyayla*, bu insan ürünü nesnelerle birlikte, onlar aracılığıyla bir mekân düşünüyorum. *Eşya denizinde* düşünüyorum, aklıma gelen her şeyi, her durumu düşünemiyorum. Sınırları, kuralları, yasaları var tasarımın. Doğa yasalarını yok sayarak düşünemem. İçinde yaşayan insanın gereksinimlerini çevrelerini ortamlarını göz önüne almalıyım. Sanal mekân peşindeysem, estetik kaygılarım olmalı.

Mekân tasarlamak, farkında olalım, olmayalım, temelinde, bir insan, o insanın yaşayacağı dünyayı tasarlamaktır. Bu anlamda, mimar, iç mimar, sanatçı olarak çok ilginç biridir. *Yapıtı bitirir ve içinde oturur*! Diğer sanat dallarında pek bulunmayan bu özellik, şaşırtıcı olsa gerek. İÇİNDE YAŞANACAK SANAL MEKÂNLAR TASARLAYAN kişi, mekânı tasarımın müziğinde oynatan kişi! Merhaba!

Oysa, çoğu kez, mimar, tasarımcı, statükonun çemberinden çıkamıyor. Toplumsal gerçeklik halkalarımızın içeriğini belirleyen güç sahiplerinin terbiyeli bir tutsağı oluyor. Hepimiz de öyle oluyoruz. Evlerimize astığımız resimlerden, üzerinde yazı yazdığımız masaya dek, eşya, alışılmışın, kokuşmuşun, eşya üreticilerin çoğunluğunun egemenliği altına giriyor. Eşyamızı tutsak ediyorlar. Kendimize ya-

7. Eşya, Arapça'da "şey"in çoğuludur. Osmanlıca'da, kullanılan, üretilen nesne anlamını kazanmıştır. Giderek dilimizde sözcüğün kökenine göre, yanlış sayılacak biçimde kullanılmaktadır. "Eşyaların hazır mı?" gibi.

ratacak bir mekân bırakmıyorlar. "Suç" tümüyle onlarda mı? Yaşamaya yüklediğimiz uyuşuk anlamlar içinde, kimin kaygısında mekân yaratmak? Kimin vakti var? Kimin parası var? Yaşanacak mekân peşinde olma, sanal mekânda yaşayabilen, bunun tadını alabilmiş insanların işi. Bu da her zaman, çok para gerektirmeyebilir. Odamızın bir köşesine akıllıca konmuş bir eşya, yaşama ufkumuzu genişletecek bir küçük düzenleme, başka düzenlemelere hazırlık olmak üzere, yetebilir.

Mekâna verdiğimiz anlam yetersizdir. Özel anlamlar yaratamıyoruz. Toplumsal anlamlar, çabucak kokuşuyor. Mekân, çevremiz bize isyan ediyor. (çevre kirliliği, içimizi kirleten çirkinlik, bizi hasta eden pislik). Bizse isyanda geciktik. Çevremizin hazır verildiğini, bundan dolayı da kolay kolay değişmeyeceğini sanma güdüklüğünden kurtulmalı. Artık, eşyayı zapturapt altına alabileceğimiz, sahiplenebileceğimiz, onunla sanal mekânlar keşfedebileceğimiz, icat edeceğimiz tasarımlara ağırlık vermenin zamanı çoktan gelmiştir.

Tasarımları Sorgulamak

Bu yazımda, "tasarım" kavramından, olanca genişliği içinde, insan yaşayışını düzenlemek için gerçekleştirilmesi düşünülen planları, projeleri anlıyorum. Büyük çaplı tasarımlar, örneğin bir kent tasarımı, tek tek bireylerin gücünü aşabiliyor. Gücü elinde tutanların, hükümetlerin, belediyelerin yetkisi altına giriyor. Evimizi, bahçemizi, adamızı tasarlamaksa, öte yandan, sanki birey olarak bizlerin kolayca altından kalkabileceği bir işmiş gibi geliyor. Öyle değil oysa; çünkü, yukarıda da anlatmaya çalıştım, tasarım, *kimlerle.* "Nasıl bir dünya yaşamalıyım?" sorusuyla ilintili en genel anlamıyla. Bağımsız bir kafaya, iç dünyaya, biraz da ekonomik güce sahip olmadığımız sürece, yaşanacak mekâna sizi rahatsız edecek eşya girecektir. Eşyanın tahakkümü başlayacaktır. Kullanacağınız eşya sizi kullanacaktır. Şimdi, en genel düşünce tabanında yaşanacak bir mekânın tasarımında, sorulması gerekli soruları sormaya çalışacağım. Sorularım eksik bulunabilir, uygun görülmeyebilir. Mekânımı zenginleştirip, renklendirmek sanal mekânlar yaratmak peşinde olanlar için, yine de göz önüne alınması gerekli sorular olacaktır, sanıyorum.

Çevremden başlayayım: Önce yaşadığım çevrenin iyi anlaşılması gerekiyor. Nasıl bir çevrede yaşıyorum? Çevremde beni rahatsız

eden ne? Doğadan, doğanın olumsuz etkilerinden mi geliyor bu rahatsızlık? İnsanlardan mı? Toplumdan mı? Eşyadan mı? çevrem bana ne ifade ediyor? Yaşadığım mekâna verdiğim anlam nedir? Neden? Kendimi bu çevrede nerede görüyorum? (Şekil 1'e bakınız!) Ara mekânda mı yaşıyorum yoksa? Gizli mekânda mı? Hiçbir yerde mi yaşıyorum? Öyleyse, bunun, ortamdan gelen, kültürümden, eğitimimden, görgümden, bilgimden gelen dayanakları neler? Ortamla çevrem arasında boşluk mu var? Bildiğim, düşündüğüm mekânla yaşadığım mekân arasındaki kopukluğun nedeni nedir?

Yaşadığım mekânı, toplumsal gerçeklik halkalarının neresinde görüyorum? (Şekil 2). Örneğin, "onların" mekânı mıdır yaşadığım mekân? Bendışı bir mekân mı? Mekân benim neremdedir? (Şekil 3). Bende değil midir yoksa? Toplumun bir rengi var mıdır orada? Yoksa, dünya koskoca bir köydür de, mekânımdaki eşya, o "herkes için" olan anlamıyla bana soğuk soğuk bakmakta mıdır? Ya da eşya, yalnızca toplum halkasında tutsak, başkaları için pek de anlam taşımayan özellikler mi içeriyor?

Ortamımda neler eksik? Neler eksik ki, yanlış ki, çarpık ki mekânımın tutsağı oldum? Niçin kültürüme toplumuma, bilgime kafama uygun bir mekânda yaşayamıyorum? Niçin doğru dürüst mekân kuramıyorum yok? Hangi mekân, hangi coğrafya beni kafamdaki yaşayışa kavuşturabilir? Yaşayacağımız mekân üstüne, neden yeterince düşünmemişiz, düşünemiyoruz?

Niçin anlam verişim yetersiz? Anlam verme, gerçeklik halkalarını aşmama yardımcı olan, yaratabileceğin mekânın en devingen öğesi olduğu halde, neden uyuşuk bir anlamla yetiniyorum?

Bütün bu soruların ışığında, eldeki tasarımlar da benzeri sorgulamalardan geçirilebilir. Eldeki tasarım, beni çevreme ve ortamıma tutsak edebilir mi? Hangi noktalarda? Neden? Bu tasarımı hazırlayanlar kimler? Ne adına, nasıl bir dünya ve insan için hazırlanmış bu tasarım? Ve ne zaman insan kendi geleceğini, kendi mekânını, kendine yakışır bir dünya için düzenleyebilecek? Yoksa, insanın içinde yaşadığı "mekânsız mekân", yaşamaya yakışmayan mekân, insanın hak ettiği bir mekân mı?

Bu soruları ve diğerlerini okurla birlikte düşünü düşünüverelim. Düşünce tek başına yetmez, mekân yaşamak bir eylem (action) ile başlar, eylem de düşünceyle.

4

Titreyen Tavşandaki Şiir

Günümüzde insanlar şehirlerde, doğadan uzak yaşıyorlar. Ama bizler ODTÜ'de doğaya çok yakınız. Yanı başımızda bozkır hayatı, gelişmekte olan bir orman var. Böyle bir ortamda yaşamak bize neler kazandırıyor?

ODTÜ'de çok büyük bir imkânımız var. Bir defa binalar arasına sıkışmamışsın. Dolayısıyla insan ilişkileri de odalardan, koridorlardan, kantinlerden ibaret değil. Diğer üniversitelerde öyle. Oysa bizim çıkabileceğimiz, koşabileceğimiz ağaçlı ve ağaçsız müthiş bir ortam var. Mesela bozkır ve orman hayatını üniversitemizde yaşamak mümkün. Oralarda toprağın o eski, kirletilmemiş tarihiyle, canlılığıyla buluşmak mümkün. Harika hayvanlar var. Yılanlar, tavşanlar, benim bilmediğim irili ufaklı yüzlerce böcek, çeşit çeşit kuş. Arkalarda çok güzel tepeler ve garip bir vadi. Türkiye'de misin, başka bir ülkede misin, ODTÜ'de misin? Çığlık atabilirsin. Orada bağır, koş, tepin, seviş. Öyle muazzam bir hava ki. Ben ODTÜ' de okuyan bir öğrencinin çok şanslı olduğunu düşünüyorum. Ders çalışıyorsunuz sonra fırlayıp o ağaçlar arasında kaybolabiliyorsunuz. Sırtını ver toprağa, bulutlara bak. Müthiş bir şey. Ama bizim öğrencilerimiz, eğiticilerimizin buranın kıymetini bildiklerini sanmıyorum. Aileleriyle, arabalarıyla geliyorlar, piknik yeri olarak kullanıyorlar. Halbuki doğa buradaki öğrencileri ve hocaları çok farklı insanlar yapabilir. Ben bizdeki çocukların neden psikiyatra gittiklerini anlamıyorum. Git ormana, toprağa yat. Kendi kendine konuş.

Bilim ve Ütopya'nın Ocak sayısında "ODTÜ'deki doğayı tanımam için 20 yıl geçmesi gerekti." demiştiniz. Biraz açar mısınız?

Öyle oldu. Ben öğrenciyken etrafını hiç görmeyen bir adamdım. Ağaçsa ağaç. Ağaçtan odun yapılır, kâğıt yapılır. O zamanlar önemli olan akıldı, düşünceydi. Garip bir bilim ve felsefe saplantım vardı. Oysa yaşım ilerledikçe anladım ki bu düşünce tek başına beş para etmez bir şey. Düşünce ağaçla, yaprakla, kelebekle, tavşanın kulağıyla yani canlı olanla ilişkiye geçince bir "şey". Mesela avcumda titreyen tavşanın canını hissettiğimde düşüncem müthiş genişliyor. Yani soyut düşünce dediğimiz şeyin can içinde, toprakta, yaprakta, hayvanların tüyünde olduğunu görüyorum. Bunu düşünce ile anladım ama çok uzun zaman geçmesi gerekti. Birisi elimden tutsaydı, götürseydi. "Bu ağaç, buna tilki derler, bu tavşan bunu sev, bu köpek, ısırmaz" deseydi daha erken yaşta doğayı fark edebilirdim. Ama çevremdeki insanlar hayvanlardan korkardı. Belki de gecikmem bir anlamda iyi oldu. Doğa ile düşünce arasındaki korkunç ilişkiyi gördüm. Derin düşünen, soyut düşünen canlı olanı sever. Halbuki biz bunları çok ayrı şeyler olarak görürüz. Doğa cahil cühela işidir; doğayla köylüler, çiftçiler, ormancılar uğraşır; okumuşun bunlarla ilgisi yoktur. Onun için doğa sadece piknik yeridir.

Titreyen tavşandaki soyut düşünceyi biraz daha açıklayabilir misiniz?

Doğanın değerini ve güzelliğini anlamak için düşünmek ve duymak lazım. Yani hayvan gibi olmayalım, hayvana saygısızlıktan değil, hayvanın da kendine göre bir hayatı var. Ama biz insan olarak farklı bir hayvanız. Dolayısıyla doğayı düşünce ve duygularımızla yaşayalım; otomatiğe geçirilmiş gibi, tadına varmadan, incelmeden yaşamayalım. Bu nasıl olur? İnsanın geliştirdiği birçok düşünce biçimi var. Sanatla mesela, resimle, müzikle, şiirle doğanın içine girmek var. O zaman bu ikisi birleşiyor ve ben gerçek insanın orada olduğunu düşünüyorum: **Titreyen tavşandaki şiir**. Çünkü titreyen tavşana ben sadece parmaklarımla dokunduğum zaman geçen elektrikte bir de benim düşüncem varsa işte orada doğanın bir parçası olan tavşanla, geliştirdiğim birçok duygu ve düşünceyle birlikte inanılmaz bir bütünlük var. Diğer canlılar bizimki gibi bir beyne sahip olmadıkları için bu bütünlüğü kavrayamazlar, bu bütünlüğü kavrayabilme şansımız var.

İnsan doğadaki canlılığın farkına vardığı zaman en ufak kuşun, böceğin, otun da aynı canlılığı paylaştığını anlayınca hayatında ne gibi değişiklikler olur?

Doğadaki canlılığın gerçekten farkına varmak günümüz insanı için çok zor. Çünkü günümüz insanı doğayı kullanılacak bir alet olarak görüyor. Doğayı al ve işle. Teknolojinin gereği bu. Enerji elde et. Hammaddeyi al, dönüştür, çevir. Dolayısıyla kendisini her zaman doğayı işleyecek, doğanın efendisi gibi görüyor. Doğa bizim hizmetimize verilmiş malzemedir. Hayvanlar bizim için, biz yiyelim diye ya da sirklerde keyfimizi yerine getirsin diye. Her şey bizim için. Doğaya hep hükmetmeyi düşündüğümüz için onun, o bütünün bir parçası olduğumuzu unutmuşuz. Piknik yerinde rakı içip şarkı söylemenin doğayla bütünleşmek olduğunu sanıyoruz. Ne alakası var? Çevreye bakıp bitkilerle, hayvanlarla, gökyüzüyle, rüzgârla, bütünleşmek asıl mesele. Doğanın bir parçası olduğumuz için orada aslında kendi varlığımızla bütünleşiyoruz, kendimizi buluyoruz. Bu şehir hayatı bizi kendimizden koparıyor çünkü. Şehirlerin potansiyellerimizi öldürdüğünü düşünüyorum. İnsan olarak pek çok şey yapabiliriz fakat kentler buna izin vermiyor. Bizi sefertası gibi küçük, karanlık, garip mekânlarda yaşamaya itiyor. Bu arada yaşadığımız mekân iç dünyamızı da belirliyor. Çirkin mekânlarda içimiz de çirkinleşiyor. Evlerimizi para hırsı içinde olan, hiçbir estetik anlayışı, doğa aşkı olmayan sefil adamlar yapıyor. Onların hizmetinde bilinçsiz, para canlısı mühendis ve mimarlar var. Ve onların kurduğu mekânlarda biz yaşıyoruz. Apartman denen bir yer var. Çirkin bir kapıdan giriyorsun. Yemek kokuları, daracık merdivenler. Herkesin evi birbirine benziyor. Herkes aynı dizileri seyrediyor. Herkes aynı terimlerle konuşuyor. Eskiden mahalle çocukları vardı, şimdi apartman çocukları var. Apartman çocukları doğayı televizyon ekranından görüyor. Ben bütün bunların doğayla bütünleşememekten kaynaklandığını düşünüyorum. Topraktan, kaynağımızdan koptuk. Ayağımız çıplak olarak toprağa değmiyor. Halbuki doğa bize başka türlü insanlar olabileceğimizi söylüyor. Bana "Sen bu kadar değilsin. Sen bu evlere, insanlıktan uzak insan ilişkilerine, aptal televizyon dizilerine mahkûm değilsin." diyor. Doğada bir sürü baskıdan kurtuluyorum. Doğa beni özgürleştiriyor.

"ODTÜ'den güzel insanlar çıkıyorsa bunda doğasının etkisi vardır" diyebilir miyiz?

Kesinlikle! Büyük olasılıkla doğayla ilişki kurabildikleri içindir. Onun için. ODTÜ Bilkent'e veya ilerde açılacak bir sürü özel üniversiteye benzemeyecekse, bu doğası sayesinde olacaktır. ODTÜ OD-

TÜ olacaksa, bu fauna, bu flora ile olacaktır. Bunu öldürdükçe ODTÜ de ölecektir. 15-20 sene sonra her tarafı binalarla dolu çok garip bir ODTÜ bulabiliriz karşımızda. ODTÜ sadece öğretmeniyle, personeliyle, öğrencisiyle değil; aynı zamanda kuşuyla, böceğiyle, ağacıyla, toprağıyla, ormanıyla ODTÜ' dür. Bunu anlamak lazım.

ODTÜ'nün geleceğini nasıl görüyorsunuz?

ODTÜ'nün geleceği Türkiye'nin geleceğiyle, kentleşme anlayışıyla ilgili. ODTÜ'nün geleceğini iyi görmüyorum. Bilinçsiz insanların ODTÜ'yü, doğasını yavaş yavaş işgal etme, bozma tehlikesi yarattığını seziyorum ve endişeleniyorum. ODTÜ arazisi devlet kuruluşları tarafından elimizden alınmak isteniyor. Elimizde çok büyük bir arazi var ama biz onu nasıl koruyacağımızı, değerlendireceğimizi bilmiyoruz. Böyle bir kampusun dünyada ender olduğunu düşünüyorum. Yalnız bu imkânın teknoloji kafalı insanlar tarafından, yani hayata yalnız teknolojiyle bakan, başka türlü bakış tarzlarına kapalı insanlar tarafından ortadan kaldırılacağını düşünüyorum. Ne yapalım da para kazanalım mantığıyla düşünen insanların değişmesi lazım. Eğer mücadele etmezsek, küçücük bir alan bırakıp bu kadarı size yeter diyecekler. Bunun için yeterince mücadele edilmediğini düşünüyorum.

Doğayı anlamak ve anlatmak için; sevgi, bilgi ve korumayı kapsayan doğa bilincini oluşturabilmek için neler yapabiliriz?

Önce konuşabildiğimiz insanlara doğanın dilini anlatmak lazım. Yaprağın, rüzgârın, suyun insanı ne kadar güzelleştirdiğini, rahatlattığını, heyecanlandırdığını öğretmek lazım. Bu ahlaki bir sorumluluk. Doğayla ilişkiye geçemeyen insanlara doğanın kapısını açmak. Bu ilk görev. Bu nasıl yapılır? Bizzat götürerek. Fakat bunu turistik yapmamak lazım, öyle cümbür cemaat olmaz. Cümbür cemaat gidilecek geziler de vardır ama doğayla iletişim kurmak, muhabbet etmek istiyorsak sürü sepet gitmemek gerekir. Çünkü doğayla olan ilişkiyi herkes kendi başına kurmalıdır. Yalnızlıkla yaşanabilir, düşünerek kavranabilir ancak doğa. Yani doğada insan oluşumu yapayalnız ama doğayla bütünleşmiş olarak; hem yalnız, hem yalnız olmayışımı duymam lazım. Ayrıca kendimizdeki değişiklikleri de gösterebiliriz. Nutuk atarak olabileceğini sanmıyorum. O da bir iştir ama doğayla beraber olan köylülerimiz, üniversitemizde yaşayan tek tek öğrencilerimiz doğayla iç içe olmalarına rağmen onun

farkında değiller. Bizzat yaşamak, yaşatmak lazım, doğayı fark etmemiz gerekiyor. Bu dünyanın pisliğinden, baskısından çıkabilme, özgür olabilme imkânı var. Bunu göstermek lazım. Öte yandan doğayı bilinçsizce yok edenlere karşı bireysel ya da grup halinde direnmekten başka çaremiz yok. Yani doğayı sevenler ve koruyanlar olarak baskı grubu oluşturacağız, doğayla bütünleşmemiz gerektiğini anlatmaya çalışacağız.

5

Doğanın Divanında Doğru Söylensin

Ex memoria passionis, acının, ıstırabın anılarından söz etmeliyiz. Bu gezegendeki serüveninde insan çok acı çekti. Çekmektedir. Mustariptir insan. Yalnız acılı değil, günahkârdır da. Hıristiyan düşüncesi insan yavrusunu anasının karnından günahkâr doğurmaktadır. İnsan acılı, insan günahkâr, insan suçlu... İnsan masum değildir. Batılı düşünürlerin kafasında çoğunlukla kirli, kirlenmiş insan var. Bilimi, felsefeyi, teknolojiyi, "kültürü" yaratan insan kirli insandır. Temizlik meleklere bırakılmıştır. Kurtuluş, dinlere, öbür dünyaya ya da ütopyalara... Batılı, insanı batırmış, şimdi çıkarmaya çalışmaktadır.

İşte daha doğumunda ahlakıyla doğuyor. Henüz toplumda eylemde bulunmamış, karar verip seçimini yapmamış bir canlı olarak yargılanmaya başlıyor. Ahlakın köklerinde, insanın biyogenetik yapısı, canlılığı var. Sonradan ahlaklı ya da ahlaksız olunmuyor.

İslam kültüründe, insan "İslam fıtratı" üstüne doğuyor. Müslüman olarak. Temiz doğuyor. "Temiz"lik de, onun ahlak içine doğduğunu gösteriyor.

İnsan masum değil midir? Tarihine bakıp yorumlayabilirsiniz. Bunca felaketlerin, kötülüklerin, hırsın, kinin, tutkunun, çıkar kollamanın başlatıcısı olarak insan nasıl masum olabilir?

Ağaç masumdur. Nergis. Gül. Kedi. Kuş. Kurt da. Ayı. Timsah. Aslan. İnsanı yese de. Doğallıkları içinde onlar öyledirler. Öyle oluşlarını çarpıtmamış, bozmamışlardır. Tilki masumdur. Karga da. Do-

ğadaki kavga. Bit masumdur. Virüs bizi öldürse de, virüs öyledir. Öyle yaşar. Bizi sokmayan yılan masum, sokanı suçlu mudur?

Deniyor ki doğallığı içinde kalsa insan, öyleliği içinde: Masumdur. Oysa insan anlamlar dünyasında yaşıyor. Kültür dünyasında. Değerler oluşturuyor. Doğanın ötesinde olduğunu ileri sürüyor. Dünyaya hükmediyor. İnsana iktidar bulaşmıştır. Bu yüzden masum değildir. Cennetten kovulmazdan önce masum olduğu söyleniyor. Cennette yaşayıp yaşamadığını bilemem. Dünyada mustariptir. Dünya ile maluldür.

Ağaç acı çekmez. Canı yanabilir, incinebilir balta darbesiyle. Ağaç masumdur.

Şimdi insan masumiyetine kavuşmak istiyor. Nasıl başaracaktır masum olmayı? Onu cennetten kovduran, bilgisini, teknolojiyi, tutkularını bırakarak mı? Bırakabilir mi? Bunca deneyim birikimini yok sayıp, masumiyetine erişebilir mi?

Anlıyor artık insan, ahlak canlılığındandır. Ahlak dünyası, yalnızca eşref-i mahlukat olan, varlıkların (en) şereflisi, insana özgü değildir yalnızca. İnsan ağacı, kuşu, otu, hatta milyonlarca mikroorganizmasıyla toprağı da ahlakına katacaktır. Onlardan sorumludur. Doğa divanını kurmuş, insanı yargılamaktadır. Divanda doğru söylenmelidir.

Doğadan gelen sesi yeniden yorumlamalıdır. Kulağını farklı duyarlılıklara, şimdiye kadar işitmediği titreşimlere açık tutmalıdır. Doğayla ve kendisiyle olan diyalogunu yeniden düzenlemelidir.

Doğa hesap sormaktadır. Bozulan dengelerde, yok olup giden türlerde, tükenen enerji kaynaklarında bunu sezebiliyoruz. Çevremize rağmen değil, çevremizle, doğayla, evrenle birlikte var olacağız. Bunu nasıl yapacağımızı çok iyi bilmiyoruz. Tahminler, tezler ileri sürülmektedir. Doğayı sömürülecek metâ olarak görmenin bedeli ağır: Birbirimizi köle olarak algılamak durumunda kalıyoruz. Belki tersi daha gerçekçi: Birbirimizi köle olarak görmekten kurtulamadığımız için doğayı sömürmeye, dolayısıyla kendi kendimizi sömürmeye kalkıyoruz.

İsyan bu sömürüyedir. Sömürülen yalnızca maddi varlığıyla insan ve çevresi değildir. Hayata yüklediğimiz anlam da sömürülmektedir. İç dünyamız, duygularımız, değerlerimiz, yaşamaya duy-

duğumuz saygı, özgürlük, aşk, çocuk kalma, oyunlar oynayıp, masum yaşama sevinçleri tatma beklentimiz sömürülmektedir.

Bu kendi kendini sömürüp, kendi kendine zulmeden insan masum olabilir mi? Masum olmaya çalışabilir. Teknoloji ve bilim ve onun bağlı olduğu kapitalist düzeni dönüştürmeye çabalayarak. Masumiyeti için cinayetler işleyerek, hak için haksızlık ederek değil: Bir birey olarak duygu ve düşüncelerini ve bilgisini, toplumunu, kurumlarını, tarihini dönüştürmeye çalışarak. Yazgısını fark edip, geleceğini yönlendirmeye uğraşarak. Masumiyetini ararken karşılaşacağı çaresizlikleri yaşaya yaşaya, divana ereceği hesabı düşüne düşüne, masumiyetine doğru bitimsiz bir yolda yürüyüp gidecektir...

6

Çevre Ahlakının Yeni Yorumlarına Doğru

Önce, üstünkörü de olsa çevre ahlakından neyin anlaşıldığını, bu konuda ortaya konan bazı görüşleri, literatürdeki sınıflamalar ve tartışmalarla hesaplaşmaya girişmeden, ancak ortaya koyacağım. Sonra kendi görüşlerim çerçevesinde konuyu irdeleyecek, bazı ipuçları vereceğim.

Bazı Alışılmış Anlamlarıyla Çevre Ahlakı

Çevre ahlakı çevre sorunlarının ortadan kaldırılmasına yönelik yaşama biçimi öneren ahlaktır. Nedir çevre sorunları?

a) Çevre kirliliğidir. Hava, su, toprak kirliliğidir. Dengesiz, denetimsiz, sorumsuz gelişen teknolojinin başımıza açtığı sorunlardır. Atıklar sorunu. Radyoaktif tehlike sorunu. Nükleer silahların tehlikeleri, bu tehlikelerin yol açtığı sorunlar, Toprağın giderek ortadan kalkması (erozyon) sorunu…

b) Enerji kullanımının ortaya çıkardığı sorunlar. Plansız, ölçüsüz enerji tüketimi, çevreyi, doğal dengeyi bozan tüketimin sorunları.

c) Aynı gemide olduğumuzun anlaşılmasının doğurduğu sorunlar. Dünyanın herhangi bir bölgesindeki çevre kirliliği veya enerji sorunu dünyanın tüm bölgelerini etkiliyor. Çevre sorununun bölgemizden uzaklaştırmakla ondan kurtulmuş olmuyoruz. Bütüne bağlıyız. Öbür bölgelerden de, dünyanın tümünden de sorumluyuz. Böylesi bir bilinçle, bütünü kavrayıcı bir gözle görül-

düğünde, çevre sorunları birlikteliği, dayanışmayı, ortaklığı, üleşimi gerektiren sorunlar. Olağan ki bu dünyanın nasıl yönetileceği sorununu gündeme getiriyor. Çevre bilinci kazanmamış yönetim, bu konuda diğer "bölgelerdeki" yönetimle ilişkiye, işbirliğine girişemeyen yönetim, çevre sorunlarını ağırlaştıracak bir çevre sorunu sayılabilir.

d) Doğanın bir denge içinde olduğunu, bu dengenin nasıl işlediğinin farkına varılmazsa dengenin bozulacağı, canlı türlerinin yok olacağı, sonunda bu dengesizliğin insan türünü de ortadan kaldıracağı savına yaslanan, dengenin korunumuyla ilgili sorunlar.

e) Genel olarak bakıldığında dünyamızın içinde bulunduğu Güneş sistemi, Güneş sisteminin bağlı olduğu Samanyolu Galaksisi, bu galaksinin yer aldığı diğer bütünlükler göz önüne alınırsa, evrenin bir "ekosistem" olduğu, bir "denge" içinde varlığını sürdürdüğü söylenebilir. İşte böyle bir evrende tüm varlıklar, bu denge içindedir. Hiçbiri gereksiz, hiçbiri "zararlı", düşman değildir. Doğa yalnız dünyadaki fiziksel, biyolojik çevreyle sınırlı değildir. Evrenin tümüyle ilgilidir. Çevre sorununu, evrendeki dengenin, uyumun, yaşamın sürdürülmesinin sorunlarıyla sıkı sıkıya bağlantılı olarak görmemiz gerekir.

Öyleyse çevre ahlakı evrendeki bu dengenin sürdürülmesi, yaşamın sürdürülmesiyle ilgilidir. Semavi dinler, evrenin Tanrı tarafından insanlara emanet edildiğini söyleyerek, insanın görevinin bu emaneti korumak olduğunu savunuyorlar. Bu açıdan çevre ahlakına ilahi bir düzenin sürdürülmesini sağlayan bir ahlak olarak bakıyorlar. Tanrısız dinlerde (Budizm gibi) insan doğa uyumu en baştan şart koşulduğu için, birçok çevreci düşünüre, kendi düşüncelerini geliştirmede esin kaynağı olmaktadır Doğu bilgeliği.

Çevre ahlakı, çevre sorunlara yol açamayacak bir yaşam biçimi arayışı ise, kabaca, şu noktalarda dikkatli olmak gerekiyor:

1. Çevreyi kirletmeyecek biçimde yaşamak.
2. Enerji kullanımını idareli, çevreye zarar vermeyerek gerçekleştirmek.
3. Sorunları çözmek için diğer insanlarla bir araya gelip, ortaklaşa sorumluluklar üstlenmek. Yönetimi çevreyi bozmayacak, farklı yönetimlerle işbirliğine hazır hale getirmek.

4. Doğanın dengesini korumak.
5. Evrendeki tüm varlıklara saygı göstermek. Dünyadaki çevremizin evrenin bütünüyle ilgili olduğunun bilincine varıp, bu bütünün işleyişini, dengesini sürdürmek.
6. Yukarıda anılan noktalarda değişim ve dönüşümleri olanaklı kılacak sorumlulukları, değerleri gündeme getirip, çevreye duyarlı bir yaşam biçimi oluşturmak.

Böyle bir anlayışla geliştirilmeye çalışılan ahlaka neden itiraz ediyorum? Hangi noktaları yetersiz, eksik buluyorum? Şimdi "çevre sorunu" ve "çevre ahlakı" kavramlarından ne anladığımı belirterek tartışmaya başlayacağım. Yalnız, yukarıda dile getirilen ahlak anlayışını aşan görüşler de vardır. Eleştirilerim, çizdiğim çerçeve içinde kalanlaradır. Kaldı ki, okur önerilerimi bu çerçevenin dışında görmeyebilir de. O zaman eleştirilerim bir özeleştiriye dönüşebilir. Bu eleştirilerle gerçekleştirmeyi düşündüğüm temel amaç, çevreye bakışta bir tutum değişikliği sağlamaktır. Tutum değişikliği ise kaygı ortaklığı ile sağlanabilir (Bir yanıyla!). Benim kaygılarımı paylaşmıyorsanız, aramızda bir kaygı alışverişi yok ise görüşünüzü sürdürürsünüz. O zaman, size söyleyeceğim tek söz kalıyor: Yolunuz Açık olsun!

Çevre Duyarlı Bir Yaşam İçin Duyulan Kaygılar

1) Çevre kavramına, ona bağlı olarak çevre sorunlarıyla ilgili kavramlara gereken dikkati esirgememiz yüzünden ortaya çıkan kavrayış körlüğü. İncelmemiş kavramlarla yürütülen düşüncelerin sığlığı, özrü. İrdeleme, eleştirme gücümüzün keskinliğinin gelişmemesi, dolayısıyla çevreye bakışımızdaki *kavramsal çerçevenin* farkına varamamak. Taklit, aktarma çerçeveler. İşin en hazin yanı çevre sorununu kavramsal, düşünsel, felsefi boyutunun unutulması. Onun salt bir mühendislik, bir politik sorun sayılması. Başarılı bir çevre yönetimi ile sorunların çözülüvereceğini sanma saflığı. Özet olarak: *kavramsal duyarlık* yetersizliği. Sorunların tanısının (teşhisinin) güdüklüğü.
2) Çevre sorunlarının bir *yaşama biçimi* sorununa gelip dayandığını anlayamama. Nasıl yaşayacağım bu düzende, bu sorularla? Nasıl yaşayacağım sorusu ise bir ahlak sorusudur. Çevre ahlakı, de-

mek ki, *baştan beri* işin içindedir. Çevremizi kavrayışımızı etkilemektedir. Sorunlar bir teknoloji-bilimsel düzlemde, bir politik düzlemde geri alıyorlar. Bu düzlemlerin yapısını kavrayabilmek hayatımızı, beklentilerimizi, umutlarımızı insan anlayışımızı ortaya koyabilmeyi gerektiriyor. Kimiz biz? Biz çevrede yaşayanlar. Neden bu çözümlerle yola çıkıyoruz? Çözümlerimizi nerelerden devşirdik? Hangi *noktadan*, nasıl bir *bakış açısıyla*, *kim olarak*, nasıl bir kuramla (teoriyle) bakıyoruz soruna?

3) Öyleyse çevre sorunları, *kendine* özgü yaşam biçimleri olan insanların çözebileceği sorunlardır. Başka görüşlerden kopya çekilerek çözülemez, Kopyacı çözüm, kopyacı yaşamaya yol açar. Her kültür kendi çözümünü üretmek zorundadır. Yitip gitmek istemiyorsa. Biz çevre sorunlarını *kendimiz* olarak çözmek istiyoruz. Özgün çözümler arayarak. Özgün çözümlerle.

Bu yazının sınırları içinde, yukarıdaki kaygılarla, görüşlerimizi geliştirmeye çalışıyoruz. Çevre ahlakının dayanacağı temel kavramlara bu kavramlarla takınılacak tutumları kısaca gözden geçirelim.

Bütün İnsan'a Doğru

Çevre sorunu olarak ortaya çıkan sorun insanın evrende var olmasının sorunudur. Bugün, yalnızca teknolojinin yarattığı, mühendislik önlemleriyle çözülebilecek bir sorun olarak görünüyor. Burada en azından iki düzeltme yapmak gerekiyor. Birincisi, çevre sorunu insan var olalı beri vardı, yalnızca bu yüzyılın sorunu değildi. İnsanın kendisiyle, çevresiyle sürekli kavgası olagelmiştir. Doğayla, toplumlarla sürekli çatışmışlar, sorunlar yaşamıştır. Çevre sorunu insanın tarihinden bu yana gelen bir var olma sorunu olarak anlamak, bakış açımızı genişletebilir. Gerçeklikle olan var olma savaşımızda bugün neredeyiz, nereden geldik? Ulaştığımız nokta geçmişten ne ölçüde farklıdır? Bugünkü sorunun genelliği, derinliği, tarihselliği yanında, bugüne özgü yanı, özgüllüğü, farklılığı nedir? Bu sorularla açımız değişebilir. İkinci nokta, sorun salt fiziksel, biyolojik, jeolojik… değildir. Enerji tükeniyor, çevre yaşanmaz oluyor, yeşil elden gidiyor, türler yok oluyor. Bu sorunlarla yalnızca mühendislik yöntemleri ve teknikleriyle baş edilmez. Elbette bilim ve teknolojinin katkısı olacaktır, nerede nasıl kullanılacağını bilebilmek koşuluyla.

Peki nedir eksik olan? İnsan içine düştüğü durumu çevre sorunu olarak görüyor. Durum, bir yanıyla çevresiyle yaşayamayan insanın durumudur. Çevremizle nasıl yaşayacağız? Onu salt dışımızda sanıp, temizlemeye çalışarak mı? çevre bizim dışımızdadır, biz çevremizdeyiz. Oysa, çevre bizim içimizdedir, çevre bizdedir. İnsan iç ve dış çevresiyle bir bütündür. İnsanı bir beden, çevreyi hava, toprak, su olarak gördükçe eksikli, özürlü bir insan anlayışından yola çıkmış oluruz. Diyelim ki mühendislik önlemleriyle, çevre yönetimi, planlaması ve korumasıyla, çevreyi kirlenmekten koruduk. Enerji sorununu çözdük. Şimdi yaşanacak çevreyi oluşturmuş mu olduk? Orada biz yaşayacağız. Biz dışımızdan ibaret değiliz. Peki nedir iç? İç organlarımız mı? Kafamızın, yüreğimizin "içindeki"ler mi? İç, karanlık bir kavram değil mi?

Bütün insanı arıyoruz. Çevresiyle birleşmiş insanı. Çevreyi yalnızca dışta değil, içte de yaşayabilen insanı. Bütün insan, birey olarak farklılığını yaşayabilen, kuramlarla önceden belirlenebilen, yetkin insan değil. Tüm yetersizliği, sorunlarıyla içindeki ve dışındaki çevreleri yaşayabilen, kendi öyküsü olan bir insan. Ben böyle bir insanı belirlemiyorum. İpuçları veriyorum yalnızca. Farklı görüşler, anlayışlarla, farklı bütün insan resimleri çizilebilir.

Birisi ve Etraf'tan Ben ve Çevre'ye Doğru

Bir beden olarak doğuyoruz dünyaya. Beden olarak doğanın bir parçasıyız. Beden kendini etrafından ayırıyor. Beden olarak sınırlarım var. Bu sınırlarımın içindeyim. Parmak uçlarım, gövdem, yüzüm uzayda bir yer tutuyor. Bir bütünlüğe sahip. Beden olarak insan, *birisi*'dir ve *etrafıyla* yaşar. Etrafıyla sürekli *etkileşim, iletişim* içindedir. Bu anlamda, bedenin görünüşte sınırları varsa da, bu sınırlar etrafıyla olan ilişkisinde de değişir durur. Beden enerji alır, enerji verir. Özümser, değişir, değiştirir. Bedeni etrafından ayıramazsınız, etrafıyla yaşar çünkü. Besinini oradan alır, canlılığını orada sürdürür. Hava, su, toprak, diğer organizmalar, canlı toplulukları etraftadır.

İnsan yalnızca beden değil. Yazık ki zaman zaman kendini öyle sanıyor. *Birisi* olarak kalıyor böylece, *etrafıyla* yaşıyor. *Etrafıyla* yaşayan *birisinin* çevresi yoktur, çevre sorunu da, çevre ahlakı da. Birisi kimliksizdir, bir türün üyesidir, etrafı çevreye dönüşmemiştir. Yazık

ki çevre sorununu kimileri bir *etraf sorunu* olarak anlıyorlar. İnsanı birisi olarak görüyorlar.

İnsan bedeni yalnızca etrafıyla yaşamaz. *Alanlar* (Fields) içinde yaşar. Alanlar yaratır, oluşturur. Etraf, fiziksel, biyolojik, deyim yerindeyse türsel olarak etkileşmeye geçebildiği alanlardan oluşur. Oysa beden, *duygusal*, *düşünsel* alanlarla etkileşmeye açıktır insan için. Bedenin duygu ve düşüncesiyle iletişimi, bu iletişimin başarılı olabilmesi, *birisi* olarak onun *ben*'e ulaşmasıyla, beni oluşturması, kurgulamasıyla gerçekleşir. Ben, bedeni, duyguları, düşünceleriyle iletişimi, etkileşimi, muhabbeti olan insandır. Kendini yalnızca *bedensel birisi*'nden çıkarak oluşturmaz, diğer ben'lerle de ilişkiye geçer. *Ötekiyle*. Öteki, ötede duran bir diğer bendir. Benle iletişimiyle sen'e dönüşür. Biz oluşur. İnsan birisi olduğu sürece, diğer insanlar ona öteki'dir, kendisi de kendine ötekidir. Ötekinin sen olabilmesi, ben'lerin oluşmuş olmasıyla olanaklıdır.

İşte ben bize ne toplum ne de doğa tarafından önceden, hazır olarak verilmez. Önce beden, önce birisi, önce öteki vardır. Ben, duygu ve düşünceyle, senle, bizle oluşturur.

Ben dinamik bir yapıdır. Sürekli değişir, kimi öğeleri koruyarak.

Bu açıdan bir hücrenin değişerek, özümseyerek, uyum sağlayarak, değişmesi gibi gerekir. Diğer hücrelerle dayanışma nasıl sağlanıyorsa, benzer biçimde dayanışma sağlar diğer benlerle. Çatışır, tartışır, uylaşır, karşı çıkar, isyan eder, uyar…

Benle birlikte, etraf çevrelere dönüşmeye başlar. Ben, bedeni, duyguları, düşünceleriyle bir bütünlüktür. Dışında kültürüyle örülü çevreleri oluşur. Bilimle, teknolojiyle, sanatla, inanç sistemleriyle çevreler oluşur. Kültürü yalnız dışında, bedenin sınırlarının bittiği yerde değildir; içindedir de. Ben oluşunca, içi de oluşmuştur (Sakın içi, iç organlarıyla karıştırmayın!). Belleği, anıları, anlamlar yüklediği duyguları, düşünceleri… Bilgisi. Çevre *içselleşmiştir*. Papağan artık etrafındaki bir hayvan değil, kutsal bir varlık, bir totem olup çıkmıştır! Deneyimleri, bilgisi geliştikçe çevreleri çoğalacak, zenginleşecektir.

Çevre etraftan fazladır. Etrafta ben yoktur, çevrede vardır. Çevrede toplum vardır. Etrafta sürü. Ben zamanı yaşar; çevrede toplum vardır. Etrafta sürü. Ben zamanı yaşar; çevrede geçmişi, tarihi, gele-

neği vardır. Geleceği, umutları, beklentileri, düşleri. Yeri vardır artık, *yurt* edindiği mekânı vardır.

İşte ahlak o zaman ortaya çıkar. Kör kuralların ötesinde anlamlı olmaya başlar. Birisinin ahlakı yoktur. Etraf çevreye dönüşmedikçe ahlaktan söz edilemez. Çevre ahlakı etkileşim, iletişim ahlakıdır. Ben'in ötekilerle, sen'le, biz'le, onlar'la etkileşimin, dayanışmasının, çatışmasının ahlakı. Bedenin düşünce ve duyguyla, bilgiyle etkileştiği bir yaşamda ahlak olabilir. Ben'in konumunun, bakış açısının, içinde bulunduğu halin, çevrelerine yüklediği anlamın ortaya çıkardığı ahlak.

Çevre ahlakı birisi'nden ben'e, etraf'tan çevreye gelebilmiş insanın ahlakıdır. Olanca çeşitliliği ve zenginliği ile yaşanacaktır. Burada reçeteler sunmak, çevre ahlakına aykırıdır. "Nasıl yaşayacağım çevrelerimle?" sorusuna verilen yanıtlarla sürdürülen bir yaşamın ahlakıdır. İnsandan ben olmasını, duygularını, düşüncelerini, bilgisini, inançlarını, beklentilerini, geleneklerini keşfetmesini, oluşturmasını ister.

Ben, "ego" değildir. "Bencillik" değildir. Ben, etkileşime açık olmayı gerektirir. Birisi, egosuyla yaşayabilir. Birisi ötekidir çünkü. Ego, ötekidir. Ben, sen'i, biz'i, ortaklığı, ortak dünyayı (Mitwelt) şart koşar.

Birisi, teknoloji ve bilimi oluşturabilir. Böyle bir dünyada çevre, hâlâ etraftır. Önce etrafla çevreyi karıştırmamak gerekir. Birisiyle ben'i. İnsan ben olmadıkça etrafı kirlenir, enerji kaynakları tükenebilir. Çevremiz varsa, ben olabilmişsek, o zaman içimizdeki çevreyi de harekete geçirip, kültürümüzle birlikte, bilgimiz, bilinimiz, sanatımız, inanç sistemlerimizle birlikte teknolojiyi anlam alanımızın içine sokarak, insan olmayı öğrenmeliyiz. "Bir ben olarak nasıl yaşayacağım çevrelerimle?" Soruyu unutmayalım.

7

Kıyamet Nasıl Kopacak?

Eleştirisel Bir Çevre Anlayışına Doğru

Kıyamet Beklentisi

Tarih boyunca insan, büyük âfetler yaşamış. Tufanlarla savrulmuş, depremlerle sarsılmış, yanardağlardan kopan lavların altında kalmış, sel baskınları, taşkınlar, fırtınalar, kuraklıklar, salgın hastalıklar görmüş, apansız gelen iklim değişiklikleri, tarım yapılan toprağın verimini yitirmesi, yeryüzüne çarpan göktaşlarının öldürücü etkileriyle karşı karşıya kalmış. Dünya denilen bu aman vermez doğa çalkantılarının olup bittiği gezegende, içinde bulunduğu, onu sarıp sarmalayan çevresiyle didişmiş durmuş. Dünyayı kuşatan gökyüzüne zaman zaman sığınmış, zaman zaman ondan korkmuş. Hayatta kalma savaşında milyonlarca kayıp vermiş. Tehlike dıştan, yakınındaki doğadan, gökyüzünden gelmemiş yalnızca, kendi kendisiyle savaşmış, kendi kendini öldürmüş.

Bundan dolayı, çok eskiden beri toplumlar, dünyanın ya da evrenin sonunun nasıl olacağı konusunda düşünceler geliştirmişler. Sanatta, edebiyatta, efsanelerde, dinlerde, bilim çevrelerinde bu konu sık sık gündeme gelmiş. "Kıyamet teorileri", "kıyamet öyküleri", "kıyamet senaryoları" yazılmış. Yazılmakta. Zaman zaman ruhsal dengesini yitirdiğine inanılan birtakım insanlar, kıyametin nasıl ve ne zaman kopacağını söylerler. Kıyamet nedeni genellikle tanrıların ya da Tanrı'nın gazabıdır, ahlak bozulmuş, insan yanlış yollara sapmıştır.

Kıyamet beklentisi hiçbir zaman ortadan kalkmıyor. İnsanlar sonlarının ne zaman ve nasıl olacağını bilmek istiyor. Ölümlü olduğunu biliyor. Nasıl ve ne zaman öleceğini merak ediyor.

Sonumuzun nasıl olacağını biz de kendimize göre düşünüp tahmin edelim mi? Kozmoloji evreni inceleyen bilim dalı. Kozmogeni ise evrenin oluşumunu, başlangıcını. Evrenin yaratılışı, doğuşu, oluşumu hakkında değişik kuramlar tartışılıyor. Sonu hakkında da. Evrenin başlangıcı ile ilgili kuramlar, evrenin sonunu da kestirebilirler. Belki bilimin verileriyle kıyametin nasıl olacağı konusunda geliştirilen kuramlara, senaryolara (burada, "senaryo", bir süreci, bir oluşumu, kestirmeye, tahmin etmeye yönelik, bilimlere dayalı düşünceler olarak anlaşılmalı.) yeni bir ad bulmak gerekiyor: Kosmoteleoloji. (Kosmoz + telos + logos sözcüklerinden oluşuyor, sırasıyla, evren, son, bilim demek.) Ben bir kozmoteleog değilim, yine de bir felsefeci ve kültür adamı olarak, haddimi bilip, genel çizgileriyle kıyamet senaryoları üzerine konuşabilirim. Kozmoteleolojiye Türkçe'mizde "sonbilim" diyebiliriz belki. İnsanlık olarak sonumuzu bilmeye yönelik, bilim destekli çabaların tümünü oluşturuyor sonbilim. (Sakın son bilimi, bilimin sonu, "en son bilim", nihai, sonul bilim olarak anlamayın. Bilimin sonu yoktur. Evrende insan ve insan gibi bilim yapan varlıklar oldukça bilim hep olacaktır.)

Çeşitli Kıyamet Senaryoları

İnsan ömrü, evrendeki birçok canlı cansız varlıklarla karşılaştırıldığında çok kısa. İnsan ömrünün bitimli olduğunu biliyoruz. Ya evrenin ömrü ne kadar? Başlangıcı var mı? Sonu var mı? Yüzlerce yıldan beri bu sorular, düşünen insanların kafasını kurcalıyor. Nereden geldik? Nereye gidiyoruz? Yaşamdaki amaç ne? Bu soruların yanıtları felsefe denilen alanların içinde sorgulanıyor. Efsaneden de geliyor yanıtlar, dinsel kaynaklardan da. Sorgulama felsefede. Bilimin de belli sınırlar içinde, evrenin başı ve sonu ile ilgili görüşleri var. Zaman içinde evren daha iyi tanındıkça, bu görüşler de değişecek.

Şimdilik yazımızın amaçları açısından, sonumuzla ilgili şu görüşleri ileri sürerek tartışmaya geçebiliriz.

a) Evren, yapısı gereği, içinde gizil (potansiyel) olarak sonunu taşır. Evrenin, dolayısıyla içindeki dünyanın bir sonu oluşu, bu görüşe göre, doğaldır. Örneğin, evren sürekli, olarak genişliyorsa,

belli bir "kritik" noktadan sonra, gerisin geri büzülmeye, küçülmeye başlayacaktır. Belki, bu büzülme bittiğinde evren sıkışacak ve yeniden bir patlamayla (Big Bang) genişlemeye, büyümeye başlayacaktır. Kimi Doğu inançlarına da yansımış bu anlayışa göre, var oluş ve yok oluş art arda gelecek, evren büzülüp genişlemelerle hiçbir zaman yok olmayacaktır. (Dünyanın da yok olup yeniden oluştuğunu söyleyebilir miyiz? Olaylar belli periyotlarla hep tekrar edip duruyor mu? Acaba bu, dünyaya kaçıncı gelişimiz? Bu tekrarın anlamı ne?

b) Evren hiçbir zaman tümüyle yok olmayacaktır. Yalnızca evreni oluşturan gökcisimleri doğarlar ve belli bir süre sonra "ölürler". Örneğin güneşimizin böyle bir sınırlı ömrü vardır. Dolayısıyla gezegenimizin de. Gökcisimleri ve onların oluşturduğu sistemler de ömürlerini tamamlayıp, günü gelince ölürler. Ölmeleri yok olmaları demek değildir. Başka bir şeye "dönüşürler" yalnızca. Enerjiye, başka bir gökcismine. Dünyamız ömrünü doldurunca, üstünde yaşayanlarla birlikte, daha önceki özelliklerini yitirecektir. Bir yoruma göre, kıyamet böyle bir şeydir.

c) Evrenin bütününün ya da dünyanın ait olduğu güneş sisteminin ve onun da içinde bulunduğu galaksimizin "doğal" dönüşümleri bizi kıyamete götürebileceği gibi, evren, galaksimiz, güneş sistemimiz yok olmadan da kıyamet kopabilir. Dünya, içinde bulunduğu evren diliminde, evrendeki sürecin gereği ortadan kalkabilir. Evrendeki gökcisimleri arasında belli bir uyumun, enerji alışverişinin olduğunu varsayabiliriz. İşte, evreni oluşturan parçalar arasında uyum bozulursa, dünyadaki yaşam tehlikeye girebilir. Örneğin, belli bir gökcismindeki patlama, dünyanın güneşe olan uzaklığını, yörüngesini değiştirebilir. Bu da dünyadaki yaşamı olanaksız kılabilir.

d) Dünyaya dışarıdan "fiziksel müdahale" olabilir. Bir gökcismi dünyaya çarpar, yaşamı bitirir.

e) Kimi bilim kurgu kitaplarında ya da filmlerinde olduğu gibi, dünyanın sonu, dıştan gelen "fiziksel müdahaleler"le değil de, yine dıştan gelen "akıllı" varlıklar yüzünden olabilir.

f) Şimdiye dek, hep dünyanın dışındaki öğelerin sonumuzu hazırlayacağını düşündük. Oysa dünyadaki yaşam, düzenini yitirdiği için yok olabilir. Dünyanın yüzü, Ay'ın ya da Venüs'ün yüzü-

ne dönüşebilir. Bu durum, özellikle kendilerine "çevreci" diyen insanların kaygısı olsa gerek. Dünyadaki yaşam, belli bir "ekosistem" için de, belli bir dengeye ve düzene bağlı olarak sürüp gidiyor. Bu denge ve düzen bozuldu mu, dünyanın iklimi değişebilir, zelzeleler olabilir, karaları su basabilir, büyük bir yanardağ patlayabilir, enerji kaynakları tükenebilir, yaşam kaynağı oksijen azalabilir.

g) Bu sonu insan yaratabilir. Büyük nükleer patlamaların yol açtığı radyasyon, kirlenen su kaynakları, gürültü, nüfus artışı sonumuzu getirebilir.

h) İnsanlar arasında savaş olabilir. Bu savaşta kullanılacak silahlar, hayatı felç edebilir.

i) Salgın hastalıklar kırabilir insanı.

Bütün bu saydığım durumlarda çevremiz bizden yaşam desteğini çeker. Çaresiz kalırız. İnsan kıyamet habercisi ve kıyamet hazırlayıcısı olabilir. Kendi sonunu kendi hazırlar. İstemeye istemeye intihar ediverir!

Nasıl kopacak kıyamet? Ne zaman kopacak? Nerede kopacak?

Dikkat edilirse, şimdiye dek, kıyametin hep "fiziksel" nedenlerle oluşacağını düşündük. Oysa bu görüş, oldukça kısır ve sığ bir görüştür. İnsan, şimdiye dek, hiç düşünmediği bir biçimde kendi sonunu hazırlayabilir. Evren yerinde durur, galaksimiz, güneş sistemimiz, dünyamız da. Yine de yok olup gidebiliriz. Bu gaflet, bence en tehlikeli gaflettir. İnsanın nasıl bir çevrede yaşadığını anlayamamasından, düşünememesinden kaynaklanır.

O halde, çevremiz üstünde düşünmemiz gerekli. Bilimin çocuklarına yaraşan budur. Basmakalıp kıyamet senaryoları, basmakalıp evren, dünya, insan ve yaşam anlayışımızdan çıkıyor. Bunu aşmalıyız. Dar, sığ, düşünme biçimlerini sorgulamalı, eleştirmeliyiz. Nasıl? Çevre üzerinde olanca gücümüzle düşünerek. İşte bu yazıda belli sınırlar içinde bunu deneyeceğiz. Konu oldukça geniştir. Bu yazının sınırlarını aşar. İleride konuyu bütünleyen yazılarla tartışmayı sürdürebiliriz.

Doğa ile Söyleşebilmek

Sonumuz çevremizle olan ilişkimizi belirleyebilir Bunun nasıl olabileceğini adım adım, belli düşünceler geliştirerek inceleyelim.

Evrenin tarihi hakkında yeterli bilgimiz olmasa bile, insan türünün oluşumundan önceki ve sonraki dünya tarihinin önümüze sunduğu belgelere dayanarak çevreinsan ilişkisi konusunda görüşler geliştirebiliriz. Dünyanın oluşumundan bu yana geçen süre içinde, canlılar aleminin ortaya çıkışıyla, birçok canlı türü ortadan kalkmış, dönüşmüş, evrime uğramıştır. (Evrim kuramının tartışmasına girmek istemiyorum. Canlıların nasıl oluştuğu tartışmasına da. Söylemek istediğim, yeryüzünde, evrendeki değişimle birlikte bir değişimin olduğu ve bu değişimin akışı içinde bazı türlerin ortadan kalkması.) İnsan türü de varlığını sürdürebilmek için, çevresine uyum sağlamak, çevresinin ortaya çıkardığı sorunları çözmek zorunda kalmış. Çevresini yenmiş, düzenlemiş, değiştirmiş. Çevresi onu, o çevresini etkilemiş. Hayatı sürdürebilmek, çevremizle olan karşılıklı etkileşimi kavrayıp, düzenleyebilmek belli ölçüde denetleyebilmekle sağlanıyor.

Çevremizle aramızda bir etkileşme olduğunu söyledik. Doğa bizi etkiliyor: Neyi yiyeceğimizi, neyi giyeceğimizi, nerede oturacağımızı, örneğin, bitki örtüsü, yeryüzü şekilleri, avlanacak ve yenilecek hayvanların dağılımı ve iklimiyle belirliyor. Biz de bu belirleme içinde çevremizdeki doğayı değiştiriyoruz. Bu değişim ve etkileşim süreci önce, tekniği ve onun bilgisini ortaya çıkarıyor.

Etkileşim, bir haberleşme olarak da sürüyor. Çevremizle haberleşiyoruz. İletişime geçiyoruz. Çevremiz bize "işaretler" gönderiyor, çözülmesi gerekli "iletiler", mesajlar. Rüzgârın, bulutun, dumanın, ateşin, yıldızların ne anlama geldiğini yorumlamaya çalışıyoruz. Deprem oluyor. Yanardağ patlıyor, ırmaklar taşıyor, bütün bu doğa olaylarını yorumluyoruz. Önce efsanelerle, tanrılarla. Buna karşı törenler düzenliyor, kurbanlar kesiyoruz. Doğrusu, efsane yaşayan toplumlarda binlerce yıl öncesinden bu yana sürüp giden bir iletişimden söz ediyorum. Şimdilerde, iklim değişikliklerini, denizlerdeki akıntıları, karaların hareketini, enerji kaynaklarının azalmasını, bilimin ve teknolojinin verileriyle yorumluyor, buna göre önlem alıyoruz. Çevremiz bize kendini anlatıyor. İletiler, mesajlar gönderiyor, durumunu bildiriyor. Biz de, doğanın bu seslenişini ne kadar anlıyorsak, anlayışımızın sınırları içinde gerekli karşı iletiyi gönderiyor, doğaya karşı tavrımızı ortaya koyuyoruz. Doğa bize ormanlarımızın tükendiğini, tükenmekte olduğunu, erozyona, iklim değişiklerine, kimi canlı türlerinin yok olmasına, oksijen azalmasına yol

açarak haber veriyor. İşte doğanın sesini anlayıp yorumlayarak, önlemlerin alınması dünyaya bir seslenme oluyor. Sanki ona, "ey doğa, ben senin bir parçanım, bütünüm seninle, sen de evrenle bir bütünsün, bana ilettiğin şifreleri çözdüm. Karşılığında şunları sağlıyorum sana, sana karşı davranışlarımla; beni anla, seni anlamama da izin ver, seninle haberleşelim, iletişimiz tam olsun seninle. Çünkü, benim söylediğimi sen anlamıyor, senin söylediğini de ben anlamıyorsam, aramızdaki iletişim kopukluğu seni benden alır, sana uzak düşer, yabancılaşırım. Sen benim bir parçamsın (bedenimle), ben senin bir parçanım. Sana yabancılaşmam demektir. Kendimden uzak düşerim böylece. Yaşayışımdan uzak düşerim. Görünüşte yaşıyorumdur, canlıyımdır, ayaktayımdır, bedenim ortadan kalkmamıştır ama, ne kendi sesini ne de senin sesini duyamadığım için, yaşayışıma karşı sağırımdır. Böylesi bir yaşam, insan türüne yakışır mı? Beni iletişimsiz bırakma, doğa! Seni anlayayım. Kendimi anlayayım. Diğer insanları, toplumu, toplumun tarihini, kültürünü, yeryüzünde oluşan, oluşmakta olan olayları, dünya gezegenini, gezegen sistemini, güneş sistemini, galaksimi, galaksimin yer aldığı evrendeki diğer galaksileri kavrayıp, yorumlayabileyim" diyoruzdur.

İşte bu sesleniş, yeterince anlaşılmaz, doğanın verdiği karşılık gerekli ve yeterli biçimde yorumlanamazsa, iletişimsizliğin yarattığı bir yok oluş kuyusuna düşeriz. Bu durum, insanın üzerinde gerektiğince düşünmediği bir kıyameti, bir sonu hazırlar. Değişen çevresiyle gerektiği biçimde haberleşememek. Çevremizle olan muhabbetin, sevgi ve ilgi dolu söyleşmenin eksikliği, insanın başına pek de aklına getirmediği büyük bir bela açar. Sonumuzu hazırlayabilir. Eski dönemlerde, aynı sokakta, bitişik evlerde oturan hanımlar birbirleriyle "hû komşu!" diyerek haberleşmeye geçerlermiş. Biz de doğayla söyleyişe "hû doğa, sana söylüyorum" diye başlayabilir miyiz?

Çevre Sorunu Nedir?

Çevre sorunu, tüm canlıların, hattâ tüm var olanların sorunudur. Temelde bir etkileşme ve haberleşme sorunudur. Canlı türü çevresiyle, kendini var edecek biçimde etkileşip, haberleşmezse, bunun yol açtığı sağlıksız, hastalıklı, durumda, varlığını ortadan kaldırmaya yönelik tehditler altında yaşıyorsa, çevre sorunu var demektir.

Şu anda nasıl yaşıyoruz çevre sorununu? Hava kirleniyor, sular da; denizlerde yaşam tehlike altında, ozon tabakası delindi, nükleer ve kimyasal atıklar ve bu atıkların yeniden kullanılması sıkıntılar yaşatıyor diye düşünüyoruz; gürültü, nüfus artışı, enerji kaynaklarının azalması sorunlarının insan psikolojisi üzerinde yarattığı gerilimi yaşıyoruz. Çevre kirliliğinin, doğal kaynakların insanlarca aşırı sömürülmesinin insanın sonuna yol açabileceğine inanıyoruz. Çevremizi temiz tutmak, doğaya bu haliyle korumak, şu anda var olan bitki ve hayvan türlerinin yok olmamasını istiyoruz. Nüfus artışından yakınıyoruz. Çarpık kentleşme rahatımızı kaçırıyor. Çeşitli çevreci gruplar "yeşil"in korunması için politik bir savaş veriyor. Sokakların, piknik yerlerinin, akarsuların, denizlerin, havanın temiz tutulması çevreci bir "mücadele" olarak görülüyor.

Bütün bu çabalara itirazım yok. Üstelik, bu yazımda son otuz-kırk yıldır ivme kazanmış, çevreci kaygıyla sürdürülen etkinlikleri yeterince, ayrıntılarına dayanarak tartışabilmiş değilim. Yine de bu "çevre koruma" uğraşında, temel yanılgıların, yeterince düşünülmemiş noktaların olduğunu görüyor, üzülüyorum.

Öncelikle, çevre hareketinin dayanağı düşünce temeli yeterince işlenmemiştir, eksik ve özürlüdür. Neden mi? çok basit. Çevre sorunları yalnızca mühendisliğin, teknolojinin ve bazı bilim dallarının çabalarıyla çözümlenecek sorunlar değildir. Bunu iyi anlamak gerek. Çevre sorunu bir yaşama sorunudur. Çevreye bir anlam verme, onunla iletişime geçme sorunudur. Bu da, "çevre" kavramını irdelemekten geçer. Nedir çevre? Çevre denince yalnızca toprağı, suyu, havayı, fiziksel öğeleri anlıyoruz. Oysa, salt fiziksel açıdan baktığımızda bile, bu anlayış eksiktir. Yalnızca dışta değildir çevremiz. İçtedir de. Bedenimiz bir çevredir bize. Bedenimizle ilişkimiz, ruhumuzla ilişkimizi düzenler. Doğa biziz, bizdedir. Çevre biziz, bizdedir. Unutuyoruz. Kimi düşünürler, çevremizi bedenimizin bir uzantısı olarak yorumluyorlar. Haklıdırlar.

Sonra, çevremiz yalnızca fiziksel değildir, manevidir de. Ruhsaldır. Duygularım, fiziksel çevremle ilişkimde, sürekli hazır olan bir ruhsal çevredir. İnançlarım da öyle. Düşüncelerim. Kültürüm. Ahlak anlayışım. Toplumum. Demek ki, biz insanlar tek bir çevrede yaşamıyoruz. Birçok çevremiz var. Doğal, toplumsal, kültürel, ahlaksal, bireysel, teknolojik, bilgisel, bilimsel, ekonomik, siyasal, duygusal, sanatsal, tarihsel... çevrelerde yaşıyoruz. Çevremizi yalnız fiziksel doğamız olarak algılamayalım. Büyük bir yanılgıya düşeriz.

Bundan dolayı, çevremizin başımıza açtığı sorunlar, yalnızca, mühendis ve bilim adamlarının çözüm önerileriyle ortadan kaldırılamaz. Çevreyi oluşturan çok yönlü ilişkiler ağını kavrayabilecek kültür adamlarına, çevre düşünürlerine gereksinimimiz vardır. Çevre felsefesine zorunluyuz. Yazık ki, ülkemizdeki gidişe baktığımızda böyle bir duyarlılığı yeterince göremiyoruz. Çevre sorununun bir kültür sorunu olduğunu unutuyoruz. Çünkü çevremiz yaşama alanımızdır. Yaşayan insanlar salt "doğadan" ibaret değildir ki! İnsan kültür yaratan bir varlıktır. Toplumu, sanatı, inançları, tarihi, duyguları... olan bir canlıdır. Bir yetkili bana, "çevre felsefesine ihtiyacımız yok" demişti. (Felsefeyi boş gevezelik sanan, felsefe özürlü bir arkadaşımızdı anlaşılan.) Oysa, bu anlayış da bir felsefe içeriyordu, çevremizi, dünyada egemen olan yöntemlerle düzenleyebileceğimiz inancını taşıyan bir görüş: Yazının başından beri bunun eksik, özürlü bir görüş olduğunu tartıştım. Doğanın sesini, kendimizce, kendi kültürümüze göre duymamızı engelleyen, dolayısıyla çevremizle sağlıklı etkileşim ve haberleşmeye ket vuran bir bakış tarzıdır bu. Bence, kıyametten kurtulmaya çalışırken, farkına varamadığımız bir kıyameti çıkarıverir karşımıza. Doğa kendi sesini dinlemeyeni, dinlemez çünkü.

Çevremize Baktığımız Çerçeve

Çevremize belli bir çerçeveden bakıyoruz. Çevremizle olan ilişkimizi hep bir çerçeve içinde anlıyoruz. Çerçevemizi, bakış tarzımız, inançlarımız, kültürümüz, tarihimiz, bilgilerimiz oluşturuyor. Çevremizle görüyoruz. Bu savımız ne anlama geliyor çevre sorununu anlamada? Çevreyi kurtarmak, kirletmemek gibi görüşler, hiç tartışılmayacak, doğrulukları kesin, başka bir biçimde düşünülemeyen, seçeneği olmayan görüşler değil. Çevremizi ne adına koruyacağız? Niçin havanın kirlenmesini istemiyoruz? Dünyada hayat sürsün diye. Peki, sürsün de, nasıl bir hayat sürsün? Eskisi gibi bir hayat mı? Şu aman vermez sorunlarla dolu gezegenimizde insanın başına gelmiş en büyük sorun bu mudur? (Okur, burada, insanın binlerce yıldan beri yaşadığı haksızlıkları, zulmü, sömürüyü anımsasın!) çevre sorunu diye ortaya konan sorunların, bir "kıyamet tellallığı" tarzında sunulduğu oluyor. Dünya yakında hava kirlenmesi, apansız gelen iklim değişiklikleri ve enerji krizi yüzünden ortadan kalkacaktır.

Böyle bir beklenti içine sokuluyor insanlar. Kurtuluş olarak, çeşitli önlemlerin yanında, enerji tüketiminin azaltılmasını, nüfus artışının ortadan kaldırılmasını, ekonomik büyümenin durdurulmasını öneriyorlar. İnsanlar, kendi kendilerine yetecek biçimde, çok basit bir teknolojiyle, doğa kaynaklarını gereksiz yere tüketmeden, küçük topluluklarda yaşayacaklardır. "Küçük güzeldir" diyorlar. Çevre sorunlarını başımıza bu denetlenemez teknolojik üretimi, gereksiz ihtiyaçlar üreten piyasa ekonomisi açmıştır. Bu yazıda ayrıntısına girmeyeceğim, bu ve buna benzer görüşler, çerçevelerdir hep: çevre çerçeveleri. Mühendisler, çevre uzmanları da, çoğu kez fark etmedikleri, yeterince sorgulamadan kabul ettikleri çerçeveler kullanıyorlar. (Bu yazıyı yazan biri olarak, ben de bir çerçeve kullanmıyor muyum acaba? Evet, kendisi de dahil olmak üzere çerçeveleri sorgulayan, eleştiren bir çerçeve.) Korunacak çevrenin nasıl bir doğa, insan, kültür anlayışıyla ilgili olduğunun farkında değiller. Çevre sorunlarının toplumsal sorunlar olabileceğini akıllarına bile getirmiyorlar. Onlar için, havadaki oksijen oranını korumak, denizde, karada ve havadaki canlıların yaşamlarını sürdürmesine yardımcı olmak çabası, anlamlı bir çevre mücadelesi için yeterlidir. Fabrika bacalarına filtre takmak, atıkların zararlarını önleyecek fiziksel, kimyasal, biyolojik önlemler almak, çevreci olmaya yeter mi? Çevre günleri düzenlemek, çocuklarımıza çevremizi temiz tutmalarını söylemekle iş biter mi? Bunları yapmayalım demiyorum. Bunları yaparken, ne anlama geldiklerini anlayarak yapalım. Doğanın sesini duyarak. Doğayla söyleşiyi başararak. Nasıl bir çevre istiyoruz? Korunacak çevre nasıl bir çevre olacak? Nasıl bir dünya istiyoruz? Kimin yönettiği, hangi müziklerin dinleneceği, nasıl bir bilimin yapılacağı dünya? Çevremizin içerdiği insan ve hayat anlayışını fark etmeden çevreyi korumak yeterli midir? Hayatı korumak. Ama hangi hayatı? Nasıl bir hayatı?

İşte, çevreye bakışımızı belirleyen çevrelerimizi sorgulamak, eleştirmek, nasıl bir insan ve hayat anlayışıyla ortaya atıldıklarını araştırmak, incelemek, sağlıklı bir çevreciliğin temel ilkeleridir diye düşünüyorum. Geçmişine, kültürüne, coğrafyasına uygun çevrelerden gören, çevre beklentileri, talepleri olan yaratıcı çevre insanları gerek. Çevre çocukları. Çevreyi değiştirerek, düzenleyerek koruyan, geçmişi, geleceğe yönelik projeler ve düşüncelerle yaşayanlar.

Çevresini anlayacak kendi çevresini oluşturamamış, bundan dolayı da çevre sorunları diye bilinen sorunların ne demek olduğunu başka çevrelere göre yazılmış kitap ve yazılardan öğrenen, doğa, toplum, insan, kültür bağını kavrayamayan insanların korumaya çalıştığı çevre bizim değildir. Çevre sorunu, bilmem hiç düşünüldü mü, bir kültürel kimlik sorunudur. Kendi kültürüne, insanına, yaşamına sahip çıkamayan bir toplumun çocukları, ellerinde torbalarla deniz kıyısındaki çöpleri toplayarak çevrelerini koruyamazlar. Çünkü, kendi yaşama biçimlerine özgü, korunacak çevreleri yoktur. Çünkü, çevre yalnızca doğal çevre değildir. Pırıl pırıl bir doğada, kültürel kimliğini yitirmiş, kendine özgü duyma, düşünme, bilim yapma özerkliği olmayan insanların çevre sorunu olur mu? Fabrikalar atıklarını süzseler, doğa kirlenmese, trafik düzenlense, enerji sorunu ortadan kalksa, çevre sorunları çözülmüş olacak mıdır? Çevre sorunu, insanın yirminci yüzyılın sonunda karşılaştığı bir yaşama sorunudur. Eskilerin o ünlü "kendini tanı" sözünü, şöyle değiştirerek düşünmeye çalışalım, öyleyse: "çevreni tanı".

Kıyametin nasıl kopacağı konusunda sayısız senaryolar yazılabilir. Yazılmış olan senaryoların görmezden geldiği kıyamet, bu yazıda tekrar tekrar söylediğim gibi, doğanın sesini duyamadığımız, kültürümüzle haberleşemediğimiz, geçmişimizle geleceğe dayalı bağıntılar kuramadığımız, düşünceyle duygularımızı, bilimle sanatı birleştiremediğimiz bir dünyada, insan türünün, binlerce yıllık serüveni sonucu geldiği yere uygun olmayacak biçimde yaşamasıdır. Manevi kıyamet deyin isterseniz, kültürel kıyamet ya da, kimliksizliğimizin yarattığı kıyamet. Düşünce kıyameti. Böyle bir kıyamet olur mu demeyin, neyi, nasıl, neden düşündüğünü bilemeyen insanların koruduğu çevre yaşamaya değer mi? Düşünemeyen insanların sürdürdüğü yaşam, insana yakışır mı? Kıyamet çoktan kopmuş olmaz mı böyle bir dünyada?

8

Çevreyi Beden Aracılığıyla Okumak:

Beden Bilgeliğine Giriş Olarak Spor

Felsefe Dağı Yamacında Çadır Arkadaşım Naci SOYKAN'a

Spor felsefesinin en önemli sorunlarından biri: Bedeni nasıl anlamalıyım? Bedenim nasıl anlaşılabilir? Bedenden ne anlamalıyım? "Beden" kavramını öne almaksızın, onunla hesaplaşmaya girişmeksizin "spor felsefesi" eksik, özürlü kalır.

Spor, felsefesini, çevremizle, gerçeklikle, gerçekliğin önemli bir yönü olan teknolojiyle olan ilişkilerimizin anlaşılması açısından, geliştirilmesi gerekli bir felsefe uğraşı olarak görüyorum.

Spor bir boş zaman uğraşı olarak anlaşılmamalı yalnızca. Spor, çağımız insanın içini dışarı aktarabileceği, bedenini doğa ve diğer bedenler karşısında iletişime sokup, onlarla birliktelik duygusunu, varlıklar arasında onlara kenetlenmiş bir varlık olma hazzını, acısını ya da ironisini yaşayabileceğini, oyunsal, düşünsel, tarihsel, kültürel yanları da olan bir insan etkinliği.

Bu kısa yazımda, çevre eğitimi konusundaki görüşlerimi tamamlamaya götürecek bir biçimde, çevre ve beden kavramlarını kısaca gözden geçirip "beden eğitimi", giderek "spor" ve çevre ilişkisi üstünde durmayı amaçlıyorum.

Çevre

Çevre kavramına çok dar bakıyoruz. İnsanın çevresi, fiziksel çevreden oluşmuyor yalnızca. Dışındaki çevrede, hava, su, toprak, kent, toplum, ulaşımla ilgili sorunlar bulunuyor. Oysa, çevre sorunu, temelde, içindeki çevreyle, dışındaki çevre arasındaki etkileşimin, iletişimin eksikliğinden, çarpıklığından, özürlülüğünden kaynaklanıyor. Dışındaki çevreyi şöyle ya da böyle tanımladığımızı sanıyoruz. Yaşadığımız kültür ortamı, eğitim düzeni dışa önem veriyor. Peki, unutulduğunu, yeterince önemsenmediğini söylediğim iç çevreden ne anlamak gerek?

İç çevremizi içimizde taşıyoruz. Biz çevreyiz kendimize, kim olduğumuz, çevremizin bir yanı. Duygularımız, izlenimlerimiz, duygu fırtınalarımız, yaşantılarımız, belleğimiz, içimizdeki zaman, geçmişimiz, tarihimiz, inançlarımız dünya görüşümüz, bütün bunlar içimizdeki çevreyi oluşturuyor. İçimizde, fizyolojik, psikolojik özellikleri olan iç çevremizi taşıyoruz. İçimizde, dışımıza verdiğimiz anlam, inançlarımız, düşüncelerimiz de var. Bunlara iç-ortam diyorum. Nasıl dışımızda, fiziksel, fizyolojik, psikolojik, toplumsal bir çevreyle onlarla ilgili anlamlar, değerler, düşüncelerin ortaya çıkardığı bir ortam varsa, içimizde de bedenimizden, sinir sistemimizden, ruhsal yapımızdan doğan iç çevreyle, "kafamızda" taşıdığımız düşünceler, anlamlar, değerlerle iç ortam var.

Bunlar arasındaki ilişkinin ayrıntılarına, temellendirilmesine bu yazıda girişmeyeceğim.

Burada özellikle anlamak istediğim sorun şu: Bedenimiz iç ve dış çevremizi, ortamımızı nasıl belirliyor, etkiliyor? İç ve dış çevre ve ortam arasındaki etkileşmede rolü nedir? Çevre sorunu diye bildiğimiz sorunun anlaşılmasında bedenimizin işlevi nedir?

Bir Çevre Köprüsü Olarak Beden

Beden hakkındaki görüşlerimi bazı benzetmelerle anlatabileceğim.

Bedenim, en uzun süreyle birlikte olduğum çevremdir. İç çevremi, içinizdeki düşünce ortamını, bilgilerimi, bir süre olsun unutabilirim, dışımdaki çevreyi de fark etmeyebilirim. Oysa gövdem yanı başımdadır. Kendimi, bedenimi öldürmeden öldüremem.

Aslında, gerek iç, gerekse dış çevrem, bedenimin uzantısıdır. Gerçekliği bedenim uzantısı olarak kavramaya eğilimliyimdir. Bedenim bir evse, çevrem bahçesidir. Çevremi bahçem olarak göremediğimde kaygı duyarım. Angst titretir yüreğimi, yabancılaşırım dünyaya, ürkerim. İç çevrem (iç ortamım) evimin avlusu, orada gerçekliğe yüklediğim anlamlar, anlam merkezleri, anlam sistemleri, oluşmakta olan anlam süreçleri, ölmüş, canlılığını yitirmiş anlamların yanında, duygular, duygulanımlar, düşünceler, inançlar, değerler var. Bunlar bedenimin iç balkonundan, avlusundan görülüyor. İç dünyam, iç çevrem, iç alanım iç bedenimi görüyor. İç bedenim, iç dünyamı, duygularımı, korkularımı, düşüncelerimi en kolay yansıtabildiğim bedenim. Yüzümün kızarması, titremem, mimiklerim, kahkaham, hareket ederek, dans ederek kendimi dile getirişim, düşünerek, isteyerek bedenimi hareket ettirmem, şu ya da bu biçimde içimin bedenime değmesi sonucu bedenimde, iç bedenim aracılığıyla ortaya çıkan belirtiler. (İlginç bir konu, yazık ki burada işleyemeyeceğim.)

Dış bedenim, biraz paradoksal görünse de, fiziksel olarak, çoğunluk iç organlarımdan oluşuyor. Dış bedenime pek egemen değilim. Hemen hemen başına buyruk çalışıyor. Yine de dışla iç bedenimin ilişkisine bağlı olarak dış bedenim de, içimin etkisinde olabiliyor. (Moralimin yüksek olması, alışılmış deyimle, psikosomatik yaşayışımı etkiliyor. Acılarım, coşkularım, hayata bağlılığım...) Öyleyse evim olarak bedenim hem iç çevremden, hem de dışındaki felaketlerden, mutluluklardan etkileniyor.

Evim: Bedenim; iç çevremi dışa, dışı içe bildiriyor. Beni taşıyor. Başka evlere karşı görünür kılıyor, beni sürdürüyor. İletiyor. Dışımdaki, beden ötesi doğaya, topluma katıyor. Çevreci filozoflar diyorlar ki (örneğin H. Skolomowski, Eco-Philosophy, Marian Bayars, London 1981, s.vii.) var olan çevre sorunlarının başlıca nedeni, doğanın bize gönderdiği iletileri anlayamamaktır. Doğa, önce bedenimiz aracılığıyla şifresini gönderiyor bize. Sonra, dağ, orman, kır, göl, deniz, hava, hayvan... olarak. Bedenimizin gönderdiği iletiler çözülmelidir. Nasıl? Bedenimizle hemhal olarak, tanışarak, dost olarak, onunla iletişerek, bedenimize kulak kesilerek, onu tanımaya çalışarak. Bedenimiz dış çevremden gelen iletileri de taşıyor, içten gelen iletileri de, kendi içinden gelen iletileri de. Dış çevremizdeki bozukluk, hastalık olarak duyurabiliyor kendini. İçimden gelenler psi-

kosomatik bir bozukluk olarak (Hysteria gibi), bedenimin içinden, işleyişinden kaynaklanan açlık, cinsel arzular biçiminde ortaya çıkabiliyor.

Bedenim üçlü bir varlık alanının düğümlendiği, kesiştiği bir bölge. Dış çevrem: Bedenimin ötesindeki doğa, toplumsal, tarihsel, kültürel, iletişimsel çevre. İç çevrem: İç dünyam, duygu ve düşüncelerim, değer duygum. Kendi iç işleyişi olan bedenim. İşte bu bedenim, bir köprü, bir haberci, bir ulak: Kendinden, dışından, içinden haberler verir. İçi dışa, dışı içe taşır. Dışa, içe görünür. İçi ayakta tutar. Bedenim, kişiliğimin taşıyıcısıdır.

Enerji ile doludur. Enerji sorunu yalnızca dış çevremin sorunu değildir, bedenim bir enerji kaynağıdır, tüketicisidir, aktarıcısıdır. Enerji akışının bozukluğu içimde, dışımda ve bedenimde sorunlar doğurabilir.

Haz ve acı kaynağıdır. Kendini sürdürmek ister. Acıkır. Doyurulmak ister. Çoğalmak ister. Büyümek, gelişmek, üstün olmak ister.

Genetik özelliği nedeniyle bizi geçmişe bağlar. Tarihi, belleği vardır. Hem yaşarken edindiği yaşantıları belleğinde saklar, hem doğum öncesi özellikleri. Türünün özelliklerini taşır. Evrime uğrar. Değişir.

İdmanla, uygun yöntemlerle biçimlendirilebilir. Güçlendirilebilir. Zayıflatılabilir.

Beden, belli formlara sokulabilir. Hangi formlara, nasıl sokulabileceği onun taşıdığı özelliklere, iç dünyamızın, toplum ve kültür dünyamızın, çevremizin, inanç sistemimizin değerlerine, amaçlarına bağlıdır.

Beden Eğitiminden Beden Bilgeliğine

Beden eğitimi sözü bedeninin yerini yanlış anlamaya yol açacak çağrışımlar taşıyor. Beden, sanki dışarıdan kendisine rağmen eğitilebilirmiş gibi düşünülebilir. Oysa, beden, doğa, toplum, kültür ve iç dünyamızın odaklandığı bir bütündür. Biçimlenmeyi bekleyen, edilgen bir hammadde değildir. Bedenimizle iletişime geçmezseniz, onunla diyalogunuz yoksa, onu tanımıyorsanız, eğitim olanaklı değildir. İşte bedenimizle yaşayabilmek, bedenin gönderdiği iletileri okuyabilmekle başlar.

Bedensiz yaşayamıyoruz. Hiç değilse bu dünyada. Her türlü yaşama sorunu, çevre sorunu, bu yüzden, bedenimizle ilgilidir. Yaşama bilgesi, yaşama ustası, yaşamayı becerebilen, yaşamasını zenginleştirebilip, sayısız boyutlarını fark ederek, ondan haz duyan, onun acısını çekebilen biri, bunu bedeniyle yapacaktır. Bedenimizin bilgesi, ustası olmadan, yaşamın bilgesi, ustası olamazsınız.

Beden eğitimi yazık ki, kültürümüzde beden hareketleri olarak anlaşılıyor. Neden, hoplayıp zıplıyoruz, yürüyoruz, koşuyoruz, bir şeyler atıyoruz tutuyoruz, kaldırıyoruz ki?! Anlamı unutulmuş bir hareketler yığınına beden eğitimi, spor diyoruz.

Beden yalnız değil. Başkalarıyla. Doğayla, tarihle, kültürle. Bedenimizle yaşarken, onun varlığını duyuyoruz. Ağırlık kaldıran, güreş yapan biri, kaslarını, dış bedenini iç bedenini, duygularını, zekasını, iç çevresini fark ediyor. Kendinle olmanın hazzını, acısını duyuyor. Kendini fark ediyor. İnsan oluşunu, evrende diğer varlıklar arasında bir varlık oluşunu duyuyor.

Toplum içinde olduğunu anlıyor. Rakibini görüyor. Birlikte mücadeleyi anlıyor. Dağcı, dışındaki doğayı yaşayarak, yalnızlığını, dışındaki doğayla birlikteliğini birlikte yürüdüğü, tırmandığı arkadaşlarıyla ortak yazgısını fark ediyor, PAYLAŞMANIN sorunlarını, tadını, sıkıntılarını yaşıyor.

Bedenini spor aracılığıyla yaşayanlar, toplumsal birlikteliği (takım mücadelesi), doğayla birlikteliği (avcılık, dağcılık gibi), kendisiyle birlikteliği (alışılmış anlamıyla bedenruh bütünlüğünü), bedenle birlikteliği, bedenin türlü parçaları arasındaki uyumu (cimnastikte olduğu gibi) yaşıyorlar. Bu birliktelikle birlikte yalnızlık duygusu da yaşanıyor. Ahlak duygusu da (Kazanma, kaybetme, takım dayanışması, oyun kurallarına uyma, uymama, hile yapma).

Sporla bedenim değişime uğruyor, bedenimle birlikte iç ve dış çevrem de.

Bedenim yalnızca sporla işlenmeyebilir. Pantomim, mimik, tiyatro, dans, müzik de buna yardımcı olabilir.

Hatta, çok yaşlılar, felçliler de bedeniyle iletişime geçebilir. Bedenlerini tanıyarak, dış bedenlerinden iç bedenlerine geçebilirler.

Beden, dinsel terbiye için de kullanılabilir. Hakikati bulmak için de. (Yoga! Zen ustaların yetiştirdiği samurayların savaşma teknikleri!)

Merkeze bedeni aldığımızda, cimnastikten boksa, bokstan dansa, pantomime, dinsel törenlerdeki beden hareketlerine değin uzanan geniş bir insan etkinliği yelpazesi içindeyiz demektir.

Bir şey daha: Başarılı bir cinsel birleşmede, iç ve dış çevreyi taşıyan bedenler bir bütün olur, bedenler arasındaki iletişim, iç duygular, kültürler tarihler arasındaki etkileşmeye dönüşür. Yalnızca fiziksel, fizyolojik bedenler değil, iç bedenler, duygu, akıl olan bedenler sevişir. Beden bilgeliği açısından, başarılmış bir cinsel sevişme evrendeki iletiyi duyabilmeyi sağlar.

İnsan bedeniyle söyleşebilirse, bedenin, iç dünyasının, dış dünyasının sınırlarını bilir onu aşmaya çalışır.

Bedenimiz Bize Ne Der?

Bedenimiz bize doğada yaşadığımızı söyler. Doğada kültürle. Her türlü eğitimde, beden eğitimi bu açıdan önemlidir. Bedenini yok sayan biri, düşünemez. Sağlıklı düşünce sağlıklı bedenle olanaklıdır. Bedenimiz bize, içinde bulunduğumuz kültürün, bedene gerektiği gibi bakmadığını söylemektedir. Bedenle ruhu ayıran Kartezyen yaklaşımın sakatlığını vurgulamaktadır. İnsan neylerse bedeniyle eyler. Güzel eylemesi için bedeniyle güzel bir diyaloga girmeli, onu ne abartmalı, ne de ondan utanıp yerin dibine sokmalıdır.

Şu soru sorulmalıdır: Bedenimizi nasıl gördük ki başımıza bunca çevre sorunu geldi?

Bedenimize yeni bir bakış, yeni bir anlam gereklidir. Yaşama amacını, telosunu sorgulayan insan, bedeniyle olan ilişkisini de sorgulamak zorundadır.

9

Bedenim Kimin?

Bir Spor Felsefesi İçin Bazı İpuçları

Amaç

Spor, bedenle yapılır. Sporu anlamak, birçok başka şeyi anlamanın yanında, bedeni anlamayı gerektirir. Bu yazıda, bir yanıyla, günlük yaşayışımızda beden kullanımının nasıl işlediğini, bedenimizle olan ilişkimizin kimi noktalarını ortaya çıkararak kısaca irdeleyecek, bunun, beden eğitimi ve spor anlayışımızı yeniden yorumlamaya yol açabilecek sonuçlarını tartışıp, bu doğrultuda geliştirebilecek bir spor felsefesine bir iki ipucu sunmaya çalışacağım.

Bedenim: Zorunlu Mülküm

Psikologlar, fizyologlar, nörologlar, anatomistler, tıp uzmanları, cerrahlar, yapay zekâ uzmanları ve en eskilerden başlayarak felsefeciler bedenle ilgilenmişler. Çağımızda, E. Husserl ve ardından Merleau-Ponty bedeni çarpıcı biçimde felsefe süzgecinden geçiren iki filozof. Onların çalışmalarının ışığında, onlardan kimi temel noktalardan ayrılarak, bedenimizle ilişkimiz konusunda tezler geliştirip, yazının sınırları içinde tartışacağım.

Bedenim, istesem de istemesem de zorunlu mülküm. Gelişim psikolojisi açısından, bunu anlamamız epey zaman alıyor. Bedenimizi kendimizden ayrı düşünmek, bir soyutlamanın sonucu. Bedenim, onunla kendime ve başkalarına göründüğüm, ondan bu fiziksel dünyada yaşarken ayrılamadığım bir parçam. Olağan yaşayı-

şımda çoğu kez farkına varmadığım, ama sürekli olarak düşüncelerimin, duygularımın ardında, altında (bu iki terimi fiziksel anlamda kullanmıyorum) duran, sağlıklı, erişkin bir kafa yapısıyla benim dediğim bir enerji kaynağı. Bir güç. Gücüm. Onun aracılığıyla, onunla birlikte yaşıyorum. Her şeyim onunla. Onsuz olamıyorum. Bu dünyadaki ömrüm, beğeneyim, bedenli bir ömrüdür. Bedenim sürekli değişir, ben de onunla değişirim. Ölümümde ondan ayrıldığımı söyleyen inanç sistemleri vardır (dinlerin birçoğu). Bu konuyu tartışmayacağım. Ölümümde artık bedenli dünyada olmuyorum. Mülküm, başkalarınca, yaşadığım zamanki gibi görülmüyor. Ardımda bıraktığım cesedim, hele bir kemik yığını haline geldiğine, artık sahip çıkabileceğim varlığım olmuyor. Kemiklerim ya da külüm, üzerine dikilmiş mezar taşlarıyla benim adımı taşıyorsa da, birileri gelip, onların önünde beni anıyorsa da, mülküm elimden alınmıştır. Başkalarınındır artık. Belediyenindir. Toplumun kurumları elindedir. Öyleyse, bu dünyada yaşamak, sahip çıktığım, üzerinde hakkım olduğunu iddia ettiğim ülkümle, bedenimle yaşamaktır.

Bedenimin Diğer Sahipleri: Mülkümün Ortakları

Bedenim önce anamındı. Babamı da unutmamak gerek. Nice zorluklarla büyürken, eğer boynu bükük, öksüz biri değilsem, bir cami avlusuna ya da karakola bırakılmamışsam, ailem bedenimin ilk sahibidir. Ölünceye dek, anamla babam ve bakıcılarım, besleyicilerim kendilerini öyle görebilir. Dinsel inanç sahipleri, bedenimin Tanrı'ya ait olduğunu söylerler. Bedenimiz, Tanrı'nın bize bir emanetidir. Mülkümüzün sahibi değil, kiracısıyızdır. Tanrı'ya inanmayanlar açısından da mülkümüzün asıl sahibi doğadır. Vatanı için savaşmaya hazır bir yurtsever için içinde yaşadığımız toplumdur, vatanımızdır bedenimizin sahibi. Çocukken, okul bahçesinde içtiğimiz antlarda, "varlığım (bedenimle) Türk varlığına armağan olsun" diyerek büyüdük. Hukuk düzeninde, bedenimizin kamuya ait özelliğini de görürüz. "Eti senin kemiği benim" sözleriyle emanet edildiğimiz öğretmenlerimiz olmuştur. Sevişiriz, sevişmede bedenimiz mülkiyet değiştirir. Sevgili haykırır: "Senin oldum". Kendimizi ona "veririz". "Hayat kadını" dediğimiz mülk sahibi kimdir? Mülkünü çok sayıda kiracıya para karşılığı kiralayan biri. Hasta olduğumuzda bedenimiz hekimlere emanettir. Mülkümüze dilediklerince girip,

bozulan düzenini kendilerine göre düzenlerler. Nedir ırza geçme? Mülkün, "namus" olarak yorumlanan bölgelerine izinsiz girilmedir. Bedenin bir çeşit istilasıdır.

Spor yarışmalarında bedenimiz takımımızındır. Takımımızı "tutan" izleyicidir. Bir yarışmaya hazırlanırken, antrenör mülkümüz üstünde egemenlik kurar. Nasıl besleneceğimizi, uyuyacağımızı, çalışacağımızı, mülkümüzle olan ilişkimizi düzenler. Yarışma sırasında takımımızın ait olduğu toplumsal yapı, bedenimize sahip çıkar, onu nasıl çalıştırmamız gerektiğini belirlemeye çalışır: "koş", "vur", "nefesini tut", "gücünü kullan" gibi komutlar verir. Öyleyse, akıllı bir sporcu, bedeninin yalnızca kendine ait olmadığını iyice anlamalı ve kulağına küpe yapmalıdır. Başarılı bir sporcu olmak, böyle bir bilinçle gerçekleştirilmelidir. Bundan dolayı, sporcu, bencil bir mülk sahibi değildir, olmamalıdır. Nasıl iyi bir asker, bedenini vatanına adamışsa, sporcu da, takımına, takımı da, ona sahip çıkan topluluğa, topluma, kültüre, tarihe adamıştır kendini.

Bedenimdeki Kültür – İçimdeki Beden

Bedenimize türlü yollarla, tavırlarla sahip çıkabilir. Belli bir yaşın altındaki çocuklarda, akıl hastalarında, bazı bedensel rahatsızlıklarda, bu sahip çıkma bilinci ve duygusu görülmeyebilir. Erişkin ve sağlıklı birinin, bedeniyle olan iletişimi çok önemlidir. Bedensel iletişim, psikologların "beden imajı" dedikleri bir kavramla da ilintilidir. Bedenimizle olan iletişim sağlıksız ise, türlü acı verici davranış bozuklukları ortaya çıkabilir. Çeşitli aldanmalar olabilir. Bedenimizden tiksinebiliriz. Bedenimiz, biricik ilk elde görünme aracımızdır. Görenler bizi, onunla görürler. Cinsiyetimiz, yaşımız, giderek kişiliğimiz onunla oluşur. Beden iletişimindeki engeller, düşünmemizi, duygusal yaşamımızı bozabilir. Saptırabilir. Örneğin, kendimizi çok güzel, çok yakışıklı bulabiliriz. Ya da bedenimize aldırmaz görünürüz. Göbekli, pis, bakımsız, çarpık çurpuk bir bedenle dolaşırız dünyada. Bunun tersi de olabilir. Bedenimize aşırı özen gösterir, güzellik salonlarından, "Vücut geliştirme merkezlerinden" çıkmayız. Beden bakımı, ancak, düşünce, duygu dünyamızın bakımıyla birleştiğinde alışılmış anlamıyla ruhu ve bedeni güzel, uyumlu insan oluruz. Kendimize yakışan bedenle yaşamak, bir iletişim sorunudur. O zaman, ne gereksiz yere, bedenimizin güzelliği, gelişmişliği, yakışık-

lığı ile şişinip övünürüz, ne de olsa asıl olan "iç" güzelliğidir, beden önemsizdir deme gafletini yaşarız.

Yaşadığımız çağ, içinde bulunduğumuz karmakarışık kültürel ağ, bu iletişimi bozuyor. Bir "beden mühendisliği" yaratılmak isteniyor. Birtakım tekniklerle bedensel güzellik, güçlülük elde edilmeye çalışılıyor. Bu mühendisliğe itirazımız yok, eğer diğer güzelleştirme çabalarıyla bütünleştirilebiliyorsa. Bedenimiz yalnız bizim değil. Bedenimiz yalnızca bedenimizin değil! Bedenimiz, düşüncemize, duygularımıza, duygu akışlarımızı yaşadığımız iç dünyamıza bağlı. Kafamın içini, yüreğimi (fiziksel anlamda kullanıyorum bu terimleri) güzelleştirmeye çalışıyorsam, bedenimin güzelliği ne anlama gelir ki? Hiçbir beden güzelliği içinin çirkinliğini örtmez. İçim: Düşüncem, duygularım, bilgim, kültürüm. Başkalarına olan sevgim, tavrım, davranışım. Yine de, beden güzelliği, yalnızca iç güzelliğine bağlı değil. Toplumsal ve tarihsel boyutu da var güzelliğin. Beden eğitimi, ne demekse o, ruh eğitimiyle, kafa, bilgi eğitimiyle, toplumsal bilinçlilikle, çevremle, çevre eğitimiyle bütünleştirilemedikçe güdüktür. Bedenimde kültürümü, toplumumu, iç dünyamı, tarihimi taşıyorum. İç dünyamda bedenimi taşıyorum. Çünkü, ne zaman kendimi düşünsem bedensiz başaramıyorum bunu. Sağlıklı düşünebilme, duyabilme, çevremle, evrenle olan ilişkim bedenim aracılığıyla gerçekleşiyor.

Bedenimle İlişki Biçimleri

Bedenime dıştan yaklaşabilirim. Ona dışarıdan birisi gibi bakabilirim. Dışarıya görünmek için, dıştan duyabilirim kendimi. Bu tavır, kimi geçici durumların dışında, oldukça tehlikeli ve sağlıksız bir yoldur. Plajda "hava atmak için" pazı şişirenler, etrafına güzel görünmek için bedenine aşırı özen gösterenler, dıştan gelen baskılarla, belli bir propagandanın, siyasal bir otoritenin, ideolojinin etkisiyle bedenlerini biçimlendir meye çalışanlar, örneğin, sürekli rejim yapıp, zayıf kalmaya çalışanlar, "jogging"ciler, bu yaptıklarını, kendi bilgilerine, duygularına dayalı yorumlar getirip anlayamıyor, onları çepeçevre saran etkileri kavrayamıyorsa, mülklerine sahip değiller demektir. Bedenlerine dıştan bakanlar, bunu sağlıksız, aşırı bilinçsizlik biçiminde yapıyorlarsa, mülkünü başkalarına teslim etmişler gibidir. Bedenimizle dıştan ilişkiye tutsak olmak yalnızca be-

densel tutsaklığı doğurmaz, bedenimiz aracılığıyla, iç dünyamız istila edilir, yönetilir. Sahip çıkabileceği durumlarda kendi bedenine sahip çıkmayan bir kendisine, düşünce ve duygularına, giderek topluma, tarihine, kültürüne, çevresine, dünyaya sahip çıkmamış biridir. Beden egemenliği böylesine bir bütünlük duygusunu yitirmemekle gerçekleşir. Sağlıklı yaşamanın en önemli koşuludur. Bugün biliyorsunuz ki, birçok hastalığın (özellikle kanserin) nedeni, insan bedeninin iç dünyası ve kültürüyle, toplumuyla olan iletişiminin bozukluğuna dayanırlar. Yaşanılan "stress"ler, bu bütünlük sağlayıcı iletişimi bozuyor. Ruhumuzun çektiği acı, bedenimizle, toplumumuzla, fiziksel ve manevi çevremizle bütünleşerek yaşayamamaktan, bu yaşayışı sağlayacak iletişimi kuramamaktan kaynaklanıyor.

Öyleyse, bedenimizle ilişkimiz, "içten" kurulmalıdır. Ne demektir içten yaklaşalım? Bedenimizle söyleşiye geçebilmek demektir her şeyden önce. Bedenimle, yaşım, cinsiyetim, iç dünyam aracılığıyla iletişime geçebilmektir. Onu evrenin, dünyanın, toplumun, sevdiklerimin, sevmediklerimin, düşüncemin, duygularımın, toplumsal ve bireysel parçası olarak görüp, ona sahip çıkmam, sorumluluğumu üstlenmem demektir. Beden eğitimi, yalnızca birtakım dışsal beden hareketlerinin öğretilmesi, öğrenilmesi olmamalıdır. Bedenle olan iletişimini öğretmelidir. Bedenle olan iletişimi, dışımla, toplumla, başkalarıyla, kültürümle olan iletişimden geçtiğini gösterebilmelidir. Böyle bir iletişim beni sonunda "derin" iletişime götürecektir. Bedenimle derin ilişkiye geçebiliyorsam, onu içten yaşayabiliyor, bu içten yaşayışı da aşarak, bu yüce evrende, bütün varlıklar, canlılar ve cansızlar arasında bir varlık olduğumu anlayabiliyorum demektir.

Sonuç: Bedeniyle Derin İlişkisi Olan Sporcularla Güzelleşen Spor, Sporla Güzelleşen Dünya

Spor, salt bir eğlence, bir iş, bir boş zamanı harcama uğraşı değildir. Spor, insanın bedenine derin biçimde sahip çıkmasına yardımcı olan anlamlı bir insan etkinliğidir. Spor aracılığı ile kim olduğumu, nasıl düşündüğümü, duyduğumu, nasıl bir çevrede, dünyada yaşadığımı anlarım. Spor, bedenimle kendime, topluma, tarihime, çevreme açılan bir kapıdır. Sporla insan, bedeninin enerjisiyle kendini, birey olmayı, toplum olmayı, insan olmayı öğrenir. Bu açıdan büyük

bir olanaktır. İnsan gibi insan olma olanağıdır. Geleceğin insanının önüne açılan, daha iyi bir çevre, daha iyi bir dünya, daha iyi bir evren için önemli bir fırsattır.

Bedenim sporundur. Spor, kendi yetersizliklerini, özürlerini gidermeye, sorunlarını çözmeye çalışan insanın önünde, geçmiş yüzyıllarda bedeniyle ruhunu ayırmanın acısını, sıkıntılarını yaşarken, onu her yönüyle, bedeniyle ruhuyla, toplumuyla, geçmişiyle, çevresiyle bütünleştirici bir güçtür.

Bedenim sporundur. Spor bedenimindir. Spor üstünde düşünerek, felsefenin bize sunabileceği bu olanaktan yararlanalım. Bedenimize, kendimize, toplumumuza, geçmişimize, dünyaya, evrene sahip çıkalım.

10

İnsan Önce İçindeki Çevreyi Güzelleştirmeli

Çevre üzerine düşünme, çevrenin ne olduğunu anlama çabası 40'lara dayanıyor. Nedeni, tarım arazilerinin ilaçlanmasıyla ortaya çıkan sorunlar. Büyük umutların bağlandığı teknoloji, insanlığı kurtaracak imkânlardan biri olarak görülüyordu. Karşıt görüşlere rağmen teknoloji hep olumlu görülmüş. Bana göre teknoloji ve çevre 20. yüzyılın sorunu değil. Teknoloji sanıldığı gibi sanayi devrimiyle ortaya çıkan bir şey değildir. Hemen her kültürün, her uygarlığın kendine özgü bir teknolojisi var. Teknoloji insanın hem kendisiyle savaşımında, hem doğayla savaşımında hep söz konusu olmuş. Kimya bilinmeden de teknoloji vardı, ustaçırak ilişkisiyle, sınamayanılma yoluyla köprüler, binalar yapıldı, bunun için bilime gerek yoktu. Mimar Sinan usta statik hesabıyla yapmadı eserlerini. Demek ki teknoloji bilimi beklemedi, hep olageldi. Öyleyse neden teknoloji şimdi gündemde?

Teknoloji insanın kendisiyle ve çevresiyle olan mücadelesinde önemli bir araçtır. Teknoloji deyince tıbbı da, eczacılığı da katıyorum. Büyücülük bile teknolojiye dayanıyordu, çünkü doğayı değiştirme çabasıdır büyü yapmak. Uzakdoğu kültüründe teknoloji fazla gelişmemiştir, çünkü Uzakdoğu insanı doğayı geliştirmeyi değil, doğayla hemhal olmayı istemiş. İncil'de ise şöyle emreder: "Tabiat size verilmiştir, çoğalın ve tabiatı hükmedin." Bu zihniyetten dolayı uzunca süre insanlar doğayı emirlerine verilmiş olarak gördüler ve onu hesapsızca tükettiler.

Neden 20. yüzyılın sonunda çevre ve teknoloji sorunu gündeme geldi? Anlaşıldı ki enerji kaynakları hesapsızca sömürüldü, dünyadaki kaynaklar bir süre sonra tükenecek... O zaman şu anda kendimizi kurtarmak yetmez, geçmişimizle ve geleceğimizle varız. Anlaşıldı ki ozon tabakası delinmiş, hava kirliliği artıyormuş, insanlar çevreci tutum almaya başladılar, eline poşetini alan deniz kıyısında çöp topladı!

Kimileri bu çevreci hareketlerde büyük bir oyun oynandığını düşünüyor, emperyalist güçlerin 3. Dünya ülkelerinde çevre hareketi aracılığı ile sanayileşmeyi engellediğini iddia ediyorlar. Çevreyi korumazsak ne olur? İnsanlık ortadan kalkar. Şimdiye kadar bu bilinmiyor muydu? Doğrusu bilinmiyordu. İnsanlar "şimdi denize giriyorum, hava da o kadar kirli değil, 100 yıl sonra ne olursa olsun" diyorlar. Çevre konusundaki bir diğer tutum da doğa ile teknolojiyi karşı karşıya getiren tutum. Örneğin yeşiller teknolojiye düşmandır, teknolojik gelişmenin doğayı öldürdüğünü söyleyerek teknolojiyi yok etmek gerektiğini iddia ediyorlar. Nüfus artışını durduracaksınız, küçük yerleşme birimlerinde yaşayacaksınız, küçük yerlerde, sebze yetiştirerek, dokuma tezgâhlarında elbise dokuyarak... böyle yaşayarak manevi kirlilik de ortadan kalkacak. Bazı filozoflar, "asıl problem içimizdedir, biz içimizdeki çevreyi güzelleştirmek, kafamızdaki manevi, ahlaki çevreyi düzeltmek zorundayız" derler.

Teknoloji çevreyi kirletiyorsa ne yapabiliriz, olacak olan olur, diyenler de var. Buna göre teknolojiyi geri çekemezsiniz, bu çark dönmek zorundadır. Bunu çevre hareketleriyle falan değiştiremezsiniz. Belki bu gidişin sonu belli türler yok olacak, belki insan da yok olacak. Teknolojiden önce de türler yok oluyordu, volkan patlıyor, canlılar ölüyor, atmosfer volkan gazlarıyla doluyordu, dünya kendi kendini de kirletiyordu. Demek ki dünya için ne kadar çırpınırsanız çırpının, gidişi belki yavaşlatır ama durduramazsınız.

Ben bu teknolojik gidişin, bu piyasa ekonomisinin kısa vadede durup değişeceğini sanmıyorum. Bireysel vazgeçiş olur, gider bir dağın tepesinde yaşarsınız, ama toplumu teknolojiden kurtarmak çok zor.

Marksizm dikkatle incelendiğinde bugünkü felaketi fark etmişler gibi geliyor. Rusya'daki rejimin buna pek dikkat etmediğini, çevreyi harap ettiği görüşleri var. Toplumcu bir bakışla bir çevre duyar-

lılığı oluşturmak lazım. Marksist teoride bu eksik olabilir, bunu günümüze taşımak lazım. Çekoslovakya'da, Polonya'da vb. ülkelerde teknolojinin olumsuz yanları gündeme getirilmedi. Nükleer santraller yapıldı, Hazar denizi büyük ölçüde kirletildi. Kapitalist düzende de bu böyle. Onlarda çevre duyarlılığı gelişmiş ama bu samimi bir duyarlılık mı? Büyük ülkeler atıklarını getirip 3. Dünya ülkelerine boşaltıyorlar. İki kanatta yeterince duyarlılık göstermiyor gibi geliyor bana.

Teknoloji hem dert, hem deva, teknolojinin yol açtığı sorunları yine teknolojinin yardımıyla çözüyoruz. Ama teknolojinin öyle bir gidişi var ki kontrol edemiyoruz. İnsanın içindeki çevreyi düzeltmesi çok zor. İnsanın içinde de büyük bir enerji var ve bunu düzenlemek sadece eğitimle başarılacak bir şey değil. Kendini var edemeyen birey geçmişten gelen, gelenekten etkilerle içindeki çevreyi güzelleştirmeye açılıyor.

11

Çevre Mühendisinin Çevreyi Kavrayışı Üstüne

Çevre Hastalığı ve Hekimleri

Önce dünya bozuldu. Aşağı yukarı bu yüzyılın ortalarında bu bozuluşun bir yanını çevre bozuluşu olarak anladık. Doğadaki o hassas dengenin sarsıldığını suyun toprağın, havanın kirlenmeye başladığını, bilinen enerji ve besin kaynaklarının, madenlerin tükenmeye yüz tuttuğunu fark ettik. Yeryüzünde düşünerek var olabileli insan dünyadan yakınır dururdu. Bu yakınmaların nedenleri arasında "şeytani" kötü tanrıça ve tanrıları yazgılarını. Doğa içinde ya da üstünde olumsuz güçlerin etkisini, yıldızları, ateşi, gezegenleri koyuyorlardı. Batı düşüncesinde 16. yüzyıldan başlayarak etkisini gösteren insanın aklı kullanma çabası, doğa bilimlerini matematiksel bir dille ortaya çıkışı, sanayi devrimi ardından teknolojinin hızla gelişerek bilimle iç içe girişiyle kapitalist sosyoekonomik ve politik düzenin egemenliğinde insanlar birbirleriyle, doğayla olan sorunlarını çevre sorunu olarak algılamaya başladılar. Çevre sorunu yeni bir sorun değildir. İnsanlık kadar eski bir sorunu, insanın evrende var olma çabasının, kavgasının bu yüzyılda ortaya çıkmış bir görünümüdür. Çevremizde var oluşumuzdan bu yana hep sorunlarımız olmuştur. Yaşamak bir anlamda etrafımızdaki ve içimizdeki (bedenimizin içi ve manevi hayatımız olarak) çevreye karşı verdiğimiz savaşla sürüyor. Çevre, en geniş anlamda duyu organlarımızda olan gerçekliğin bir başka adıdır. Çevre sorunlarını fark ederek, gerçekliğin bir başka boyutunu fark ettik.

Böyle bir girişle başlamanın gerekçesi şu: Çevremizi ve sorunlarını olanca genişliği ve derinliği içinde değerlendirmezsek bu sorunların altında dar ve sığ görüşlülüğümüzden ötürü yiter gideriz.

Önce tanıyı iyi koymak gerekir. Evet çevremiz hastadır. Nedir bu hastalığın nedenleri? Acaba belirtilerini yeterince fark edebiliyor muyuz? Çevre hastalığı, bana göre, bedensel ve ruhsal olarak acı çeken bir insanın hastalığına benziyor. Tıptaki adıyla hastalık psikosomatiktir. Yalnızca psikosomatik değil, düşünsel, manevi, toplumsal, kültüreldir de hele hele politik bir boyutu vardır ki, onu hiç unutmamak gerekir.

Bir Hekim Olarak Çevre Mühendisi

Çevre mühendisi çevre hastalığından sonra ortaya çıktı. İnsanlar önce çevrelerini bozulduğunu, çevreyle olan ilişkilerinin kolayca üstesinden gelinemeyecek sorunlar yarattığını anladılar. Örneğin madenleri akarsuların, ormanların, ekili toprağın kısaca enerji kaynaklarının yanlış kullanımının bilincine vardılar. Haşere ilaçlarının dengeyi bozduğunu, gelişigüzel geliştirilen üretim ve tüketim süreçlerini, teknolojinin ve bilimin çevreyi bozabildiğini gördüler. Belki bu nedenle madenleri, enerji kaynaklarının üretim ve tüketim araçlarını kullanırken, bu kullanımın sağlıklı olabilmesi için daha önce geliştirmiş oldukları bilgilerinin, bilim ve bilgi dallarının önüne "eko" sözcüğünü getirdiler. Ekobi-yoloji, eko-bilgi, eko-kimya, eko-ziraat, eko-mühendislik, eko-şehircilik, eko-mimari, eko-psikoloji, eko-sosyoloji, eko-felsefe... gibi. Kimi çevreciler "eko" terimi yerine "yeşil" sözcüğünü yeğlediler. Yeşil ekonomi, yeşil düşünce, yeşil şehirciler, yeşil mühendislik... gibi. Yeşiller ve ekolar. Yaşadığımız hayat bu iki terimle gerçekliğe yeni bir anlam yükledi.

Çevre hastadır. İtiraz edeniniz var mı? Belki de değil. Çevremiz yapı değiştirdi. Biz buna hastalık diyoruz. Suçu da insana yüklüyoruz. Kendimize. Virüs biziz. Biz bozduk çevreyi. Nasıl? Yanlış bilim ve teknoloji kullanımıyla. Doğayı düşüncesizce sömürdük. Enerjiyi ve besin kaynaklarını kullanmayı bilemedik, paylaşmayı öğrenemedik. Kapitalist düzen, bir süre Marksist düzen de sağlıklı kalıcı çevre politikaları oluşturamadı. Kirlilik çıktı karşımıza. Hava, su, toprak kirlendi, gürültü aklımızı ve gönlümüzü rahatsız etti, atıkları ne yapacağımızı bilemedik. Hep yeşili özledik. Hakça paylaşımın oldu-

ğu, nüfusun artmadığı, yoksulluğun olmadığı, kapitalist düzenin tüm olumsuzluklarının ortadan kalktığı düzenler düşledik. "Küçük güzeldir" dedik. Derin ekoloji, en derin ekoloji dedik. Doğuya özendik, doğu insanın çevreyle bütünleşmesine hayran olduk. Teknoloji ve bilimi, insanın doymak bilmez bencilliğini suçladık. İçinde yer aldığımız politik düzeni suçladık.

Çevre mühendisi bu hasta çevre için bir hekim olarak çıktı ortaya. Sağlıklı bir çevre için çevre yöneticileri, çevre ekonomistleri, çevre diyalogları, çevre kimyacıları, kısaca çevre bilimciler çıktı. Sorunu teknoloji doğurmuşu. Doğayla olan dengemizi hesaplayamayan bilim ve teknolojiye karşı yine bilim ve teknolojiyle çözümler aradık.

Çevreyi hasta olarak alırsak, çevre mühendisi bir hekimdi. Ne hekimi? Nasıl tedavi edecekti? İlaçlar vardı. Cerrahi yöntemleri de. Ama hastalık öylesine çok boyutlu ve derindi ki medikal çözümler, ilaç ve cerrahi belki gerekli ama yeterli değildi. Kirliliği giderebilir, türleri koruyabilirdiniz. Ama sorun burada bitmiyordu. İşin başka boyutları da vardı. Ahlaksal boyutları vardı örneğin. Taşa, toprağa, suya, havaya, enerji kaynaklarına, bunların üleşimine farklı bir tutumla yaklaşmak gerekti. Bunun için tasalara gerek vardı. Bir çevre hukuku söz konusuydu. İnsan toplum halinde yaşıyordu. Çevre sosyolojisi göz önüne alınmalıydı. İnsan ruhu heyecanları, tutkuları, korkuları, duyguları olan bir varlıktı. Çevre psikolojisi giriyordu işin içine. Üstelik kadın ve erkek olarak ikiye ayrılmıştır cinsel olarak. Bir taraf sürekli haksızlığa uğramıştı. Bir çevreci feminizm, ekofeminizm kavramı vardı üzerinde düşünmemiz gereken. İnsan inanan bir varlıktı. Kutsal değerleri vardı. Ekoteoloji çevre ilahiyatından da söz edebilirdik. Çevre bir gerçeklikti. Üzerinde düşünülmeliydi. Çevre felsefesi geliştiriliyordu. Böylece ekofelsefe. Ayrıca estetik değerlerimiz, sanat ve edebiyat çevreyle ilgiliydi ekoestetik, ekosanat düşünce ve duygularımızı etkiliyordu.

Şimdi, bütün bu çok boyutlu gelişmeler içinde çevre mühendisinin yeri neresiydi? Çevre mühendisi insanın çevresiyle olan savaşımında diğer hekimlerle birlikte çalışmalıydı. Önce çevre bilinciyle. Çevre biyologu, çevre kimyacısıyla. Sonra çevre yöneticisiyle. Şehircilik uzmanları ve çevre mimarıyla çevre ahlakçısı, hukukçusu, teologu, psikologu, sosyologu, ekonomisti politikacısı, felsefecisiyle. Ortak bir konsültasyon içinde yürütmeliydi görevini. Tek başına yeterli değildi. Neden? Çünkü sorun yalnızca mühendislik sorunu değildi.

Şimdi, bu konsültasyon tutumu çevre mühendisinin en önemli duyarlılığı olmak durumundadır. Çevresine böylesine geniş, çok boyutlu bakamadığı sürece görevini hakkıyla yerine getiremez. Bu nedenle bu yazımdaki en önemli önerilerimden biri, çevre mühendisliği eğitiminde temel bir görüş değişikliğinin getirilmesidir. Çevre mühendisinin bilgisel donanımı öyle olmalıdır ki diğer hekimlerle irtibata, iletişime geçebilsin. Onların dilini, tezlerini anlayabilsin. Dar ve sığ bir uzmanlık onun başarılı bir mühendis olmasını engelleyebilir. Bir şehirci, bir mimar, bir hukukçu, bir biyolog, sosyolog, hatta edebiyatçı, felsefeci çevreci dostuyla söyleşebilsin, onlara danışabilsin. Böyle bir tutum ve istek uyandırılmalı onda.

Çevre mühendisi elbette işini iyi bilecek yine işinin bir parçası olarak, çok değişik açılardan ve farklı konularla çevre denilen o hayatımız kadar karmaşık, hayatımız kadar zengin kavram üzerine düşünen çevreci dostlarıyla konuşabilecek yazışabilecek. Birlikte çalışabilecek. Çalışmalı.

Sonuç olarak bu kısa yazımda çevre mühendisinin işini iyi yapabilmesi için farklı alanlardaki çevreyi sorun edinen arkadaşlarıyla işbirliği içinde olması gerektiğini söylüyorum.

Öyleyse düşünelim. Böylesi bir birlikte çalışma, birbirine danışma, birlikte tartışma, birlikte çözüm arama çabalarına engelleyen öğeler neler olabilir?

Dünya hepimizin. Çevre hepimizin. Elden gidiyor diyorsanız, oturup birbirimizle öğrene öğrene, sayısız gözün, sayısız beynin, gönlün, düşüncenin, duygunun, becerinin bir aradalığından yaşanası çevreler çıkarmayı öğrenelim. Mühendis, kendi yaklaşımına bilgisine, çözüm yollarına katkıda bulunabilecek öteki yaklaşımlara, bilgilere, çözüm yollarına kendine kapamamalıdır. Çevreyi, kendi gözü dışında, farklı gözlerle gören insanlarla onların bilgi, görgü, tutum ve anlayışlarıyla bütünleşebilmelidir.

12

İnsan Kirlenmesi

Batı kültürüne baktığımızda batılı insan, yani Hıristiyan insanı alırsak; (Hıristiyanlık öncesini kastetmiyorum.) anasının karnında kirli doğuyor. Çünkü Hıristiyan inancına göre biliyorsunuz; günah işlemiştir. İlk günah ve o günahın bedelini insanlar bu dünyada yaşamakla ödüyorlar. Ve o günahtan kurtuluş ancak, belki kilisenin yardımıyla olacak. Bizim kültürümüzde böyle bir düşünce teorisi, kirlenme gözlenmiyor. Yani kendimizi, biz bu topraklarda yaşayan insanlar, kendimizi doğuştan kirli hissetmiyoruz. Belki bizim kirliliğimiz batılıdır, bu açıdan farklı. Biz sonradan, yaşadıkça, kirlendiğimizi duyuyoruz. Onlar belki yaşadıkça, temizlenmeye çalışıyor.

Nedir kirlilik?

İnsanın kirlenmesi ne anlama geliyor?

İnsanın kirlenmesinin dünyanın kirlenmesiyle ne gibi ilgisi olabilir? Ve varsa çıkış yolları, bu kirlilikten nasıl olabilir? Benim konuşmamın kısa planı böyle olacak.

Önce kirlilik kavramı üzerinde durmak istiyorum. Girişte de söylediğim gibi kirlilik kavramı kültüre bağlı bir kavram. Hıristiyan'ın kendini kirli hissetmesi daha doğuştan günahkâr sayması ve bizim kendimizi temiz saymamız... arasındaki fark kültür yahut düşünce farklılığıdır. Geri o kültürden Nietzche gibi bu işi farklı düşünebilir, doğuştan kirliliği kabul etmeyebilir. Ama kirliliğin ortama ve kültüre çağa ve dünyaya göre anlam değiştirdiğini de unutmamak gerekiyor.

Kirlilik kavramı gündemimize son zamanlarda çevre kirliliği ile girdi sanırım. Önce çevrenin kirliliğini hissettik, önce soluk alamadık. Sular kirlendi, hava kirlendi, trafik kirlendi. Oradan anladık ki bir şeyler yanlış gidiyor. Kendimizin insan olarak kirlendiğini, işte çevremiz, üstümüz, başımız kirlenince anlayabildik veya anlamaya çalışıyoruz. Çünkü insanın gözleri, dışarı yönelmez durumda. Yani nicedir, özellikle modern dediğimiz dönem içinde; sanayi devriminin teknolojinin ilerlemesi, bilimin gelişmesi, bilim teknoloji işbirliğinin sıklaşması sonucunda oluşan dünya koşullarında işte ekonominin artık yaşamımızda başat bu karakter taşıması, hayatımıza çok değişik bir anlam getirdi. Çok daha önceki yüzyıllarda pek rastlamadığımız bir kalıp ve şekil içine sokturdu. Geçmiş yüzyıllarda masonlar kirlendiklerini hissetmiyorlar değillerdi. Yani batıya baktığımızda yine, Hıristiyan zaten doğuştan kendini kirli duyduğu için; bunu kilise aracılığıyla günah çıkararak, kilisenin önerdiği yaşam biçimi neticesinde, belki bundan kurtulmaya çabaladı veya batı düşüncesinde geliştirilmiş yazılmış hikâyelere baktığımızda, yapılmış felsefi teorilere baktığımızda kirlenmeden çıkış ve kurtuluş amacının olduğunu görürsünüz. Yani çoğunlukla değil ama özellikle 18.-19. yüzyıl Alman idealizminden sonraki düşüncelerde hep bir Hıristiyan'ın kirlenme ve kurtulma temaları yer almıştır. Mesela Hegel'de. Tarih daha önceden belirlenmiş bir yola doğru akar. Ve o akış içerisinde insanın bir hedefi vardır. O hedefte belki tarih kurtuluşa varacaktır. Hep böyle bir kurtuluş, bir çıkış, bir arınma düşüncesi olagelmiştir. Belki her kültürde bu vardır.

Belki her kültür şu veya bu şekilde kendi geçmişinde değişik nedenlerle kirlenmeler hissetmiş ve bunlardan arınmaya çalışmıştır. Batı düşüncesinde kesinlikle böyle bir şeyin olduğunu söyleyebiliriz. Büyük ölçüde Hıristiyanlık, Marksist düşüncede yani bize kurtuluşun vaat edildiği, daha iyi bir dünyanın vaat edildiği dünya görüşleri içerisinde muhakkak böyle bir kirlenme ve kirlenmeden arınma temaları hep yer etmiştir, etmektedir. Ne yaparız da içinde yaşadığımız kirli dünyadan arınabiliriz sonucu batılı insanın temel sorunu olmuş. Kirlilikten ne anlaşılmış? Tabii kirlilikten, eğer Hıristiyan açıdan bakarsak, yani kutsal kitabın anlattığı hikâye açısından baktığımızda, bilgi ağacından Tanrı'nın yasakladığı meyve yendiği için bu kirlenme ve düşüş olmuştur. İnsanın Tanrı'ya karşı çıkmasından bu hale gelinmiştir. Başka türlü hikâyelerde; yani bu dilin dışında

felsefecilerin bize anlattığı, değişik teorilerinde geliştirdiği, değişik anlatım tarzlarına, hikâyelere baktığımızda kirlenmesin farklı nedenlerini bulabiliriz; insan kendini kaybetmiştir, özünü yitirmiştir, kendini yabancılaştırmıştır, Tanrı'yı yitirmiştir. Yani değişik teoriler değişik şeyler anlatıyor kirliliğin sebebi olarak. Fakat bütün bu kirlilik teorisinde, yani biz kirlendik diye düşünüyorsak, dernekleri temiz olduğumuzu başlangıçta varsayıyoruz. Yani temizlik, öyle bir aşama vardı ki biz orada temizdik. Veya temiz olabilirdik. Temizlik diye bir şey vardı ki biz kirlendik. Temiz olana nasıl dönebiliriz? Bu batıdaki serüven her ne ise, onu belki sizlerin ilgisini çekerse konuşmanın sonunda söyleyebiliriz. Çok fazla üzerinde durmak istemiyorum. Kirliliğinin ne olduğu ile ilgili. Biz kendi toplumumuzda kendi kültürümüze dönerek Türkiye'de bu topraklarda yaşanan kirliliğin ne olduğunu vurgulayalım, araştıralım. Kirlenmekte miyiz? Galiba düşünmeye ve durmaya dünyayı anlamaya çalışan insanımız kendini kirli duyuyor. Büyük ölçüde bunun yanılsama olduğunu söyleyemeyiz. Bu kirlilik var. Ve bu kirliliğin de bizim dışımızda nesnel koşullarının, nedenlerinin olması gerekir. Acaba temiz olduğumuz bir an vardı da ondan sonra mı kirlenmeye başladık? Ne zaman kirlenmeye başladık? Bize ne oldu da bu hale geldik? Tabii kirlilik sorusunu yine konuşmanın başında da söylediğim gibi kendinizi duymakla ilgili bir sorundur. Öyle kirli insanlar vardır ki onlar kendilerini temiz sanabilirler, onların kirli olduklarını anlatamazsınız. Öyle ise kirli ya da masum olma, temiz olma, kendimizi suçlu, sorunlu, kirlenmez, masumiyeti ortadan kalkmış biri gibi görmekle, temiz görmek son tahlilde herhalde kendinizi, düşüncemize kendi yüreğimize, gönlümüze kalmış bir şeydir. Yani böyle bir temizlik duyarlılığına sahip değilsek eğer, dışımızdaki dünyanın çevremizdeki insanları ve kendimizin temiz olup olmadığı konusunda yeterince duyarlılığımız veya temizlik ve kirlilik sorununa gözümüzü kapamamız kolaylaşır.

Ve bunun bir sorun olmadığını düşünebiliriz. Sanıyorum çağımızdaki insan, yaşayan insanlarımızın çoğu ve hayatımıza etki eden büyük kararları almak durumunda olan – işte siyasi gücü elinde tutan, politika yapan, gazetelere yazı yazan, okullarda ders veren insanların çoğunun – gözleri dış dünyadaki, dış kirlenmelere çevrilmiştir. Binalar boyanır temizlenirse, salonlar, taşlar yıkanırsa, fabrikaların bacalarına filtre takılırsa, insanlar her gün, gün aşırı, haftada

bir yıkanırsa, ellerini, yüzlerini, giysilerini yıkarlarsa temiz olabilecektir. Temizliğin dıştan geldiğine olan bir inanç vardır. "Temizlik imandan gelir" denmiştir bizim kültürümüzde.

Ben tersini düşünürüm hep "iman temizlikten gelir" diye düşünürüm. Yani temiz insanların imanı olabilir, öbür türlü, imanı her nasılsa olmuş da ondan sonra temiz olmuşu düşünemiyorum. Masumiyet, dediğim gibi, her şeyden önce bizim kendimizle olan ilişkimizden kaynaklanıyor diye düşünüyorum. Yani kendi vicdanımızın, kendi yüreğimizin, içimizdeki sesin dinlenilmesiyle ilgili bir şeydir. Eğer kendi yüreğinizin sesini duyamıyorsanız; eğilmiş, mazlum, yoksul insanların çığlıkları yüreğimizde yansımıyorsa, bu sesi duyamıyorsanız, pekâlâ kendinizi tertemiz, pırıl pırıl, sütten çıkmış ak kaşık gibi duyabilirsiniz. **Vicdan körlüğü ve duyarsızlık çağımızın en büyük ve en tehlikeli duyarsızlığıdır. İnsanın kirlendiğini hissetmesi bence çok olumlu bir şeydir. Çünkü dünyadaki haksızlığın ve zulmün, çarpık gidişin farkına varmak demektir.** Eğer bunu çok trajik hale götürmüyorsa, çarpıtmıyorsa ve bu kirliliği sömürmüyorsa, sağlıklı bir kirlilik duyarlılığının dünyayı değiştirmekte çok gerekli olduğunu düşünmekteyim. Dünya kirlenirken, toplumumuz kirlenirken birey olarak bizlerin tek tek ne kadar elimizi, yüzümüzü ve içimizi yıkarsak yıkayalım temiz kalmak imkânımız yoktur. Kapı komşum kirli ise o kirlilik bana geçer. Başbakanım kirli ise o kirlilik bana geçiyor, ben ona oy vereyim vermeyeyim. Dolayısıyla kirlilik büyük ölçüde bulaşıcıdır ve hiç kimse kafasını kuma gömerek, sterilize edilmiş odaya girerek dünyadaki kirlilikten kurtulamaz. Çünkü hepimiz aynı gemideyiz. Tek başımıza bir günah işlemesek bile, başkalarının işlediği günahı ve yanlışı, ayıbı kaçınılmaz olarak paylaşmak zorundayız.

Onun için kirlenme geçicidir, saridir, engellenemez. Çünkü insan olarak hepimiz diğer insanlardan sorumluyuz. Tekrar dönersek kirliliğin ne olduğu üzerine; kirli miyiz, değil miyiz? Nasıl temizlenme imkânı olabilir? Onu söyleyerek konuşmamı tamamlıyorum. Kirliliğin, kirli olup olmadığımızın saptanmasının özellikle bir iç sorunumuz olduğunu düşünmekteyim. Yani birisi bana gelip, sen kirlisin dese... Neden kirliyim? İşte kanunlar önünde rüşvet yediğin için, zina yaptığın için, başkalarını aldattığın için diyebilir. Ben kirliliği bu anlamda anlamıyorum. **Ben kirliliği insanın öncelikle bir başkası kendisine söylemeden önce kendi kendine söylediği bir**

şey olarak anlıyorum. Çünkü örneklerini kendi toplumumuzda görmekteyim. Adam malı götürmüş, amiyane deyimle, çarpmış, çırpmış, olmadık namussuzlukları yapmış, vicdanım rahat diyor, sırıtıyor ve üstelik kahraman gibi toplumun içinde dolaşmaktadır. Bu içler acısı bir şeydir. **Yani içimizdeki en kötüyü kahraman yapıyoruz. Ne kadar kirli olduğumuzu buradan anlayın**. Yani kirlilik varsa, bu kirliliği "Adama bak ne güzel görünür, ben korkumdan yapamadım, demek ki onun imkânları bende olsaydı rüşvet yeme, ben de bunu yiyebilirdim. Ben bunu yapamadım, korktum, başaramadım. Adam başarmış. Birkaç sene yatar, çıkar." Demek ki kirlilik sadece birkaç kişinin rüşvet yemesiyle ilgili bir şey değil. Kirlilik, o rüşvet yeme ve o rüşveti yiyenin kahraman addedilmesini hazırlayan ortamda, hepimizin bu ortama omuz vermesinde, bu ortamı sorgulamamasında. Yani medya olarak, siyasi partili olarak, eğitimciler olarak hepimiz günahkârız. Buna karşı çıkmak gerekiyor. Bu da dediğim gibi kendi iç hesaplaşmamızın olmamasından kaynaklanmaktadır. Adam rüşvet yiyip rahat uyuyabiliyor. Nasıl rahat uyuyabilir? Çünkü; iç dünyası, iç alemi, kendi kendinizle hesaplaşması – isterseniz, ona alışılmış anlamıyla vicdan deyin – öyle bir şeyi, öyle bir duygusu yok adamın. Onu yitirmez. Zaten biz eğitimciler olarak öyle bir duyguyu genç insanlara aşılayamıyoruz.

"Köşeyi dön evladım,
Diploma al evladım,
Zengin ol evladım,
Başarılı ol evladım,
İyi kızla evlen evladım,
Ne yaparsan yap bunu elde et evladım."

ahlakı var. Bu adamın iç dünyası, iç alemi vicdanı, kendi kendisiyle yüreğinden gelen sesini dinleme fırsatı vermiyorsunuz ki, devamlı meşgul ediyorsunuz, devamlı iş yapmasını, koşuşturmasını istiyorsunuz. Ne zaman gözler kendi içine dönecektir? Kendi gönlüne dönecektir. Ne zaman dışarıya yönelmiş gözler gönül gözü haline gelecektir? Bir toplumun gönlünün gözü kör olduğu zaman o toplum çok kolay bir şekilde tüketilebilir ve ele geçirilebilir. Bir kültürün, bir toplumun ele geçirilmesi için silaha ve savaşa gerek yoktur. Gönüllerinin gözünü kör ettiniz mi, o kültürün dilini, folklorunu, türkülerini, dostluk anlayışını, muhabbetini, geçmişini, geleceğini ortadan

kaldırdınız mı, o toplumun gönlü kör olur. Gönlü kör olmuş kültürlerde kirlilik görülür. En yaygın belirti kirliliktir. Gönül körlüğünün en açık belirtisi kişiliktir. Kirlenmenin en büyük nedenlerinden biri içimizle ilgilidir. Dışımızla ilgili olanını birçok sosyolog, ekonomist, siyaset adamı hep söylüyor. Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan, dünyanın konjonktürel yapısından, sosyoekonomik koşullardan, bir sürü şeyden dem vurabilirsiniz. Ama ben küçük düşünmek istiyorum, Mikro düzeyde düşünmek istiyorum. Bu çarpıklığın ve kirliliğin kalbimizle ilgili, yüreğimizle ilgili, gönlümüzle ilgili bir sorun olduğunu vurgulamak istiyorum. Tabii gönlü olmayan yöneticilerimiz, politikacılarımız hep gözleri dışarıya ve fırsata bakan insanlarımız bunu anlarlar mı, anlayamazlar mı, yoksa bir felsefecinin bir fantezisi olarak mı görürler, onu bilemiyorum. Ama iddiam şudur ki; kokuşma varsa bizim kültürümüzde, kokuşmaktaysak, kirlenmekteysek bu kirliliğin birçok nedeni olabilir. Onlara katılırım. Ama farkına varmamız ve benim burada özellikle vurgulamak istediğim nokta; gönlümüzle ilgili olandır. **İçinin sesini duyabilen bir insanın kirlenirken çığlık attığını, acı çektiğini görürsünüz.** Artık o televizyon kameralarına sırıtan bir insan olarak çıkmaz. Kahramanımız gibi çaldımsa çaldım, herkes çalıyor. Ne olacak, demez. O, başka bir insan olur.

Ama bu denebiliyor. Bunun nedeni bence; içimizdeki; işte o sesi duyamamakla ilgilidir. O zaman çuvaldızı tabii ki kendimize batıracağız. Biz eğitimciler ne yapmaktayız? Anababalar olarak ne yapmaktayız? Çocuklarımızı Anadolu liselerine, üniversitelere hazırlamak için kapı kapı gezdirdiğimiz dershaneler, test teknikleri, sorular, bir sürü şeyler... Onlar içerisinde çocuklarımızın iç sesleri, vicdanları, gönülleri nerededir acaba? Bizim gönlümüz bu koşuşturma içinde nerededir? Nerelere sıkışmıştır? Bilgisayarın başında sabahtan akşama kadar oyun oynayan, program yapan, kendinden başka kimseyi düşünmeyen, büyük olasılıkla gözlüklü ve dostluk, arkadaşlık gibi duyguları yitirmiş, belki kırlarda, parklarda, dağlarda gezmeyi, dolaşmayı unutmuş; "apartman çocuğu" dediğimiz tehlikeli genç nesil yetişmektedir. Bunların vicdanları, gönülleri ne olacaktır? Bizler yıldık belki... Yılgınlığa düştük... Ama birilerinin bunlara ne idüğü belirsiz ahlak öğütleri vereceğine "çalarsan yanarsın, çalarsan bilmeme ne..." gibi öğütler vereceğine "çalarsan kirlenirsin, çalarsan insan olamazsın, çalarsan milyonlarca insanı öldür-

müş, milyonlarca insanın kanına girmiş olursun, milyonlarca insanı yoksul yapmış olursun, acı içinde bırakırsın" demesi lazım. Ama öyle denmiyor. Ya çalma işi destekleniyor, ya tarafsız kalınıyor yahut çok soyut ve onun ne olduğunu bilemediği bir korku yaratıyor: Cehennem, cehennemde yanarsın. Ama bunlar çalışmıyor.

Toplumumuzda, bugün pek çok dindar insanın dindar olmayandan hiç farkı yok. Çünkü dini bir sigorta şirketi gibi görüyorlar. Öbür dünyada yanmayayım diye adam namaz kılıyor. Bu kadar çirkin bir anlayış olabilir mi? Manevi olanla, iç aleminin derinliklerini yakalamak isteyen bir dini inanç ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla dindarlarımız da kirlenmektedir. Kirli bir dindarlık söz konusudur. Tahakküm eden, buyuran, üçkâğıtçı ve tam düzenin adamı olan birtakım dindar insanlar gözükmekte. Yani dinli dinsiz, inanan inanmayan, sağcı solcu, ilerici gerici, bunların hepsi birbirine karışmış, anlamları değişmiş, çarpıtılmış ve belki de özellikle kirlenme ortamını sağlamak için bunlar birbirine karıştırılmış. Ve bu karışıklık içerisinde kirli olduğumuzu duymaktayız. Fakat ne yapacağımızı bilememekteyiz. Ne yapabiliriz konusunda, doğrusu benim cevabım yoktur. Reçetem de olduğunu sanmıyorum.

Ama yapılacak şeylerden birini şu anda yapmaktayız. Yani, neden kirliyiz diye düşünmekte ve söyleşmekteyiz. Bence, buralardan, bu tip söyleşilerden, bu tip tartışmalardan kirliliğimizi açık kalplilikle itiraf etmekten, kirliliğimizin nedenlerini birlikte araştırmaktan yarar umuyorum. Sen kirliben kirli, hadi nasıl arınacağımızı araştıralım. Neden bu dünyada birlikte yaşayamadığımızı, mutlu olamadığımızı araştıralım. Sen beni seviyorsun, ben seni seviyorum. Neden sevişemiyoruz? Neden sevgili olamıyoruz? Neden dost olamıyoruz? "Ne oldu bize?" sorusunu sormak lazım.

Neden gözlerimiz bu anlamını yitirmiş, boş dünyaya çevrilmiş devamlı koşuşturmaktayız? Hayat bu kadar mıdır? Hayatın anlamı bizim o daracık beyinlerimizle gördüğümüz kadar mıdır? Yoksa onun dışında hayatın bize açabileceği imkânlar var da biz onları ıskalamakta mıyız, görmemekte miyiz? İşte, benim bir başka savım kirlenmeyle ilgili, "neden kirleniyoruz?" sorusunda. Çünkü hayatı; gönlümüzü yitirdik, belki bunun sonucu ve bununla ilgili olarak hayatı o kadar dar ve o kadar sığ görmekteyiz ki, bu sığ ve daracık hayatta ister istemez kirlenmekteyiz. Ufkumuz geniş değil. Kendimizin içinde...

Kullanacağım ve bana doğrudan doğruya çıkarlarımın yürümesi için yararlı olacak masonlardır. Çünkü hayat bence bundan başka bir şey değildir ki. Hayat budur işte, ne var yani! Evim var, arabam var, çocuğum var. Geçinip gidiyoruz. Daha ne istiyoruz yani? Akşamları yorgun argın eve geliyoruz. Karşımızda televizyon var. Öyle bakarken uyuyup gidiyoruz. Sabah tekrar koşturuyoruz. Allah'a şükür, sağlığımız da yerinde, daha ne istiyoruz? Çocuklarımız biraz büyüsünler, mürüvvetini görelim. Vatana, millete iyi evlatlar olsunlar, iyi evlilikler yapsınlar. Böyle bir sığ ve dar görüş... Edebiyat, sanat, düşünce ortamı sığlaşıyor. Zaten, kimsenin doğrudan doğruya çıkar sağlamayan mesleklerle ilgisi gözükmüyor. Tıpla, mühendislikle, yakın ilgimiz oluyor ama kimsenin matematikle, sosyolojiyle, felsefeyle çok ilgisi olmuyor. İşte bu ufuk darlığı ve sıkıştırıldığımız, darlaştırılmışlığımız yüzünden kirlenmemiz çok kolay oluyor. Çünkü hayat paradan, yenen yemeklerden ve alınan bedeni hazlardan ibaret görülüyor. Ne yaşarsam yaşarım arkadaş, şu dünyada üç günlük ömrüm var... Adam gibi bir yemek yiyeyim, bir güzel doyasıya keyfini çıkarayım dünyanın. Ondan sonra öleceğim. Yemek yiyip sevişmekten öte başka inancım yok ki... Başka hiç değerim yok çünkü. İşte böyle görürseniz hayatı, kirlenirsiniz. O zaman rüşvet de alırsınız, hırsızlık da yaparsınız. Vazifenizi eksik, yarım yaparsınız, kendinizi aşmazsınız.

Öğretmenseniz; otuz yıl önceki bilgilerle yetinirsiniz. Mühendisseniz kendinizi geliştirmezsiniz, yani gelişimlere kapalı kalırsınız. Hangi işteyseniz onu eksik, yanlış ve özürlü yaparsanız. Çünkü daracık insansınız. Çıkış noktası olarak ne gösterilebilir? Bilemiyorum belki bu iki noktanın üzerinde konuşulabilir. Ama bu umut boyutunun, kirlenmeyi ortadan kaldıracak gelecekten beklentiler uman bir yanımızın kalması gerektiğini düşünüyorum. Yani kirlenme büyük ölçüde zamanı algılayışımızın hep şimdi içinde olmasıyla oluyor. Maziden kopmuşuz zaten. Geçmiş hamasi bir edebiyat diye algılanıyor, bağlantımız yok, bilmiyoruz, anlamak istemiyoruz. Kültürümüzle bağlantımız yok gelecekten zaten umudumuz olamaz. Önemli olan şu anı kurtarmaktır. İşte tek boyutlu yaşamamız, zamanı sadece şimdiye hapsetmemiz, uzun süreli planlar yapamamamız, büyük umutlarımızın ve ideallerimizin gitmesi. İşte bu kirliliğe neden olan bir başka tehlike. Onun için, bana öyle geliyor ki bu sıkış-

mışlıktan, sığlıktan ve kirlenmeden çıkmak için gelecek umudunun diri tutulması gerekiyor.

Bu inancı yitirdiğimiz zaman tamamen tükeneceğiz. Ancak bu gelecek inancı hamasi söylevlerle olmaz. Bunun gerekçeleri, geçmişle bağlantıları bulunmalıdır. Çünkü gelecek umudu; geçmişteki kültür ve edebiyatımızla bağ kurularak, o yüzlerce yıllık birikimle buluşarak diri tutulabilir. Onun için kendi geçmişimizi yorumlayıp geleceğe taşımak durumundayız. Bunun için de hiç yara almadan çalışacak beyinlere ve yüreklere ihtiyaç var. Bir hoca olarak sınıfımda on sekiz yirmi fazlasından seksenlik ihtiyar görüyorum. Daha ilk derste sorulacak soruyu, %'deleri soruyorlar. Anlat da gidelim bekleyişi içindeler. Ne anlatacağımı merak bile etmiyorlar... İhtiyar çocuklar doğuruyoruz. Gençlerimiz yaşlanıyor. Gençlere umut veremiyoruz. Ve yaşlı insanların lekelenmesinden daha hızla kirleniyor günümüzün gençleri. Diri, genç, ateşli, mizah duygusu olan gençler yetiştirmemiz gerekiyor.

13

Çevre Eğitiminin Felsefi Temelleri

Çiriş

Bu çağ, yaşadığı çevreden rahatsızlık duyan, çevresini, gezegenini, bir "sorun" olarak gören insanların çağıdır. Batı kültürü etkisindeki yaşayışında, teknolojiyle yoğunlaşan, bir türlü denetleyemediği, gidişini tam kestiremediği, geleceğini "rasyonel" dediği yollarla ne denli planlamaya çalışırsa çalışsın, çözdükçe, çözmeye çalıştıkça yeni sorunların ortaya çıktığı bir dönem yaşamaktadır. Gerek teknoloji üreten, gerekse bu teknolojiyi başka ülkelerden alan, kendilerine genellikle "üçüncü dünya" ülkeleri denen ülkelerde, hem tek tek o ülkelere özgü hem de hepsinde ortak, çevre sorunları yaşanmaktadır.

Nedir çevre sorunu? Bu yazının sınırları içinde çevre sorunlarını şöylece özetleyebilirim.

a) Enerji ile ilgili sorunlar.
   1. Enerjinin üretimi, bu üretimin doğurduğu çevre kirliliği. Artıklar, bunların temizlenmesi,
   2. Enerjinin kullanımı, paylaşımı ile sorunlar, kullanımın yol açtığı kirlenmeler. Paylaşımın doğurduğu politik, sosyolojik, ekonomik sorunlar,
   3. Enerji kaynaklarının tükenmesi, bunların yenilenememesi sorunu,

b) Teknolojinin yol açtığı sorunlar.
   1. Üretim, tüketim aşamasındaki kirlilik,
   2. Yeni teknoloji ürünlerinin pazarlanmasıyla ilgili toplumsal, ekonomik, politik, askeri sorunlar,

c) (a) ve (b)'deki sorunların insanların günlük yaşamında yol açtığı değişikliklerin yol açtığı sorunlar. Hızla değişen teknolojinin, artan enerji kullanımının insan yaşayışındaki değerler, geleneksel yaşam biçiminin dayandığı temel inançları sarsmasıyla ortaya çıkan:
   1. Ruhsal,
   2. Ruhsal-toplumsal,
   3. Toplumsal,
   4. Felsefi,
      i) Ahlaksal,
      ii) Estetik,
      iii) Anlam verme, yorumlama, açıklamayla ilgili sorunlar.

d) Enerji kullanımı, teknolojinin planlanması, örgütlenmesiyle ilgili yönetimsel, politik sorunlar.

e) Yaşanılan mekânla ilgili yerleşim, ulaşım, gürültü sorunları. Kentleşme, kent içi yaşama, bunların planlanmasıyla ilgili sorunlar.

f) İnsanın doğadaki diğer canlılarla ilişkisinden doğan sorunlar (bazı türlerin yok oluşu, ormanların tahribi, bitki örtüsünün, kısaca, fauna ve floranın zarara uğratılması).

g) Nüfus patlamasının yol açtığı sorunlar.

h) Değişen çevre koşullarının yol açtığı tıpsal, psikiyatri ile ilgili sorunlar.

Bir başka açıdan anlatıldığında, çevre sorunları, enerji kaynaklarının durumu, paylaşılması, üretilmesi, tüketilmesiyle birlikte teknoloji ağırlıklı yaşam biçiminin yol açtığı sorunlardan başlıyor. Sonra:

a) Birey düzeyinde
   1. Bireyin bedeniyle,
   2. Ruhsal yapısıyla,
   3. Bireyin değerleri, ahlaksal yaşamıyla,
   4. Yaşadığı gerekliği yorumuyla ilgili,

b) Bireyler düzeyinde
   1. Bireylerin,
   2. Birey gruplarının birbirleriyle ilişkilerinden doğan,
   3. Nüfus hareketleri, nüfus artışıyla ilgili,
   4. Yönetimsel, politik, hukuksal,
   5. Gelir dağılımı, ekonomik pazarların üleşilmesiyle,
   6. Güvenlik ve harcamalarla ilgili,

c) Yaşanan mekânla, yerleşimle, doğayla, diğer canlılarla olan ilişkilerden ortaya çıkan,

d) Zaman içindeki çevreyle ilgili sorunlar. Geçmişin yorumu, anlaşılması, günlük yaşamayla bütünleşmesi, geleceğe yönelik beklentileri, değerlerin, sorumlulukların belirlenmesiyle ilgili sorunlara, çevre sorunları diyoruz.

Bu yazımda bu sorunlara yönelik çözüm çabalarının kısa bir değerlendirmesiyle birlikte, ne gibi bir eğitimle bu sorunların üstesinden gelinmeye çalışabileceği konusunda ipuçları önereceğim.

Çevre Sorunlarına Çözüm Çabaları

Çevre sorunlarına:

a) Bilim, tıptaki çalışmalarla,

b) Politik, ekonomik, askeri kararlarla,

(kimi kez, (b), (a)'yı belirleyebilir. Politik kararlarla, ekonomik çıkarlar için (a)'daki çalışmalar yapılabiliyor.) çözüm aranıyor. (a)'daki çabalar, disiplinler arası (fizik ve kimyadan kalkıp, psikiyatriye dek uzanan bilim dallarıyla, çevre mühendisliği, şehircilik uzmanlığı, mimari çalışmalar, çeşitli mühendislik dalları) bir çalışma alanı olarak **ekoloji, çevrebilim** olarak adlandırılabilir.

Öyleyse, çevre sorunlara çevrebilimsel yollarla, politik, ekonomik, askeri güçlerin verdikleri kararların etkisinde çözüm aranıyor.

Çevre sorunlarının çözümünde, onlara sunulan çözüm önerilerine gerçekçi bir gözle bakıldığında bu durumu gözden uzak tutmamak gerekiyor. **Çevrebilimsel çalışmaları kötüleyerek, yok sayarak, çözüm aramaktan yana değilim.** Çevrebilim çabaları tek çözüm yolu değildir. Eleştirmeli, onlara karşı seçenekler sunulmalıdır. Bunu yaparken, politik, ekonomik, askeri, yönetimsel güçleri de hesaba katmak gerekiyor.

İşte, çevre eğitimine taban oluşturacak bir felsefi arayışta, çevrebilimsel çabalar anlaşılarak, haklarının verilmesinden, sınırlarının çözülmesinden, hadlerinin bildirilmesinden yanayım (Tek çözümün mühendislik çözümü olduğunu söyleyenlere, mühendisliğin nereye kadar işlediğini, mühendislik kararlarının arkasında ne gibi güçlerin, inançların, dünya görüşlerinin, felsefi (metafizik) kabullerin olduğunu göstermek, çevre felsefecisinin boynunun borcudur).

Çözüm çabalarını çepeçevre görmek, aralarındaki ilişkileri **en genel** biçimiyle değerlendirmek, bir **çevre bilgeliği** (ecosophy) ile olanaklıdır.

Çevre Bilgeliği

Çevre bilgesi, çevre bilimlerinin birinde uzman bir kişi olabileceği gibi, çevre sorunları, çevre kavramı üstünde düşünen herhangi biri olabilir. Çevre bilgisi şöyle bir ayırımdan yola çıkar (Bu benim önerimdir, bilge kişi isterse önerimi onaylamayabilir!).

1. Çevre sorunları,
2. Çevre sorunları üstüne çözüm çabalarındaki sorunlar.

Çevre sorunları bizim yaşadığımız fiziksel biyolojik sistemle (ecosystem), somut çevre düzeniyle ilgili sorunlardır. Bu sorunlar üstüne üretilmiş düşünceler, geliştirilmiş değerler, inançlar, sanat ürünleri, duygular, duyarlılıklar, tutumlar, ikinci öbeğe giriyor. Bunlara ortam diyoruz. İnsan, fiziksel, biyolojik çevrenin yanında, bir de ortamı yaşıyor. Ortamı: Bilimi, sanatı, dini, felsefeyi, dünya görüşünü, kısaca kültürü. İnsan çevresini yaşarken, ondan ayrılmaz biçimde ortamını da yaşıyor. Çevresini ortamıyla algılıyor, değerlendiriyor, yorumluyor, anlıyor, değiştiriyor.

Çevre sorunları aynı zamanda ortam sorunundur da. Kültürümüzü, yaşama biçimimizi, bilimi, sanatı, dini, dünya görüşümüzü sorgulamadan çevremizi sorgulayamayız.

Öyleyse, çevre bilgeliği, her şeyden önce, bir çevre anlayışının geliştirilmesini şart koşuyor. Bana göre, bu yazının sınırları içinde söylendiğinde, çevre kavramı şu öğelerden oluşuyor:

a) Bedenimiz,

b) Bilincimiz,

c) Bilgimiz,
d) Tarihimiz,
e) Toplumumuz (başka bireyler, başkaları, yaşamı birlikte üleştiğimiz, "dostlarımız", "düşmanlarımız"),
f) Politik, ekonomik düzen,
g) Enerji kaynakları,
h) Güvenlik ve askeri güçler,
i) Canlı ve canlı olmayan doğa,
j) Yerleştiğimiz mekân, kentlerimiz,
k) Ulaşım düzenimiz,
l) İç dünyamız (iççevre diyorum buna; duygusal, düşüncesel, manevi dünyamız. Metafizik varlığımız!),
m) Gezegenimizin tümü, evrenin tümü,
n) Yukarıdaki maddeler hakkındaki görüşlerimiz, değerlerimiz, yorum ve anlam verme çabalarımız.

Bu denli geniş açıdan görülen çevre anlayışıyla bilge kişi, olanca zenginliği, derinliği ile çeşitli kişilik özellikleriyle karşımıza çıkıyor. **Tek bir bilge tipi** önermiyorum. Farklı anlayışlarda, görüşlerde bilge kişilerin birlikteliğini öneriyorum. Bilge kişiliğinin insan oluşudur. Herhangi uzman kişi değildir çevre bilgesi. "Nasıl yaşamalıyım?" sorusunu dert edinmiş kişidir her şeyden önce. Kimlerle, nasıl bir dünyada, evrende, hangi geçmişte, nasıl bir geleceğe yöneldiğini sorgulayan, kendine özgü çevre duyarlılığı taşıyarak çevresine yeni bir tutumla, değerlerle, sorumlulukla bakabilendir.

Bilgelik Eğitimi: Çevre Eğitimi

Bilgelik eğitimi, ancak bilgelerden, örnek bilgilerle birlikte yaşayarak, ustaçırak ilişkisi içinde oluşturulabilir. Eğitimin programından çok, bu eğitimi kimin yapacağı önem kazanıyor. Bilge bize çevre duyarlığı kazandıracaktır. Tutum, davranış sağlayacaktır. Çevremizi anlayıp **değiştirmeye** yöneltecektir. Bilge kişi, çevrebilimden haberli olacak, politik, ekonomik, askeri güçlerin farkında olarak öneriler sunacak, sorgulamalar yapacaktır.

Çevrem, kendim de dahil olmak üzere tüm varlıktır. Bilge, tüm varlığı, tüm çevre ve ortamı yeniden değerlendirecektir. Halihazır değerlendirmeleri eleştiri süzgecinden geçirip, yeni anlamlar, değerler, tutumlar geliştirecektir.

Kültürümüz böyle bir çekirdeği taşımaktadır. Yunus Emre: "Benim bir karıncaya âli nazarım vardır" demektedir. Karıncaya bile böylesine yüce bir gözle bakabilen kültürden geliyoruz. Yine Yunus, örneğin

Cümle şair dost bahçesi bülbülü

Yunus Emre arada durraçlana

diyor. Bunu şöyle değiştirebiliriz:

Cümle varlık dost bahçesi bülbülü

Her bir kişi orada durraçlana.

Yani, her kişi, kendi örnek kişiliği içinde, başkalarıyla birlikte, sülün (durraç) gibi, özgüveni yerinde, bütünleşmiş, yine de farklılığını duyan, özerk, bağımsız bir birey olarak yaşayacaktır. Nazım da öyle demiyor muydu:

Bir ağaç gibi tek ve hür

ve bir orman gibi kardeşçesine

Burada hem toplumsal, hem doğasal bir kaynaşma söz konusudur. Bir ağaç, bir orman, bir toplum, bir canlı, bir cansız, tüm evrenin bir parçası olmanın taşıdığı sorumluluk ve yaşama sevinciyle çevremize yöneleceğiz.

Çevre eğitimi hangi düzeyde, kimlere, nasıl verilecektir? Kim yapacaktır bu eğitimi? Son sorunun yanıtı açık geliyor bana: Bilge kişiler. Bu eğitimin uygulamada nasıl olacağı üstünde ayrıca düşünmek gerekiyor. Yukarıda açıkladığım kaygıların, sorunların, birikimin göz önüne alınması koşuluyla.

14

Aynı Çatı Altında Canlar: Aile Kavramının Bir Yorumu

En Yakın Çevre Olarak Aileye Bakış

Çoğumuz, aile adı verilen en yakın çevremizde dünyaya gözümüzü açıyoruz. Çevre felsefesi açısından bakıldığında, aile: İçimizdeki çevreyle en sıcak ilişkide bulunduğumuz, zaman, mekân, duygu, düşünce... ve toplum çevresi. Kültür çevresi.

İçimize kültür geçmişimizin, toplum kurallarının ilk yerleştiği, dünyadaki ilk çevremiz. Doğal ve kültürel, her türlü gerçekliğin ilk öğrenildiği; gerçeklikle ilk baş edilmeye çalışılan yer. Gerçekliğe açılan ilk kapı. Dünya sahnesine çıkışımızda ilk dekorumuz. Oyuncuları tanıdığımız ilk yer. İlk güven ortamı. İlk paylaşım, ilk iletişim ortamı, kendimizin farkına varmaya çalışırken, bu çabamızda ilk etraf. Aile: Bir ilkler örgüsü. Sevgiyi, hayal kırıklığını, gücü, güçsüzlüğü, kendimizi, kendimiz olmayanı, bedenimizi, dilimizi, önce orada tadıyoruz. İlk kovanımız. (Bir yastıkta kocayanlar için, son kovan!) İlk iletişim ortamı.

Bütün bu söylediklerim, bir en yakın çevre olarak aileyi anlatmak için, bazı ipuçları. Bu çevrenin özelliklerini çepeçevre, ayrıntısıyla incelemek, çeşitli uzmanlık alanlarının görevi: Sosyoloji, sosyal psikoloji, eğitim bilimleri, psikoloji, tarih, psikiyatri, iletişim bilimleri, ekonomi, siyasal bilimler gibi. Ben çevre üstüne düşünen bir felsefe eri olarak, kendi bakış açımdan görmeye çalışacağım bu çevreyi. Yapacağım betimlemeler, ortaya koyacağım saptamalar ve de-

ğerlendirmeler, ailenin çok sınırlı bir yanını ortaya koyacak. Olgusal verilere, doğrudan dayanmayacağım. Bakışım genel çizgiler içinde olacak. Antropolojik bakış yöntemini felsefi genellemeler içine sindirmeye çalışarak, içinde yaşadığımız toplumun aile yapısı üstüne değerlendirmeler yapacağım. Bazı savlar ileri süreceğim. Sosyal bilimci kardeşlerim, söylediklerimin bir kısmını olgusal verilerle sınayabilir. Düşüncelerime karşı çıkarlar, değiştirirler ya da kendi çevreleri içinde benimseyip, eleştirebilirler. Felsefi bakışın olmadığı aile incelemesinin eksik kalacağına inandığım için konuşuyorum. Yine de, söyleyeceklerim, konunun çetrefil yapısı gereği yetersiz olacaktır, özürlü bir yapı taşıyabilecektir. Söze bir yerden başlamak gerek: Yetkinlik, ayrıntılı, geniş, derin çalışmalarla kazanılabilir ancak.

Gerçekliğe Açılan İlk Kapıdan Geçerken

Aile, toplumu yöneten güçlerin ortaya koyduğu kurallara göre kurulduğunda, meşruluğu onanmış toplumsal bir birliktir. 'Niçin aile var?' sorusunun ilk akla gelebilecek sıradan yanıtı: Toplum sürsün diye. Toplum, kendini sürdürebilmek için türlü kurumlar oluşturmuş. Eğitim, askerlik, sağlık bunlardan birkaçı. Toplum, oluşturduğu bu kurumları sürekli denetliyor. Düzenliyor. Toplumun dirlik ve düzenliği için böyle bir denetim gerekli. Hukuk, görenek, gelenek, ahlak düzeni, törenler bu denetimin işleyişinin yollarından bazıları. (Bu denetimi sağlıklı işlemeyişi, toplumun çöküşüne de yol açabiliyor.)

Toplumun ayakta kalması, çağımız toplumlarında aile düzeniyle de sağlanıyor. Yeni doğmuş bir bireyin yaşaması, önce orada güvence altına alınıyor. Önce aile denen çevrede buluyor kendini birey. Aile bu, ayakta kalma, yaşayışını sürdürme güvencesini, toplumun hukuk kurallarından alıyor. Orada, kendilerinde doğayı taşıyan, doğal çevreyi taşıyan, ana ve baba denilen, bedenlerini paylaşmalarına toplum kurallarınca izin verilmiş iki kişinin, aynı mekânı, aynı çatıyı yaşamasına tanık oluyoruz. O çatı altında, dünyaya adımlarını atmaya çalışan yeni konuk, gerçekle yüz yüze geliyor. Bundan dolayı, bu çatı altına en yakın çevre diyorum. Anababa, neleri, nelerini paylaşarak, neleri, nelerini aktarıyorlar beşikteki yavrularına? Gerçeklikle karşılaşma eşiğindeki çocuklarına? Yavruya doğal aktarımlar gerçekleşiyor önce: Genler aktarılıyor; bedensel ha-

mur bir ölçüde, genetik yasaların izin verdiği oranda belirleniyor. Ana karnındaki yavru, anarın onu tanıdığı aylardaki duygusal, düşünsel, fizyolojik yapısından dolaylı da olsa etkileniyor. Babanın ruh hali, ekonomik durumu, iç dünyası, dış dünyası anayı etkilediği ölçüde çocuğu da etkiliyor. Daha doğum öncesinde başlayan bir etkileme süreci, çocuğun en yakın çevresinin yapı taşlarını oluşturuyor.

Toplum, varlığını sürdürmek istiyor. Birey, çoğalmak, kendini sürdürmek. Toplum, bireyin bu doğadan kaynaklanan güdülerini denetim altına alıp kurumlaştırıyor. Ailede toplumun belleği, kültürel miras bir yanıyla, yeni bireylere, daha doğum öncesinden başlayarak aktarılıyor. Doğa ile kültür, ailede, hep birbirleriyle iç içe, sıkı sıkıya bir bağ içinde yaşıyor. Çocuğun doğduktan sonraki bakımı, beslenmesi, beşikteki eğitimi, toplumca kabul gören, geçmişten gelen, başka kültürlerden, tıptan etkilenen yollarla gerçekleştiriliyor. Toplum varlığını sürdürürken, bireylerce çoğu kez farkına varılmayan bilinç dışı işleyişle, aileyi, aile içinde kendini buluveren yavrunun gerçeklikle karşılaşmasını denetliyor. İnsan yavrusunun gerçekliğe baktığı ilk pencere, böylece denetim altına alınmaya çalışıyor. İnsan, bütün yaşayışı boyunca, doğum öncesi aile çevresinden gelen izleri taşıyor. Gerçekliğe açılan kapıdan böyle geçiyor.

Aile Dinamikleri

Aile, dokusunda toplumu taşıyor. Yavru, içinde (iç dünyasında) ailesini, ailesi aracılığıyla toplumu bulunduruyor.

Bu çevre olarak aile, dış çevreyle, toplumla, fiziksel, kültürel çevreyle etkileşim halindedir. İlk yakın dış çevre, aile bireylerini geçmişte ait oldukları ailelerdir. (Örneğin, anarın babası, anası, babasının kardeşi... gibi) Dış çevreden gelen etkileşimler aile çevresindeki durumlara karışır. Çevre, durumlar olarak yaşanır. Durum, belli bir zaman diliminde, çevrenin, belli özellikleriyle, belli bir açıdan yaşanmasıyla oluşur. Ana ve babanın belli bir anda sözleşmesi bir durumdur. Durumlar, ailenin belleği (aileyi oluşturan bireylerin aile çevresine taşıdıkları, kültürel, fiziksel, biyolojik geçmişleri, bir mekân olarak ailenin çatılmış düzeni, kullanılan eşyanın taşıdığı geçmiş) üstünde oluşurlar. Bu bellek, ortak yaşantılar zenginleştikçe, biriktikçe, büyür, derinleşir. Ortak anılar olarak bellek, kimi zaman olumlu bir rol oynar, bir dayanışma yaratır, farklı durumları

birbirlerine bağlar. Kimi zaman acı verir. Kimi zaman da hiç etkili olmaz. Ortak belleği olmayan, doğrusu bu belleği fark etmeyen, yaşamayan ailelerin sarsılması kaçınılmazdır. Nasıl özellikleri vardır, dışarıdan gelen etkileşimlerin? Aileyi dışarıdan saran, içindeki dokuda da yer alan, iletişim ağından etkileşimler vardır. Bu ağdan akan etki akımının yanında, yönlendirme etkilerinden de söz edebiliriz. Her çevrede yaşanan durumlarda, insanlar arası etkileşimlerde bu iki öğeyi çoğu zaman buluruz: 1. İletişim etkisi (sözle, yazıyla, görüntüyle, türlü amaçlar için, türlü araçlarla). 2. Yönlendirme etkisi. Diğer etkilerin arasında, bireyle geçmiş bireyle şimdi, bireyle gelecek arasında, fiziksel nesnelerle ailenin bireyleri arasında görülür. Öyleyse yavru, aile çevresinde, değişik durumları, en azından bu iki etki aracılığıyla yaşar. Dili öğrenirken, hem iletişim hemde yönlendirme etkisi içindedir. Bu etkiler, çoğunluk, bilinçsizce yaşanır. Fark edilmez. Üzerinde düşünülmez. Onlarla hesaplaşılmaz. Ailenin dıştan gelen etkileşimleri, kendi iç etkileşimlerini yaşamasına, ailenin dinamikleri diyorum. Dış ve iç dinamikler, bu etkileşimlerin düzenlenmesini, yönlendirilmesini, çoğaltılmasını, azaltılmasını, kısaca şiddetinin, niteliğinin akışının belirlenmesini içerirler.

Aileyi anlamak, bu dinamikleri anlamayı gerektirir.

Dinamiğin Seyri Üstüne Bazı Düşünceler

Bu etkileşim ağlarıyla, aile güvenilir ya da güvenilmez bir yer olur; toplumun kültür mirası, belli yorumlarla, derecelerle yaşanır ya da yaşanmaz; aile bireyleri ortak bir sağlıklı paylaşım düzeni, dayanışma oluşturur ya da oluşturmaz; birbirlerini anlarlar ya da anlayamazlar, anlasalar da kabul ederler ya da etmezler. Hele, ortak hedefler oluştururlar ya da oluşturamazlar, bunu bir sorun haline getirirler ya da getirmezler.

Ailenin sağlıklı bir etkileşim dokusu oluşturmasının göstergeleri vardır. Bu göstergelerin en önemlilerinden biri güvendir. Güven, evi yuva yapar. Bireyleri birbirine ve yuvaya bağlar. Sabah evinden çıkan biri, akşam evine dönecektir. Aile hep dönülen bir yer, bir çatı olmalıdır. Peki, bu güven nasıl oluşacaktır? Burada döngüsel görünen, aslında sarmal (helezoni) bir yapı taşıyan bir kavramla karşı karşıyayız. Güvenle başlanır. İnsan ilişkilerini sürdürecek bu, en küçük (minimum) güven, giderek ortaklaşa başarılabilen işlerden son-

ra artmaya başlar. Aileyle, bedenler, ortak dil, kültür, toplum, yaratılan yeni anlamlar, yorumlar, oluşturulan ortak hedefler paylaşılır. Ayrı kaldığımızda, dönmek istediğimiz bir çevredir sağlıklı aile.

Güven sarsılmaz değildir. Aile çatışmasız değildir. Çatışma kaçınılmazdır. Yoksa, dinamik. statiğe dönüşür. İlişkiler donuklaşır. Etkileşim ağları kopar. Sevgi, nefret, kızgınlık, sevinç, acı, duygusal aktarım, bireylerin birbirlerini duygusal olarak dönüştürülmeleri duru. Yönlendirme, yönetme kavgası bitince, dinamiğin seyri tehlikeye girebilir. Girmeyebilir de, herkesin rolünü benimsediği, benimsiyor göründüğü, çatışmanın, sıkıntıların, tersliklerin, hayal kırıklıklarını, acının ve mizahın yaşanamadığı aile de, aile olmanın heyecanı, havayı solur gibi solunamaz. İnsanlar, birbirleriyle yaşadıkları ortaklaşa durumlarda, birbirlerini varlıklarından hem sevinç duyarlar, hem acı çekerler. Madalyonun bu iki yanını görmemek, bence insanı tanımamaktır. Aile ne cehennemdir ne de cennet. Zaman zaman bu ikisinden biri olabilir, Birey, bu iki durumu da yaşamayı içine sindirebilmelidir.

İşte gerçekliğin eşiğini ailede yaşayan yavruya, aile dinamiğinin bu iki yanını da korkmadan gösterebilmelidir. Gerçeği saptırmadan, acılaştırmadan gereksiz yere süslemeden sunmak gerekir. Onda tahammülü, sabrı hoşgörüyü, sevgiyi, kendini korumayı gerçekleştirebilecek bir özgüveni oluşturabilmelidir.

Neden genç insan, ailesine rağmen, ona isyan ederek, onu dışlayarak gerçekliği öğrensin? Niçin dünyanın, toplumun değişen dinamikleri karşısında, aile tutucu bir tavır takınarak, belleğine sığınsın? Niçin yönetme, yönlendirme tutkusu, söyleşmeyi, anlamlaşmayı (anlam vermeyi, verilen anlamı kabul etmeyi, anlamlar yaratmayı) sevgileşmeyi, ortadan kaldırsın? Niçin baba, asık yüzlü bir zabıta olsun yalnızca, niçin hep yasaklar koysun, niçin eleştirilmesin, tartışmasın? Saygının elden gideceği korkusu, neden sevgisizliğe yol açsın? Niçin ana, hep arada, hep boynu bükük, hep uzlaşmacı olsun? Aile, niçin sağlıklı bir dinamik içinde kültürel, düşünsel, bilimsel, sanatsal yaratmaların beşiği olmasın? Yoksa, yaratıcı insanların çoğu, aileleriyle çatışanlardan mı çıkıyor? Ya da ailesine aldırmayanlardan? Kırgın, yalnız, bir başına insan olmak, bağımsız bir ruha, kafaya sahip olmakla özdeş midir? Aileyle yaşamak, 'ana kuzusu', 'kılıbık', 'pısırık' olmak mıdır? Herhalde çözüm, ne haddini bilmez, düşünce temeli olmayan, yapayalnız olma atılımında, ne de aileye sığınıp, onun kanatları altında silik yaşamaktır.

Can Olmak, Can Bulmak, Canlanmak

Görülüyor ki, aile üzerinde düşünmek, insan üzerinde düşünmektir. Toplum, siyasal, kültür, kısaca dünya üzerinde düşünmektir. Aile modelimiz, insan ve dünya anlayışımıza bağlıdır. Mutluluğun ne olduğunu düşünmeden, Türkiye'de aileler mutlu mudur diye bir araştırma yapmak, ne aradığını bilmemektedir. Türk ailesi, Türk insanından oluşur. Nasıl bir Türk insanı istiyoruz? Bu insan nasıl bir dünyada yaşamalı? Nasıl yaşamalı? Evet: Nasıl yaşamalı? Ahlak felsefesinin, çevre felsefesinin bu temel sorusu aileye bakışımızı belirlemeye yarayacak temel sorudur.

Türkiye'de değişik dünya görüşleri ve insan anlayışlarında bireyler yaşıyor. Yaşamayı başarabilmiş, yaşamasını anlamlı kılabilmiş, zenginleştirmiş, derinleştirebilmiş insanlar, hak ettikleri çile düzenin kurmaya çalışırlar. Aile kurumunu görmezlikten gelip, kültür üzerine, çevre üzerine, insan üzerine düşünemezsiniz.

Bizde aile felsefesi, felsefenin diğer birçok alanında olduğu gibi, henüz oluşturulmamış bir alan. Bu alanda düşünmenin türlü zorlukları var. Ben bu yazımda bu zorlukları aşmaya çalışmıyorum. Birtakım soruları, biraz duygusal bir biçimde irdelemeye çalışıyorum yalnızca. Bu çabamda, kendi dünyaya bakışımın doğrultusunda birkaç önerim olacak.

Karşımıza çıkan gerçeklikle baş edebilmeyi, bu çabayla kendimizi aile içinde öğreniyoruz çoğunlukla. Gerçeklikle baş edebilmek, üstümüze gelen soruların üstesinden gelebilmek, tutunacağınız dalın, dalların olmasıyla mümkün. Güvene gereksinmemiz var. Uyuşukluğa itmeyen güvene. Bize eksik olduğumuzu, hiçbir zaman yetkin (mükemmel) olamayacağımızı söyleyen bir güvene. Dünyanın tek sahibi olmadığımızı, başkalarıyla birlikte olduğumuzu, paylaşmak zorunda olduğumuzu, söyleşmek, iletişimde bulunmaktan başka çaremizin olmadığını duyuran güvene. İşte, aile gerçeğin eşiğinde bulunan yavrusuna bu güveni vermelidir.

Kendine, başkalarına güvene, güveni sarsıldığında, yeniden kazanabilecek ruh erginliğine sahip, anlamayı, dinlemeyi, anlatmayı, anlaşmayı, çatışmayı, kabul etmeyi, onamayı, onarmayı, yadsımayı bilen, sayarak sevip, severek sayan, kendini gerçekleştirebilen insanlara gerek var: Canlara. "Can" sözü kültürümüzde derin, zengin çağrışımlar içerir. Bu çağrışımları da içinde barındırarak, bu kavramı, bir yanıyla yeniden yorumlamayı öneriyorum.

Can: Geçmişini, kendi yaşayışı içinde sindirebilmiş, insanı toplumunu, kültürünü anlayabilip, yorumlayan, türlü kesimlerden her türlü insana kendini anlatmayı deneyen, onların dilini öğrenebilen, sıkıntılarını sevinçlerini kaygılarını kavrayabilmiş, diğer canlarla can bulan, canlanan, paylaşmaktan yaşama sevinci duyan, bunu da paylaşabilen, kendi sınırlı dünyasında sınırlarını görüp aşmaya çalışan, yaratmaya çabalayan; insan ilişkilerini belirleyen güç ilişkisinin farkında, dünyadaki siyasal, ekonomik, askeri güçlerin bilincinde, insanın değişebilen, zaman zaman çılgınca yanlarını bilip, bunları anlayabilen, çatışmaktan, güzele, iyiye, yeniye, değişene, zor olana açık olmaktan korkmayan biri.

Can, içi olan biri. Dünyası olan. Dünyası olan, dünyasını kimlerle paylaşabileceğini bilir. Bilmeye çalışır. Sıkıntılar ve sevinçlerle öğrenir.

Canlar doğuran can analara, severek saydığımız babalara, içimizi paylaştığımız kardeşlere gerek var. Aile en yakın çevremizdir. Çevremizdir. Bizi çepeçevre saran dünya, ailemiz olabilir. Düşmanlık, sevgisizlikle beslenen güç kavgasını, niçin sevgi dolu, kimsenin hakkının yenmediği, sağlıklı, yaratıcı, dünyayı, yaşamayı güzelleştirici çatışmalara dönüştürmeyelim? Niçin aile. bu uzun ve zorluklarla dolu yolun ilk adımlarını oluşturmasın? Niçin bu yolda yürürken canımız çıksın? Niçin can bulmayalım, canlanmıyalım?

15

Çevrelenmiş Bir Çevrede İnsan Olma Savaşı

Durumumuz

Yüzyılımız bitiyor, hâlâ çevremizi ve onu biçimleyen sayısız etkenler arasında *teknolojik bilimsel, politik ve ekonomik işleyişi* gönlümüzce değiştirebilmek bir yana, bu değiştirmeyi gerçekleştirecek *anlamayı* bile gerektiği ölçüde başarabilmiş değiliz.

Çevrecilik, temelde politik bir mücadeledir. Her politik mücadelede olduğu gibi ardında belli bir dünya görüşünü, ideolojiyi içerir. Genellikle, yaşanır bir çevre adına verilen kavgada, bu çevrenin nasıl bir çevre olacağı üstüne yeterince düşünülmüyor. Yeşili, hayvanları ve bitkileri, teknik deyimleriyle fauna ve florayı korumak, temiz bir havada yaşamak, çarpık kentleşmeyi önlemek, doğal kaynakların aşırı tüketilmesine ket vurmak, nüfus artışını denetlemek hakça bir yaşama düzeninin yer alacağı çevremizi oluşturmaya yeter mi?

Bu yazıdaki savlardan biri, başka yazılarımda da sık sık tekrar ettiğim gibi, çevre adına girişilen her türlü mücadelenin teorik temelinin *yetersiz* oluşudur. İnsan, yıllarca insanın insanı sömürmesini engelleyecek bir düzen aradı. Hâlâ arıyor. Bu arayışta, insan denilen varlığın çok boyutlu karmaşık yapısı, basmakalıp, *indirgeyici* teorilerle oldukça dar bir açıdan görüldüğü için, bu teorilerin içinde yatan, kendi kendisini yok eden ya da zayıflatan *çelişki dinamiği* çoğu görmezden gelindi. Bu söylediklerim başka bir savımı dile getirmeye yardımcı olacak: İnsan yaşamı hakkında her teori, ilkece sınırlıdır ve içinde eksiklikler, tutarsızlıklar taşır. Her insan teorisi, insanın

belli özelliklerini, belli yaşamsal beklentilerini ön plana çıkarır, diğerlerini ikinci plana iter. İşte zaman içinde, alternatif teorilerle hesaplaşa hesaplaşa, eleştire eleştire, ya da uygulama alanına sokulabiliyorsa, uygulana uygulana, bu ikinci plana ittiği, görmezden geldiği, unuttuğu teorik özellikleri teoriyi zedeler, yıpratır. Hemen her teorinin yazgısıdır bu. Bundan dolayı, her teori, teorik planda eleştirilerle, sıkı irdelemelerle zaman içinde sürekli olarak yeniden kurgulanmaya, yeniden yapılanmaya, yeni baştan inşaya açık olmalıdır. hayatla devamlı yüz yüze gelmeli, işlemeyen, özürlü, eksik yanları düzeltilmeye çalışılmalıdır.

Teoriler ölü varlıklar değildir. Yaşayışımızda bir anlam taşıyıp hayatı yönlendirmeye, anlamlandırmaya, değiştirmeye kalkışacaklarsa, tıpkı canlı organizmalar gibi kendi *çevrelerini* yaratma, oluşturmak, sürekli değişen evrende bu değişimin nabzını tutarak değişmek durumundadırlar. Özeleştiri, teorinin kendine yönelttiği eleştiri teoriyi besler, diri tutar, onun yaşamın gerisinde kalmasını önler.

Bu saptamaları, çevre konusunda Batı düşüncesinin geldiği teorik konumu değerlendirmek için yaptı. Batı, çevresine egemen olamamaktan yakınmaktadır. Kendini esenliğe kavuşturacak, maddimanevi refahını sağlayacak bilim ve teknolojinin sonunda, ironik bir biçimde başına bela olduğuna inanmaktadır. Teknoloji insan denetiminden çıkmış, yarattığı piyasa ekonomisiyle *doğal olmayan* bir yığın ihtiyaç yaratmıştır insanda. İnsan mutlu olmak için teknoloji ve bilimin dışında yollar aramaya başlamıştır. Mantıkçı pozitivist düşüncenin bilimi bir dogma haline getirdiğini (Feyerabend), aşırı mantıkçı, mantık merkezli düşüncenin, toplum ve tarih içinde ağır sorunlarla boğuşan insana seslenmediğini düşünür olmuştur. Akla olan güveni sarsılmıştır. Batılının yaşadığını söylediği "post" ya da "contra" "modernist" ortamda, kendine "çoğulculuğun" şemsiyesi altında çıkış yolları aramaktadır. Bu çizgide çevre sorunlarıyla boğuşurken bilimin ve teknolojinin yardımına başvuran anlayışın yanı sıra, çözümü, bilim ve teknolojinin dışında yeni bir "sistem" anlayışıyla çözmeye çalışan atılımlar (Capra, Skolomowski gibi...), Doğu bilgeliğiyle bir düşünce evliliği arar olmuştur. Çevre sorunlarının toplumsal, politik bir yapı taşıdığını vurgulayan, 'diyalektik' yöntemle bir çıkış noktası arayan düşünürler de (örneğin, M. Bookchin) Batının yetiştirdiği çevre düşünürlüğü kervanına katılmaktadırlar. Bu yazıda Batılı çevre düşünürleriyle doğrudan bir hesaplaşmayı

amaçlamıyorum. Girişte yalnızca, çok kısa bir durum saptaması yaptım. Bu saptama elbette eksik, ama geliştireceğim eleştiriler için, şimdilik amaçlarım açısından yeterli bir taban oluşturuyor diye düşünüyorum.

Çevre Sömürüsü ve Çerçevelenmiş Çevre

Çevre; insanın yaşama alanı. Yaşadığımız her yer. Denizlerin altı. Atmosferin dışı. Toplumumuz. Ekonomik işleyiş. Yönetim biçimimiz. Ruh durumumuz bile çevremizi oluşturuyor.

Çevremiz, kısaca söylersek, hayatımız. Çevreyi korumak hayatı korumak demek. Hangi hayatı? Ne adına?

Batıda, insan dışı doğanın, yaşamın da insan kadar önemli olduğu savunuluyor. Hayvanların, bitkilerin de doğada insan kadar önemli oluşu tartışılmakta. İnsan yüzlerce yıl doğayı, bitkileri, hayvanları, toprağı, suyu sömürdü. Hor kullandı. Kendini yüzlerce yıl evrenin merkezi sandı. Dünyanın efendisi olarak gördü kendini. Orman yakacağı odun, hayvanlar yiyeceği yemek, doğa delinip derinlerinden maden çıkararak bir hazineydi. İnsanlar yalnızca kendi kendilerini sömürmediler, doğayı da sömürdüler. Doğa sömürüsü, bilimin ve teknolojinin ilerlemesiyle giderek arttı.

Doğada belli dengeler var. Çevrebilimcilerin "eko sistem" adını vererek, düzeninin bozulmaması için titizlik gösterdikleri yaşam alanlarında, doğadaki değişik canlılar, bir arada belli bir uyum içinde yaşıyorlar. İnsanın bu dengeyi, çevresini kirleterek kaynaklarını aşırı tüketerek bozduğunu görüyoruz. İnsan bindiği dalı kesiyor. Hırsı, sınırsız sandığı büyüme, gelişme tutkusu, kendi sonunu hazırlıyor. Çünkü insan, doğada bir ayrıcalığa sahip değildir. Kendi hayatı doğanın hayatına bağlıdır. Öyleyse, kendi dışındaki canlılara saygı göstermelidir. Yoksa, yüzyıllardır sürdürdüğü sömürü, sonunda insanı yok edecektir. Nasıl Kopernik dünyanın güneş sisteminin merkezi olmadığını ileri sürmüşse, insanın da doğanın merkezi olmadığını anlamak gerekir. İnsanın hakları olduğu gibi, doğadaki diğer canlıların da hakları vardır. Hayvan hakları, bitki hakları gibi. Onların da bizim kadar yaşamaya hakları vardır.

Bu görüşü savunanlar, ahlak alanının yalnızca insana ait olmadığını, hayvan ve bitkilerin ahlakından da söz edilebileceğini öne sürüyorlar.

Denge ve uyum: Doğu bilgeliği bunu başardı. Batının bilim ve teknolojiyle geliştirdiği doğa sömürüsü, Doğuda yoktu. Doğu insanı binlerce yıl doğayla uyum içinde yaşadı. Doğudan öğrenilecek çok şey olduğuna inanıyor bir kısım Batılı.

Bu saptamalara katılırsınız ya da katılmazsınız. Burada ilginç olan, Batılı insanın çevreyle olan sorunudur. Çevresiyle barışık değildir artık. Üstelik, çevresindeki zorlukları yenmek için, kendine yardımcı olsun diye kullandığı *teknoloji onu çevresinden vurmuştur*. Teknolojinin ne adına, hangi değerler için, nasıl bir yaşam biçimi öngörülerek kullanıldığı sorgulanmazsa, insan *çevre hastalığına* tutulur. Batılının çevresi dünyanın çevresidir. Onların atıkları bizi de kirletiyor. Radyasyonu bizi de öldürüyor. Dünyanın yazgısı ortaktır. Batılı bir bölük düşünüre göre, dünyamız bir uzay gemisi gibidir. Gemideki su, yiyecek, yakıt, enerji sınırlıdır. Dünya hepinizindir. Birimizin başına gelecek bela, hepimizin başına gelmiş olur.

Üçüncü dünya ülkesi denen bir ülke vatandaşı olarak bu görüşlere karşı çıkabilir, diyebilirsiniz ki: "Batılı gereksiz yere kıyamet koparıyor. Bizim fabrika yapmamamız, üretmememiz için çevre sorunu 'tezgahı' hazırlıyor. Evet, çevre kirleniyor. Ama kirlenmeyen ne kaldı ki? Değerlerimiz kirlendi. İnançlarımız, insan olma onurumuz. Dünyadaki açlık, sömürü, haksız kazanç almış başını gidiyor. Bu sömürüyü unutturmak için hazırlanan senaryodur çevre sorunu. İnanmayın sakın."

Siz bilirsiniz. İster inanın, ister inanmayın. Dediğim gibi, şu ya da bu biçimde, insan çevresiyle olan ilişkisinden yakınmaktadır.

Batılı sürekli olarak çevre anlayışı koyuyor önümüze: Hava, su, enerji kaynakları, kent düzeniyle sınırlı bir anlayış. Bu çerçeve de çiziyor. "Çevre bu, dikkat et ona" diyor. Çevremizi çerçevelendiriyor. İşte buna dikkat etmek gerek. Kendi yaşama koşullarımıza uygun, kültürümüzle, hayat tarzımızla, gelecek beklentimizle, tarih yorumumuzla, toplum, insan, ekonomi anlayışımızla uyumlu çevre teorileri geliştirmemiz gerekiyor. Yoksa çevremize sahip çıkıyoruz. Yitiririz çevremizi. Bize çizilen, bizim için yaratılan çevrelerde yaşamaya tutsak oluruz. Çevre sorunu bir yaşama sorunudur. Hayatımıza sahip çıkma sorunudur. Bunun bir yolu da, çevremizin ne olduğu üstüne, *kendimize özgü teorilerle*, çevre teorileriyle düşünebilmeyi başarabilmektir.

Teknolojiyle çevre sömürülmekte ise, insan kendi ürünü bilime ve teknolojiye yabancılaşmışsa, kendi yaşamasını, ahlakını, değerlerini, kısaca çevresini yaratmıyorsa, ortada çok önemli bir sorun var demektir. *İnsanın gerçekte olan ilişkisinde*, maddeyle, kendisiyle, ruhsal yapısıyla, toplumuyla, kültürüyle olan bağlantısında aksaklıklar var demektir. Yaşayacağımız dünyayı kurmaktan, böyle bir dünyayı gerçekleştirmekten yoksunuz. Çünkü, başka temel nedenlerin yanında bu konularda yeterince düşünemiyoruz. Alternatifleri olan, farklı teoriler ortaya atıp tartışamıyoruz. *Çevremiz başımıza geçiriliyor.* Çevreyle uğraşmayı kendilerine "yeşiller" ya da daha farklı adlar veren politik grupların eline bırakmışız. *Çevremiz elden gidiyor.* Doğamız değil yalnızca, toplumumuz, geçmişimiz ve geleceğimiz. Hayatımız elden gidiyor.

Öyleyse, yaşanan soruna, Batı kaynaklı saptamaların, çözüm önerilerinin yanında kendi gözlerimizle bakabilmeyi öğrenmek gerekir. Bu yazıdaki çevre yorumum böyle bir kaygıdan kaynaklanıyor. Başarılı, yetkin, eksiksiz ve özürsüz bir görüş olduğunu söylemiyorum, birazdan anlatacağım çevre modelinin. Belki bazılarımız sözlerimi çok soyut bulacak. Soyut düşünmeyi de öğrenmek gerekir. Benimki yalnızca bir öneridir elbette. Batıda yapılan tartışmalardan etkilenerek ortaya atılmış bir öneri. Belki onlardan farklı hiçbir şey söylemiyor olabilirim. Amacım bir tartışmaya kendimce katılmak. Hangi tartışmaya mı? Hayatımıza sahip çıkma tartışmasına. Çevremiz, hayatımızdır çünkü. Hayatımız kadar zengin, hayatımız kadar karmaşıktır. Değiştirilip, düzeltilmesi, onu anlayarak gerçekleştirebilir. Çünkü (tekrar, tekrar söylüyorum), yeterince anlaşılmamıştır.

Evrenle Bir Bütün Olan İnsanın Yaşama Alanı Olarak Çevre

Kaç çevremiz var? Bana sorarsanız hem bir tane hem de en az 2^{12}-1= 4095 tane! Farkında değil miydiniz? Anlatayım öyleyse.

Neden *kısır çevrelerde* yaşıyoruz. Çevremizi neden üretici olmayan, yaratıcı olmayan bir biçimde yaşıyoruz? Neden çevremiz bizi eziyor? Neden hakkımızın yendiğini özlemlerimizin yerine gelmediğini, inançlarımızı yaşayamadığımızı söylüyoruz?

Birçok nedeni var elbet. Bir neden de ben söyleyeyim. Tek bir çevrede yaşadığımız, yaşayabileceğimiz *çevre çokluğunu* fark edemiyoruz da ondan!

Bakın, önce *doğal* çevremizi fark ediyoruz, doğal olarak. Bedenimiz de doğanın bir parçası. Bu çevrede anamızı, yakınımızda olanları, bedenimizi, yiyeceklerimizi, toprağı, suyu, havayı, sıcağı, soğuğu fark ediyoruz. Yaşadığımız her çevrede doğa bulunur. Ön planda ya da arka planda. Bizi canlı tutacak enerjiyi ondan alırız. Bedenimizin parçaları, iç organlarımız, onların karmaşık çalışma düzeni doğadandır. İnsan doğadan gelir. Ama doğada kalmaz.

İnsan canlılığını sürdürmesi için doğayı işlemek zorundadır. Toplum halinde yaşamak zorundadır. Emeğiyle doğayı işler, ürün elde eder, ürünleri paylaşır, biriktirir. *Toplum* ve *ekonomi* böylelikle iki çevre daha ekler, insanın çevresine. Ya da insanın büyük çevresi (makroeko!) içinde, doğa, toplum, ekonomi gibi küçük çevreler taşır (mikroeko!). Büyük çevresini yaşarken, bu mikro çevrelerde ayrı ayrı bulunabildiği gibi, bu çevrelerin birkaçının içinde olabilir. Ürettiği malın değiş tokuşunda hem toplumsal hem ekonomik çevrede bulunuyordur. Örneğin, toplum halinde yaşayan insanlar, bir *yönetim düzeni* içinde bulunurlar. Bu, *politik çevreyi oluşturur*. Yönetenler ve yönetilenler, iktidarı elinde tutanlar ve bu iktidarın yönetimi altında olanların çevresi, politik çevreyi içerir. *Doğal, toplumsal, ekonomik, politik* çevre her zaman büyük çevre içindedir. İnsanlar, farkında olsunlar ya da olmasınlar da çevreleri yaşarlar. Bunlardan kaçış yoktur. "Ben politik çevre içinde değilim" savı büyük bir gaflettir, tıpkı "benim bedenim yok" savı gibi, ya da "ben hortlağım" savı gibi bir savdır. Hortlak değilsek, her zaman politik çevre içindeyizdir. Çünkü yönetiliyoruzdur, Yönetim düzeni şu ya da bu biçimde bize kendini duyuruyordur. Bu dört öğe; *toplum, iktidar (politika), ekonomi ve doğa* çevrelerinde *dış çevre* diyorum. Bunlar bilincimizin dışında, bir anlamda bizden bağımsız çalışıyorlar. Doğrusu, onlarla sürekli *etkileşim* halindeyizdir; onlar bizi, biz onları, gücümüz, toplumsal, ekonomik, konumuza göre etkiliyoruzdur.

Çevrelerimiz bu kadarla bitmiyor. Bu dört mikroçevre, küçük çevre ya da çevrenin dört öğesi, insanlar tarafından yaşanıyor, duyumsanıyor, fark ediliyor, duyuluyor. Bunlar üzerinde düşünüyoruz Onlara anlam veriyoruz. Demek ki *düşünme* ve onun ürünü olan *düşünce* de bir çevre. Düşüncemizle yaşıyoruz çevremizi. Düşünce-

miz, düşünce çevremizde anlaşılıyor, biliniyor. *Bilgilerimiz* de başka bir çevre oluyor. Bilgi çevremiz aldığımı eğitimle, sahip olduğumuz malumatla (information) yaşadığımız bir çevre. Bu çevreyle yaşadığımız büyük çevrenin sorunlarına aklımız ya eriyor ya da ermiyor. Düşünce çevremizle bilgi çevremizi birleştirebiliyor ya da kesiştirebiliyorsak, bilgimizi düşüncede kullanıyoruz demektir. O zaman düşüncemizle, doğayla, toplumla, politik düzenle daha anlamlı, daha *gerçekçi* ilişkiler kurmayı başarabiliriz.

İnsan yalnızca düşünen, bilen bir varlık değil; duyguları olan, yüreği, gönlü olan bir varlıktır da. Duygularımız da bir çevre. Kızıyoruz, köpürüyoruz, seviniyoruz, üzülüyoruz, acı çekiyoruz. Eski Yunanlıların *thümos* dedikleri duygu çevresi "thümosfer", duygu küre, duygu çevresi, oluşturuyor bize. Yalnız atmosfer yok etrafımızda, thümosfer de var. Örneğin, mitinglerde toplu halde bu thümosferi soluyoruz.

Anlam veriyoruz etrafımızdaki nesnelere. Bazı nesneler değerli, kutsal, bazıları değersiz oluyor. Her birey, her toplum yarattığı anlamlarla çevre oluşturuyor. Bir *anlam* çevresi var; bizi kuşatan, inançlarımıza, duygularımıza, bilgimize bağlı olarak yarattığımız anlam küre çepeçevre sarıyor bizi. Bu anlamlar bizden öncekilerle yaratılabiliyor. İktidar bize medya aracılığıyla, eğitimle bu anlam küreyi kabul ettirmeye çalışıyor. Kavgamız dünyaya bizim biçtiğimiz anlamla, gücü ellerinde tutanların anlamları arasında olup bitiyor.

Bu etkileşimde *sanat* önem taşıyor. Yüzlerce yıldan beri insan sanat çevresini de yaşıyor, mağara duvarlarına çizdiği resimler, söylediği türküler, efsanelerle. Diktiği heykellerle. Estetik kaygı çevremizin bir parçası. Çoğumuz haberli olmasa da.

Toparlarsak; *düşünmedüşünce, bilgi, duygu, anlam, sanat* çevreleri ya da küçük çevreleri bizim iç çevremizi oluşturuyor. Dört dış çevrenin yanında beş iç çevre yaşadığımız büyük çevrenin öğeleridir.

Bu iç-dış çevre ilişkisi üstüne bir açıklama gerek: İçimizdeki çevre dışlaştırılabilir, dışındakiler de içselleştirilebilir. Örneğin, düşünce çevremiz bir kitap ya da yazıyla dışımıza çıkar, dışımızdaki bir ürün olur. Toplumsal, ekonomik, doğal çevremizin bir parçası haline gelir. Aynı şeyi sanat için de söyleyebiliriz. Sanat "ürünlerince" dışımıza aktarılır, dış çevremize. Dışımızda olan doğal çevre, bede-

nimizin bir parçası olduğunda içselleşir. Ya da, düşüncelerimizde yer aldığında, duygularımızın bir parçası olduğunda içselleşir. Demek ki biz insanlar iç ve dış çevrelerimizin her birinde gider geliriz. Kimini abartırız, kimini yok sayarız. Ekonomik çevre "var" deriz, duygu çevresi yok. sanatı, bilgiyi (dolayısıyla bilimi) küçümseyebiliriz. Bu çevrelerin etkisini önemsemeyiz. Böylelikle çevrenin (büyük çevrenin) *bütünlüğünü* yitirmiş oluruz. Kısırlaşırız, güdükleşiriz. Duygu çevresini abartır. Toplum çevresini küçümsersek toplumsal gerçeğe toslamış oluruz. Düşünceyi abartır, dış çevreyi önemsiz görürsek, "idealist" damgasını yeriz.

Bir de bu iç ve dış arasında *köprü* görevini gören üç ayrı çevremiz vardır. Bunlar sırayla *teknik-teknolojik, ahlak ve tarih* çevreleridir. Teknoloji yarattığı ürünlerle dışımızdadır. Bir süreç olarak işleyişiyle de. Teknik, bir denetleme biçimidir. Elektronik araç üretmenin bir tekniği olduğu gibi, düşünmenin ya da bilgiyi kullanmanın da "tekniği" olabilir. Bu açıdan içimizle ilgilidir. Tekniğin bir bilgisi olduğunu düşünürsek, içimizle olan bağını bir açıdan görebiliriz. Teknoloji yalnızca dış dünyayı belirlemiyor, içimize de egemen olabiliyor; anlam vermelerimize, duygularımıza işlenebiliyor.

Ahlak alanı eylemlerimizle ilgilidir. Ahlak çevresi irademizle, bilgimizle ilişkili olduğundan iç ve dış dünyalarımız arasında bir köprüdür.

Ya *tarih*? Tarih yaşanmış olgulardır, bunların şimdiye uzanmış ürünleridir, belgeleridir. Dışımızda bir tarih var: Müzelerde, kütüphanelerde, ören yerlerinde, arkeolojik kazılarda, yaşadığımız mekânda. Tarihin nesneleri onlara yüklediğimiz *anlamla* ilgili olduğu için, iç çevremizle sıkı sıkıya ilgili.

İşte 5 iç, 4 dış ve 3 köprü çevreyle 12 çevreyi, çevre öğesini tamamlamış oluyoruz. Bu yazımda, bu öğeleri yetesiye tartışma olanağı yok. Yalnızca, bu konuda bir ipucu vermekle yetindim. 12 çevre öğesi birer birer, ikişer ikişer, üçer üçer... Bir araya gelerek daha karmaşık çevreler oluştururlar. Matematiksel olarak mümkün bütün çevreler, Binom formülü yardımıyla, bir kombinasyon hesabı olarak incelenirse yaşadığımız çevrelerin 2^{12}-1= 4095 olduğunu tahmin edebiliriz. 4095 çevre yaşıyoruz. Doğrusu, yaşama *olanağımız* var. Ekonomik ve toplumsal çevredeki sorunlardan dolayı iç çevremizi yeterince yaşamıyoruz. Karnı aç, yoksul insanların, ekonomik

çevre yoksulu, politik ve toplumsal çevrenin baskısı altında olanlarınızın içsel çevrelerini doyasıya yaşamaları güçleşiyor. Bir çevredeki sorun, diğer çevreleri yaşamayı engelliyor. Dünyadaki çarpık düzen, çevremizi bir bütün olarak yaşamamızı zorlaştırıyor.

Çevre sorunu yalnızca doğal çevre sorunu değil derken bunu demek istiyorum. Doğal çevrenin kirlenmesi, toplumsal ve politik çevrelerimizin yanlış işlenmesinden, anlam çevremizin yozlaşmasından değil mi? İnsana hak ettiği anlamı verebilirsek, onu kullanılacak bir malzeme, sıkılıp yerine konulacak bir vida gibi görebilir miyiz?

Bilgi çevremiz, iktidar çevresiyle anlamlı bir bütünlüğe kavuşsa bile bilgimizi anlam çevremiz içinde, insanın mutluluğu için kullanamaz mıyız? Silah yapımına, uzay çalışmalarına harcanan milyarlar, daha hakça dağıtılmış olamaz mı? Yönetenler, iktidar, duygu çevresini sağlıkla yaşayabilse; yönettiği, gücü altındaki insanların acılarını duymaz mı? Fabrikalar, atıklarıyla neden doğal çevreyi bozarlar? Onları içine alan toplumsal, ekonomik, politik düzen, çevre, diğer çevrelerle birleşip, sağlıklı bir bütünlükle işlemiyor da ondan.

Büyük çevreyi oluşturan küçük çevreler teker teker yozlaşmış, bunlar arasındaki ilişkide uyum yok. Çevre sorunu bu işte!

Bu 4095 çevre ve onlar arasında ilişkinin bozulmuşluğu, bu çevrelerde sağlıklı etkileşimde bulunması gereken insan yok etme aşamasına gelmekte, insan çevrelerini gönlüyle, *arzularıyla, inançlarıyla* yaşayamıyor. *Arzu ve inançlar tehdit altındadır*, çevreler arası ilişkinin çarpıklığından ötürü insançevreler bağıntısı yara almıştır, hastalıklıdır.

Çevremizi arzu ve inançlarımızla, özerk ve özgürce yaşayamıyoruz. Çünkü çevreler arasındaki *iletişim* kopmuştur. Bu, iletişimsiz çevreleri yaşayan insanların birbiriyle iletişimleri kopmuştur. Bu iletişimsiz çevreleri yaşayan insanların birbiriyle iletişimleri *gürültüye* gidiyor. İletişim, insanların birbirlerini *kullanmasına* yardımcı oluyor, aralarında bir *muhabbet* (sağlıklı iletişim!) oluşmasına değil. Dolayısıyla çevreler arasında uyum talan edilmiş, insanların birbirleriyle *dayanışmaları*, bilinçsiz çıkar hesaplarına dayandığı için zayıflamış, çarpıtılmıştır.

Özgürlüğün dayanışmanın; sömürüye, kullanmaya, kullanılmaya dayanmayan sağlıklı iletişimin gerçekleştiği bir dünyada, 4095

çevreyi yaşayabilmenin zenginliğine, coşkusuna ne zaman erişecek insan Ne zaman yaşama, duyma kısırlığından kurtulacak? Ne zaman bu çevrelerle iç içe, arzu ve inançlarının çizgisinde çatışa çatışa, kavga ede ede, ama muhabbetle kendi yaşam alanını, yaşamasını her türlü iniş çıkışıyla yaşayacak?

Düşünceyi, teoriyi küçümsemeyelim. Acılarımızın şölene dönüşmesi eylemlerimizin isabetli, tutarlı, yeterince geniş, derin, yüksek olması; düşüncelerimizi, çevrelerimizi, birbirlerine bütünleyecek biçimde dönüştürmemiz ona bağlı. Teoriyle yaşanan hayatımıza bağlı. Hayata geçirilmiş teoriye, teoriye geçirilmiş hayat anlayışımıza bağlı.

Böylesi teorilerle zenginleşmiş hayatımızda, çevre sorunları daha anlamlı olacaktır. Yaşamaya değen, yaşanası bir hayat için düşünmeye koyulalım!

HAYAT

1

Kalite ve Felsefe

Hepimiz işimiz gereği mühendisler olarak veya günlük hayatın içinde yaşayan sıradan insanlar olarak, çoğu zaman kavramsal duyarlılığımızı yitiriyoruz. Yani kullandığımız sözcükler, kavramlar çok bildiğimiz şeyler gibi geliyor. Dolayısıyla onların anlamları üzerine pek fazla düşünmüyoruz Dolayısıyla o kavramla ilgili kararlarımızı yaşarken, yaşayışımız çok dar, sınırlı oluyor. 0 kavramla ilgili bilgileri çoğu zaman dışarıdan, başkalarının oluşturduğu kitaplardan, dergilerden öğrenerek yaşayıp gidiyoruz. Onun için bir felsefeci olarak gittiğim her yerde söylemeye çalıştığım en önemli şey, kavram duyarlılığımızı sürekli olarak diri tutmaya çalışmaktır. Çünkü aile içindeki eğitimimizden başlayarak ömür boyu süren eğitimimizde kavramlara olan duyarlılığımız çok fazla geliştirilmiyor nedense. Belki de geliştirilmemesi birçok insanın, eğitim sisteminin, iktidarların işine geliyor olsa gerek, çünkü kavram duyarlılığı olmadığı zaman eleştiri gücü de bizim elimizde olamıyor. Yani eleştiriyi de taklit ederek yapıyoruz. Eleştiriyi de gazete makalesi yazan gazetecilerden öğrendiğimiz kadarıyla yapabiliyoruz Dolayısıyla eleştiride de başarılı olamıyoruz. Öyleyse her şeyin başı düşünmenin, duymanın, yaşamanın belki, kavram duyarlılığında yatıyor diye düşünüyorum.

Şimdi öyle bir duyarlılığı "kalite" kavramı üzerinde geliştirmeye çalışarak karşımıza neler çıkabilir? Nedir "kaliteli olmak"? Dikkat edin, çok genel olarak düşünüyoruz, belli bir bağlam içerisinde değil, şu veya bu ürünün, şu veya bu insanin kalitesi, şu veya bu spor karşılaşmasının, filmin, romanın, şiirin kalitesi olarak değil de genel olarak kalite üzerinde konuşuyoruz. İşte felsefe böyle bir şey. Yani

felsefe, kavramları alıyor, somut yaşanan tek tek durumlardan soyutlayıp, onu genel bir düzleme aktararak o düzlem üzerinde düşünmeye çalışıyor. Tabii "bunun yapılması ne kadar anlamlıdır ve ne kadar yararlıdır" diye sorabiliriz. Genellikle bizim kültürümüzde ve belki batıda da çoğu kültürde, kavram duyarlılığı insanlarda çok fazla gelişmediği için felsefe de anlaşılmayan, yeterince kendisinden yararlanılmayan bir uğraş olarak kalıyor.

Kaliteyi Nasıl Değerlendiriyoruz?

Kalite sözü bir derecelendirmeyi içinde taşıyor. Bir sıralama, bir sıra düzeyi, bir hiyerarşi yapma durumunda kalıyorsunuz. Veya günlük hayatta "iyi" diyoruz, "kötü" diyoruz, "güzel", "çirkin" diyoruz; "daha güzel", "daha çirkin", "en güzel", "en çirkin" sözlerini kullanıyoruz. Demek ki kaliteli sözü edildiği yerde bir sıralama, sınıflandırma ve bir değer biçme söz konusu; öyleyse kalite değerlerimizle ilgili bir kavram olsa gerek. "Neye göre değerlendiriyoruz?" sorusunu sorduğumuz zaman da ölçüt problemi ortaya çıkıyor. Yani bir ürüne bir davranışa, bir duyguya – duygulanımızın da kaliteli olup olmadığından söz edebiliriz – bir görüşe bakışa, algılayışa kalite biçerken, yani ona değer biçerken farkında olalım ya da olmayalım muhakkak ölçütler kullanıyoruz. Elimizde ölçütler vardır, çoğu kez bu ölçütleri bilmiyoruz kafamızda çok açık değildir. Kimi zaman bu ölçütlerin çok açık olması da hemen hemen imkânsız gibi gözüküyor. Örneğin güzellik yarışmasında jüri üyesi olduğunuzu düşünün. Güzeller önünüzden geçiyor ve siz onlara puan vereceksiniz. Neye göre vereceksiniz? Veya şarap uzmanı olduğunuzu düşünün. Şarapları tadıyorsunuz ve kalitelendiriyorsunuz. Yani burada bütün iş sizin tatma organınızla ilgili bir şey. Bunun nesnel ölçütleri ne olabilir? Nesnel ölçüt bulunabilir belki, şarabın özgül ağırlığından yola çıkabilirsiniz veya birtakım kimyasal analizler yaparak, birtakım ölçü aygıtları geliştirerek, şarabı o aygıtın içinden geçirirsiniz; dersiniz ki "Bu şarabın kalite derecesi 75'tir". Ölçütü, makineye indirgeme imkânı, otomatik hale, bilgisayarla yapılır hale, yani insan yargısından uzak bir duruma getirmek imkânı her zaman vardır. Şu anda teknik olarak gerçekleştirilmemiş bile olsa ilkece bunun olabileceğini söyleyebiliriz. Kaldı ki kültür giderek buna yaklaşmaktadır. İnsanlar istiyorlar ki birtakım aletler yapsınlar, şirketlerine bir

eleman alacakları zaman adamın kafasını alete soksunlar, "Haa bunun makine mühendisliği bilgisi 83". Böyle bir şey istiyorlar, yani çok net olsun ve bilimsel olsun. Makineden çıkan sayılar da çok bilimsel ve objektif oluyor nedense. Yani o makineye değerleri sanki biz koymuyormuşuz gibi, makine sanki ilahi bir aletmiş gibi, gökyüzünden inmiş gibi. Onun yaptığı değerlendirmeleri objektif ve bilimsel buluyoruz. Ama kendimiz insanları tartmaya kalktığımızda ve yargıda bulunduğumuzda bu yargıların çoğu kez öznel olduğunu söylüyoruz. Bu konuda düşünmek gerekir. Kalitede gerçekten öznel ve nesnel olmak ne demektir? Objektif değerlendirmek ne demektir?

Bütün bu soruların cevabının çok genel biçimde verebileceğini sanmıyorum. Yani ele aldığımız probleme bağlı olarak değişen cevapları olabilir. Bir mühendislik kalite kontrolü veya kalite değerlendirmesiyle ilgili bir şey söz konusu ise orada üründen beklediklerimiz vardır, ürünün yerine getirmesi gereken işlevler vardır. Ürün o işlevleri yerine getiriyorsa, o nitelliklere sahipse, bunu ölçüp değerlendirmek, kaliteli olup olmadığını söylemek imkânımız olabilir. Ama söz konusu kalite değerlendirmesi biraz önce örneğini verdiğim gibi güzellik yarışması ise veya insanların bir işe yatkınlığı gibi bir şeyse veya daha da karmaşık durumlarsa – bekar birisiniz ve evleneceksiniz, önünüzde üç aday var – kalite değerlendirmesi, büyük ölçüde sizin tercihlerinize ve öznel beklentilerinize bağlı olarak değişecektir. Burada en akıllıca değerlendirmenin ne olduğunu bilebilmenin olanaksız olduğu söylenebilir. Çünkü diyelim ki siz çok güçlü, çok akıllı bir adamsınız, kendinizi çok iyi tanıyorsunuz, üç adayı da çok iyi tanıyorsunuz, onların şimdiye kadar yaşadıklarını, kişisel özelliklerini, bedensel, zihinsel yeteneklerinin hepsini saptıyorsunuz ve ölçüyorsunuz. Bütün bu veriler ışığında acaba nesnel veya en akılcı tercihi yapma imkânınız var mı? Olamayacağını söyleyeceğim, çünkü şimdiye kadar saptamış olduğunuz değerlerin, özelliklerin bundan sonra da devam edip etmeyeceği konusunda hiçbir garanti yoktur. Yani gelecekte ne olacağını kestirebilmenin imkânsızlığından ötürü yapacağımız değerlendirmelerin ve seçmenin her zaman bir risk taşıdığı, problem taşıdığı muhakkak. Bu tabii teknik konularda da olabilir. Çünkü teknik konularda da karar almaya kalktığınız zaman orada da bütün verileri en ince ayrıntısına kadar saptayabilmenin olanağı yoktur. Orada da belirsiz-

likler vardır. Orada da karar verici kendi inisiyatifini, kendi risk faktörünü göz önüne almak zorundadır. Öyleyse kalitenin saptanması, kalitenin ölçülebilmesi ve ölçülen kaliteye göre tercihlerin yapılabilmesi, içinde belirsizlikler ve riskler taşıyan bir iş. Baştan bunu kabul etmek gerekir. Yani şöyle bir beklentiyle yola çıkmak bence çok safdil bir tavır olur diye düşünüyorum. Öyle bir teori geliştireceğim ki, öyle teknikler geliştireceğim ki, bir ürünün kalitesi konusunda hiçbir zaman yanılmayacağım. En mükemmel yargıya en az hatayla varılabilecek en yetkin karar verme durumuna ulaşabileceğim. Bunun olamayacağını baştan kabul etmek gerekir diye düşünüyorum. Üstelik kabul etmekte sağlıklı karar almada çok önemli bir şeydir. Gerçekçi olmak gerekir. Böylesine ideal bir kalite saptamasının hiçbir zaman olamayacağını söyleyebiliriz.

Şimdi, kaliteleri nasıl derecelendiriyoruz? Konuşmamın buraya kadar olan kısmını özetlersek, kalitenin saptanmasında, kalite dediğimiz şeyin bir değerlendirme, değer biçme olduğunu ölçütlerle yapıldığını ve burada ister istemez "öznel" dediğimiz faktörlerin rol oynadığını ve kaçınılmaz belirsizliklerin olduğunu öne sürebiliriz. Kaldı ki karar verme teorileriyle uğraşanlar bilirler, karar almada ne denli kesin gözüken durumlar olursa olsun her zaman bir belirsizlik ve risk faktörü işin içinde bulunur. Tabii karar vermemizi kolaylaştıran şeyler vardır. Bu da hedefimizin çok iyi bilinmesi, ne yapmak istediğimizin, amacın çok iyi saptanması ile olur. Yani ben bir makine yapacağım ve şu şu şu işe yarayacak, bu özellikleri olacak, bu özellikleri elde edebilmek işin şu şu şu araçlardan ve malzemelerden yararlanacağım. Bu konularda çok netse kafanız ve bilginiz de yeterliyse bu bilginin ve bu amacın gerektirdiği biçimde çalışıp üretim yapabiliyorsanız burada problem çok fazla gözükmüyor. Kaldı ki bu durumda bile biraz sonra anlatacağım gibi her zaman kalite konusunda soru sormak ve sizin saptadığınız bir kaliteyi eleştiri imkânınız vardır. Yani siz diyorsunuz ki "bu fabrikadan elde edilen ürün kalitelidir" veya bunun kalite derecesini belli bir sayıyla ifade ediyorsanız, şu nitelikte bu bu işlevleri görecek bir üründür. Belli bir yargıya varmış bile olsanız ve bu konuda ender bulunan uzmanlardan biri bile olmuş olsanız, bir başkası, belki sizin kadar uzman olmayan birisi sizin bu değerlendirmenizi her zaman eleştirebilir ve ölçütlerinizi sarsabilir, başka değerlendirmeler, başka ölçütler biçimi sunabilir. Ne demek istiyorum? Mutlak değerlendirme ve

mutlak ölçmenin, bir daha değiştirilmemek üzere konmuş mutlak ölçmelerin ve mutlak değerlendirmelerin mühendislikte bile, bilimde bile yani teorik olan alanları da düşünmüş olsak bile konulmayacağı gibi bir tez ileri sürüyorum. Yani her zaman dayandığımız ölçütler ve ilkeler sorgulanmaya açıktır ve sorgulanabilir. Hiçbir ölçüt eleştiriden arınmış olamaz, eleştiri üstü olamaz. Her ölçütü eleştirip sarsma imkânı vardır ve olmalıdır. Bence en sağlıklısı da bu olsa gerek diye düşünüyorum. Yani falanca uzman söyledi, filanca kitap yazdı, Almanlar bunu yıllarca kullandı, Amerikalılar bunu son zamanlarda geliştirdi diye, büyük başarılar aldı diye benim o konudaki görüşler karşısında susmam gerekmez, konuşabilirim becerebiliyorsam. Ben konuşmanın, eleştirinin her zaman olanaklı olduğunu söylüyorum Bu nasıl olur?

Yaşam Kalitesi Nedir?

Şimdi, konumuz insan, hayat ve kalite. Yani şu veya bu ürünün veya mühendislik alanının içine kıstırılmış bir kalite değil de hayatımızın kalitesi. İnsan olarak bizlerin tek tek davranışlarının duygularının, hayata bakışlarının kalitesi hakkında konuşuyorum. Kaliteli yaşamak nedir? Şimdi ilk bakışta kaliteli yaşamak denildiği zaman konforlu yaşamak akla gelebilir. Yani teknolojinin nimetlerinden sonuna kadar yararlanmış, en sağlıklı, en güzel, en şık ayakkabıları, en şık giysileri giymek, her türlü donanıma sahip evlerde oturmak, taşıtlara binmek, en iyi yemekleri yemek, en lezzetli, en nadide; bedence sağlıklı olmak, güzel insanlarla, sağlıklı insanlara konuşmak. Hayattan aldığımız hazzın maksimize edildiği bir yaşam yani doya doya yaşadığımız ve çoğu zaman zevk-ü sefa içinde geçen sürekli tat aldığımız bir hayat mı kalitelidir acaba? Kalitenin tabii ekonomik yaşamla, ekonomik imkânlar ve altyapıyla bir ilişkisi olsa gerek. Yani insanlar sefil olmalarına rağmen kaliteli bir hayat yaşayabilirler mi? Hayatın kalitesi neyle, nasıl ölçülür? Bütün bunların tabii mühendis olarak bizleri neden ilgilendirdiğini sorabilirsiniz. Çok derinden ilgilendirdiğini düşünmekteyim. Çünkü ben de bir mühendisim. Şu anlamda ilgilendirdiğini düşünüyorum. Bütün yapıp ettiğimiz işler, eğer üretimin başında bir insansak, bir üretim sürecini denetleyen, ona yardımcı olan bir teknik adamsak bu yaptığımız işin insan hayatında neye yaradığını hayatımızı ne bakımdan güzelleş-

tirdiğini, değiştirdiğini yani insan olarak bizim neye yaradığımızı, neden yaşadığımızı, "Yahu ben bu yaşa geldim acaba ne iş yapıyorum? Bu yaptığım işin bana para kazandırmaktan öte, çoluğumu çocuğumu geçindirmekten öte insanlığa bir yararı var mı? Hayatı anlamakta, değiştirmekte, daha anlamlı kılmakta, daha değerli kılmakta bir anlamı olabilir mi? Yoksa teknoloji tek başına ne ifade edebilir ki? İnsan hayatının kalitesini yükseltmeye yardım etmiyorsa. Ama hangi anlamda kalitesini yükseltecek? Onları konfora boğarak mı? Onlara yeni ihtiyaçlar yaratarak mı? Bir sürü teknik alet yapıyorsunuz. Bundan yüzyıl önce insanların ihtiyacı olmayan bir sürü şeyi şimdi insanlar ihtiyaç haline getiriyor. Bir sürü teknolojik pılı pırtı piyasada satılmaktadır. Ve teknoloji büyük ölçüde piyasayla bütünleştiği için, teknik adam da yaptığı işi ve ait olduğu teknolojik akışın nereye doğru gittiğini hiçbir zaman bilemeyerek bu akışa kendini kaptırıveriyor. Unutmayalım ki başlangıçta teknoloji bir araçtı. Yani ilk insan için şu elindeki sopa bir teknik aletti. Veya balta, bir iş yapılacak bir şeydi. Ama şimdi teknoloji hemen hemen denetimimizden çıkmıştır. Nereye doğru gittiğini, nasıl dönüşebildiğini, nasıl değiştirilebileceğini herhalde tek tek insanlar olarak bilemiyoruz, belki şirketler olarak da. Hiç bir şirket tek başına bu kapitalist akışını değiştirmeye muktedir değildir. O zaman çağımız insanı büyük ölçüde teknolojiyle bütünleşmiş vaziyette yaşıyor. Şimdi benim konuştuğum mikrofon, elimdeki bardak, hepsi teknolojiyle ilgili. Teknolojiden ayrılma, kopma imkânımız ne denli ütopyalar geliştirilirse geliştirilsin pek kolay gözükmüyor. O zaman teknolojiyle birlikte yaşayarak hayatımızın kalitesi konusunda düşünmemiz gerekir. Belki de mühendisler olarak sormamız gereken en temel soru "Nasıl bir teknoloji hayatımızın kalitesini artırabilir?" Hayatımızın kaliteli olması ne demektir? Kaliteli insan olmak ne demektir? Kaliteli insan olmak başarılı insan olmak demek mi? İyi bir yönetici olmak demek mi? Çok para kazanmak demek mi? Bıçkın, atılgan, iş bilir, köşe dönücü, fırsatlardan yararlanan, uyanık insanlar olmak demek mi? Kaliteli yaşamak demek Don Juan olarak yaşamak demek mi? "Ne kadar kaliteli yaşıyorum, hayatımdan ne kadar çok insan geçti" demek mi? Veya "Ne kaliteli bir hayatım oldu, ne kadar çok para kazandım" veya "Ne kaliteli bir hayatım oldu, ciltlerle kitap okudum, hep sergilere gittim, konserleri izledim, sanatla meşgul oldum. Öyle ince bir insanım ki hayatım sanatla dolu, şiirle, tiyat-

royla. Çok kaliteli bir hayat yaşadım." "Çok kaliteli bir hayat yaşadım. Param pulum olmadı, sanatla da belki ilgilenmedim ama iyi bir sevgilim oldu, onunla müthiş şeyler yaşadık, çok kaliteli bir hayatım vardı canım!" mı dememiz gerekir?

Yaşam Kalitesi Ölçülebilir mi?

Acaba hayatımızın kalitesini nasıl sorgulayabiliriz? Ölçütünü/ölçülerini nasıl arayabiliriz? Şimdi, bu ölçütler bana öyle geliyor ki veriliyor bize. Küçük yaşlarda eğitim sistemimizle, gelenekle, anamızdan babamızdan sürekli aldığımız eğitimle bize – adına öyle demeseler de – kaliteli bir hayatın, kaliteli bir insanın nasıl olması gerektiğini anlatıp duruyorlar. Örnekler gösteriyorlar. "Bak işte oğlum, şu amca var ya, müthiş kaliteli bir insan. Sen de büyüyünce onun gibi olacaksın tamam mı? Veya günlük hayattaki konuşmalarımızda öykündüğümüz, ulaşmaya çalıştığımız, benzemeye çalıştığımız, takdir ettiğimiz insanlar bizim işin kaliteli olmanın ölçütlerini oluşturan insanlardır. Onların hayatlarına benzer hayatlar yaşamak istiyoruz. Tabii bu arada medya büyük ölçüde bastırarak bize ölçütler dayatıyor, sunuyor ve o ölçütleri ister istemez eleştiri duyarlılığımız, kavramsal duyarlılığımız gelişmediği için kabul etmek zorunda kalıyoruz. Dolayısıyla hayatımızın kalitesi konusunda karar verme imkânına da sahip filan değiliz. Çünkü yaşayamıyoruz-yaşatılıyoruz. Birileri tarafından itilip kakılıp, "İşte sana diploma, al bu diplomayı", "İşte sana fabrika! Buraya gir, burada çalış", "İşte sana araba! Buna bin", "İşte sana hanım, bunla evlen." Bütün bunlarla hayatımız geçiyor. Bütün bunlarla yaşarken acaba hangisine biz kendimiz karar verdik? Hangisinde etkili olabildik? Hayatımızın kalitesi konusunda neler yapabildik? Düşünebildik mi? Düşünmek gerekir mi? Bunu da düşünmek gerekiyor. Gerçekten gerekli midir? Yaşayıp gidiyoruz işte, insanlarız, ne var şimdi, benim işim gücüm yok da tutup ne yapıyorum, ne diyorum, hayatımın kalitesi nedir? Ölçütüm/ölçütler nedir? diye düşünmenin manası yok. Çünkü düşünsek de faydası yok ki. Diyelim ki düşündüm. Baktım ki hayatım berbat bir şey. Hiç iflah olmaz, berbat bir adamım. Hiçbir şey konusunda ben kendim karar almamışım, itilmişim, kakılmışım, bir sürü şeye aklım ermiyor, kopya çekerek sınıfımı geçmişim. Mesleğimi bile doğru dürüst yapamıyorum ama iyi kötü bir yere girmişim, şimdi

bütün bunları düşünüp canımı sıkmanın alemi var mı? Çünkü kaç senelik ömrümüz var şurada, yaşayıp gidiyoruz. Hiç bunları karıştırmamak, hatırlamamak, günümüzü gün etmek gerekir. İşte günümüzü gün etmeye karar vermek bile bir kalite işidir. Günümüzü gün etme biçimimize bakarak, eğlenmeyi ve günümüzü gün etmeyi bilip bilmediğimizi de sorgulamak gerekir Yani eğlenme, sesi sonuna kadar açılmış üç kat yerin altındaki karanlık izbe yerlerde ter ter tepinip şarkı söylemek, sızıncaya kadar içmek midir? Nedir eğlenmek, dünyanın keyfini çıkarmak? Buna da bir isim bulalım. Buna da "kalite duyarlılığı" diyelim. Yaşam kalitesi duyarlılığı. Yani böyle bir duyarlılık kendi hayatınızı, sorgulamaksızın kabul etmeyi engelleyebilir, araştırmayı engelleyebilir. "Ya işte ben evlenirken kayınvalide şu büfeyi getirdi verdi, kocaman zebellah gibi bir şey. Şu koltukları da bana sokuşturdular. Ben bu koltuklarla, bu büfeyle bir evde yaşamak zorunda mıyım?" Evet, param yoksa, başka seçeneğim yoksa belki. Ama daha kaliteli, daha farklı, elimdeki maddi imkânlarla gerçekleştirebileceğim, fazladan paraya, ekonomik desteğe ihtiyaç duymadan da yaşanabilecek ince hayatlar olduğunu düşünmek gerekiyor. Bu ince hayat çoğumuzun sandığı gibi parayla, konforla, maddi imkânla olmayabilir. Bunu şu yüzden düşünüyorum. Paranız olduğu zaman her türlü imkânınız var, "Hadi istediğin gibi yaşa. Al sana para. Git istediğin yerde istediğin gibi ev al, içini istediğin gibi döşet, dünyanın istediğin yerine git, istediğin gibi gez, yaşa." dedikleri zaman, yani maddi imkânlarımız yerine geldiğinde acaba kaliteli bir hayat kurabilir miyiz? Tersi için de şöyle söyleyebiliriz: "Kaliteli yaşamak istiyorum ama param yok, bu yoksullukta kaliteli nasıl yaşayacağım?"

Kaliteli yaşamanın bir duyarlılık işi olduğunu ve her şeyden önce insanın işi ile ilgili kendisiyle ilgili bir problem olduğunu düşünüyorum. Yani kaliteli yaşamın birtakım kitaplardan, televizyondan, radyodan, medyadan çevremizden taklit edilerek öğrenilebilecek bir şey olduğunu sanmıyorum. Yani kaliteli yaşayabilecek insanın işinin, iç dünyasının, düşünce dünyasının, duyarlılığının gelişmiş olması yani insan gibi bir insan olması çok önemli gibi geliyor. Yani hamhâlât insanların ne denli zevkli evler döşeseler bile işinde sefil hayatlar yaşadıklarını düşünüyorum. Onun için güzel olan güzel insan olmayı gerektiriyor Dolayısıyla güzel insan olmak güzel bir ruha sahip olmakla ilgili bir şey. Dolayısıyla, kalite, insan hayatı-

nın kalitesi gele gele insan ruhunun, insan zevkinin, insan dayanışmasının, sevgisinin hayatta karşılaşılan acıların ortaklaşa yaşanmasının, birlikte karşılıklı azaltılmasının, paylaşılmasının getirdiği bir şey olduğuna inanıyorum. Yani hayatın kaliteli olması bencilce, esirgemeden hiçbir şeyi yüreğimizi, sevgimizi, duygumuzu başkalarıyla birlikte yaşanmış, bizim gibi bu duyarlılığa sahip, bu kaygılara sahip insanlarla yaşanmış hayatın kaliteli bir hayat olabileceğini düşünüyorum. Teknoloji de işte böyle bir hayata hizmet ettiği ölçüde kaliteli olabilir, hayatın kalitesine anlam verebilir, diyorum.

2

Yapak Zeka Geri Zeka mı?

Yapay Zeka Ahlakına Giriş

Yapay Zeka Ahlakı Niçin Gerekeli?

Yapay zeka çalışmalarının hangi amaçlarla yürütüldüğü, hayatımız için ne ifade ettiği, düşüncemizi, duygularımızı, kararlarımızı, eylemlerimizi nasıl etkilendiği konusu, bizi **yapay zeka ahlakı** diye adlandırabileceğimiz bir **sorunlar alanına** götürür. Bu sorunlar alanının yeterince tanınmadığını, üzerinde gerektiği biçimde düşünülmediğini görüyoruz.

Tarihi ne denli gerilere götürmeye çalışılırsa çalışılsın, bir mühendislik araştırması olarak yapay zeka çalışmaları, aşağı yukarı bu yüzyılın ortalarına doğru canlanmaya başlıyor. Hedef, bir yandan insanın hesaplama, sorun çözme, düşünme, bellek gücünü artırmak, diğer yandan insan beyninin bir modelini oluşturmaktır. Bu çabalar, olağan ki, yalnızca bir mühendislik ürünü yaratmak için sürdürülmüyordu. Alttan alta, dayandığı bilgi kuramsal (epistemik) inançları, dayanakları, beklentileri vardı. İnsan düşüncesinin belli bir mantık diliyle, **algoritmik** biçimde dile getirebileceğine, bu dilin gerçekliği yansıtabileceğine, şu anki teknik olanaklarla henüz öyle görünmese de, bir gün insan beyninin yetkin bir modelinin çıkarılarak, "makine"den bir benzerinin yapılabileceğine inanılıyordu. İnsan beyninin benzerini yapmaya çalışmak onu tanımayı gerektiriyordu. Yapay zeka çalışmaları, bu açıdan, gerçek beynin bir işlevi olduğuna inanılan zekanın anlaşılması için yürütülen çalışmalardı. İn-

sanı tanımaya uğraşıyorduk. Elimizdeki modeli uygulamaya sokuyor, insan düşüncesinin sınırlarını, olanaklarını araştırıyorduk.

Öyleyse yapay zeka araştırmaları, bu konuda uğraşan teknik adamlar farkında olsunlar ya da olmasınlar, boyutları oldukça fazla çalışmalardı. Teknolojik boyutunun yanında ona bağlı olarak ekonomik, toplumsal, doğa bilimsel (fizik, kimya, biyoloji...), psikolojik (algılama, öğrenme, düşünme, kavramlaştırma, çıkarım yapma gibi), felsefi (epistemolojik, metafizik) boyutları vardı. Bu araştırma alanı, yalnızca teknik adamların (mühendislerin, bilgisayar yazılımcılarının, yapay zeka uzmanlarının) tekelinde olan sorunlar içermiyordu; konu, birçok yönüyle düşünen, anlamaya çalışan, tüm insanları ilgilendiriyordu. Hayatımızla ilgili çünkü. Dünyadaki, evrendeki yerimizle, bu yeri yorumlayışımızla ilgiliydi. "Zeki" makineler hayatımızı kolaylaştıracaktı. Bize, hemen her sahada, sanatta, edebiyatta bile yardımcı olacaktı. Hesaplamalarımızı çabuklaştıracaktı. Kâğıt ve kalemle binlerce yıl sürecek hesaplamalar, giderek kısalan süreler içinde gerçekleştirilecekti. Bu durum, üretimi çabuklaştıracak, uzay çalışmalarına hız verecekti. Hayatımızı kolaylaştıracaktı. Belleğimizi artıracak, diller arasında çeviri olanağı sağlayacak, bankacılıkta, yönetimin her alanında yararlı olacaktı. Düşünce, tasarlama, giderek yaratma uğraşımıza destek verecek, renk katacaktı. Oyun oynama olanakları sunacaktı. Düşünme, düşleme ufkumuzu genişletecek, yaşamımızı zenginleştirecek, türlü çeşniler katacaktı. Bu olumlu görünen özelliklerinin yanında, özel yaşamımıza girip, gelişmiş bilgisayar ağı içinde, saklamaya çalıştığımız gizlerimizi ortaya çıkarabilecekti. Bilgisayar ekranı başında, onun sunduğu türlü oyunlarla, "gerçeklik duygusu" yitebilecek, "doğallık" ortadan kalkabilecekti. İnsanlar, makineler arasında otomatlara dönüşebilecekti. Yaşamlarını, umutlarını, tasarımlarını, gizlerini, duygularını bilgisayarlara aktaran insanlar, giderek **bilgisayar bağımlı** olacaklar, bilgisayarları yönlendiren ekonomik, politik, askeri güçlerce kolayca yönetilen kuklalar haline gelebileceklerdi. İnsanın ufku daralacak, kendi doğal beynine güveni azalacak, yapay zekaya bağımlı olacaktı. Bu da, onu zeka özürlü bir duruma getirebilecekti. İç dünyası ortadan kalkacaktı. Neyi var neyi yok makinelere aktardığı için, **iç dünyası, duygu evreni,** gönlü ortadan kalkabilecekti. Beyin ve yürek olarak kuruyacak, darlaşacak, giderek bir köle gibi kullanmaya çalıştığı makineler, onu köleleştirecekti.

İşte bu çok boyutluluğu içinde, olumlu ve olumsuz olası etkilerini kısaca vurguladığımız yapay zeka çalışmaları, yaşama biçimimiz, yaşamaya verdiğimiz anlamı, niyetlerimizi, kararlarımızı, eylemlerimizi, isteklerimizi, umutlarımızı, inançlarımızı etkilediği için, çok önemli ahlaksal boyuta sahiptir. Bilimkurgu yazarlarının, bazı edebiyatçı, sanatçı ve felsefecilerin dışında, bu ahlaki boyut üzerinde pek durulmadığını görüyoruz. Bir yapay zeka ahlakının, teknik, epistemik ve bilimsel araştırmaların yanında gündeme gelmesi gerekmektedir. Özellikle, mühendis arkadaşların tasarladıkları, katkıda bulunmaya çalıştıkları makinelerin, insan yaşamıyla olan etkileşmesine önem vermeleri gerekmektedir. Yoksa, yaptıkları işi denetleyemez duruma gelebilirler. Anlamını yitirip, yabancılaşabilirler. Bir yapay zekacı, yalnızca bilimsel ve teknolojik donanımı olan biri olmamalıdır. Bir **ahlak duygusu, ahlak duyarlığı** geliştirmelidir, yüreğinde, doğal beyninde. Ahlak duyarlığı yoksunluğu, ekonomik ve politik olarak farkında olmadan, onda insan hayatına karşı bir sorumluluk duygusunu ortadan kaldırır. Yoksa, elektronik silahlarla donanmış uçağında, önündeki ekrana bakarak, aşağıdaki insanları bombalarken, bilgisayar oyunu oynadığını sanan bir savaş pilotunun hazin yazgısını paylaşmak zorunda kalabilir.

Peki nasıl gelişecektir böyle bir ahlaksal duyarlık, ahlaksal sorumluluk? Önce, sorgulayarak, Sokratçı bir tutumla. Çalıştığı alanın **hangi amaçlara,** ne ve kim adına; kime ve nelere dayanarak, kime ve nelere hizmet ettiğini irdelemeye çalışacaktır. Kendini, insanlığın bir parçası olarak duyacaktır. Belli bir kültürde ve toplumda yaşayan insan olarak, **"gerçek"** çıkarlarının ne olduğunu sorgulayacaktır. Kendisini sorgulayacak, oluşturmaya çalıştığı ürününü, yapay zekalı makineleri sigaya çekecektir. Şimdi bunun nasıl yapılabileceği konusunda ipuçları vermeyi deneyelim.

Yapay Zeka Ahlakının Sorunları

Zeka yaratmak, yalnızca doğanın bir işi mi? Evrimi boyunca, bir organizma olarak insan, çevresiyle kavgasında bir takım mekânizmalar geliştirdi. Zeka da bunlardan biri. Şimdi insan, kendinin binlerce yıl boyunca ulaştığı aşamadaki zekasını, makinelerde görmek istiyor. Bu olanaklı mıdır? Buna hakkı var mıdır? İşte iki temel soru. İlki epistemolojik, teknolojik boyutları olan bir soru. İnsana **metafizik**

açıdan bakışımıza bağlı olarak yanıtlar verebiliriz. "İnsan, maddedir, dolayısıyla, bu maddenin yapısını, işleyiş özelliklerini bilerek, benzerini yapabiliriz", yanıtlardan biri. "İnsan, kendisini oluşturan maddelerden fazladır, dolayısıyla hiçbir zaman kopya edilemeyecektir" görüşü de bu yanıtın zıddını ileri sürüyor. "İnsanın öğrenme süresi, algılaması, kavramlaştırması, değerler yaratması, sanat ürünleri vermesi, bilimsel kuramlar oluşturması, makinelerin erişemeyeceği özelliklerdir. Çünkü, bu makineleri yapacak olan insan kendisinin bütün bu özelliklerini tam olarak, makine üretecek biçimde bilemeyecektir. Evet, makineler yapacak, makineler insan zekasını taklit edecekler, ama hiçbir zaman ona ulaşamayacaklardır. Öyleyse yapay zeka uğraşısı, ilkece sınırları olan bir uğraştır. Zeka hep yapay zeka uğraşısı, ilkece sınırları olan bir uğraştır. Zeka hep yapay olacaktır. Makine zekası. Oysa, zeka insana özgüdür. Taklit edilemez. Modeli oluşturulamaz. Zeka ancak doğal olabilir. Zeka, yapaysa zeka değildir. "Yapay zeka" deyimi, "üç köşeli dörtgen" gibi, kendi içinde çelişik bir terimdir. Tekrarlayalım: Zeka, yapaysa zeka değildir, zekaysa yapay değildir. Olanaksız olan bir şeyin peşinde koşmaya ne hakkımız var?

İşte böyle bir karşı çıkışa verilecek yanıt, yapay zeka çalışmalarını insana yardımcı makinelerin tasarım ve üretimiyle sınırlar. Evet, bu makineler, çok hızlı hesaplayacaklar, müthiş bir belleğe sahip olacaklar, insanın yaratıcı, üretici yanını güçlendireceklerdir. Hepsi o kadar! "Yapay zeka"cılar da mühendislerdir, çalışma alanlarının bir ayrıcalığı yoktur diğer mühendislik alanlarından. "Yapay zeka ahlakı" herhangi bir mühendislik ahlakının sınırları içindedir: Mühendis, önüne konulan sorunu çözmekle, verilen görevi yerine getirmekle sorumluluğundan kurtulamayacaktır. Yaptığı iş, geçmişi geleceği olan bir iştir, insanlık kültürünün bir parçasıdır. Öyleyse, önüne konan sorunları kimlerin hazırladığını, bunları çözmenin kime hizmet etmek olacağını, insan yaşamı için bunun **sonuçlarını** ve içinde bulunduğu uğraşı alanının **amaçlarının** nasıl bir dünyaya hizmet ettiğini sorgulayarak, bunun sorumluluğunu yaşamak zorundadır. Eğer yapay zeka çalışmaları salt bir mühendislik çalışması ise, ahlakı konusunda birkaç tümceyle söylenebilen bunlar olacaktır.

Ya, yapay zeka çalışmaları bir zeka, bir insan yaratma çabası ise, bunu amaçlıyorsa? Böyle bir amaç taşıyan araştırmacı, genellikle bu

işin çok zor olduğunu, hem bilgi hem de teknolojik olanakları olarak yolun başında olduğumuzu bilir, yine de bu düşten kendini alıkoyamaz. "Üretilen, yaratılan zekadan sorumlu kim olacaktır?" sorusu düşüne, teknik boyutunun yanında ahlaki bir kaygı katar. Şimdilik, yazının başlığında sorduğum soruyu, "yapay zeka, geri zeka mı?" sorusunu akla getiren bir kaygısızlık görüyorum bu alanda. Makinelerin ahlaki sorumluluğu duyulmuyorsa, onların hukuk açısından **cezai sorumlulukları** yoksa, yapay zeka ürünleri ya geri zekalıdır ya çocuktur ya da hastadır. "Onlar hukuktan arınmıştır, ahlakla ilgili değillerdir, alt tarafı makinedir" diyebilirsiniz. Oysa, hedef "zeka yaratma" değil miydi?

Eğer bu oluşturulacak zeka, insan zekası örnek alınarak ortaya konacaksa hangi insanın, hangi kültürde, hangi yaşta, hangi cinsiyetteki insanın zekası olacaktır? Hangi sınıftaki insanın zekası? Köle mi olacaktır bu makine? Efendi mi? Sıradan bir küçük burjuva mı? Yoksa çeşit çeşit zekalar mı olacaktır? Onların ahlaki sorumlulukları olmayacaksa, hukuk önünde geri zekalı mı sayılmaları gerekir? Özgür iradeleri olacak mıdır? Kendi başlarına karar verebilecekler midir? Yoksa, yazılımcının, üreticinin insafına mı kalacaktır bu durum? Kölelere mi gereksinimimiz var? Hayatın tadını kölelerimiz olmadan çıkaramıyor muyuz? Hep o Eski Yunan'ın yaşadığı düzen mi cezp ediyor Batılı insanı?

Bakın, bütün bu sorularda, insana benzetmeye çalışıp ürettiğimiz ürünün ahlaksal durumunu sorguluyorduk. Böyle bir yaratımın olanaklı olduğunu varsayıyorduk. Her işe koşturacağımız cin fikirli bir köle mi, kendi iradesi olan bağımsız bir varlık mı (yönetimi kaptırabileceğimiz için korkabiliriz ondan) düşünüyoruz? Bir canavar mı düşünüyoruz, bir silah, zeka silahı, dünyayı, evreni ele geçirmek için? Eğer bu makineler bizimle yaşayacaksa, bizim hayatımızın bir parçası olacaklarsa, zeka taşıdıkları için diğer makinelerden ayrılsalar, ahlaksal, giderek hukuksal sorumluluklarının olması gerekir. Onların da hakları olacaktır. Görevleri. Biz onlara, onlar bize saygı duyacaklardır.

Bütün bu söylediklerimin bir bilimkurgu romanının sınır tanımaz ataklığına dönüştüğünü düşünen okurlarıma şunları hatırlatırım: "Zeka" diye yola çıkıyorsak, zeka insanındır. İnsan doğaldır. Doğanın bir parçasıdır. Yapay, yapma zeka, yapma gül gibi, kimi yerlerde kullanılabilir belki. Ama, insan evriminin şu aşamasında,

kendini büyük bir sınavdan geçirmektedir: KENDİNİ YARATMAYA çalışmaktadır. Yapay zeka çalışmalarına ben böyle bakıyorum. Bu nedenle yalnızca mühendislik ve doğa ve toplum bilimlerinin alanına sıkışıp kalmış bir sorun değildir yapay zeka sorunu. Adının da yarattığı çağrışımlar gereği değiştirilmesi uygun olur: zeka yaratma (intelligence creation) denebilir belki. Çünkü insan zekası en azından üç temel bileşeni olan bir bütündür: 1. Biyolojik, 2. Psikolojik, 3. Kültürel. İnsan düşüncesinin yalnızca nöronlar içinde beyin ve sinir sistemiyle sınırlı olduğunu sanmak yanlış bir tutumdur. İnsan tüm bedeniyle (biyolojik yapısıyla), tüm hücreleriyle, duyguları ve bilinç dışı itkileriyle, belli bir zaman ve mekân içinde, belli bir toplumda ve gelenekte, kendisine "ben" diyerek düşünür. Yapay zeka çalışmalarının "yapaylığı" işi salt "mantık" alanına ya da sayısal ya da analog benzeşim (simulation) alanına indirgemesinden geliyor. Bana sorarsanız, bu insan zekasına bir hakarettir. Yapay zeka, Amerikan Pragmacılığının ve yararcı felsefesinin yapaylığından yola çıkıyor. Çıkış neye dayanırsa dayansın cesur bir çıkıştır. Elbette, tartışıla tartışıla, eleştirile eleştirile düzeltilmeye açıktır. Umalım hep açık olsun. Burada Turing testinin gülünçlüğünden söz etmeden geçemeyeceğim. Elbette Turing ustaya saygım sonsuzdur. Ama beni insan olduğu konusunda "kandırmaya" çalışan ve uzağında duran, iç içe, gönül gönüle, yüz yüze olmayan bir zekaya itibar nedendir? Neden beni "kandıran" makineye insan diyeyim ki? Bu durumu neden bir "başarı" sayayım? Hangi ahlak anlayışına sığar ki bu durum?

İnsan, bu alanda, zeka yaratma alanında, cesurca, politik, ekonomik ve askeri güçler tarafından yolundan saptırılmadan yürüyebilirsin. Zekasını, binlerce yıllık deneyimini, yalnızca ekonomi, mühendislik, doğa bilimi bilgilerini kullanarak değil, sanatını, felsefesini, inançlarını, umutlarını, beklentilerini daha yaşanır bir dünya için geliştirerek zekalar yaratsın. Zekasına, ona, hep şunu söylesin:

> *"Sen insansın, doğalsın, yarattığın da senin parçandır, doğaldır; sen bu doğayla bütünleşmiş bedenin, ruhun ve kültürünle bir anlam taşıyorsun. Bu bütünlüğü bozma. Ahlaksal açıdan tehlikeler yaratacak, seni geri zekalı kılacak, indirgemelere, soyutlanmalara, yalıtmalara kalkışma. Sınırlarını ve kendini bil. Zekanın gücünü ve güçsüzlüğünü anla. Onu, bağımsız, özerk bireyler ve toplumların oluşması, da-*

ha iyi, daha güzel, yaşamaya değer bir dünya için harekete geçir. Sürekli sorgula ve inan: Sen Sokrates'in sen Yunus'un, sen Einstein'ın zekasısın; acı çekmiş mutlu olmuş, aşık olmuş, yanlış yapmış, doğruyu aramış milyonlarca insanın zekasısın. Kendine yakışan zekalar yaratmak için, durma koş !"

Sonuç

Bu çok kısa çalışmada, özellikle "yapay zeka" alanında zaten söylenmiş kimi görüşleri "nasıl yaşamalıyım?", "nasıl yaşamalıyız?" sorusuyla gündeme gelen ahlak sorunları açısından birkaç noktasıyla tartıştım. Kimi anlayışlara bir kafa tutuş içeren düşüncelerimin yapay zekacıların zekalarına ulaşacağını umuyorum.

3

Mühendislik ve Ahlak

Burada tartışmak istediğim asıl sorun mühendislik ahlakıyla ilgilidir. Mühendislik ve ahlak, ne ilgisi var, veya mühendisin daha etkin yaşaması, daha iyi değerlendirilmesi için ahlakla nasıl bir ilgi kurulabilir sorusu üzerinde duracağım. Mühendislik ahlakı sorusu tabii ki mühendislerin uğraştığı bir soru değildir. Ben mühendis bir felsefeciyim. Dolayısıyla, problem alanı olarak felsefecinin daha çok uğraştığı, ama hepimizin içinde olduğu ahlak problemini tartışmak istiyorum.

Genellikle ahlak denildiği zaman kafamızda yaptığı çağrışımlar çok farklı oluyor. Birtakım kuralların ve daha çok tepeden inme kuralların uygulanması ya da uygulanmaması, birtakım değerler ve onların hayatımızdaki yeri anlaşılmıyor çoğu zaman. Oysa ahlak, hayatımızda karşılaştığımız sorunların kendisidir. Ahlak alanına, nasıl yaşamalıyım sorusunu sorduğumuz zaman, hayatımızda insanlarla olan ilişkilerimizde karşılaştığımız sorunların altında yatan bir kavram olarak giriyoruz. Onun için, adı belki bazılarınıza çok anlamlı gelmeyecek, veya bizim kültürümüzde yaptığı çağrışımdan dolayı çok önemli bulunmayacak, ama çok önemli bir konu bu ahlak.

Mühendislik ahlakı çok değişik boyutları olan bir konu. Mühendisçe yaşama, bir mühendis olma, dünyaya bir mühendis gibi bakma, bir mühendis gibi dünyayı değerlendirme, bütün bunların içerdiği sorunlar bütününe belki mühendislik ahlakı deniliyor. Mühendislik ahlakı deyince, çok değişik boyutları olan bir konu bu. Mühendisçe yaşa, bir mühendis olma, dünyaya bir mühendis gibi bakma, bir mühendis gibi dünyayı değerlendirme, bütün bunların içerdiği sorunlar bütününe belki mühendislik ahlakı deniliyor. Şimdi ne

gerek var buna? Çünkü genellikle mühendisçe bakış denilince, bizim kültürümüzde de, batıda da faydacı bir bakış vardır. Yani şimdi biz bu mühendislik ahlakını tartışırsak daha mı verimli oluruz. Karşılaştığımız sorunların çözümünde daha mı başarılı oluruz. Ne faydası var bunu tartışmanın bize? Tabii mühendislik sorunlarına genellikle alışılmış anlamda mühendisçe bir bakışla, muhakkak bir çıkar, yarar gösterilebilir, belki sayılara dönüştürülebilir bir yarar umarız. Yalnız ahlak sorunları o denli sayıya vurulabilecek, birtakım oranlarla ifade edilebilecek sorunlar değil. Bizim her şeyden önce insan oluşumuzla ilgili.

Neden mühendislik ahlakının tartışılması önemli? Doğrudan doğruya yararını söylememekle birlikte, önemini savunmak isterim. Bundan yüzlerce yıl önce yaşamış bir düşünür, Sokrates, şöyle bir söz söylüyor: "İrdelenmemiş, gözden geçirilmemiş, sorgulanmamış yaşam yaşam değildir". Çünkü bizim mühendis olarak iletimimizde, sorunlarla baş etmemizde, nasıl bir hayat içinde olduğumuzu düşünmemiz gerekiyor. Ve bu çok lüks, çok havada, çok gereksiz bir sorgulama biçimi değildir. Mühendis, sadece karşılaştığı, kendisine verilen sorunlarla baş eden bir insan olmamalı. Dünyaya daha geniş bakabilen, yaptığı işin kuramsal temellerini araştırabilen, yaptığı işi ne adına yaptığını sorgulayabilen, kime hizmet ettiğini anlamaya çalışan, hayattaki yerini sorgulayan, kültür içerisindeki yerini irdeleyen bir insan olmalıdır. Mühendisi, çok pratik, çok sorunlarına bağlı, problem çözücü ve kültürümüzde alışılmış deyişle iş bitirici insanlar haline getirmek, onların tek boyutlu, yaptığının teorik temellerini merak etmeyen, yaptığını, hayatın o bütünlüğü içerisinde – kültürü de işin içine katarsak – yerini sorgulamamış, dar ufuklu insanlar haline gelmesine yol açabilir. Bunu aşabilmek için, yaratıcı mühendislerin çıkabilmesi için, yaptığı işin köklerini, esaslarını merak eden, sorgulayan, irdeleyen, sadece aktaran değil, bir yerlerde birileri üretmiş, tasarlamış, onları alıp bizim buradaki koşullarımıza uygulayan insan olmanın ötesinde bir mühendis olmak istiyorsak, o zaman işte ahlak problemi işin içine giriyor. Özellikle 1980'den sonra, Türkiye'nin politik gidişinde de, mühendislik mesleğine sahip olanların büyük etkileri olmuştur ve olmaktadır. Türkiye'nin gidişinde, Türkiye ile ilgili kararların alınışında, ekonomistlerin ve mühendislerin çok büyük etkileri var. O zaman, Türkiye kendi hayatını düzenleyebilecek bağımsızlığa ve düşünce gücüne sa-

hipse mühendislerin de aynı şekilde bir düşünce gücüne sahip olması gerekir.

Kültürlü, ufku geniş, yaptığı işin başka alanlarla olan ilişkisini anlamaya ve yorumlamaya çalışan, yaptığı işin teorik ve düşünce demetlerini merak eden, araştıran, sorgulayan, bir mühendis tipinin tartışılması, gündeme getirilmesi benim önerilerimdendir. Mühendislerin çalıştığı kurumlardaki mühendise bakışın, toplum içinde mühendise bakışın, hem de mühendis yetiştiren eğitim kurumlarındaki mühendise bakışın, mühendisin toplum içindeki işlevinin algılanışının değiştirilmesiyle veya yeniden yorumlanmasıyla mümkündür. Genellikle mühendislik gençler arasında iyi para getiren, kazançlı, diplomasıyla toplumda belli bir konum sahibi olunabilen bir meslek olarak biliniyor. Mühendisliği yalnız bu yanıyla görmek, bana öyle geliyor ki, problemlere sadece mühendis gibi bakmak, mühendisin bu toplumda iş görmesini engeller. Mühendis gerçekten bugün mühendislik görevini görebiliyor mu? Nasıl yaşıyor? Mühendislik yapıyoruz diye ne yapıyoruz acaba, bütün bunlar irdelenmiş, tartışılmış mıdır? Çoğumuz mühendislik adına yöneticilik yapıyoruz. Bir kısmımız pazarlamacılık, satış elemanlığı. Mühendisliğin bize üniversitelerimizde uzun yıllar öğretilen, tasarlama, plan yapma ile olan ilgisi nedir? Kaçımız yaratıcı mühendisler olabiliyoruz? Elbette, bu, Türkiye' nin bizi aşan sorunlarından dolayı böyledir, ama o zaman, kendi kendimize sormamız gerekmez mi, Türkiye kendi koşulları içerisinde ki bu koşullar değiştirilemez değildir, yine bunların konuşulması, eleştirilmesiyle değiştirilecek. Gerekli altyapının oluşturulmasıyla değiştirilebilecek. Ama bu anda mühendis olarak yaşarken nasıl bir yol izleyecek mesleğinde.

Bu, mühendislik ahlakının en önemli sorunlarından biridir. Mühendis olarak ne iş yapıyoruz. Okulu bitirdiğim zaman ne yapacağım diyordum ve şimdi ne yapıyorum. Ve bu yaptığımı mühendisliğe yakışır bir iş olarak görüyor muyum? Benim yaptığım işi bir başkası, örneğin sosyoloji okumuş biri veya idari bilimlerden mezun biri yapabilir mi? Gerçekten ben, aldığım eğitimle, donanımla yalnız benim yapabileceğim, başka birinin kolay kolay yapamayacağı bir işi mi yapıyorum; yoksa sıradan biri de bu işi yapabilir mi? İkinci soru da şu, üzerinde düşünülmesini önerdiğim, mühendis olarak mesleğimin dışında bu toplumun neresindeyim? Bu topluma katkım nedir? Mühendisin bu toplumun sorunlarına, politik yaşayı-

şın, kültürel yaşayışına katkısı nedir? Kendi özel sorunlarıyla, fabrikada veya işyerinde uğraşan bir insan olarak görmüyorum mühendisi. Zaten böyle de değil herhalde, bir ölçüde politik ve kültürel yaşama ve etkili olmakta yarar var. Sorunlara mühendisçe bakabilme mühendislik eğitiminin kazandırdığı bir şey; sorunların somut noktalarını görüp çözüm üretebilecek bir donanımla yetişiyorlar. İşte bu bakış tarzında bu zenginliğin, kültürel bir zenginliğin olması gerektiğini söylüyorum. Sadece kendi konusundaki problemleri öğrenmiş, çok iyi kavrayabilen, çözebilen, teknik becerileri olan, kendi konusu ile ilgili gelişmeleri izleyen, konusu dışındaki bilgileri küçümseyen, onları bir türlü anlayamayan, önemsiz bulan, toplumdaki her problemin dar bir mühendislik problemi gibi çözülebileceğini sanan bir mühendis tipinin gelişmesinden endişe ediyorum. Onun için mühendislik ahlakının bu anlamda önemli olduğunu düşünüyorum. Yani mühendislik ahlakı deyince ilk bakışta belki yalan söylememek, çalıp çırpmamak, kendisiyle, kurumuyla ahlaklı, dürüst ilişkiler içinde olmak anlaşılabilir. Ama dikkat edin, konuşmamın başından beri ahlakı bu anlamda anlamadığımı vurguladım, ahlakı nasıl yaşamalı, nasıl bir toplum için yaşamalıyız sorusunun sorgulandığı bir yer olarak düşündüm. Dolayısıyla ahlak alanı içerisine bizim mühendislik problemlerimiz de insanla ilgili olduğu için giriyor. Dolayısıyla mühendisin sadece teknik problemleri yoktur, insanlarla ilgili, dolayısıyla insanların hayatlarıyla ilgili problemleri vardır, dolayısıyla ahlakla ilgili problemleri vardır.

Teknik bilgimizi nasıl kullanacağız, bu da ahlak probleminin bir başka boyutu. Son sorun, bilgimizi, görgümüzü, deneyimimizi nasıl bir toplum ve insan için kullanmayı düşünüyoruz? Toplumu değiştirme, insanımızı ve toplumumuzu yorumlama kaygımız var mı? Bana ne diyebilirsiniz; insan, kültür, toplum benim problemim değil. Ama niye olmasın ki? Tabii ki bizim problemimizdir, öncelikle insan olduğumuz için bizim problemimizdir. Dolayısıyla kendi mesleğimizin problemleriyle insan olarak yaşadığımız problemleri bu denli ayırmak çok şizofrenik bir hayata mahkûm olmak anlamına gelmez mi? O halde, teknik bilgilerimiz, deneyimlerimiz, problemlerimizin çözümünde daha başarılı, daha yaratıcı ve daha etken mühendisler olmamız, problemlerimizi daha derinliğe görmemizle ilişkili. Bu problemler üzerinde biraz daha kendi alanımızın dışına çıkarak, biraz daha geniş ve farklı bakarak işin düşünce yanını, kültürel boyutunu göz önüne alarak yapabiliriz bunu.

4

Değişimciler Ne Zaman Değişecek?

Her şey sürekli olarak değişip dururken, "ben değişimciyim" demenin ne anlama geldiğini kavramak zor. Her şey zaten değişiyor. Değişmeyen ne var ki? Geçmiş bile değişiyor! Geçmişi yorumlayışımız. Tartışma biçimimiz. Otursam, oturduğum yerde değişiyorum. Hiç değişmeyen nesne yoksa, insan da yok. Toplum da, düzen de.

Peki o zaman "değişimden yana" olmak ne demek? Kim değişimden yana olmaz ki? Diyelim ki değişime karşı çıktık, değişen değişecektir. Hiçbir şey durmuyor ki yerinde. Kokuşma da bir değişimdir. Çürüme. Nedense, değişimden hep "olumlu" bir anlam çıkarılıyor.

O zaman bir soluk alıp, neyin "değişme" olduğunu düşünelim. Neden değişmenin ardındayız? "Değişme" hangi umutların, beklentilerin adıdır?

Baştaki itirazıma karşı şöyle diyebilirsiniz: Her şey değişir, bu doğal değişimdir. Biz doğallığın dışında, kendi kendine olmayan, bizim kendi irademizle gerçekle en değişimden yanayız. Bizim kendi irademizle gerçekleşen değişimden yanayız. Bizim katkımızla değişme. Elbette ki olumlu anlamda iyileştirme. Düzeltme, ıslah. "Ben değişimciyim" demek bu anlamda, kendi denetimimde, kendi hedeflerim (ya da onayladığım toplulukların denetiminde, ait olmaktan mutlu olduğum topluluğun hedefleri) doğrultusunda bir dönüşümcüyüm demek olsa gerek.

Bizde değişimci olmayan okur-yazar da yok gibidir. "Değişsin de, elbet benim dediğim gibi değişsin." derler, gizli ya da açık. 'Peki, Hüseyin'in dediği gibi değişse olmaz mı?" deyince, "olmaz, o benim düşmanım" derler. "Ben her değişime açık bir adamım" diyenlere hayranlıkla bakar mısınız? Ne demek istediğini anlayabilir misiniz? Acaba o, 1) "Zaten değişiyoruz" diyenlerden midir? 2) "Yalnız kendi görüşüme göre değişimlerden yanayım" görüşünü savunanlardan mıdır? 3) "Yurdumun 'ileri' gitmesi, halkımın selamete erişmesi için değişimlerden yanayım" görünüşünü savunan, kendini düşünmeyip vatanını düşünenlerden midir?

Değişimci kimdir? Nasıl olmalıdır? Ne adına, hangi hedeflere varmak için değişmeden yanayız? Şiiri değiştirerek okuyalım: "Değiştik, değişimden bir şeyler umarak." Ya sürdürürsek şiiri, tuhaf bir paradoks çıkmaz mı? "Alıştığımız bir şeydi değişim".

Önce şu ayrımı yaparak başlayalım: Değişim, kendiliğinden de olabildiğine göre, tasarlayarak, irademizi kullanıp gerçekleştirmeye uğraştığımız değişimlere **değiştirim, dönüştürüm** diyelim. Bu ayrımı çoğu kez belirtmesek bile, kafamızın ardında bulunsun. Değişimden yana olmamak olanaksız, değişim doğal olarak gerçekleştirdiği için belki, yine de hastalık ve ölüm gibi değişimler, kendiliğinden olmalarına karşın, kolayca buyur ettiğimiz değişimlerden değil.

Toplum olarak sorunumuz çoğu kez **dönüştürüm**lerden, **değiştirim**lerden kaynaklanıyor. "Bu hayat, kabak tadı verdi, değiştireyim" diyor muyuz? Uğraşıyor muyuz bu amaçla? "Bu eğitim iyice tavsadı", "ilişkimiz kokuşuyor, değiştirelim", "Cumhuriyet böyle gitmez değiştirelim". Yaşama biçimimizi, işimizi, görüşümüzü, giysilerimizi... değiştirelim. Değiştirme bir "ayrıcalık" sayılıyor çoğu zaman. Bir daha söyleyeyim: Her değiştirme, salt değiştirme olduğu için, olumlu değildir. Egemen düzenin korunduğu nice göz boyayıcı değiştirmeler vardır.

Değiştirimler hep bir "ideoloji"yle, artlarında bir kuramla ortaya çıkıyor. Bir anlamda, her değiştirimin uydurulduğu "kitap"lar var. Sizin değiştiriminiz hangi kitaba uyuyor? Yok mu? Yazın hemen.

Bu anlamda, her değiştirim bir etkileşimden kaynaklanıyor. Değiştirenlerden etkilenme kaçınılmaz. Eleştirdiğiniz, değişeceğini düşündüğünüz, değiştirilmesi gerekli düzenin içindesiniz. Değişimci ya da değiştirimci (bundan sonra bu terimleri birbirlerinin yerine

kullanacağım) bir köprüdür. Eskiyle, yeni arasında, tam zamanını saptayamasak da, her değişim belli bir birikimi ardına alarak, belli bir birikimi ardına alarak, belli bir noktadan doğrusu "noktalar öbeğinden" kalkıyor. Kendine uygun kitaplar buluyor ya da yazıyor. Öyleyse, a) Değişim öncesi durum belli bir toplumsal, ekonomik, kültürel geçmişi, geleneği taşıyor. b) Bu durum içinde rahatsızlık duyan insanları, düşünürleri, eylemcileri barındırıyor. c) Yapılacak değişimin önceden ya da sonradan bir "kitap" (bu kuram, bir ilkeler, düşünceler "düzeni") aracılığıyla gerçekleştirildiğini görüyoruz. Açıklayacağım. d) Kitap ve kitap dışı değişim yolları stratejileri deneniyor, geliştiriliyor.

Kimilerinize tuhaf gelecek ama, her değişim "organik" bir özellik taşıyor. Ne anlamda? Değişim, değiştirilene **yakışmalı**. Değiştirenle bütünleşmeli. Öyle olmadığında zorlamalar, koparmalar, "tahribat", yıkım başlıyor. Bedeli çok ağır değişimler çıkıyor ortaya. Keskin, bitip tükenmez sorunlarla dolu değişimler. Bana sorarsanız (Hadi, kızın bana, "seni gidi evrimci seni" deneyin!) **değişimlerin zamanı gelmeli**! Horoz vakitli ötmeli. Bunun "evrim"le, "devrim"le ilgisi yok. Kökten değişimler için bile yeterli birikime, güvenilir kitaba, gerçekçi değişim stratejilerine gerek vardır.

Şimdi, kitap farklılığından doğan eski bir kavgaya dönelim. Kimi kitaplara göre zamanın önceden belirlenmiş bir akışı vardır. Bu akış doğrultusundaki değişimler "ilerleme"dir, gelişmedir. Bir kitabın "geriye dönüş" olarak gördüğü değişim, diğer bir kitaba göre "ileri gidiş"tir. "İleri" ve "geri" bulunduğumuz noktadan, tarihe ve geleceğe bakışımızla ilgilidir.

Hangi değişimler olumludur? Kitaba bakmadan yanıt veremiyorum. Yoksa verenleriniz var mı? Vay, kitapsızlar!

Bir dakika, "her şeyi" saptırmanın alemi yok. Evrenin kitabı var. Tarihin. Ona bakalım. Gerçeğin kitabına. Tuhaf ama, bu kitaplılar, kitaplarını gerçekliğin kitabı olduğunu söylüyor. (Yahya Kemal dostumuz öyle buyuruyor: "Devler bilir hakikati yüzlerce feyselof / Bir kısmı şek ve şüphede, bir kısmı hayli kof" kendisi ne şek ve şüphede, ne de koftur, çünkü bilir hakikati: "Aksetmiyor çoğunda fikirler ayan beyan / Heyyam imiş hakikati az çok fısıldayan." Hayyamcı değişimi de göz önüne olmalı, eyyamcılıktan yeğdir çünkü!) Peki ne yapalım öyleyiz? Kavga edelim. (Bu yapılmış tarihte sık sık!) Kim

kimi döverse onun kitabı, kitabımız olsun. Yanlış. Ne gerek var kavgaya? Uzlaşalım arayalım! (Habermas, dostum, aralarında mısın?) Paşa paşa konuşalım. ("Paşa" sözünü sevmeyenler, bu söz bir deyim, kızmayın!) Anlaşalım. Oylayalım. İnsanlar konuşa konuşa. Hayvan değiliz herhalde. Hadi gelin "ideal iletişimi" gerçekleştirelim. (Nasıl mı? Habermas'a sorun!) Medya denilen canavarla baş edelim. Çıkarlarımızın farkına varalım. Eleştirelim. Tartışalım. Kavga yok. Kavga edeni dövelim!

Saçmalamayayım, ne yapayım peki? Bir önderin ardına takılıp, "Nurlu ufuklara" doğru yürüyeyim. Önder kim? Platon'a göre "feylesof"! Kof çıkarsa karışmam. Şek ve şüphe içinde ise gitmeyiveririz ardından. Paranoyak insanlara kim katlanır? "Büyük" önderlere gerek var. Seçin kitabınızı öyleyse! Seçmek günahsa, elinizdeki kitabınıza sahip çıkın.

Değişimciler geliyor, kitaplarını sunuyorlar. Gönlümdeki değişimci değişen, değişebilen, değişik değişimcidir, oysa kitapları ve yorumlarıyla değişimciler sığ, basmakalıp! Allah hepimizi bu tür değişimcilerden korusun! "Gavur değişiyor. Globalleşme var ya değişeceğiz. Uyuma, değişiyoruz!" Özür dilerim, değişmeme hakkım var mı?

"Yahu, ben sizin dediğiniz gibi değişmeyeceğim!" "Olmaz. Değişeceksin. Değişmeyene sürgün, işkence, ölüm. Sen kim oluyorsun da değişme yasasına karşı çıkıyorsun?" Yoksa kitaptadır. Kitap koltuğumun altındadır. Ben koltuğumun üstündeyim.

Değişim rüzgârları esiyor. Duymayan var mı? Değişimi yakalayan ayakta kalır. Yakalayamayan yok olur. Ya değiş ya da öl!

Dünyayı değiştirmemek için mi bunca değişim fırtınası? Başımızda "gizli" sopalarıyla (medya, eğitim düzeni, ahlak yapısı, sanat ve bilim işleyişi, yorumları) insanlar "değiş, yoksa yakarım!" diyorlar. Değişmesek ayıp oluyor. Utanıyoruz. Çağın arkasında mı kaldım? Günümü yakalayamadım mı? Değişeyim bari, ortama uyayım. Bütün akıllı insanlar değişiyor. Bana aptal demesinler. Değişeyim ben de. Peki değişim kursları var mı? Değişim el kitapları? **Değişti Diplomaları**? "Yapılan sınavda söz konusu kişinin, aklın, bilimin, çağın ilerleyişi doğrultusunda değiştiğine oy birliği ile karar verilmiştir. İş bu Değişti Diploması globalleşmiş dünya köyünün her hanesinde geçerlidir."

Değişimi kokuşturuyorlar, farkında mısınız?

Değişimin en azından üç gerekli koşulu olduğunu savunuyorum:

1. **Madde koşulu**. Toplumsal, ekonomik, teknolojik, alışılmış anlamıyla altyapısal koşulu.
2. **Kuramsal koşulu**. Kitabi koşul. Maddi koşulları yorumlayıp, açıklayıp, anlayacak kuram (teoriye) gerek var. Bu iki koşul yetmiyor.
3. Bir de **gönül koşulu** gerekli. Değişim gönlümüzce olmalı. Benimsenmeli. Düşünce ve duygu dünyamızla birleşmeli. Gönlü hem bireysel hem de toplumsal gönül olarak yorumluyorum. Bunların arasında çatışmalar olsa da bir çeşit uyum söz konusu. Gönül, özgür, özerk, özgün ve özgül olandır. Özgül: o bireye, o topluma aittir. Özgün: Taklit değildir. İnsan, başkası değişiyor diye değişmez. Değişim yüreğimizin derinliklerinde duyulmalıdır. Gönlümü küçümseyen, yok sayan değişimden yana olmama hakkım olmalı. Zorla değişim olmaz.

Ne yani, senin gönlünün keyfini mi bekleyeceğiz? Acil değişimlere gerek var. Değişim sana uymazsa, sen değişime uy. Direnme yahu. Kabul et. Bir ameliyattır değişim. Acı verebilir, sarsabilir. Korkma.

Değişimci! Beni kandırma. -Kandırmıyorum. İkna ediyorum. -İşkence ediyorsun. -Öyleyse, çek it. Herkes değişime gönüllü. Bir tek sen kaldın, istemeyen. -Nereye gidelim? -Gönlü senin gibi olanların yanına. -Dünya o kadar büyük mü? Köy değil miydi dünya?

Farklılıkları öldürmeyelim. Benim özgürlüğümü, özgüllüğümü elimden almayın. Değişim bir tahakküm olmalı. Beni ezerseniz, siz de ezilirsiniz.

- Olmaz. Demokrasilerde çoğunluk ne derse o olur. Razı ol.

- Peki, sizin değiştirmediğiniz bir dünya yok mu? Gönlümce değişeceğim bir dünya?

Değişim üzerine biraz farklı düşünmeye çalışsak. Belki, bakarsınız değişimcilerimiz değişiverir. Değişmezlerse?

Gönlümüzün derdini çekmeye hazırlıklı olalım...

5

Geçmişimi ve Toplumumu Anlama Yolunda: Bir Muhabbettir Eleştiri

Eleştirinin türlüsü var: Eleştiriyi yücelten eleştiriyle başlayalım. "Biz, neden mi 'adam' olamıyoruz?" Eleştiri yok da ondan. Bir öğrensek. 'Aydın' oluruz. 'Batılı' oluruz. Şarklı 'ebleh'likten kurtuluruz. Bizde eleştiri ya övgü ya yergi olarak anlaşılıyor. Gerekçesiz, desteksiz, karalama, kara çalma ya da övgüler düzme eleştiri sayılıyor. Eleştiri gelince, cümle eksiklikler bitecek. Bu tür eleştiri anlayışı, bir kurtarıcı olarak görülen, kuru bir yargının ya da övgünün ötesindeki eleştiri beklentisi, bir rahatsızlığın belirtisi olarak anlaşıldığında oldukça anlamlıdır; ama, yeterince irdeleyip, somut örneklerle yaşayışımızda yer almadığı sürece, büyük bir belirsizliği taşıyor içinde. Eleştiri, eleştirdiği alana, konuya ya da nesneye alternatifler sunamadığı, dinamizm getiremediği, kısaca yapıcı olamadığı – yıkarak da yapıcı olunabilir! – sürece, mızmızlık olmaktan pek öteye gidemez. Ağzını açtığında, önüne geleni tez elden yargılayıp, yerle bir eden nice yakınmacı "aydın"ımız var. Psikolojik olarak rahatlıyorlar böylece. Belki de ne denli akıllı, bilgili ve üstün olduklarını söylemek istiyorlar. Kültürümüzün bunlara gereksinimi yok. Eleştiri, sorumluluk istiyor, bağlanma istiyor. Görüş istiyor. Eleştirecek ve önereceksiniz. Kendinizi ortaya koyacaksınız. Bir riski vardır eleştirinin ve göğüslenmelidir.

Eleştirinin yolu yordamı vardır, adabı vardır. Eleştiri erbabı olmak gerekir. Eleştiri yaratıcılığa giden yolun başlangıcıdır. Hali ha-

zırdan duyulan rahatsızlıkla başlar; bu rahatsızlık sövüp sayma, övgüler düzme, küsme, dudak bükme düzeyinde kalmamalıdır.

Bir görüş, düşünce, tez, çeşitli açılardan eleştirilebilir. Örneğin, tezin tutarsızlığı (iç ve dış) gösterilebilir. Bilgi yanlışlığı, eksikliği, ortaya çıkabilir. Anlatım, dil yanlışları, bozuklukları, çarpıklıkları belirtilebilir. Çalışmanın yetkin (mükemmel) olmadığı, yetkin örneklerle karşılaştırılarak ortaya konabilir. Yalnız, eleştirmen için temel soru şu olmalıdır: Tezin ne dediğini anlayabildim mi? Amacını, yapmak istediğini, kimlere, hangi amaçla, hangi ortamda, niçin seslendiğini kavrayabildim mi?

Eleştirinin türlüsü var: Eleştirdiği görüş ile iletişime girememiş, onu etkilemeyen, ondan etkilenmemiş eleştiriyi, eleştiriden saymamak gerek. Eleştiri, bir iletişim, karşılıklı etkileşim biçimi. Eleştiren eleştirilene başka şeylerin yanında şunları söylemek istiyor gibidir: "Çalışmış olanın bir geçmişi var. Senden öncekilerin yaptıkları karşısında, senin başarmaya çalıştığın şudur. Söylediklerinin bir kısmı, şu şu açılardan eksiklikler, belirsizlikler, tekrarlar taşıyor. Ortaya koyduğunla sen yalnız değilsin: Bu alanda başka çalışanlar da var. Başkaları da senin düşündüklerini düşünüyor. Düşündüklerinin bir ortamı var. Oysa sen şöyle sanıyorsun. Yaptığın hakkında düşüncelerin şunlar, şunu yapmayı düşünmüşsün ama, bunu bunu yapmışsın."

Kendini bir konunun uzmanı sananların ilginç eleştiri teknikleri vardır. Söylersiniz. "Tam da öyle değil", derler. "Olmamış", derler. "Nedir doğrusu?", dersiniz. 'Düşün, bul', derler. Bu bir buyurganlıktır. Karşılıklı söyleşmeyi, değişmeyi engelleyici, görüş "dikte ettirici" bir tutumdur. Usta, konuya yeni başlayana, kendi kendini eleştirmeyi göstermelidir. Özeleştiriyi öğrenebilmiş kafalar yaratmak olmalıdır, ustalık, pısırık, korkak çaresizlikle kendini erkenden usta sanan ukala bilgiçlerin cirit attığı bir ortamda, eleştiri ruhu, eleştiri erbabı yoktur.

Eleştiri bir muhabbet. Kırıcı da olsa. Hedefini bulmuş, eleştirdiğini canlandırmış, heyecanlandırmış, etkinliğe giden yoldaki basamakları belirtmiş eleştiri, bir muhabbettir. Eleştiren, eleştirilenin de, bir eleştirmen olabileceğini unutmamalı. Ayrıcalıklı (imtiyazlı) eleştiri yoktur. Hiçbir eleştiri, eleştirdiğinden üstün olamaz. Bir cumhuriyettir eleştiri alanı.

Bizim kültürümüzde daha yenidir. Zaman zaman, bir kabadayılık gibi görünmesi bundandır. 'Benim sözlerim 'bilimsel', seninki değil, sen yalnışsın ben doğruyum, sen anlamıyorsun, ben anlıyorum; şu şu kitapları okumadığım için yanlışlar yapıyorsun, daha kırk fırın ekmek yemen gerekir' gibi sözlerin, konudan kolayca sapıp, kişiliklerle uğraşmanın sebebleri arasında, bir yaşama biçimi olarak eletirinin içimize sindirilmeyişi bulunmakta. Yapılan tartışmalar bir spor müsabakası gibi görülmekte; sonunda, kimin, kimi, kaç kaç yendiği sorulmaktadır.

Yaratıcı olmak isteyen, buna olanca içtenliği ile çabalayan herkese kültürümüzde yer olmalıdır. Hiçbir alan, belli kişilerin ayrıcalıklı otoritesine bırakılmamalıdır. Çok sesliliğe, farklılığa tahammül gerekir. Birbirlerine tahammül edemeyen insanlar arasında, eleştiri muhabbeti gerçekleşemez. Eleştirmenlik, savcılık, yargıçlık, polislik olmamalıdır. Sevgiyle başlar eleştiri. Gerçekliğin sayısız cepheleri vardır. Bu cephelerin, bu boyutların keşfi, ortaya çıkarılması, icat edilmesi, araştırma ruhu taşıyan, coşkulu, tahammüllü, ama kül yutmayan, kolayca kanmayan, hamarat, yaratıcı insanların işidir.

Çağımız, yaratıcılığın, araştırmanın bir tarih ve toplum işi olduğunu anlamış bulunuyor. Eleştiri, burada kaçınılmaz bir ortaklık tabanında, kaçınılmaz farklılıkların arandığı sağlıklı bir iletişim ortamının dinamosudur.

Yüzlerinden Okuduklarım

6

Yüzlerinden Okuduklarım

Hikmeti-i dünyâ vü mâfihâ bilen ârif değil
Ârif oldur bilmeye dünyâ vü mâfihâ nedir
FUZÛLÎ

Toplumlar insanlar doğurur. Kültürel geçmişi, coğrafyası, yaşama düzeni, yönetim biçimi ile. Toplumlar insan açar. Çeşitli. Beyinleri, yürekleri, yüzleri, bedenleri biçimlendirir. Tersi de doğrudur. İnsanlar toplumlarını yaratır. Biçimlendirir. İnsanlar toplum açar. İnsan ağacı toplum çiçeği, toplum ağacı insan çiçeği açar. İnsanlar toplumu kapatabilir de. Toplumları da insanı.

Okuduğum insanları yazmak istiyorum. Kitaplarda değil. Kitaplardan değil. Yüzlerinden okuduğum insanları. Terslerinden okuduğum. Karşıma çıkanları. Yüz yüze. Rû be rû. Şu ya da bu insanı değil. Mehmed'i ya da Ayşe'yi. Tek tek alındıklarında birçok yüzün bileşkesi olan yüzleri. Bir anlamıyla tipleri.

Karşıma çıkan yüzleri çizmek istiyorum. Rastladığım. Tosladığım. Yıkıldığım. Yıktığım. İnsan yüzlerinden Türkiye'yi görmek istiyorum. Ufkumun elverdiğince. Beni gören yüzleri. Farkıma varanları ya da tanımayanları. Benim bir açıdan tanıdığımı sandıklarımı. Yürüyen, koşuşturan, üşüyen.

İnsanlarımı. Galiba onlarla birlikte, onlara karışmış kendimi. Kendime karışmış onları. Hepimizi. Öykümüzü. Ne demekse o, yaşadığımızı hayatı. Yaşayamadıklarımızı. Umutlarımızı. Umutsuzluklarımızı. Beklentilerimizi. Tasarımlarımızı.

"Senin insanından bana ne?" diyecek onlara: Kendimdeki Türkiye'yi yazıyorum, gördüğüm, okuduğum, okuduğumu sandığım, belki de hiç okuyamadığım, sökemediğim yüzler arasından.

Elbette rahatsız olduğum Türkiye'yi yazacağım. Başka Türkiye'm yok. Roman yazmayacağım. Öykü de. Tiyatro da. Yazdığımın adını okur koysun. Deneme desin isterse. İsterse denememe desin, kuru betimlemeler desin, donuk tasvirler desin.

Yüreğimin karanlık odasında, çektiğim vesikalık fotoğrafların banyosunu yapıyorum. Rötuş var, olağan ki. Büyütme var. Küçültme. Bıyık takma var. Sakal ekleme ya da çıkarma.

Düşlerime girenleri yazacağım. Karabasanlarımı. Gülümseyerek uyandığım düşlerimi. Rû-yi nigârı. Rû-yi zişti. Velhâsılı kelâm rû-yi zemini.

Kitap okunur. Eleştirilir. Yazılar okunur, eleştirilir. Yüzler de okunur. Eleştirilir mi? Yüz bir anlatımdır. İfade. Bir dışavurumdur. Kapıma vurum. Açarım. Girerler. Konuşurum onlarla. Yazarım. "Senin yüzlerinden bana ne?" diyenlere: Yüzlerimde alemler gizli. Ben âlem-cûyum. Alem arayan (Alem yapan değil!) Yüzün alemnümâdır ey okur! Aynalarında nihân olan sana. Bu sözlerim reklama kaçıyor. Çağımın çocuğuyum ben de. Çağımın bir yüzü.

Önce düz insanları anlatmak istiyorum. Düz yüzleri okumak. Onları yazmak.

Düzleyenler

Yerkürede dümdüz insanlar ne gezer? Geziyorlar ama. Öylesine kalabalıklar. Her köşede varlar. Dostlarımız. Hısımlarımız.

Düz yüzlere bir türlü kızamam. Nedeni çok açık: Onlara çok kızdığımdandır. Yüz yüze geldiğimde, yüzümün gerildiğini, düzleştiğini duyarım. (Argodaki ana avrat dümdüzü... Pek gerçekleştiremem. Küfür yaraşmaz onlara. Küfürden azadedirler.) Hep ödün vermek zorundayımdır, onlarla konuşabilmek için. Sürekli "vermek" zorundayımdır. Oradan da anlarım ki, karşımdaki yüz: Düz.

Yaşadıklarını, yaşayacaklarını bağımsız bir biçimde sınama cesaretleri yoktur. Vasati duyarlar. Vasati anlarlar. Türküleri vasati. İki gözleri iki çeşme vasati ağlarlar. Her şeyleri nasıl da ortalamaya rastlar şaşarsınız. Nasıl olur da hep ortalamayı tuttururlar. Ortalarlar.

Ortalarlar ve şut atamazlar. Şut atma kararlılıkları yoktur. Çünkü karardırlar. Ne fazla ne eksi. Ortalık yerde dururlar. Hep ortalık yerlerde dolaşırlar. Canlarım benim. Ne çok severim onları. Belki biraz onlardan olduğum için. Rahatsızlığım da, ürküntüm de, ortalamadan; sıradan, basmakalıp oluverme endişesinden. Belki de tam öyle olduğumdan.

İnançları da vasati. Ama şaşmaz. Bellerler ve hiç unutmazlar. Bir yol tutturdular mı hep o yoldan yürürler. Bulvardan. Ana yolda. Patikalardan korkarlar. Kurtlardan. Çabuk bağlanırlar. Tez inanırlar. Yine de ufacık korkuları vardır. Vıdı vıdıcılardır. Kolay tatminler ararlar. Düz yüz, senin göbek adın mutmain.

Biriktirirler. İntizamı severler. Nizamı. Düzeni. Temiz giyinirler. Pabuçları boyalı. Giysileri ütülüdür. Yüzleri perdahlı.

Ücretleriyle, enflasyonla, döviz kurlarıyla, eşya fiyatlarıyla doludur kafaları. Ceketlerinin iç ceplerinde piyango biletleri vardır.

Okumuş yazmışları, son çıkan kitapları, en fazla satanlarını evlerine taşırlar. Herkesin okuduklarını okurlar. Birbirlerini kollarlar. Birbirlerinden aşağı kalmamaya bakarlar. Para yönünden. Mevki yönünden.

İçlerinde profesör olanlar da vardır, sanatçı, yazar, düşünür olanları da. İltifat etmeyi severler. Karşılığında iltifat görmeyi de. Hele ödül alma, rütbece yükselme en büyük tutkularıdır. Ansiklopedilere geçme.

Beğenilme özürlüdürler. Beğenilme açı. Sığınmayı severler. Tuhaf pisi pisilerdir, kış günleri toplum sobasının kenarına kıvrılmış.

Çoğu, ailelerine düşkündürler. Güven duygusunu sıcak yuvalarında bulmak isterler. Güvenlikli yaşamak için bir yığın ödün verirler. Dışarıdan bakılınca bir cehennem gibi görünen yaşayışlarını bir cennet gibi algılarlar. Belki hep a'râftadırlar.

Dünya görüşlerini devralırlar. Kimlerin yanında nasıl yetişmişlerse, orada kalmak, o çizgiyi sürdürmek isterler. Dünyayı, sırtlarını dayadıkları kendilerince çok açık, çok güvenilir noktadan görürler. Hep Arşimed'in dayanak noktasına kurarlar evlerini. Orada otururlar. Dünyayı oradan kaldırıverirler.

Farklı düşüncelere karşı tuhaf bir yabancılık duyarlar. Onları anlamak istemezler. Dünyalarının yıkılıvereceğinden korkarlar. Hele

serüvenden ödleri kopar. Hep güvence isterler. Küçük kumarlar oynarlar. Fal baktırırlar. İstiareye yatarlar.

Mizahı ölçülü severler. Esprileri basmakalıptır. Ciddi görünme saplantıları vardır. O nedenle kendi görüşlerinden farklı görüşleri ciddi bulmazlar. "Zıpırlık" olarak görürler çoğu zaman. Üç beş zıpır hiçbir zaman keyiflerini kaçıramaz inanırlar.

Yine de aralarında kendini hoşgörülü sananları olabilirler. Mevlânâ ruhunu taşıdıklarına inanırlar.

Karşıt düşüncelerin ayrıntılarına girmek şöyle dursun, kendi düşüncelerinin bile ince noktaları üstünde fazlaca düşünmek istemezler; altından "çapanoğlu" çıkmasından korkarlar. Alışageldikleri kalıplarla düşünmeyi severler.

Son zamanlarda fikir üreticisi olduğunu ileri süren düz yüzler de çıktı. "Fikir üretmek", "yaşanan dünyaya uymak", "çağı yakalamak", hayatı ıskalamamak endişesi moda oldu, düzler arasında. Düz zeminde üretirler. Tembel olduklarını söylemiyorum. Aptal olduklarını da. İçlerinde çok çok zeki olanları vardır. Serüveni de düz zeminde gerçekleştirirler. Bisiklete binmekten korkarlar. Ama evlerinde spor yaptıkları, yere çakılı, tekerleksiz bisikletleri vardır.

Kendileriyle tartıştığınız zaman, kendi anladıkları, alışık oldukları deyimleri kullanmanızı isterler. Farklı terimleri, hele uyduruk olduğunu sandıklarını hiç sevmezler. Dilbilgisi kurallarına uyarlar. Sıkı sık sözlüğe bakarlar. Bol bol ansiklopedi okurlar. Bilgisayar öğrenirler. Kolejlerden kazandıklarını ya da yurtdışından getirdikleri yabancı dilleri vardır. Bununla pek öğünürler. Dostlarına yabancı dil öğretmeye kalkarlar. Bilmeyenler için pek fena üzülürler. Bir lisan bir düz yüz derler.

Aklı erenleri, düzlüklerini kabul etmek istemez. Biliyorum, çoğu bu yazımı okuduktan sonra beni kutlayacaklardır.

Yine bir kısmı, çizdiğim yüzlerin içine pek muhterem zevatın girdiğini söyleyerek, beni hak yemekle, gereksiz abartılar yapmakla suçlayacaktır.

İnsan toplum içinde düz olmak zorundadır, diyecektir toplumbilimi sevenleri. Eski edebiyatımıza aşina olanları Ziya Paşa'dan beyitler söyleyecektir.

Bazıları yaşama koşullarının insanı düzleştirdiğini söyleyerek, düz insanları aşağılamanın bir (küçük) burjuva saplantısı olduğunu beyan edecektir.

Kimileri düz insan olmamak için verdikleri çabayı anlatacaklardır. Nasıl yoksul bir aileden gelip, bin bir zorlukla okuduklarını, iş güç sahibi olduktan sonra, nasıl çok değerli kitaplar okuyarak, kendilerini yetiştirdiklerini övünerek ileri süreceklerdir. Dünya klasiklerini yutmuşlar, uygarlık tarihini iyice bellemişler, bilim tarihini gözden geçirmişlerdir. Önemli sanat etkinliklerini hiç kaçırmamışlardır. Sanat filmlerine maaile gitmişler, sergileri, müzeleri gezmişler, evlerine klasik müzik (Türk ve yabancı) plakları, kasetleri, disketleri almışlardır. Tekniğin her türlü imkânıyla sanatı ve bilimi çok yakından izlemektedirler, iyi bir vatandaş, sorumlu bir dünyalıdırlar.

Çevremizi hep temiz tutmuşlar, pikniğe gittiklerinde çevrelerine hiç çöp atmamışlar, evlerinde çöplerini naylon torbalara koymuşlardır. Çünkü dünyamız hızla kirlenmekte, tepemizse delinmektedir. Çare bulmak gerekmektedir. Çünkü bu dünyayı biz çocuklarımızdan ödünç almışızdır. Fabrikaların yaptığı çok ayıptır.

Sigara sağlığa zararlıdır. Spor yapmak gerekir. Bıngıl bıngıl vücutlarıyla çam ağaçları arasından, fiyakalı eşofmanlarıyla koşarlar: 'Sağlık için koşmak gerek' derler.

AIDS kötüdür. Sakınmalı derler. Nasıl sakınırlar bilmem.

Çocuklarını komşusunun çocuklarıyla karşılaştırırlar. Eşyalarını komşularınkiyle. Her şeylerini. Başkalarıyla. Herkes gibi olmanın, bir "düzey" tutturmanın tutkusu içindedirler.

Hatalarını saklarlar. Yanlışlarını aile içinde, bağlı oldukları küçük topluluklarda halletmeye çalışırlar. Çok sıkışmadıkça ruh hekimine ve karakola gitmezler.

Kışın kayak, yazın su sporları yaparlar. Eğlenmeyi severler. En çok da eğlendiklerini başkalarına göstermeyi.

Düz insanlar çok farklı dünya görüşlerinde olabilirler. Dindar olanları da olur, olmayanları da. Onları düz yapan, dünya görüşlerinin içeriği değil, dünya görüşleriyle hayata yaklaşma biçimleridir. Ahlaksal karakterleridir. Dünyaya karşı takındıkları tavırdır.

İç özgürlüğü olmayan insanlardır. İçlerinde kavgacı olanları, olur olmaz görüşlere kafa tutanları vardır. Üstelik, kendilerine

"marjinal" diyen düzler pek çoktur. At kuyruğu saçları ve keçi sakallarıyla etrafta dolanır, oyalı sanat dergileri çıkarırlar.

Cinsel sapkınlığı "bireysel özgürlük" olarak görenleri de vardır. Bununla övünenleri de. Toplumun değer yargılarını küçümseyenler, bunları "aştıklarını" söyleyenler de. Çok içip hayata posta attıklarını sanan gafil düzleri Çiçek Pasajı'nda, Sakarya'da bulabilirsiniz.

Dünyayı değiştirmek için mücadele edip örgütlenirler. Dünyayı öylesine büyük bir tutkuyla değiştirmek isterler ki kendilerini değiştirmeyi ve yenilemeyi unuturlar.

Şimdi bana "bu söylediklerinle bütün insanları anlatıyorsun, düz olmayan kimse kalmıyor geride" diyebilirsiniz.

Öyle mi? Sizi çok seviyorum, benim sevgili düz, gizli-açık dümdüz kardeşlerim.

7

Malum ve Malulüz: Mechuldedir Şifa

Polemik'in 2. sayısında yazdığım yazıya (Yüzlerinden Okuduklarım), geçen sayıda Nihat Genç'ten eleştiri geldi. (Haziran, 1992)

"Ne pahasına olursa olsun, eleştiriye, göklerdeki tahtını iade etmek zorunda" olan bu arkadaşın kaygılarına katıldığımı söylemekle başlayayım. ("Ne pahasına olursa olsun" sözünün bedeli çok ağırdır.) Genç arkadaşın gönlündeki, göğsündeki eleştiri anlayışıyla kültüre nasıl katkıda bulunacağını merakla bekliyorum. Eleştirmen haddini bilsin dediğimizde, "vay efendim, o da kim oluyor da semavi eleştiriye sınır koyuyor, yüreğimize, iç dünyamıza profesörlüğünü kullanmaya çalışarak ket vurmaya kalkışıyor" diyen genç arkadaşlara, hadlerini bilmemelerini öneririm. Bakalım, yaptıkları eleştiri, ürettikleri ürünler neye benzeyecek? Eleştiriden kuş çıkarabilmenin çileli yolunu hatırlattığımızda şu kahrolası hocalığımızı başımıza kakıyorlar, oysa, bu tavırlarıyla onlar, onları kahreden hocalarından daha da "hoca" oluyorlar. "Yalnız" ve şövalye olduğunu sanan nice gencin yüzlerinin arkasında, ensesi kalın serbest piyasa patronları görüyorum. Oyuna gelmeme oyunları da bu "kafa kola alma" işleyişinin bir parçası olabilir; gönül ülkesi kolay kurulmuyor; "kendini bil" sözünün, "otur oturduğun yerde, sesini çıkarma, akıllı hocalarının dediğini yap" demek olduğunu sanıyorlar. Demek ki, gönül ülkelerimiz, akılla, berhava edici eleştirinin zelzelesiyle, yıkıntıya uğramadığı için mamur olamıyor, ucuz tepkiler geliştiriyoruz, eleştiriyi tepkiler ve feryatlardan ibaret sanıyoruz. İnsanın estetik

yanının hiçbir kalıba sığmadığı vehmine kapılıyoruz. "Estetik yanının üstüne git, onu irdele, onunla dalga geç, onu sorgula" dediğimizde, kıyameti koparıyor, "psikolog" tavrının "eleştiri geleneğinizi" oluşturmada zararlı olduğunu söylüyoruz. Peki, buyurun, bu tavrınızla eleştiri geleneğini kurun. Aslında, yeni bir şey kurmuş da olmuyorsunuz, yüzlerce yıldan beri süren, şark, orta-şark insanının zaten yaşamakta olduğu kralcılığı vurgulamış oluyorsunuz. Belli bir sorgulama, irdeleme aşamasını yaşamış kralcılığa varım. Ancak, akıllı insanlar çıldırabilir. Çıldıran bu kişiler arasından şaşırtıcı akıllılar çıkabilir.

Alışılmış kalıplara isyanın, medyanın esiri olmamanın, "özetlenemeyen, gerçek eseri tanımanın", "eser çabasını ve estetik tavrı kilitlemeyen" tutumu takınmanın, "eleştirinin bencilliğine, yüksek egosuna sınır ve meşrutiyet tanımaz beğenisine tahammülle" mümkün olduğunu söylüyor Genç. Eleştirinin böyle bir yeri, "göklerdeki tahtını" elde etmesindeki engellerden biri de, "bilgiyi ellerinde tutan insanların, bireyi ehlileştirirken kullandıkları psikolog tavrı"dır. Modern uygarlık, bilimi esareti altına almıştır. Kültürün her alanında yazılan "eserler", bu modern uygarlığa karşı "uzlaşmayan", yoksulluğu, şövalyeliği, yalnızlığı seçenlerle karşı taraf arasındaki meydan savaşının verildiği yerlerdir. "Ömür boyu, yemekliyataklı, kürsülü doğal sığınaklarında kendilerini emniyete alan üniversite hocaları ise bu savaşta "ikili" oynamaktadır. (Genç, bu eleştirisiyle, bu görüşüyle, ikili oynayan hocaların olmadığı bir eleştiri alanında, onlar eleştirmenlerin kanatlarını serbest piyasanın oyununa gelip kestikleri için, gönlünce uçurabileceği eleştirmenlerini mi hazırlıyor? Ayrıca, Türkiye'de üniversite hocaları konusunda çok bilinen, sakız olan şeyleri söylüyor. Üstelik, bu konuda yazmış, konuşmuş, konuşacak olan birine. Adres yanlış.)

Ülkemizde "soylu olan şey"in soluğuyla ayakta kalmaya çalışan bir avuç insanın estetik çabasını, gündelik konuşma alışkanlığı ile beyinlerini süslemiş, uluorta konuşmayı meslek edinmiş bu aydınlar (hocalar) engellemektedir. (O yaşımda söylediklerimin "estetiğe" karşı olduğunu sanmıyorum. Üstelik, sözlerim o bir avuç insan içindi. Yazılarımın ve konuşmalarımın çoğunda, onların dayandığı teknik bir sürü kavramı, bir yığın hesaplaşmayı, nice kitabı anmadan geçerim. Konuyu bilenler, kaynaklarımı ve çabamı bilirler. Kendi süzgecimizden, kendi irdeleme gücümüzün imbiğinden süzülme-

miş estetik duyarlılıklar vehmetmesinin, şu kahrolası dönemde, salt estetik çaba, gönlün diğer öğeleriyle birleşmiyorsa, kimseye ayrıcalıklı yaratıcı atılımlar sağlayamaz. Zenginlik adına, gönlümüzü kurutmayalım!)

Üstelik, Ahmet İnam adında bir felsefe profesörü "tümüyle sosyal ilişkiler ağındaki bireyin eylemiyle estetik tavrını" birbirine karıştırarak, insanı "avazı çıktığı kadar kahredecek duruma getiriyor". (Sevgili Genç'in anlatımındaki tutukluk, bu kahırdan geliyor olsa gerek.)

Bu sözde profesörün eleştiri hastalıkları olarak sıraladıkları "Hafta Sonu" veya magazin dergilerinde 'İyi koca mısınız', 'Cinsel gücünüzü nasıl artırabilirsiniz' başlıklı anketlerde" kullanılabilirmiş. Böylelikle, Nihat Genç arkadaşım, "estetik tavır ile sosyal ilişkileri karıştırmadan", hocanın yıllarca çektiği, çekmekte olduğu kahrın sonucunda (Bunun estetik boyutu da vardır!) getirdiği önerilerin gerçek yerini gösterieriyor. Teşekkür ederim, sevgili eleştirideşim, eleştiri arkadaşım, sayenizde nasıl iki yüzlü, nasıl yol tıkayıcı, ne denli seviyesiz olduğumu öğrendim. Doğrusu bunu çok seviyeli bir biçimde yaptınız. Bilgeliğin, yüzlerce yıllık gönül tarihinde, nasıl sorgulamadan geçtiğini anlamadan, onu nedense, magazin cinselliğinin konusu sanmanız, belki, psikologluk tasladığım için bana kızacaksınız ama, Hazreti Freud'u mezarından kaldıracak bir olgu olsa gerek. (Krallar söyler. Freud da kim oluyor? Gönlüme ne karışıyor? Freud çürütüleli yıllar olmadı mı? Batının oyunu bunlar, sakın oyuna gelmeyin. Bunlar paranoya falan değil. Estetik insan dahidir, hasta değildir. Adınız ne olursa olsun, ister dahi, ister deli, bana ürününüzü, kültürünüzü canlandıracak eleştirinizi sunun bir an önce. Bakalım Nef'i geleneğinden ne kadar farklı?) Psikolog tavrının, yaratıcı, şövalye yalnızlığını seçmiş insanların yollarını tıkadığını söylerken, iyi tanımadığınız sözlerinizden belli olan birini, okuma, anlama, araştırma kaygısı duymadan harcayıvermişsiniz. Yazınızın notunda ise, nedense biraz yumuşama, anlama eğiliminiz seziliyorsa da psikolog, üstelik sosyal-psikolog, kültür antropologu, siyasal bilimci tavırlarının tümünü birden takınarak, eleştirdiğiniz psikolog tavrının çok daha fazlasını gerçekleştiriyorsunuz. (Çünkü, siz kralsınız. Aklınıza geleni söylersiniz.) Yazarın sosyal kimliği, yer yer psikolojisi, anladığınız kadar çevresiyle ilgileniyor, "eser"lerini ıskalıyorsunuz. Yirmi beş yıldır, edebiyat ve felsefe alanında yazan bir ki-

şinin, basılı hiçbir te'lif kitabı yoksa da, orada burada yayımlanmış üç yüzden fazla yazısı, yakınında sevgili öğrencileri vardır. Neden, onun çabalarını, yapmaya çalıştıklarını, onun da sizin deyiminizle estetik çaba içindeki bir avuç insandan biri olabileceği olasılığını araştırmadan, kafanızda yarattığınız Ahmet İnam'ı harcıyorsunuz. (Çünkü, kralsınız yaparsınız.)

Daha daha kimmiş Ahmet İnam? Üniversite odasından, etrafından, eşinden dostundan, dergi sayfalarından, eleştiri türlerini duymuş biriymiş. Ne büyük tahlil gücü! Ne anlayış! Ne denli insaflı, saygılı, saygısız, göklere yükselen bir yorum. Beni kimlerle karıştırıyorsunuz, sevgili Genç?

Psikolog tavrı değil benim tavrım. Arayan, araştıran bir kafanın, düşünmenin, gönlüyle kavramanın zorluklarını hatırlatan bir tutumum vardı yazımda. Kendini kral ilan edenlere galiba ilk ve son defa cevap vereceğim. Ayrıca, bir yığın düz kafalı adamın anladığı anlamda Atatürkçü olmadığımı da beni tanıyanlar bilirler. Bu arkadaşa, Polemik okurlarına kendimi anlatma zorunda kalışım beni üzüyor. Belki yıllarca, birçok eleştiri karşısında yaptığımı yapmalıydım, susmalıydım. Genç arkadaşın beni koymaya çalıştığı, görmek için zorladığı yer, yıllarca kavgasını, kendi sessiz ortamımda vermeye uğraştığım düşünceleri, davranışları anlatamamanın hüznüyle, üstüme yıktığı görüşlere olan isyanım, bu yazıyı yazdırdı bana .(Hasbelkader akademisyen olmuşsam da, her zaman yapayalnız bir düşünce adamı olarak kaldım, hâlâ da muhabbetimin yumuşaklığı, mizah duygumun hüznü içinde, malum kalıplarımın dışında biri olduğuma inanırım. Bıçkın düşüncenin yanında durdum, derslerimde, çevremde hep bunları savundum: Nihat Genç'in önemle işaret ettiği bir şeyi: Gönlümüzce düşünmeyi.) Bana yükleyip, kendince belirlediği üniversite hocası özelliklerini şiddetle reddediyorum. Üniversite hocalarının az da olsa bir kısmının gönül ve beyin ülkelerini büyütmeye yardımcı olabileceğine inanırım. (Onları, bir romanımda yazdım. Ömrüm yeterse, nicesini yazacağım.) Bu konuyu burada keseyim, çünkü kimin ne olduğu, yazdıklarını, görüşlerini anlayarak, bütün bir ömür içinde onun düşünce ve duygu dünyasının seyir defterini kavrayarak gerçekleşebilir. Burada, ben şuyum, ben buyum demek, kendimizi anlatmakta yeterli değil. Konu eleştiri, konu eleştirmen, konu bizim kültürel canlılığımızdır.

Sevgili Nihat Genç, benim eleştiri krallığıma kızıyor (kendi deyimini kullanıyorum.) Krallığımı bir akıl hastanesi gibi görüyor olmalı. Neden ürküyor ki? Eleştirmenin kendini irdelemesi, zayıf yanlarını fark etmesi, neden eserden uzaklaşmak olsun, neden o eleştirmeni pısırık, mahkûm, boynu bükük kılsın? Ancak akıllı insanların çıldırmaya hakkı vardır.

Nihat Genç, eleştiri ülkeme şöyle bir göz atıp, onu, kafasında kurduğu bir şemaya uyduruyor. Hele bakkal Ahmet Efendi olmayıp, Deli Dumrul gibi, köşe tutucu, yol tıkayıcı, uzlaşmacı, dehalara hasta diyen, sokaktaki adamın gönlünü, muhabbetini anlamayan, demokratik katılımcılıktan yana, öğrencilerine ölçüm cetvelleri uygulayan, serbest piyasanın oyununa gelen, "mesleğinin yetkili servis ağzıyla konuşan" ebleh profesör olduğum için, avazı çıktığı kadar kahroluyor. Üzülmeyin Nihat Bey. Ben o kişi değilim.

Çılgınlık ve muhabbetin kültür adamlığının temelinde olduğunu yazdım. Çok da söyledim. Ben, profesör olarak, iki yüzlü, serbest piyasanın oyununa gelmiş (nasıl oluyorsa) biriysem, belki biri uyardığı için koyduğumuz notun dışında, haddini ve cehaletini bilmez, sizin gibi kabadayı insanlar da, bu düşünce köpürmeleriyle aynı piyasanın oyununa geliyor. Düşünce sağlığı öneren birine, "Hop, biz hasta mıyız? Bu düşünce doktoru pozuyla, benim gönlüme, ülkeme, yalnızlığıma, kabadayılığıma el koyma" diyorsunuz. Attığınız posta, krallığınızın sorumsuzluğu, yerin uzun, zor yollarında çile çekmeden göklerde taht kurma aceleciliğiniz, sizi sığ kafalılığa, onu bunu küçümseyen, kolayca damgalayan, hödük genç insan olma tehlikesine götürüyor. Siz buna krallık diyorsunuz. Eleştirinin, düşünmenin tarihini, öğrenme çilesini çekmeden "taht" talep ediyorsunuz. Göklerde uçan eleştirmenler bu kültürde çoktu. Çoktur. Anlaşılan siz de uçmaya hazırlanıyorsunuz. Hak ettiniz mi? (Ne yani, uçmak için fildişi kulelerinde, hayatın savaşından habersiz, "yemekli-yataklı" kürsülerinden ahkâm kesen profesörlerden icazet mi almak gerek diyebilirsiniz. Haşa, Sayın Genç.)

Sizi kimse susturamaz. Avazınız çıktığı kadar bağırın. Yazın. Kızın. Öfkenizi yitirmeyin hiç. Hastalık suçlamaları Batı uygarlığının oyunudur. İnanmayın. Batıyı anladığınız kalıpları sakın sorgulamayın. Siz kralsınız. Gönül ülkenizi, etrafınızda gördüğünüz, sizi avazınız çıktığı kadar kahredecek insanlara kızarak, onları tiye alıp, ne gibi oyunların içinde olduklarını göstererek genişletin. Profesörler

cahil, iki yüzlü, Batının oyununa gelmiş, yol tutan zebanilerdir. Onlara güvenmeyin. Siz Tanrının yüce kulu, göklerdeki eleştirmensiniz. Hasta olamazsınız. Eleştirinin sağlığı da olmaz zaten. Bunu söyleyenler, saray entrikaları yürüten hocalardır. Boş verin onlara. Eleştirmen kraldır. Hiç oyuna gelmez.

Ben sizi okurken, eleştirinin o engin imkânını gördüm. Sizin yüreğinizin titreyişlerini duydum. Bir muhabbettir eleştiri. "Keşke" dedim, kendi kendime, "Nihat Genç gibi gençler, öfkeleri, krallıkları, hayal güçleri, yaşama sevinçleri, öğrenme tutkuları, kendi kendilerini eleştirme disipliniyle öğrenmenin kahrını, çilesini çekmeyi başararak, nedense Ahmet İnam'ın kişiliğinde simgeleştirdikleri yol tıkayıcı, uzlaşmacı, piyasa oyununa gelmiş adamların tozunu, kendileri de genç olmanın ataklığı ile oyuna gelmeyip atabilselerdi." Siz de yüreğimin titreşimlerini duyabiliyor musunuz:

"Hınzırlara, dur durak bilmez haylazlara, düşünce serserilerine, çöllerde ömrünü tüketip de hiçbir vahanın kandıramadığı ebedi bedevilere, iflah olmaz doyumsuzlara, dünyanın bütün düz kafalı hödüklerini seven (çünkü dünyayı onlardan öğrenirler), düşüncelerinin aman vermez keskinliğiyle kendilerini budayarak büyüyenlere, yıllarca bir hücrede çile doldurup, çıkınca, güneşe dil çıkaran kendini bilmezlere, bütün akıllı çılgınlara, aradığı için başına üşüşen belalarla boğuşan sevgili dert ehline güveniyorum. Türkiye derdimdir, çaresiz depreşecektir."

8

Çirkin Yaratıcı

Yaratıcının çirkini olur mu? Olur. Yaratmak güzel değil midir? Her zaman değil. Neylerse güzel eylemiyor yaratıcı. Hilkat garibeleri doğurabiliyor. Doğururken çirkin yaşayabiliyor.

Canını dişine takmış, araştıran düşünen, yorulan, günde kırk sekiz saat çalışan yaratıcıyı kim sevmez? Bazılarını ben sevmem. Saygı duyarım yaptıklarına belki, yorgunluktan canı çıkışına içim titrer; gider perişan başını okşarım, uykusuzluktan yuvalarına çökmüş, derin derin bakan gözlerini öperim. Ama rahatsız olurum ondan, yüreğim onunla atmaz nedense. Gördüğümde yolumu değiştirmeye çalışırım. Çaresiz yüz yüze gelirsek nedense övgüler düzmeye başlarım ona: "Ne kadar da çalışkansınız, yazdığınız yapıtlar ilgimi çekiyor" derim. Yalandır. Nedense söylerim. O, emindir kendinden: "Deliler gibi çalışıyorum kardeşim" diye başlar. "Sabah kalkıyorum. Erkenden. Bilgisayarımın başına geçiyorum. Geçende yurtdışına çıkmıştım ya, oralardan satın aldığım kitapları, kitaplıklardan devşirdiğim fotokopileri koyuyorum önüme. Yaz Allah yaz, yaz Allah yaz. Oku, oku yaz. Yaz, yaz oku. Karım Türkiye'yi sen mi kurtaracaksın diyor. Kim kurtaracak peki? Yazmasam duramam. İçkim yok, sigaram yok. Kahveye çıkmam. Spor yapmam. Çapkınlığım falan da yoktur. Balkonda, saksıda çiçek yetiştiririm sadece. Görüyorsunuz, mazbut bir hayatım var. Ben kendimi ilme, kültüre adadım kardeşim. Malik bilmezse, halik bilir."

Ne yazar bu adam? Her şey yazabilir. Evinde şıpıdık terlikleri, çizgili pijamasıyla dolanır durur. Belki son zamanlarda pijamasını çıkarıp eşofman giymiş de olabilir. Yazın şort da giyer. Bembeyaz kıllı bacaklarıyla, leylek gibi kâğıtların üzerine yuvasını kurar.

Zengindir, ya geliri vardır anadan babadan ya da bir üniversitede üç beş saat ders veren bir hocadır. Kitap okumaktan yüzündeki nur sönmüştür. (Kitap okuma kampanyası için çırpınanların kulakları çınlasın!) "Olur mu yahu?" diyebilirsiniz. Kitaplara baka baka, baktığı sayfalar yüzüne yansımıştır. Yüzündeki kırışıklıklar matbaa harflerine benzer, sayfadaki satırlara. Dişleri sarı, nefesi kokuludur. Kulaklarındaki kıllar uzamıştır. Kitaplardaki satırları ellemekten parmak uçları kapkaradır.

Gülmez değildir. Güler ve şaka da yapar. Arada bir evine gelen dostlarına ya da yayıncısına. Hayatla ilgili olduğunu etrafına gösterme isteği de vardır. Yalancıktan televizyon dizilerinin bazılarını izler, mizah dergileri okur. Bütün bunları, çevresindekilere soyut konularda kaybolup gitmediğini kanıtlamak için yapar. Kapıcıya hal hatır sorar. Okumuş insanlarla diyalog kurabildiğini göstermek, onların da hayranlığını üzerinde toplamak ister.

Çapkınlığı yoksa da, birçok kez önündeki kadınların bacaklarına bakıp iç çekerken yakalamışımdır onu.

Yüksek sesle konuşur. Konuşurken dengesini sık sık yitirir. Yazılarında akılcı tutarlı, titiz olmaya çalışırken, konuşmalarında sık sık ölçüyü kaçırır. Gelene gidene söver. Ayrıntılarda yanlış yapan meslektaşlarını yerin dibine sokup çıkarır, ayrıntıları bilmek onun işidir. Gücü de oradan gelir. Falanca kütüphanede, konusunda hangi kitaplar var, tutar aklında.

Malumatıyla iktidarını kurtarır.

Eblehliği de buradan gelir. Ruhsuzluğu. İçinde hırsa dönüşmüş, düzleşmiş, çirkinleşmiş bir tutku enerjisi vardır. Tutku, biraz da erotik bir yapı taşıyorsa yaratıcıyı güzelleştirebilir. Yüzüne, gözlerine ışık getirir. Apaydınlık bir insan kılar onu.

Ama yozlaşmış yaşama enerjisi, çirkin yaratıcıda olduğu gibi, karartabilir de insanı. Malumat, zeka ve hırs: Öyle hödük bir ruh çıkarır ki ortaya, şaşar kalırsınız. Bunca güzel şeylerle uğraşan insan nasıl çirkin olabilir? Bunca derin konularla tanışık olan biri nasıl sığ olabilir, ham olabilir? Akıl, insanı nasıl aptallaştırabilir? İnsan nasıl araştıra araştıra araştıramaz olur, sora sora soramaz, işite işite sağır, göre göre kör olur. İncelemeye çalıştıkça hamhalat olur. Karınca gibi olmaya çalıştıkça öküz gibi olur. Anlamaya çalıştıkça, anlayışsız olur. Güzelleşme peşinde çirkinleşir.

İnsan nasıl çirkin yaratıcı olur?

Bilmem. Belki içinizden bu "çirkin yaratıcı" da nereden çıktı? diyorsunuzdur. Siz hiç karşılaşmadınız mı onunla? Bakın çirkin yaratıcıyı hemen tanıyamazsınız. Çirkinliği ancak belli bir süre onunla birlikte yaşamakla anlaşılır. Örneğin onunla aynı evde birkaç hafta kalmanız, birlikte uzunca bir yolculuğa çıkmanız, belli bir işi birlikte yapmanız gerekir. Dışarıdan, uzaktan, güzel görünebilir gözünüze. Yakınına vardıkça çirkinleşir. İğrençleştirir. Sınıftaki öğrencilerine, kısa süreli dostlarına şirin görünür. Karısına (varsa eğer) nasıl görünür dersiniz? Elbette karısının kim olduğu sorusu önemli burada. Karısı birçok fedakâr (!) kadın gibi içine atar bu çirkinliği. Aldırmaz ona, sevmez onu. Belki parası, unvanı için kahrını çekebilir.

Bencildir. "Her yaratıcı öyle değil midir?" diyebilirsiniz. Nurlu benciller vardır. Kendi sorunlarını bilen. Başkalarının yüreklerini okşayabilen. İnsanları sevebilen. Sıcacık yaratıcı benciller. Onlara kızamazsınız. Zamanları kıymetlidir. Kendilerini överler. Kızamazsınız. Haklıdırlar. Nursuz bencildir, çirkin yaratıcı.

Hesap yapar, saf gibi görünür. Kıskançtır. Yarışmalara girer. Ödüller almaya bakar. Sürekli kendi yaptıklarıyla meşguldür. Konuşurken sık sık "falanca kitabımda söylediğim gibi" der. Başkalarının düşüncelerini kendi kitaplarında bir yerlere koyabilmek için okur. Her kitap, yazacağı kitapta bir yere konacaktır.

"Hiçbir çıkarım yok bu yazıları yazarken" der. Doğru olabilir. Bu hasbi yanı bile onu nurlandırmaz nedense. Bu adamın garip bir kokusu vardır. Uzaklardan burnunuzun direğini sızlatır. Kokar, çirkin yaratıcı.

"Efendim, sen yazdıklarına bak, yazdıkları, ortaya koyduğu ürünler güzelse, kendisinin çirkin olması önemli mi?" itirazı yapabilir burada. Önemli mi? Benim bir saplantım da bu, önemli gelir bana, o adamı tanımışsam, nasıl unuturum çirkinliğini? Nasıl olur da yalnızca ürettiklerine bakabilirim? Okurken onu, etini koklarım. Kokusu sinmiştir satırlara. Unutmaya çalışırım. "Hakkını yememeliyim. Emeğini değerlendirmeliyim" diye düşünürüm. Değerlendiremem.

"Canım efendim, adam ahlaksız, adam ham, ama ortaya koyduğu ürünleri öyle değil ki. Bırakın şu şark kafasını. Psikoloji saplantısını. Ürün ortaya kondu mu bir kez, yaratıcısından kopar, toplu-

mun, kültürüm malı olur. Sen ona bak." Bakamam, "Keşke tanımasaydım onu" derim.

Şöyle bir tezim de yok değildir: "Bu adamı tanımasaydım bile, satırları yine kokardı. Onun düz, tatsız tuzsuz kişiliğiyle yüklü olurdu, hiç değilse, yazdıklarının satır araları. Anlardım onun çirkin bir yaratıcı olduğunu".

Anlayabilir miydim? Siz anlayabilir misiniz? Anlayıp da bağışlayabilir misiniz? Kendisiyle bir çay bahçesinde oturup, birlikte çay içerken sıkıldığınız, iğrendiğiniz birinin yazdıklarından coşku duyabilir misiniz?

Yaratıcısı ile ürünü arasında böylesine içten bir ilişki var mıdır? Olmalı mıdır? Yaşayışını onaylamadığınız, yaşayışından heyecan duyamadığınız birinin ortaya koyduğu ürünlerden heyecan duyabilir misiniz?

En iyisi karşımıza çıkmaması mı yaratıcının? Yüzlerinden okumadan mı okuyalım onları?

Yüzlerinden okumak ayrı, yazdıklarından okumak ayrı mıdır? Ayrı olmalı mıdır? Yaratıcısının ahlakı ile ürünün ahlakı ayrı mıdır?

Kitapla yazarını birbirine karıştırıyor muyum dersiniz? Peki, bu adam o denli çirkinse nasıl oluyor da bunca güzel ürünler verebiliyor?

Ürün güzelse, ürünün ahlaksal iletisini onaylıyorsanız, o ürünün ardında duran yaratıcı o denli önemli midir?

Neden imza günlerini sevmiyorum? Korkuyorum da ondan. Tanımadığım bir yazarı yüzünden okumaktan korkuyorum. Yazdıklarının büyüsü bozulacak diye ürküyorum. Konuşmak yazıyı bozacak! Ben konuşma saplantılı biriyim galiba. Derrida dostum bana kızacaktır muhakkak. Yapısalcı dostlarım da. Psikanalizi seven arkadaşlarım, beni yüzümden okuyup yargılayacaklardır belki. Bu adamın şöyle şöyle sorunları olduğu için yaratıcı ile ürünü karıştırıyor diyeceklerdir.

İyi de, öyle diyorlarsa, onlar da benim durumuma düşmeyecekler midir? Benim çirkinliğimi yüzümden okuyup, yazılarımı yargılamış olmayacaklar mıdır?

Yine de şu nokta önemli, yaratıcılığı savunan arkadaşlarım: Aynaya bakıp yüzümüzü okuyalım bir. Çirkin miyiz, güzel mi? Yüzü-

müzü okur gözüyle okumaya çalışalım. Yaşama ahlakının, yaratıcı ahlakının olmadığı yerde, yaşama güzelliğinin bulunmadığı ortamlarda, yapıtın tek başına bir anlamı olabilir mi?

"Olabilir" diyeceksiniz. Sizi gidi okurlar sizi. Peki, siz bakın bakalım yüzlerinize, okuyun kendi yüzlerinizi: Çirkin misiniz, güzel mi?

9

Peygamber Taslakları

Ölümün ardından şöyle deseler, yattığım yerden itirazım olmaz: "Rahmetlinin çevresinde o denli çok peygamber taslağı var ki, hangisine inanacağını şaşırırdı; yok, şaşırmazdı, zaman zaman hepsine inanırdı. Öyle bir şaşkındı."

Her şeyi bilirler. Her şeyi bildiklerini saklamasını da. Her şeyi biliyor görünmenin karşılarındaki insanlarda yaratacağı tepkiyi hesapladıklarında, dünyanın en alçakgönüllü insanı oluverirler. Hiçbir şey bilmiyorlardır. "Bana göre" derler, "sanırım", "yanılmıyorsam", "bana öyle geliyor ki", "büyük bir olasılıkla"...

Bazıları gençtir. Zekalarını ve bilgilerini çevresindekilerle karşılaştırırlar. Herkes aptal ve yanlış yoldadır. O ise, daha yirmilerinde "hakikati" bulmuştur. Kimseye güveni kalmaz böylece. Bir zamanlar usta olarak gördüklerini ağır bir dille eleştirir. Ustası kopyacıdır. "Tutarsızdır, tembeldir." Eski usta, hem cahil hem de kibirlidir. İkiyüzlüdür. Düşünce ahlakından yoksundur.

Şablonları vardır. Efsanedeki **Prokroustês'in Yatağı**'na yatırır herkesi. Prokroustês, biraz bizim Deli Durmrul'u andıran Poseidon'un harami oğludur. Yakaladığını yatağına yatırır, boyu yatağın boyundan uzunsa keser fazlalıklarını, kısaysa uzatır. Düşünceleri de böyle yatırır yatağına bizim peygamber taslağı. Aklın, mantığın, doğrunun, güzelliğin, bilgeliğin ne olduğunu bilir. Bütün bu kavramları farklı anlayanlara köpürür: "Sapkın, gaflet içinde, 'ambasil' ('ebleh' demek ister, Fransızca **imbécile**'i biraz sozuk telaffuz ederek) ahmak, cahil insanlar vardır" her yanında. Onlarla sık sık kavga eder. Küser, kırılır. Ne kadar akıllı olduğunu sık sık göstermek ister. Açık oturumlarda falan görürsünüz. Saldırgan bir dil kullanır,

slogana benzemeyen sloganlar atar, karşısındakileri faka bastırmaya çalışır. Onlarla eğlenir.

Kendi teorisini uluorta herkese anlatmaz. Anlattıklarına da büyük bir sıkıntıyla anlatır. Onu sabırla dinleyeni ahmak sandığı için en ufak ayrıntıları bile tekrar tekrar dile getirir. Anlayıp anlamadığını sık sık sorarak, dinleyeni sınavdan geçirir.

Daha yazmamıştır şaheserini. Bir gün yazacaktır. Çok az ve çok zor yazdığı için uluorta, sık sık yazanları eleştirir, imla yanlışlarından, Türkçe bozukluklarından başlayarak. "Bir de hoca olmuş rezil" der, "Türkiye'deki eğitim sistemini görüyorsun, kültür ortamını. Kimlerin elinde. Batacak Türkiye, bir gün batacak". Türkiye batsa, kurtulacaktır o da. Sürekli karamsardır. Karamsarlığın sağladığı güvenlikli ortamda yaşar. Karamsar olmayan ya aptaldır ya da satılmış diye düşünür.

Tuhaf bir insandır o, okuduğu düşüncelerin çoğunun kendi düşüncesi olduğunu sanır. Nisyan onu besler. Okur, unutur. Kendine mal eder. Kendine ait olduğunu sandığı teorisinin eksik ve özürlü olmasına karşın, yanlışlarını kolay kolay göremez.

Üstelik etrafına adamlar toplar. Onun "büyük" adam olduğuna inanan müritleri vardır. Onlarla birlikte gezer. Birlikte içerler ve Türkiye ve dünyayı kurtarırlar. Birlikte oturur, kızdıkları insanları bir güzel "çekiştirir" ve onların defterlerini dürerler.

Onu anmak isterler, kabul görmek. Pohpohlanmak. Eleştiriye tahammülleri yoktur. Devamlı olarak haklarının yendiğini, anlaşılmadıklarını söylerler. Medyayı "namussuzlar" ele geçirmiştir. Oysa kendilerinden televizyon konuşması istediğinde reddetmezler. Ödül verilirse alırlar. Namussuzlarla tutarlı bir ilişkileri olmaz hiç. Ama yine de, her nasılsa temizdirler.

Yaşlı olanları ünlenmişlerse rahattırlar. Adres defterleri, telefon defterleri doludur. Her yazdıkları, her söyledikleri etki uyandırsın isterler. Dilekleri olmayınca ya da ortaya koydukları ürünler beğenilmeyince saldırgan olurlar, kırar geçirirler. Birbirlerini kıskanırlar. Gençlerden yandaş toplamayı severler. "İstikbal gençlerdedir" derler. Gençler onlar için yatırımdır.

Her insanın zayıf yanları vardır. Bu taslak takımı sürekli bir abartına, farklı görünme çabası içinde olduğu için, zayıf yanlarını giderek saklanılması gerekli, ele güne karşı utanılacak özürler olarak

görürler. Tıpkı ensesindeki saçları uzatarak kafasının önündeki kelliği kapatmaya çalışanlar gibi: Rüzgâr eser, kel görünür.

Kellerinin görünmediğini sanırlar. Öyle bir çevreleri vardır ki, gerçeği sürekli olarak çarpıtılmış biçimde gösterir onlara.

Yalancı peygamberler besleyen bir kültürümüz var: Anadolu'da yaşamıyoruz biz, **peygamberdolu**'dayız. Peygamberdolu ülkesinde. Peki neden böyleyiz? Nasıl türer bu adamlar?

İçinde araştırma, arama, sorgulama ateşi olan, kendinden sık sık şikayetçi olduğu halde özgüveni yerinde, haddini bilip, aşma peşinde, yaratıcı insanlarımız çok az. Meydan sahtekârlara kalıyor. Alan çok geniş. Kültürümüzün çözülmemiş sorunları çok fazla. Kültür adamı az. Dolayısıyla ayıklanma yok bunlar arasında. Eli kalem tutan herkes, biraz bilgisi, yetişme tarzı gerekli düzeyde ise yazar oluveriyor. Bir dergide olmasa, bir diğerinde yazabiliyor.

Her kültürün büyük sanatçılara, bilim adamlarına, düşünürlere ihtiyacı var. Bunlar ortaya çıkmayınca, "Orta karar" olanlar yerlerine geçiyor. Bu "ikame" süreci, şişirilmiş, abartılmış, hüsnükuruntu sahibi kültür adamları, sanatçı ve bilim adamları, düşünürler çıkarıyor ortaya. Ortam özeleştiriye izin vermiyor. Birtakım insanlar sivriltiliyor, pohpohlanıyor, ödüllendiriliyor. Balonlar dolaşıyor kültürümüzde. Yazık ki kültürün hemen her alanında tarihçilerimiz eleştirel bakışları yeterince keskinleşmediği için seçici olamıyorlar. Balonlar boyanıp ışık oyunlarıyla yaratıcı insanlar gibi gösteriliyor.

Hazin olan şu: Bir köşede, sessiz, emeği, heyecanı, araştırma, bilme aşkıyla çırpınan birtakım insanlar, unutuluşun karanlığına itiliyor. Belki onlar "tarih bizim haklı olduğumuzu gösterecektir" diye düşünüyorlardır. Böyle bir adil tarih anlayışı fazlaca safdillik oluyor. Tarih, akıl dışı, ahlak dışı, inanılmaz rastlantılarla doludur. Hazreti Hegel'e hep şaşarım, bu açıdan: Tarih aynı bizle dalga geçebileceğini anlar gibi olmuş, ama belli etmemiş. Tarihteki ironiyi sezmiş ama çarpıtmış. Üstelik tam bir ironik tutum onunki de.

Bizim gibi tarih üstüne yeni düşünen kültürlerde, peygamber adayları, eblehler, üstat taslakları kolay kolay yok olmayacaktır.

Özeleştiri eksikliği dedik, kimse kolay kolay kendinin tozunu atmıyor. Önce, kendimden biliyorum bunu, sonra, karşıma çıkanlardan.

Bir şey söyleyeyim mi: Canlanacak, keşfedilip yaratılacak bir kültür için bu tip inanlar zararlı olmayabilirler de. Düzeyi düşürebilirler belki. Ama heyecan odakları yaratabilirler. Korkak, pısırık, mükemmelliği aradığı için ömür boyu hiçbir şey ortaya koyamayan ya da çok az şey üretenlerden daha az zararlı değildir.

Balonlar ve havai fişekler! Kültürümüz bir bayram yerine benziyor onlarla. Bize fenerler gerek, deniz fenerleri! Işığı kalıcı olanlar, hiç değilse bir donanma fişeğinden, bir balondan daha uzun ömürlü.

Bunun için kültür adamları arasında sağlıklı bir iletişime dayalı, bir dayanışma gerek. Sahtecileri aralarına almamaları elemeleri, ayıklamaları gerek. Oysa, özellikle toplumsal ve politik kaygılar bunu önlüyor. "Benim adamım" düşüncesi, hastalıklı bir adam kayırmaya yol açıyor. Düzmece peygamberlerin ağızlarının içine bakıyoruz. Onları sürekli şişiriyoruz.

Özerk kafalar yok, bu dayanışmada. Dayanışma sağlıklı olmayınca "müstakil" kafalar, düşünürler ortaya çıkarmıyor. Kendine özgü gözü, gönlü, beyni olan, kültürü ve insanıyla dayanışma içinde, hayatıyla bütünleşmiş insanlar oluşmuyor.

Kim bilir daha kaç yıl kültürümüzün göğsünde fişekler patlayacak, balonlar uçuşacak? Karanlığı aydınlatacağımızı sanacağız.

Meşale taşıyıcılar, bir başlarına karanlıkta yürümeyi sürdürecekler daha. Tek tük ışıklardan, belki bir gün, çoğala çoğala fener alayları oluşacak. İnanmak istiyorum. Bu yazım da bir fişek, birkaç ateş taşıyanı yüreklendirebilir belki. Kim bilir, ben de ,o peygamberlerin uçurduğu balonların biriyle yükselir yükselir düşüveririm. Ne öğretici olur ama!

10

Numaracılar

Numaracılar üstüne yazmak yeni bir "numara" olmasın sakın? "Numara yapmak", "numara çekmek", çoğu argo deyimlerde olduğu gibi bir zenginliğe, tuhaflığa, şaşırtıcılığa üstelik inanılmaz bir derinliğe sahip. ("Bak hoca, bu sözün de bir numara" demez mi şeytanın?) Derinlik burada tümüyle olumlu bir anlam içermiyor, bizi diplere çeken üzerimizde ağırlık olan bir özelliği var. Ben hâlâ neyin "numara" neyin "numara olmadığını" bilenlerden değilim. ("Öyleyse sen numaracısın" diyor şeytanım)

"Oğlum, o adam o kadar şeyi bilemez, numaradır söyledikleri. Biliyormuş numarası yapıyor." Diyelim ki, bu sözü Emine, Hüseyin hakkında söylüyor. Dinliyorsunuz. Hüseyin o denli karmaşık, geniş alanların bilgisine sahip mi değil mi merak ediyorsunuz. Hüseyin'in bilgisini sınayacağımıza Emine Hanım gibi sadece bilgi alanına bakarak yargıda bulunmak doğru mu?

Burada Hüseyin'in kendini olmadığı gibi göstermesi söz konusudur. "Ya göründüğün gibi ol, ya olduğun gibi görün." Peki, görünüşle, oluşu birbirinden nasıl ayıracağız? Numaracıları nasıl tanıyacağız? Kimdir numaracı? ("Herkes ya da hiç kimse" diyor, şeytanım.)

Kimi zaman "numara" sözü yerine "rol" sözünü de kullanırız. "Çok rolcü bir adam kardeşim, tıpkı bir artist!" ("Artist olmadan yaşa da görelim" diyor, şeytanım.) Ne zaman artistiz, ne zaman değil? Birinci soru. İkincisi, artistikle "numara yapmak" aynı mı? Ardından dökülüveren ardışık sorular: Rol yapmak, artistlik midir? Yoksa, kimi sosyal bilimcinin anladığı anlamda rolsüz hayat kaçınılmaz mıdır? Hangi hayat durumunda olursak olalım hepimiz bir rolü üst-

lenmiyor muyuz? Anamızın yanında çocuk, çocuğumuzun yanında ana, kardeşimizin yanında bacı, eşimizin yanında karı, okurlarımızın önünde yazar değil miyiz? Şeytan rolün neresinde?

"İkiyüzlülük ayıp" denmiştir. Çok yüzlülük de ayıp mıdır? Maskelerle mi dolanıyoruz dünyada? Kişi olmak maske takmak mıdır, gavurcadaki 'Persona' sözcüğünün ima ettiği gibi? Arsız Madonna "Soy Kendini!" diyor. Neden, nelerden soyalım kendimizi?

Numarasız bir hayatın olabileceği düşüncesi bir numara mıdır, değil midir? Sorular bizi şöyle bir saptamaya götürüyor:

"Numara" bir "bumerang kavram"dır. Atarsınız, size geri döner. "Tu quo que", sen de öylesin, itirazı duyulabilir bumerang kavramlarda. Emine Hanım, Hüseyin Bey'in numara yaptığını söyler. Kendince dayanakları vardır. Hüseyin'e gider sorarsınız: "Numara yapıyor musun?" "Emine Hanım'dır asıl numaracı" demez mi?

Burada "numara" en azından durumu yansıtıyor. İlki, numara yapan kendisini farklı gösterip, bilmediğini bildiğini, sahip olmadığına sahip olduğunu söylüyordur. Ne olduğunu saklıyor, olduğundan değişik bir görüntü vermeye çalışıyor, karşısındakini aldatmaya uğraşıyordur. "Görünüş"le "oluş" arasında bir uçurum vardır. İkincisi, ahlak açısından bir aldatmayı belirtmekten çok bir oyunu, gösteriyi, şakayı göstermesidir. Örnekse, sahnedeki sihirbazın yaptığı gözbağcılık. Sihirbazın "numara çektiği" bellidir, seyreden de bilir, yapan da. Burada karşılıklı olarak alınan keyif söz konusudur. Üçüncüsünde aldatma, aldatmanın ötesinde bir "taklit" amaçlanır. "Haydi oğlum, amcalara bir horoz numarası yapıver bakalım" derler. "Ü-ürü-üü..." dersiniz. Kimseyi aldatmıyorsunuz burada, becerebiliyorsanız horoz taklidi yapmayı. Bu öyle bir numaradır ki, başarılı olursanız, taklit ettiğiniz nesneyle kimi özellikleri açısından özdeşleşirsiniz. Yine de "taklit"le "aldatma" gerçekleşebilir. "Bİr Alman numarası yaptım ki, yuttu hepsi" diyebilirsiniz.

"Ben kimseyi taklit etmem" ya da "yalnızca kendimi taklit ederim" savlarında numara yok gibi görünür. Yine aynı yere geldik: "Numara çekerken, 'numara çekiyorum' derseniz, numara çekmiş olur musunuz?" (Ünlü tartışmadır hani. "Bu söylediğim yalandır" derken yalan söylüyor musunuz? Yalan söylediğiniz doğru ise savınız yanlış, yanlış ise doğru oluyor.) Herkes sizin numara çektiğinizi bilirse, çektiğiniz numara bozulmaz mı? Sihirbaz örneğinde numa-

ra çekildiğini birkaç safın dışında herkes biliyor. Yine de bozulmuyor numara (Sihirbaz becerebiliyorsa işini!). Yoksa, hayat bir bakıma sihirbazlardan ibaret değil mi?

Televizyona çıkan bir politikacıya "bak yine numara çekiyor" derken hem siz hem de politikacı "numara"yı ortaklaşa paylaşmıyor musunuz? Numara hükmünü icra ediyor. Sihirbazı seyredermiş gibi seyredebilirsiniz politikacıyı. Belki bundan keyif duymayız ,tersine bize sıkıntı verebilir, acıyla burkulur içimiz. Kızabiliriz.

Demek ki öyle toplumlar, kültürler olabilir ki "numara yapmak" bir uzlaşımla benimsenmiş, meşruiyet kazanmıştır.

Demek ki neyin numara, neyin numara olmadığı içinde bulunulan durumla, toplumla, o toplum bireylerinin değerleriyle, beklentileriyle anlayışıyla belirleniyor. Farklı bir kültürde olup bitenlere bakıp "burada bir numara dönüyor" diyebiliriz. O kültürdekiler anlayamayabilir sizi. "Hayır, olup bitenler kurallara uygundur" diyebilirler. Sürdürebilirsiniz itirazınızı: "Bak hepiniz aldanıyorsunuz". Kral çıplak mıdır, değil midir? Öykü, çıplaklığı saptayabilecek gözlerin olabileceğini varsayıyor. Gerçekten, öyle bir nokta var mıdır ki, oradan neyin numara, neyin değil olduğunu görebilelim? Aldanma oyunu gerçeği yansıtıyorsa? "Burada Kral çıplak dolaşır, herkes giyinik olduğunu söyler. Bizde adet böyle" derlerse ne dersiniz? "Bırakın bu adetleri" mi? Ya şöyle derlerse yanıt ne olacak: "Bizde çıplak krala 'giyinik' derler. Dilimiz böyledir." Ne dersiniz?

Bütün bu tartışmaların sürekli olarak "numaracı" denen o belirsiz kişiyi suçlamaktan, sınıflara ayırmaktan, "iç yüzünü"(!) ortaya koyup onu yerin dibine sokmaktan kaçınışım neden acaba? ("Sen de olardansın, bu yüzden" diyor şeytanın)

Lütfen numaracıları anlayınız.

Ahlaksız anlamında, yalan söyleme, iki yüzlü olma anlamında almıyorum numaracılığı. Başkasının malını, düşüncesini çalmış, hakkını yemiş, onu kandırmış biri, böyle yapmamış biri gibi görünmeye çalışıyorsa o "numaracı" değil, ahlaksızdır. Sahtekârdır.

Numaracıyı bu yazımda daha farklı bir insan olarak anlamak istiyorum. Numaracı hukuk önünde suçlu olan biri olamaz. Giderek ahlak açısından bile yargılanıp suçlu bulunamaz. ("Yargıca ve 'jüriye' bağlı" diyor gavur şeytanım.)

Numaracını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.

A: Herkes. ("Tehlikeli bir numaracı, dünya nizamını bozar. Tiz cemaatten tard ola" diyor şeytanım. "Hangi cemaatten?" diye soruyorum. "Numaracılar cemaatinden" diyor.)

B: Hiç kimse. Numara, biyo-genetik, sosyo-psikolojik, ekolojik koşulların yarattığı bir özelliktir. Topluma ve doğaya uyumu sağlar. Bukalemun numaracı değildir. Düşmanlarından korunmak için gövdesine su doldurup kendini "şişkin" gösteren balık da numaracı değildir. Yüzünü boyayan, takan hanım, saçını briyantinleyen delikanlı, giderek Emine' nin kızdığı Hüseyin de numaracı değildir. Toplum koşulları doğa koşulları onları öyle yapmıştır.

C: Numara, dıştan değil, içten anlaşılabilir. Ancak niyetin numara yapmaksa, isteyerek, farkında olarak numara yaparsan, numaracı olursun. Numaracı, numara niyeti olan biridir. İstemeyerek, farkında olmayarak numaracı olunmaz. Zorla numaracı olunmaz.

D: Numaracı, şapkasından tavşanlar çıkaran bir sihirbazdır. "Numarası", "hüneri" olan biridir. ("Bak bu numarayı herkes yapamaz, bunun için on yıl uğraştım" diyebilir.) Bu anlayışta aldatma yok biliyordur. Bakalım başaracak mı? Bakalım, bu kez nasıl bir numara yapacak diye bakıyorlardır size.

Numarası olan ama numaracı olmayan bu insanı önemsiyorum. Öneriyorum. Yalancılar, ikiyüzlüler, sahtekârların bu anlamda numaraları (hünerleri) olabilir de olmayabilir de. Göz boyamaya dayanan hünerler bu niyetle kullanılmıyorsa onları "numara" saymamak gerekir.

Numaraları olan, numaracı olmayan bir numaracı. Öneriyorum. Yaptıkları hukuk önünde ("Hangi hukuk?" diyor şeytanım.) suçlu kılmaz onu, kimsenin canını yakmaz, onuruyla oynamaz, hakkını yemez.

Peki neden numaracıdır? Şapkasından tavşan çıkarır. Gökyüzünü maviye boyar. Düşünceleriyle, hünerleriyle bizi serseme çevirir. (Kralın soytarısı numaraları olan, numaracı olmayan bir numaracı mıdır? Hayır! O, numaraları olan numaracıdır. Niyetlidir buna.) Dünyayı değiştirmek için alemi olamadık yerlerinden seyreder, olmadık şeyler görür. Böyle bir niyeti vardır. Numaracıdır. Başarır bunu. Numaracı değildir. Aldatmaz. Bile bile aldatmaz. Bile bile göz boyamaz. (Göz boyamaz da tavşanı nasıl çıkarır şapkalarından?) Eli

çabuktur. El çabukluğu ile kimsenin parasını çalmaz. Aldatmaz. Dünya ondan marifet bekler.

Dünya numaracıların kafaları üstünde duruyor. İroni odur. Yaratılarda, görülmeyenin görülmesinde numaracıların katkısı vardır. Kendinizi numarası olmayan, numaracı da olmayan biri gibi görürseniz dünyayı yerinden kımıldatamazsınız. Öküzün boynuzlarını oynatmasını beklemeniz gerekir. Gözünüz bağlanır. Numaracıların elinde perişan olursunuz. Ahlaksızlıklarla numaracılığı ayıran çok duyarlı bir çizgi vardır. Sırat köprüsü gibi. Kıldan ince. Kılıçtan keskince. Yürüyen dostlarım erik dalına çıkıp, üzüm yemişlerdir. Bir su damlasında binlerce alem görmüşlerdir. Onlara numaracı demek ayıptır, hakarettir. Sırattan geçmişlerdir. Başında ahlak adına ahlaksızlık eden acımasız Deli Dumrul'ların beklediği köprülerden naif, tertemiz, numaraları olup da numaracı olmayan hınzır kardeşlerim hepimizin hayrına geçmişlerdir.

Mekteb-i Numara. Müderris hayat. Rahlemizde düşünce numaranın alıştığınız anlamda numara olmadığını, numaracının aşina olduğumuz numaracı olmadığını tedris ediyoruz.

"Ya hayat numaracıysa?" diyor şeytanım. Kovuyorum onu, mahzun bir tebessümle. Giderken şöyle diyor: "Okurun kafasını karıştıramazsın hoca. Kovduğun şeytan değil, kendinsin." Söyleniyorum: "Anlaşılan, şeytan, okulu benden önce bitirmiş! Anlaşılan cedel dersine iyi çalışmam gerek. Bütün numaralarını anlayabilirim böylece şeytanın. ("Hayatın" mı demeliydim?)

11

Sımsıcaklar

Onlar olmasalardı düşünce nasıl çekilirdi,eleştiri, kelimelerin yıldırımları, kitaplar, resimler ve musiki? Onlar var: Görür görmez sıcaklıkları ulaşır bana. Çoğunun. Azının sıcaklığı yıllar sonra, nice çatışmalardan, sürtüşmelerden sonra.

Sıcak olanlar: Ruhlarının ısısını yüreğinizde duyduklarınız. Onlar var diye hayatınızın, düşüncelerinizin, kendinizin anlamlı oluşu.

İşin tuhafı çoğu zaman hakkını yiyoruz onların. Önemlerini küçümsüyoruz. Yokmuşlar gibi davranıyoruz onlara, elinizin altında tuttuğunuz gündelik nesneler gibi.

Yüreğinizin içini ısıtanlar, canımızı sıkılabiliyor. Olmadık zamanlarda yalnızlığımızı üleştiğimiz, çat kapı gittiğimiz evlerinde acımızı, tutkumuzu, sıkıntımızı aktardığımız bu insanları gün geliverir unutuveririz. Unutmak da isteriz. Belki bize o yalnız, çaresiz anlarımızı anımsattıkları için.

Yaralı, yoksul, muhtaç olduğumuzda, belki bir gülümseme, belki bir sözle bizi hayata döndürürler. Döneriz. Duruluruz. Dinginleşiriz, pekişiriz. Hayat olağan çizgisi içinde, önceden döşenmiş raylardan akıp giden tren örneği, olağanlığın yarattığı aşırı güvenlik duygusuyla sürmeye başlayınca acılar unutulur. Acı verenler de. Acıyı dindirmeye çalışan insanlar da. Kara gün dostlarımızı, kara günlerimizi unuturken unutuveririz.

İyilik görmekten korkan dostlarınız oldu mu? Hayvanlarda ortak yanlarımızdan biri galiba: Düşmanlarımıza karşı hazırlıklıyız. Savaşmayı, didişmeyi biliyoruz çoğu zaman. Birincisi bizden nefret ediyor, bizi haksızlığa uğratmaya çalışıyorsa, ne yapacağımızı, nasıl

karşılıklar vereceğimizi kestirebiliyoruz. Sevilince ne yapmalı peki? Galiba sevilmeyi bilmek dünyanın en zor işi. Sevilince çirkinleşen sevgiliniz olmadı mı hiç? Sizi ısıran, yaralayan, tırmalayan?

Beğenildiğini anlayınca gevşeyip, eblehleşenler, sinsice hesaplar yapıp duygularını belli etmeyenler hele hele beğeneni küçümseyenler!...

Sıcaklar, siz sımsıcaklar yandınız: Elinizi uzatıp, yüreğinizi sunduğunuz insanlar sizi kıracaklar, hazır olun. Nice kapris, kibir, şişinmeyle burnunuzdan getirecekler bu hayatı sizlere.

Siz de iyisi mi, sakın duygularınızı belli etmeyin, ya suratınızı sürekli asın ya da yüzünüzde sırıtmanız eksik olmasın. Korunun duygu selinden. Soğuyun, soğutun kendinizi. E-z-e-r-l-e-r! Ezerler sizi. Nankördür insanlar, çiğ süt emmişlerdir.

Sıcaklar, sımsıcaklar, ey benim iflah olmaz yalnızlarım! İnsanlara ne denli soğuk olduklarını anımsatıyorsunuz. Ne denli yetersiz, güçsüz, çürük olduklarını. Sizlerden kaçıyorlar. Laubaliliğin lüzumu yok! Sulu göz, yufka yürekli olmak doğru değil.

Ne demek sıcaklık? Homoseksüel, lezbiyen ilişkilerin yapay yapış cıvıklığında olur bu. Bak, biz erkeğiz. Çocuk olsak neyse. Sıcaklık bana yasak. Yanlış anlarlar. Kızım, seni yosma sanırlar, sakın öyle bakma. Gülme öyle. Oğlum, ikide bir ağlayıp durma, dik yürü, metin ol. Yürekten, duygudan söz etme. Oğlan sanırlar. Oğlancı. Ne demek sıcaklık, ahlaksızlığın lüzumu yok. Erkek adam sert, soğuk, suskundur.

İnsan sıcaklığının apış arasında olduğunu sananlar. Beyni apış aralarına kaymış, yüreklerini ayakyoluna boşaltanlar. Siz hak ettiğiniz dünyayı yaşıyorsunuz zaten. Dünya zindanının farelerisiniz. Aklınız hiçbir zaman sevdaya ermeyecektir. Gönül sıcaklığına dokunamayacaktır buzlanmış iç dünyanız. EŞYA için titreyecek, güç elde etmek için çırpınacaksınız. Yazık ki politikacıların çoğu sizlerden olacak. Müdürler, şefler, yöneticiler. Yürek soğukluğu kavuracak içinizi. Geceleri kovuklarınızda paralarınızı ve oylarınızı saya saya uyuyamayacaksınız.

Şiir kapınızın önünden geçmeyecek. Geçse de dudaklarınızda üşüyecektir güzelim mısralar. Musiki ağzından pat diye düşecektir masaya: Sizler faresiniz. Gidin, yeni aldığınız bilgisayarınızın ekranına "Ben fareyim anne, beni bağışla!" diye yazın yüz kere. İçki içen-

leriniz zıbarıncaya kadar içip kentin amansızca akan duygu lağımına düşsün.

Yok, sakın öyle olmayın! Yüreğim kaldırmaz. Biliyorum ki derinlerinizde bir yerde, haydi yoklayın, sandıklarınızın, kasalarınızın en derin, en gizli bölmelerinde sizin de gün ışığı görmemiş sıcaklığınız vardır. Hiçbir insan tümüyle zalim, tümüyle soğuk, tümüyle fare değildir. Çözün zincirlerinizi. Sevda özürlüler, uyanın! Uyanın ve kızın bana. Deyin ki: "Sen kim oluyorsun da bize karışıyorsun. Ne sanıyorsun kendini sen? Asıl sevgi özürlü sensin. Sevda cahili. Duygu yoksulu. Sevdanın kimde olduğu hiç belli olmaz. "Haydi bağırın. Dövüşün benimle. Sizi ayartmaya geldim. Sizden dayak yemeye."

"Biliyor musun, aslında ben çok duygulu adamım. Çabuk kırılırım. İncecik, duyarlı bir yüreğim vardır. Sen kötüsün. O kötü. Onlar. Ben asla böyle biri olamam." Nereden biliyorsunuz? Sımsıcak biri olmanın ölçütü nedir?

"Aptal mıyım ben arkadaş? Duygu da neymiş? Bu teknoloji ve bilim çağında. Böyle duygu sömürüsü yapan adamları doktora göstermeli."

Doktorlardan korkan yok. Korkum, onların kaçının yüreğinde sıcacık kıpırtılar var. Beni görünce, arkadaşlarına "HİŞt, bak, önemli bir vaka geldi" diyorlar mı?

Duygularım bozukluğu: Ne zaman gülüp, ne zaman sevineceğiz? Ne zaman acıma duygularımız gündeme gelecek, ne ölçüde? Ne zaman katıla katıla gülüp, hüngür hüngür ağlayacağız? Ne zaman, "sulu herif", "sulu göz" olmayacağız? Kuruduğumuzda mı?

-Lütfen odadan çıkar mısın?

-Neden?

-Ağlayacağım da onun için. Gözyaşlarımı kimseler görmemeli. Gözyaşlarıma kimse dokunmamalı.

Okumuş yazmış insanların çoğunun duygu sorunu var. Düşünceleriyle uğraşmaktan, duygularını unutuyorlar. O yüzden kırıcı, acımasız, anlayışsız olabiliyorlar.

"Bir gülümseme olsun görebilmek için dudaklarında, kapını çalmıştım. Çalmaz olaydım."

"Rahmetli, dünya çapında bir alimdi. Yalnız, sağı sol belli olmayan biriydi. Ne zaman kızıp ne zaman sevineceğini kimse bilmezdi. Bütün dostlarını, öğrencilerini kırar geçirirdi."

Ardınızdan ne desinler istersiniz? "Şeker gibi bir adamdı. Herkesin yardımına koşardı. Güler yüzlü, sevecen biriydi. Zor anlarımızda elimizden tutar, güçlüklerimizi paylaşırdı." Babamızdı, anamızdı. Teyzemizdi. Amcamızdı. Ağabeyimizdi. Dayımızdı... Rahmetli çok duyguluydu, çok... İpek mendiliyle sık sık gözlerini kurulardı.

Ah, duygularımızla nasıl yaşayacağız? Hani, şarkıda dendiği gibi: "Bilmem ki bu gönülle ben nasıl yaşayacağım?" Doya doya yaşayacaksın arkadaşım, doya doya. Kızarak, köpürerek, bağıra çağıra, zangır zangır yaşayacaksın. Sen sen ol, sakın duygularını yok sayma. Çünkü vardırlar. Her zaman iş başındadırlar. Paylaş sıcaklığını. Ürpererek. Düşünerek duygulan, duygulanarak düşün. Bak "efkârlanma" budur! Efkâr basmayan duygudaşlarıma vasiyetimdir.

Çok sıkı karate çalışıyorum son günlerde. Elbette kara kuşağım olacak. Nerede duygularını saklayanı görürsem, bir güzel benzeteceğim.

12

Gönlümüz Uyuyor mu?

Önce ne kelâm vardı, ne de eylem,
Önce gönül vardı, ama uykulu.

"Olsak n'ola bî-nâm'u nişan şöhret-i âlem
Biz dil gibi turfa muammada nihânız."

Neşati

Gönlümüzün etkinliklerine gönülleme diyelim. Alışılmış anlamıyla, kafa düşünür, kalp duyarsa gönül de gönüller. İşte bu yazı salt bir düşünce yazısı değildir; gönlümün, gönlümdeki kültürün gönlüyle gönüllemesinin, etkinlikte bulunmasının bir ürünüdür. Gönül duyar, düşünür, coşar, titrer. Gönülleme kuru, soyut bir düşünme, kendimizi yitirmemize yol açan bir duygulanma değildir. Gönülleme, bedensel, tarihsel, kültürel giderek metafizik anlamda varlığımızı **duymakla** başlayan bir çabadır.

Önce "kelam" mı vardı, "eylem" mi? Tartışılmıştır. Önce gönül vardı, bana sorarsanız. Vardı ama uykudaydı. Sağlıklı yapısı için de geçerlidir. Gönlü uyanmış kültürler vardır. Kendini sorgulamamış, kimliğini tartışmamış, geçmişiyle olan bağlarını, bağımsızlığını, özgürlüğünü geçirmemiş kültürler. Gönlü boş kültürler. Gönlü yok kültürler.

Öyleyse tek tek bireylerinkinin yanı sıra toplumların gönüllerinden de söz edebiliriz. İşte gönülleme uykuda olmayan bir gönülle yürütülebilir. İçimdeki, bendeki gönülle, dışımdaki, toplumdaki gönülle, kültürümdeki gönülle. Bunlara sırasıyla **iç gönül** ve **dış gönül**

diyelim. İçimdeki gönül uykuda, dışımdaki gönül uyanık olabilir. Ben içinde yaşadığım, kültürün çalkantılarını, sorgulamalarını, arayışlarını, düşünce ve inanç çalkantılarını gönlümle kavrayamam, böylece dışımdaki gönül uyuyor da ben uyanık isem acım, feryadım toplumun sağır duvarlarına çarpa çarpa yok olur. Tıpkı Yunus Emre'nin "Aşksızlara benim sözüm / Benzer kaya yankusuna" deyişi gibi.

Gönülleme varlığımı duyuşumla başlar dedim: Varlığım, içim ve dışımla bütündür. Uyanıklık iki yanımda da gereklidir. Dostlarımın gönlü kapalı iken, aldırışsız, umursamaz, yılgın basmakalıp, alışkanlıklarla yaşıyorken, benim gönlümün heyecanı, aklımın, duygularımın, tutkularımın bitip tükenmek bilmeyen çalkantılar anlamlı mıdır? Gönül iletmek ister. Söyleşmek, muhabbet, çoğalmaktır onu uyanık kılan. Gönülleşme yoksa gönül de yoktur. (Doğrusu etkisizdir!) Birbirlerine ulaşacak yolları olmayan gönüller, içinde bulundukları kültürün gönlünü oluşturamazlar, keşfedemezler, canlandıramazlar. Gönül tekil değildir. İçimdeki gönülde hep kültürün gönlü vardır. Gönlün bu özelliğine **özgüllük** diyorum. Çünkü, gönül hep bir kültüre 'özgü'dür. Gönlüm, toplumuma özgüdür. Geçmişe özgüdür. Gönüldeşlerimdeki gönüllere özgüdür. Gönlüm, bir birey olarak yalnızca benim değildir. 'Ben' yalıtılmış bir 'tek' değildir.

Gönlüm, uykulu, uykusuz hep vardır. Ben ölsem, içimdeki gönülle bu dünyada ilişkiye geçemez olurum, dışımdaki gönlüm ise kültürüm sürdükçe sürecektir.

Gönlümün uyanması, içimdeki gönlü, gönülleri keşfetmekle başlar. Özgülleşmesiyle. Dünyayı kavrayışında, duygularında, tutkularında öteki gönülleri anlamasıyla. Dışı olduğunu kendi iç derinliğine giden yolun geçeceğini bilmesiyle.

Gönül, Batılının kişi, kişilik dediğini kuşatıp içine alır. Önce o vardı demiştim, ama uykudaydı; gönlün en azından üç öğesini sayabilirim alışılmış anlamıyla: 1. Akıl, 2. Duygularım (hissiyat) 3. İstek. Gönül, bu üç temel öğenin bir aradalığı ile, etkileşmesi, çarpışması, yaratıcı biçimde birbirlerini dengelemesi ile canlılığını, uyanıklığını sürdürebilir. Oysa, insanın tarihinde bu öğelerinin birbirinden koparılmasını görüyoruz sık sık. Üçü bir araya getirildiğinde ise gönül her zaman uyanmıyor: Duygulanımlarımız gönül sayılıp, akıl

dışta bırakılıyor ya da yine bir bütünlük içinde önemsiz görülüyor. İstekler baş köşeye konulup, diğer iki öğe onun buyruğuna veriliyor; böylece gönül kaprisli, tutku dolu, uçarı bir "gönül" oluyor: Bana sorarsanız hâlâ uyuyor. Bir kültür düşünün: Tutku doludur. Yalnızca ele geçirmek ister. İstek öğesi başattır, duygularımlar ve düşünce, eleştiri, irdeleme gücü bastırılmıştır. Gönlü dirilmemiştir bu kültürün. Gönül, tutkuyla dirilmez. Uçarı insanların da (iç gönül, dış gönül paralelliğine dikkat!) gönlü uykuludur. Gözünü hırs bürümüş insanların, kendini bir işe körü körüne vermiş olanların, duygu pınarından kana kana içmek aklın çetin yollarını aşmak gerekir.

Demek ki gönül, aklı ve duyguları içine alır. İslam kültüründe örneğin Muhasibi'nin, Gazali'nin (**İhyâ**, 3. Cilt 2. Kitap) 'Kalp' görüşlerine yaklaşıyorum burada. Yalnız, Gazali'nin 'kalbi' bir hükümdar gibi görmesi, kalbin "askerlerinden" söz etmesi kendi uyanık gönlü için bir yapı kurmasıdır. Gönlü olan, gönül obasını dilediği yere kurar, dilediği yapıyı çatar. Gönül bir **olanaktır** yalnızca, uyanır ve arar, kendi özünde seyreder. Örneğin, benim yarı uykulu gönlümde kışlalar yoktur, uçsuz bucaksız ormanlar, yüksek dağlar, engin denizler vardır. Arayanların otağ kurduğu yaylalarında bulmuşlar değil, buluşmuşlar vardır.

Gönlün önemini de, kültürümüz açısından burada görüyorum: Gönül buluşmuşların kültüründe uyanır. Tartışanların, arayanların, birbirlerini ve düşüncelerini, adına hakikat dedikleri şeyi soruşturanların kültüründe. Yığının gönlü olmaz. Körü körüne boyun eğenlerin. Zalimin gönlü yoktur, mazlumun da. Mazlumun yığınlaşmaması, tekniğe, teknolojiye kapılmaması gerekir. Aracın aracı haline gelmemelidir. Arzularının aklının duygularının enayisi olmamalıdır.

Gönül köle olamaz, enayi, bağımlı. **Özerktir** gönül. Demiştik, bir daha diyelim: Özgüldür gönül, bir kültüre özgüldür ve özerktir (muhtar, otonom), kendi kurallarını kendi koyar, koymaya çalışır. **Özgündür**, taklit etmez, özenmez. **Özgürdür**, baskılardan, iç ve dış baskılardan arınmıştır. Doğrusu: **Özgül, özerk, özgün, özgür** olmaya **özlem** duyar. Özle ilgilidir bundan dolayı, kendimizle ilgilidir, kimliğimizle. Varlığımızı duyuşumuzla. Onu bekleyişimizle, ona seslenişimizle.

Bilinç dışı etkiler, Batıda belli bir bilinç anlayışından kaynaklanıyor. Gönül, bilinçten farklıdır. Gönül dışı, gönlü etkisi, baskısı altına alan, bilinç dışı gibi bir etkiden söz edemeyiz. Gönül yalnızca akıl, yalnızca bilinç değildir. Bilinç dışını da sezer gönüllerken. Bilinç dışını **içine** alır. Bir fark etme odağıdır. Gönülleme, gönül yapma, gönlün yapılanması demektir ki bilinç dışı etkiler, bir biçimde duyulur orada, belki de o anda sözle dile getirilemeyen rahatsızlıklar olarak. (Bu konuyu ileride başka çalışmalarımda açabilirim.)

Gönül ne kadarsak o kadar duyduğumuz varlığımızla, kendimizi duyduğumuz, düşündüğümüz, istediğimiz zaman ortaya çıkar. Bir bütünlük çabasıdır. Tutku ile akıl, duygu ile düşünce iç içedir. Gönül bir ayrıştırmayı, bir bütünlüğü hedefler. Bu bütünlük ayrıştırmalarla gelişebilir. Ayrıştırmaların, ayırımların olduğu yerlerde de altta duran gönül yurdu, gönül otağı yeni birleştirmelerin, bütünlenmelerin olanağını hazırlar.

Dünya uykulu, uykusuz (huzursuz! uykusu kaçmış!) yarı uykulu, gönüllerin, tek tek bireyler olarak, topluluklar, toplumların kültürleri olarak akıp gittiği bir alandır. Dünyanın gönlü var mıdır? Uyanık mıdır?

Bu topraklarda yaşayan bireylerin gönlü var mıdır? Gönlümüz olsa ne olur olmasa ne olur?

Gönlümüz kendimizi yaratabilmenin temel koşullarından biridir. Öyle düşünüyorum. Sosyo-ekonomik, kültürel koşullar yerine gelmiş bile olsa, bir kültürün gönülsüz yaşaması onun çabucak kokuşmasına, kendi özünü bulamamasına, kendini yaratamamasına kişiliksiz, bağımlı, silik olmasına yol açar. Gönül kavramı kendimizi ararken, duyarlılığımızı artıran bir kavramdır.

Burada gönlü aklın dışında, ötesinde ya da aklın yerini tutan bir "zaptiye" kalp gibi görmenin yanılgı olabileceğini bir kez daha vurgulayayım. İnsanın bütünlüğünü parçalayıp gönlü, bir boyutunu abartılı olarak görme. Doğu ve Batı düşüncelerinde denenmiş bir yoldur. Batı düşüncelerinde denenmiş bir yoldur. Unutmayalım, insanın düşüncesiyle değil, gönüllemesiyle ilgileniyoruz. Gönülleme alışık olmadığımız bir etkinliktir; çoğumuz, ilkokuldan bu yana, düşünce "alıştırmaları" yapa yapa, belleye belleye, ezberleye ezberleye, özene özene, imrene imrene geliştik. Düşüne düşüne sorunlarımızı çözeceğimizi sanıyoruz. Ya da toplumsal, ekonomik, mühen-

disçe önlemlerle. Kimimiz politik olarak dünyayı değiştirebileceğimizi sanıyor. Gönlün farkında değil çoğunluk. Gönül üç-beş sanatçının, tarikat erbabının, çileci düşünürlerin insafına bırakılmıştır.

Kimilerimiz onda Batı düşüncesine seçenek oluşturabilecek birtakım özellikler görebilirler. Acele etmeyelim. Gönül yolu akıl yolundan çok daha zordur. Varlığımızın olanca bütünlüğü içinde düşünebilmek, düşünürken, içimizdeki duygu selini, tutkularımızı, bedenimizi, özgüllüğümüzü, özgünlüğümüzü, özerkliğimizi, özgürlüğümüzü özlemek kolay değildir.

Çizmeye çalıştığım gönül anlayışı birçok okur gönlüne seslenmeyebilir. Bizim gönlümüzde yatan gönül budur. Kavram olarak belirsizlikle doludur. Yapısı gereği bu belirsizlik de tümüyle ortadan kaldırılmayacaktır. Burada açıkça belirteyim ki, ben gönlü "mistik" bir tutumla ele almıyorum. Şu anlamda: Gönül, haberleşmeye, tartışmaya, gönülleşmeye, muhabbete, cedelleşmeye, kavgaya hep açıktır. "Gönülden gönüle gizli yol vardır" bir Bektaşi nefesinde dendiği gibi. "Gizli yolu" kabul ederim, açık yolların da olduğunu, olabileceğine, bulunabileceğine inanırım. Bir şarkı sözünü yorumlarsak: "Sebep sensin gönülden ihtilale", "Sen", öteki gönül, gönlümü değiştirendir.

Gönül uyanınca, kendini kurmaya, inşaya başlar. Gönlün uyanmasının koşullarını bir daha söyleyeyim: En azından üç öğenin akıl, duygu ve isteğin yaratıcı birlikteliği (çatışmalarda içerebilir) ve özgüllük, özgünlük, özerklik, özgürlük duygularının gelişmesi. İşte bunlar üstüne, gönül, içinde yer aldığı kültürde gönüllemeye girişir, kendisini, özünü duyar ve yaşar. Yaratır. Uyuyan öteki gönülleri uyandırır.

Dünya bir gönül bahçesi olsa. Hiç değilse bir kez. Bizim de gönlümüz açsa orada. Öbür gönüller arasında. Kıyametten önce böyle bir şeyin gerçekleşmesini istemeyenimiz var mı? Gönlümüz uyuyor mu?

13

Doğruyu Sömürenler

Doğru söylemenin bir erdem olduğu bilinir. Öyle bir erdemdir ki doğru söyleyeni "dokuz köyden" kovdurur. "Dokuz köyden de kovulsa insan doğruyu söyleyip kendine onuncu köy bulmalı" denir. Doğrunun ardında olan, onu izleyen haklıdır. Doğru söyleyen doğru insandır.

Öyle midir? Bazı durumlarda yalan söylenebilir diyenler de vardır. "Beyaz yalanlar". Zararsız, masum. Bir insanı mutlu etmek, bir durumu kurtarmak için. Söylendiğinde karşımızdaki kişiye "yararı" olacak, söyleyeni ve söyleneni "alçaltmayacak" yalanlar. Unutmayalım: Doğrucular onuncu köyde otururken, öbür köylerde "dünyanın yalan dünya olduğu" söylentisi sürer gider.

Gerçekler acı verdiği için, insan yalana sığınır. "Sevgilim bana bir yalan söyle. Dünyadaki haksızlıklardan çekişmelerden iktidar hırsından, yoksulluğun verdiği acıdan kurtulayım." Sevgilinin yalanı sizi kurtarır mı bilmem. Yalanla gelen kurtuluş, kurtuluş mudur? Acı da olsa doğrunun peşini bırakmamak gerekir. Peki, ya doğrunun peşini bırakmamak inancının aslı astarı yoksa? Ya doğru söylediğimizi sanarak **kendimizi** kandırıyorsak? **Başkalarını**?

İlginç bir durum çıkıyor ortaya o zaman: Yalan söyleyen doğru insanların karşısında doğru söyleyen yanlış insanlar! Böyle bir ayırım yaptığım için okur beni hangi tarafa koyar bilemem. Hayatın sandığımızdan daha karmaşık olduğunu düşünürsek, bize ilk bakışta ters gelebilen görüşleri, düşünceleri, durumları tanımanın pek de anlamsız olamayacağı sonucuna varabiliriz.

Kimdir yalan söyleyen doğru insan? Sakın, "Politikacıdır" demeyin Politikacının yalanı, yalanın kullanılmasıyla ilgilidir. Yalan, bir gücün ele geçirilmesi amacıyla iş başındadır. Üç günlük ömrü kalmış hastasına "yaşayacaksın" diyen doktor, yalan mı söylüyor? Yalan söylerken "doğru" bir eylemde mi bulunmaktadır?

Yalan söyleyerek insanlara iyilik eden kişi yalancı doğru insandır diyebilirsiniz belki. Yine de burada bir "çirkinlik" saklı. İkiyüzlülük. Hayatımızda sık sık yapıyoruz. İyilik mi işliyoruz böyle davranarak bilmem.

Bir de iki tarafın da yalan olduğunu bile bile etkisi altında kaldığı "estetik" yalanlar vardır: Örneğin, sanat ürünleri, efsaneler, masallar, türküler. Giderek, ideolojiler. Ruhbilimci dostlarım bilirler ki insan kendini çoğu kez, gerçeğin yok edici etkisinden yalanlarla koruyor. Kendini olanca zayıflığı, çarpıklığı içinde görüveren biri, yıkılır gider. Peki, görünmesin mi? Hep aldansın mı? Kimse aldanarak mutlu olmak istemiyor. Oysa, aldatmadan da mutlu olunamıyor. (Bu sözüm yalan mı? Mutlu olun öyleyse!)

Doğru söyleyen eğri insanlara gelince: Ruh çirkinliği var onlarda. Doğruyu söylemek her zaman insanı güzelleştirmiyor. (Hastasını kandıran doktor, müşterisini aldatan eczacı güzel midir? Sömürü varsa bu davranışta, çıkar söz konusu ise?) Doğru söylemek de sömürülebilir. Doğru mafyası vardır. Doğrunun mafya babaları. Bazen patavatsız denir onlara.

Bunlar, doğruyu "yerinde" kullanmaz. Bilerek ya da bilmeyerek, karşı tarafı incitmek için kullanılır. Karşı tarafın zayıflığını, güçsüzlüğünü yüzüne vurarak, onları ezmeye, sindirmeye çalışır. Hakaret eder, doğruyu söyleyerek.

Yaşama sevincimizi bozar. Mutluyuz, sevinçliyiz, coşkuluyuzdur. "Pat diye" söyleyiverir. Doğrudur söylediği de, yakışıksızdır.

Sadist doğrucular: Yerleri onuncu köy müdür? Doğruyla karşısındakine işkence edeni hangi köye sürmeli?

Sıkıcı doğrucular vardır. Sürekli olarak 2x2=4 deyip dururlar. Ne diye hepimizin bildiğini sandığı basmakalıp doğruları söyler dururlar, bilinmez. Doğru vıdı vıdıcıları. Can sıkan, mide bulandıran doğrucular. Onları da kovalım mı? Yoksa, kovulmaya değmezler mi?

"Bir doğru söyle bana da uykum gelsin, uyuyayım". Uyutucu doğrucularınız var mı sizin?

Doğru söylediğini ileri sürerek üstünlük taslayanlar vardır. Doğru megalomanları. Balon adamlar. Doğru baloncuları.

Tehlikeli bir tip: Doğru şantajcıları. "Söylerim, ha!" deyip bizi korkutarak, sömürenler!...

Yine tehlikelilerden biri: Doğruyu sizi ezip yok edecek bir gücü, iktidarı ele geçirmek için kullananlar, ahlaksız doğrucular. Doğru söylediğini ileri sürerek kendilerine iktidar yolunu açanlar. Onlar için önemli olan iktidardır. Doğru ya da yalanın kendisi değil. İkisini de işlerine geldiği ölçüde kullanırlar.

Doğru söylemenin bir ahlakı vardır. Yalan söylemek ahlaksızlıktır derler. Çoğu kez doğrudur. Kısaca ipuçlarını verdiğim durumlarda doğru söylemek de ahlaksızlık olabiliyor. "Doğru buysa, ahlaklı olan benim!" diyebildiğimiz durumlar da vardır. Böyle bir doğruyu söyleyeceğime, söylememek ya da tersini ileri sürmek daha yerinde olabilir.

Düşünün: Hangi tür doğrucular dan, hangi tür yalancılardansınız? "Ben hep doğrudan yanayım" derken bir yalancı ya da ahlaksız durumuna düşmekten sakınmak gerekir diye düşünüyorum. Bu sözümün bir yalancılık ya da ahlaksızlık olup olmadığına siz karar verir.

14

Ne Kadar 'Kelle'yiz Biz?

Ya da Eleştirinin Eleştirisi Üstüne

Eleştiri kendini de konu edinebilirse eleştiridir. Eleştiri bir savaştır (Eski Yunanca'da: Polemos). Kavgadır. Canlılıktır çünkü. Kültürümüze onsuz sahip çıkmaya çalışmak, gaflettir. Uyanıklıktır çünkü. Kolay değildir, bunu hepimiz biliyoruz. Gaflet içinde eleştiri de olabilir. Eleştiriyor olmak, uyanıklık saplantısına sürüklememeli insanı (Şimdi, ben sürükleniyor muyum acaba?). "Münekkit imtiyazı vehmi" dediğim, eleştirenin kendini ayrıcalıklı ve üstün gördüğü bir ruh hali var. Kıymak, kesmek, parçalamak, yakıp yıkmak hastalığı, eleştirel yok etme güdüsü bize oyun oynayabilir. Bu oyundan dolayı, eleştiriden beklediğimiz canlılığı sağlamak yerine, başka görüşler üstünde egemenlik kurma tutkusuna kaptırabiliriz kendimizi. İyi ki, böyle bir duruma aklımız erebiliyor.

Eleştiriden "kuş çıkmaz". "Tavşan çıkmaz". Bir mucize değildir o, kendinden gelen bir olağanüstülüğü yoktur. "Şükür, eleştiriyoruz, ne keskin adamlarız, biz" dememeli. Galiba, açık açık diyenimiz de pek yok ama gizli gizli de demeyelim. Eleştiri terbiyesi diye bir şey var. Bir savaş ahlakı. Düşünme, araştırma, anlama, yorumlama ahlakı. Eleştiri hastalığından söz ediyorum, eleştire eleştire sağlıklı olanı arayalım diye. Bilge Solôn, insan öğrene öğrene yaşlanmalı buyurmuş. Eleştire eleştire yaşamalı,öyle de ölmeli.

Eleştiri hastalıkları değişik sınıflara ayrılabilir. Birkaçını şöyle anlatayım:

1. **Kendini Haklı Çıkarma Eleştirisi**: Haklılığınız konusunda içinde bulunduğunuz eziklik duygusu bir saplantı haline gelebilir. Bu saplantı, baktığınız her yapıtı, kendi yaptıklarınızı meşrulaştırmak için kullanmaya, onları abartmak, yüceltmek hastalığına götürebilir sizi. Saplantınızın farkına vardığınız için, "objektif" çalışıp, uzun uzun düşünerek, eleştirinizi gerçekleştirdiğinizi düşünebilirsiniz. Özeleştiri gibi, kendi kendinizin açığını yakalama gibi kaygılarınız yoksa, bu hastalıklı eleştiri sizi can evinizden vurabilir.
2. **İntikam Eleştiri**: Canınızı yakmış birinin sözlerini nicedir bekleyip duruyorsunuz. Görür görmez saldırırsınız. Öç alınmalı, ne denli güçlü olduğunuz gözler önüne sürülmelidir.
3. **Kendini Kanıtlama Eleştirisi**: Genç arkadaşlarda sık sık rastlanır. Genellikle, saygı duyulan, önem verilen kişilere saldırıp, putları kırarlar. Elbet hak etmediği yerlerde bulunan, kof, kendini, beğenmiş üstat taslaklarına dersleri verilmelidir. Bu salt, gösteriş amacıyla değil, belli bir düşünce temelinde yapılmalıdır. Kültürümüz de sahte değerlerin ortadan kaldırılması, onların tozunu atmaya çalışanların, düşünmüş araştırmış, çile ve kahır çekmiş aracılar, cesur yaratıcılar olması halinde anlamlıdır. Yoksa, eleştiri, küfür ve sataşmanın ötesine pek geçemez.
4. **Açık Kapatma Eleştirisi**: Zayıflıklarını, özürlerini gizlemek için etrafa saldırır, bol bol gözdağı verirsiniz.
5. **Ben Bilirim Eleştirisi**: Adı üstünde, özellikle üstatlarımızda pek görülen, eleştiri ruhuna ve kaygılarına sahip olmadan, bunun sorumluluğunu unutarak yapılan, durumu kurtarma eleştirisidir. Kendini Haklı Çıkarma Eleştirisi ile ortak özellikleri vardır.

Saydığım bu beş eleştiri özrü, alışılmış deyimle, bir "psikolojik savunma mekanizması" işlevini görür genellikle. Hastaların hiç yararı yok değildir. Belli bir canlılığı sağlarlar belki ama kültürün düzeyini pek yükseltmezler.

Ayrıca toplumsal konumumuzdan, yaşımızdan, inançlarımızdan, cinsiyetimizden, kişiliğimizden dolayı mustarip olduğumuz eleştiri hastalıkları da vardır. Bunları burada tartışmayacağım. Hepsinde ne yaptığının farkında olmama, araştırma, bulma, öğrenme

tutkusu yerine psikolojik boşluklarımızı kapatma, ne denli önemli olduğumuzu ele güne, dosta düşmana karşı duyurma çabası vardır. Tümünde ortak olan başka bir şey: "Hay aklını seveyim"

Unutmayalım: Başkalarını eleştirirken kendimizi ele veririz. Başkalarını eleştirirken ele verdiğimiz kendimizi fark edelim. Kendinle eğlenemeyen, alay edemeyenin başkaları için söz söyleme hakkı olmalı mı? Eleştiri çok keskindir. Başkalarını kesmeye çalışırken, kendimizi kesebiliriz.

Bu sözleri korkutmak için söylemiyorum. Kim korkar eleştiriden? Eleştirmen yürekli biridir.

Eleştiriyi kültürümüzü canlandırmak için kullanıyoruz. Eleştiri de bizi kullanıyor olamaz mı? Eleştire eleştire bir kültürü batıramaz mıyız? (Yakınma-eleştiri ayırımı önemli burada!)

Askeri Lisede öğrenci iken okul bandosunda "klarnet tutuyordum". "O da ne demek" diyebilirsiniz. Şu demek: Klarnet çalmasını bilmiyordum. Hâlâ da bilmem. Törenlerde yalnızca klarneti ağzımda tutup çalıyor gibi yaparak yürüyordum. Bando kalabalık görünsün diye, benim gibileri bandoya alırlardı. Adımız "kelle"ydi. Yer dolduranlardık. Biz "kelleler", yalnızca kalabalık yapmaya yarardık. Herhangi biriydik. Yerimize niteliksiz, sadece uygun adım yürümesini bilen biri geçebilirdi. Kimliğimiz, yeteneğimiz bandoya bir katkı sağlamazdı.

Kültür hayatımızın ve eleştiri geleneğimizin temel sorunlarından biri olarak şu soruyu, bu olay ışığında yıllardır sorup durmaktayım: "Ne kadar 'kelle'yiz, biz?" Çaldığımız bir çalgı var mı kültür bandosunda? Bandoyu kim kurmuş? Notaları kim yazmış? Şef kim? Neden buradayız? Nereye yürüyoruz?

Yalnız "Kelle"lerden kurulu bir bando hiçbir marş çalamaz. Yalnızca "Kelle"lerden kurulu eleştiri kültürü yaratıcı ürünler çıkaramaz. "Kelle" olmamanın temel sorusu, o zaman: "Ne kadar 'kelle'yiz biz? Ne kadar değiliz?"

Eleştiri, böyle bir soru sorabilip,verilen karşılıkları tartışmaya yaramalı.

15

Ruhu Güdükler

Ruh güdüklüğü insanın psikolojik bir özelliği olarak o denli düşündürücü değil. Onu bir ahlak niteliği gibi anlamalı. Ruh güdüklüğü toplum olarak bir arada yaşamak zorunda kalan biz insanların değişik biçimlerde yaşayışını cehenneme çeviren, cehennemde yaşamaktan keyif duyanları bile rahatsız eden bir sorun. Evrensel bir sorun. Kapitalist düzende, bu düzende, bu düzene geçmekte olan toplumsal yapılarda, bu düzenden önceki yönetim biçimlerinde de ortaya çıktığından, insanların yazıyla kendilerini anlatmaya başladıklarından bu yana yazdıklarına bakarak, ruh güdüklüğünü içinde barındırmamış kültürlerin hemen hemen olmadığını söyleyebiliriz.

Yine de pek tanınmış bir sorun olarak görülmüyor. İnsanlar hâlâ yaşama sorunlarının "yukarıdan" gelecek çözümlerle, politik, ekonomik, sanatsal, dinsel dünya görüşleriyle, teorilerle, inançlarla üstesinden gelebileceklerini düşünüyorlar. Ruhumuzda hiçbir şey olup bitmeden "dışımızdaki" dünya koşulları değişecek, nasılsa biz de belalardan kurtulup, mutlu olacağızdır. Bireysel düzeyde de böyle düşünürüz çoğunlukla: Paramız olsa, mal mülk edinsek, falanca insanla tanışsak ya da terfi etsek, istediğimiz işe girsek, sevgilimiz bize gülümsese, dünyayı dolaşsak, karnımız doysa, partimiz iktidara geçse, falanca kuruma başkan olsak, filancayla sevişsek... Hep dış koşullar... Onlar değişmeli. Ya içimiz, içimiz hazır mı? Gülün kokusunun anlamı içimizdeki gülü koklamakla anlaşılabiliyor. İçi işimizle düşünüyoruz. İçimizin işimiz olmadığını, işimizin "dışarıda" bulunduğunu düşünüyoruz. İçimle meşgulüm diyemiyorum. "İşimle uğraşıyorum" demek daha kolay. Ya da içimizle bir işi ger-

çekleştirir gibi ilgileniyoruz. İç yoksuluyuz. Sevda ki insanın içinde bahçeler kurar, onu da bir "iş" gibi yapıyorum.

Sonra ne mi oluyor? Haramiler çıkıyor aramızdan. İçimizden. Dönekler, hainler, kendini "bir şey" sananlar, ikiyüzlüler, yalancılar, hırsızlar, tembeller, ruhu çirkin olanlar, güdük ruhlular... Her yerdeler. Ailemizde, komşularımız arasında, dostlarımız, düşmanlarımızın içinde, okulda, yolda, iş yerlerinde...

Hangi ayna gösterebilir ruhumuzu, bakıp öğrensek: Biz de mi? Nerelerimiz cüce kalmış, incelememiş, gelişmemiş, nasıl mağaralar var içimizde, ne gibi haksızlıklar? Kimleri kandırmaktayız? Hangi yanımız sahte, ham, güdük?

Ve nerede ihanet halindeyiz önce kendimize, sonra topluma, insanlığa? Nerelere tutunarak, nasıl bir maske ile saklıyoruz güdüklüğümüzü?

Hakça bir düzen istiyoruz. Yoksulluk olmasın, haksızlık olmasın, hırsızlık olmasın, aldatma. Oluyor. Saldırı dışımıza. Düzene. Düzendeki insanlara. Düzen öyle bir düzen ki içimizi unutturuyor bize. İçimizin düzenini. Devlet içimizdeki devleti unutturuyor. Sabah akşam maneviyattan söz edenler, sürekli hesap yapan, içlerini unutmuş, maddi dünyanın tüccarları. Harami kol geziyor hayatlarımızın dağlarında, yollarında. İçimizdeki haramilerden kurtulamadığımız için dışımız harami dolu.

Hayatımızı tatmaktan aciziz. İçimizdeki ışığı köreltmişiz bir kez. Okullar bitiriyor, kitaplar okuyor, cahil kalıyoruz. Aynı trenle yola çıktığımız arkadaşlarımız ihanet ediyor bize, trenden iniyor, davadan kaçıyor. Sevdiklerimiz yalan söylüyor. İlaçlarımız hastalık yaratıyor, doktorlarımız kötüleşiyor, hayat öldürüyor. Yaşama sevincimiz tehdit altındadır. İçimiz kurumuştur. Sevmeyi, sevişmeyi bilmiyoruz. Sanat içimizi karartıyor. Yöneticilerimiz yönetemiyor. Eşkıya kim, eşkıyaya karşı olan kim, karışıyor.

Ruhumuz güdükleşiyor ve biz köşe dönmeye çalışıyoruz. Dünyayı, insanları kurtarmaya çalışıyoruz. Ruhumuz kel. Merhemimiz yok.

Kendi ruh bütünlüğünü yakalayabilip, duygularını çağlayanlar halinde yaşayabilenlerimiz nerede? Düşüncelerini duygularıyla kaynaştırmış, bilgisini eylemle, eylemi bilgisiyle birleştirerek, bıkmadan, yorulmadan, duygulanımların fırtınasında heyecanla ken-

dilerini gerçekleştirenler nerede? İçimiz nerede? Gönlümüz? İhanet burada, kibir, ikiyüzlülük, yanı başımızda. Terör neden var? İçimizdeki terörden çıkıyor. Dışımızdaki terör. Duygularımlarımızdan, düşüncelerimizden.

Güvenli ortam arıyoruz. Huzur. Bedelini çok ağır ödüyoruz. Sürüye katılarak. Herkes gibi olunca, güçlüden yana olunca, muhalefetimizi bile iktidarın istediği biçimde yaparak güvende duyuyoruz kendimizi. "Aman kavga çıkmasın" diyerek verdiğimiz ödünlerle küçüle küçüle yok olup gidiyoruz. Var olduğumuzu sanıyoruz.

Şikayet etmeyi bile bilmiyoruz. Kendimizi, içinde bulunduğumuz düzeni, dışımızdaki düzeni, o düzenin içimizde yansıyan yapısını tanımadığımız için, yakınmalarımız birer avuntu haline geliyor. Belki benim bu yazıdaki yakınmalarım da böyledir.

Siz hiç kendi içinin güdüklüğünü şikayet eden birini gördünüz mü? Görün. Ben ediyorum. Kendimi size şikayet ediyorum. Şikayetleşelim. Neden şu dünya denen gezegende, ölümlüler olarak, mucizeleri yaşayamadığımız anlayalım. Neden yaşamayı başaramadığımızı, yaşama sevinci dersinden sınıfta kaldığımızı, arama, araştırma, yenileme, yenileşme dersimizin sıfır olduğunu, "heyecan duyma"dan sürekli kopya çekerek geçtiğimizi görelim.

Ruhu güdük toplum olmaktayız. Bize öğretilen bütün derslere artık girmeyeceğimi, hocalarımı da, öğrenci arkadaşlarımı da, hayata şikayet ettiğimi hepimize duyururum.

16

Canım Yobazlarım Benim...

"Yobaz kimdir" diye düşünüyorum nicedir. Düşündükçe bunalıyorum. Yobazlığı yobazca düşünmemek gerek. Çoğumuzun yobazlığa bakışında "katı" bir tutumun, giderek yobazca bir yaklaşımın olduğunu görüyorum.

Her inanan, inancında direnen, bu inancı açısından dünyaya bakan yobaz olmayabilir. Doğru bildiği yolda ödünsüz yürüyen, dünyayı umutları, ütopyaları doğrultusunda değiştirmeye çabalayan.

Peki nerededir yobazlık? Geçmişte donmuş, "eskimiş" inanç sistemlerine takılıp kalmakta mı? Geçmişteki değerlerin tümü neden olumsuz olsun ki? Muhafazakâr olup da farklı düşüncelere hoşgörüyle bakan insanlar vardır.

Her dar görüşlülük, eleştiriye kapalı oluş, düşüncelerinin doğruluğu ve haklılığı için ısrar, yobazlık değildir.

Dar görüşlülük bilgisizlik sonucu ise, kişi bilgisizliğini aşmak istedikçe ufkunu genişletebilir. Birçok yaratıcı insan, yaratıcılarını eleştirilerinin çoğuna gözlerini kapamalarına borçludur.

Neden yobazlığın sınırlarını, belirleyicilerini arıyorum acaba? Bu tutumum yobazca değilse, yobazlığı ortadan kaldırmaya çabalamak için. Sevgili hocalarımdan, dostlarımdan "ilerici yobazlar" ya da "bilim yobazları" dediğim için eleştiri alıyorum. Bu sözlerimle yobazlara "yeşil ışık" yakıyormuşum. İnsanın kendini ilerici görmesi ya da bilim adamı sayması onu yobazlık damgasını yemekten alıkoymayabilir.

Yobaz olmamanın koşulları vardır. Bunları söyleyeceğim. Görüşlerimi kültür tarihinden özellikle düşünce, sanat, bilim tarihi ve

felsefelerinden devşirdim. Yanılıyor olabilirim. Yobazlığa bakışım benim insan ve toplum anlayışımla, gönlümdeki ütopyalarımla, düşlerimle ilgilidir.

Önce aklı ve olguları akılsızca, olgun göremeyecek denli kör bir tutumla savunmayalım. ("Vay yobaz vay" diyor dostlarım, duyuyorum! Hepsine selam ederim.) Seçenekli düşünmeye, çok yönlü bakmaya hazır olmalıyız. Olgulara saygıya elbette varım. Ama hiçbir olgu "olduğu gibi" görülmez. Belli bir kuram ve belli bir açıdan görülür. "Aynı" olguyu açıklayabilen değişik kuramlar ve "modeller" vardır. Yobaz olmamak bu çoğulluğu kavrayabilecek "gönül çelebiliğini" gerektirir.

Bilim tarihinde bakışın tek doğru bakış olduğunu sanıp bu bakışı için her türlü baskıcı, buyurgan yolu deneyerek diğer görüşleri yok sayan tutumlar vardır. Bilim adına bilimi yok etmeye çabalayan tutumlar. Bilimsel tutum bir "bitmemişlik", son sözü söyleyememe tutumudur. Bilimdeki kuramlar zaman içinde değiştirilmeye açık oldukları için ilkece hep "yanlış" olabilme özelliğini taşırlar. Bundan dolayı kendi kuramınıza dayanıp, diğer kuramları "bilim" adına "olgular" adına yok saymak tehlikeli bir tavırdır. "Ben şu biçimde yorumladığım olgulara dayanarak, böyle görüyorum" diyebilirsiniz. Dayanaklarınızı, düşünme biçiminizi açığa çıkarıp eleştirilere hazırlarsınız. Haddinizi, sınırlarınızı bilmeye çabalarsınız.

Yobaz olmamanın psikolojik koşullarından en önemlisi kendisiyle barışık olmaktır. Yobazların çoğu kendisiyle barışık değildir. Sakladıkları, çarpıttıkları, farkına varamadıkları inançları vardır. Bu inançların üstüne gidildikçe kızıp köpürürler. Yalnız, bu arada yaratıcı insanların yaşadıkları iç çatışmaları ve huzursuzlukları da unutmamak gerekir. Kendine güven, kendi özeleştirisini yapabilecek ölçüde özeleştiri gücü yobazlığı önler.

Yobaz saldırgandır. Buyurgandır. Kendisiyle, farklı görüşlerle hesaplaşmama zayıflığını yaşadığı için sürekli acı çeken biridir. Güvensizdir.

Sağlıklı kuşkuculuk, yeni olana, farklı olana açıklığı sağlayabilir. Ama ölçüyü kaçırdınız mı mızmız, korkak ve silik olursunuz. Kendinize olan güven, savunduğunuz düşüncelerin sorumluluğunu taşıma, bağlanma cesaretiniz sizi "yiğit" bir düşünür kılar. Yanılabilirsiniz. Ama yiğitçe.

Düşünmek ve yaratmak cesaret ister. Yiğitlik yobazlık değildir. Çoğunuza eskimiş değerlerden devşirilen bir kavram gibi görünebilir. Unutmayalım, büyük bilim adamları yiğit insanlardı. Olgulara karşı açıktılar. Denenmemiş yollarda her türlü tehlikeyi, "kepaze olma" riskini göğüsleyerek yürüdüler.

Asfaltta, sizden önce nicelerin yürüdüğü yollarda yürümek kolaydır. Düşünürken basmakalıp, çok yürünmüş yolların kolaylığı içinde olmayalım her zaman. Başkalarını "yobazlık"la suçlamak bir "projection", bir yansıtma mekanizması olabilir. Belki kendi yobazlığımızı saklamak için kullandığımız bir deyimdir. Dikkat edelim.

Derim ki, yobazları anlayalım. "Canım yobazlarım" deyimini bunun için kullanıyorum. Yobazları anlayalım ki birer gizli yobaz olmayalım. Yobazlık kimi zaman çalıştığımız alanlarla ilgili değildir. Çalışma tarzımızla, tutumuzla ilgilidir. Olgularla ilgili alanda başarılı çalışmalar yapmış olmak, her zaman yobazlıktan kurtarmaz bizi. Kimi zaman yobazca tutumlarla da pragmatik açıdan, sonuç getirici bulgular elde edebiliriz. Yalan mı? Olgulara bakalım. Bilim ve kültür tarihinin olgularına. Kafamızdaki "yobaz" kavramını irdeleyelim.

Kültür

17

Canlı ve Heyecanlı Kültür Atmosferinde, Cıvıl Cıvıl Düşünce iklimine Doğru

SORU: Kültür alanında niçin yaratıcı olmalıyız?

Kültür alanında yeterince yaratıcı değiliz. Bu tespitimde dayandığım görüşlerimi söyleyeyim.

a) Kültürümüz, çağdaş dünyanın kültürel sorunlarının anlaşılmasına, çözüm denemelerinin renklenmesine, derinleştirilmesine, zenginleştirilmesine imkân verecek bir yapıya sahiptir.

b) Bu yapının özelliklerini, kültürel özgünlüğümüz, taşıdığımız kültür geçmişinden geliyor.

c) Bu geçmişin öyle bir ilginç gelişimi var ki, çağımızda ortaya çıkan kültür, bu gelişimi içinde taşıyarak, türlü dış ve iç çalkantıların, çatışmaların, gerginliklerin, çelişkilerin etkisiyle, şu anki durumuyla da, diğer ulusların kültürleriyle birleşebilip, onlardan ayrılabilen evrensellik ve kendine özgülük niteliklerine sahiptir.

d) Geçmişi ve şimdisiyle kendine özgü kültürel çekirdeği olan bu kültür, henüz çağdaş dünya kültürleri içinde kendini, yaratıcı ürünlerde yeterli bir biçimde ortaya koyamadı.

e) Kuvveden fiile çıkarılmayı bekleyen, gizil yaratıcı güç kâşiflerini ve mucitlerini bekliyor.

f) Kâşiflerin, daha çok, akademik çalışanlar, eski kültür yapıtlarını bulup çıkararak değerlendirenlerin, toplumumuzun şu anki yapısını inceleyen, ifade eden toplumbilimcilerin, kültür adamları-

nın, sanatçıların, sayıları, bilgi donanımları, kültüre bakışlarındaki kuramsal (teorik) dayanakları, tutkuları, inançları yeterli değil.

g) Kültürümüz, yalnızca araştırıcıların tarihe ve şimdiye yönelik çalışmalarıyla canlandırılamaz. Keşif için belli bir yaratıcı tavra, coşkuya, tutkuya, ısrara, cesarete, mizah duygusuna gerek var.

h) Yaratıcılık, yalnızca, geleneksel değerleri bulunup çıkarılmasıyla, köklerimizin ortaya konmasıyla gerçekleşiveren bir çaba değil. Sürekli yaratıcılık, alternatifler arayan, eleştiren, öğrenen, değişen, değiştiren bir güce erişebilmek demek.

i) Yaratıcı kültür, o kültürde yaşayan insanların yaşama biçimlerinden kaynaklanır, onların tarihlerini (Kişi ve toplum olarak) içinde taşıyarak, kendini sürekli yeniden ifade eder. Bir zenginliğin, canlılığın, cıvıl cıvıllığın ortaya çıkışıdır. Çelişkilerden, çok seslilikten, yetersizlikten, çapraşıklıktan, gururdan, alçak gönüllükten, acıdan, sevinçten, mizahtan, kara mizahtan (ironi) doğmuş bir dinamizmdir. Uyuşukluğa, ikiyüzlülüğe, katılığa, tahammülsüzlüğe, sinsiliğe, ruh kuruluğuna, tepeden inmeciliğe, zulme, eziyete, kabalığa, haksızlığa karşıdır. Yaratıcı kültürde insanlar, içlerindeki zenginlikte, derinlikte, heyecanlarında, yaşadıkları hayatın, kültürün, zenginliğini, derinliğini, heyecanlarını yaşamaya çalışırlar. Başaramadıkları olur, çatışırlar, acı çekerler. Sıkıntıları olur. Ama yaratmanın kahrını çekmeyi bilirler.

SORU: Kültür alanında yeterince yaratıcı olamayışımızın sebepleri nelerdir?

Yukarıdaki söylediklerimden ipuçları elde etmek mümkün. Anlattıklarımdan, yaratıcılığın yalnızca bireysel bir çaba olduğu sonucu çıkarılmamalı. Birey-toplum-iktidar üçlüsü önemli burada. Yaşayışımız, bireysel, bireyler arası tabanda yaratıcılığa, kendine özgü yaratıcılığa izin vermeli. Bireyler, birey olamıyor. Bulup çıkararak yaratıcı olacakları içlerindeki kültürel çekirdeğini yakalayamıyorlar. İçlerinde hep hazır, dondurulmuş, işlenmemiş kültür yorumları taşıyorlar. Sosyo-ekonomik düzen, bireyleri, çarklarını içinde düzenlerinde, dünya görüşlerinde sıkışıp kalıyorlar. Basmakalıp görüşlerde, yaratıcılığa çıkışı olmayan inanç düzenlerinde, dünya görüşlerinde sıkışıp kalıyorlar. Yönetim, iktidar, bu sorunlara gerektiği gibi önem vermiyor. Sorun, yal-

nızca, özgürlük sorunu, Batıdaki güçlerin sömürüsü, geleneksel inançların yitirilişi, ekonomik yoksulluğun, altyapı kurumlarındaki işleyişin bozukluğu sorunu olduğu sanılıyor. Kültürel sığlıkta, küntlükte, yozlaşmada, bütün bunların etkisi yok değil; durumun teşhisinde ve tedavi önerilerinde yanılıyoruz. Kurtuluş, yalnızca değil, doğal olarak; toplumda, insan ilişkilerinde, insanlarla kurumların ilişkilerinde, yöneten yönetilen arasındaki karmakarışık bağlantıların anlaşılıp, yaratıcı çözümler getirebilmede yatıyor. Yaratıcılığın ne olduğunu anlayacak ölçüde yaratıcı olamıyoruz.

SORU: Dünyaya karşı yaratıcı tavır almak ne demek? Niçin gerekli? Böyle bir tavır neleri gerektiriyor?

Yaratıcılık üstüne konuşmanın paradoksal görünümlü bir yanı var: Nasıl yaratıcı olunacağı önceden bilinemez; önceden, belli kuralları izleyerek elde edilemez. Ben yirmi yıldan fazla bir süredir, edebiyat sorunlarından başlayarak, bilime, felsefeye, oradan da kültüre uzanan araştırmalarım, aramalarım sonucunda ipuçlarını giderek bulmaya başladığım kafamdaki bir modelden kalkarak konuşuyorum. Yaratıcılığın algoritması olamaz. İnsanlar yaratıcı olurlar, nasıl oldukları, onların yaratımları sonucunda anlaşılır. Kendi algılayışlarını, düşüncelerini, duyuşlarını kısaca iç dünyalarını sunarlar bizlere: Hepimizde ortak olan dış dünyayı o zamana dek fark edemediğimiz biçimde görüveren, ufkumuzu genişletip, düşünüş ve duyuşumuza boyut kazandıran çalışmalardır, ürünlerdir.

Yaratıcılık, iç dünyamızın dışımızdaki dünyaya belli bir tavır takınmasını gerektiriyor. (Tek bir tavır değil bu, kişiliğimizin rengine göre değişir, yalnız değişik yaratıcı tavırlar arasında ortaklarının olduğuna inanıyorum.) Yaratıcı tavır, bir hamallık tavrı değil. İşçiliği, çalışmayı, emeği saygıyla karşılarım. Yaratıcılık için gerekli olabilirler. Bir, özgürlük, oyun, aşma duygusu var ki, dünyaya bakan yaratıcı, bunu yitirmemeli, Ben buna mizahı, kara mizahı katmayı nedense pek seviyorum. Onun yerine, (ya da onun yanına) eleştiri gücünü yitirmeyen bir coşkuyu, acıyı, sağlıklı tedirginliği koyabilir. Dünya, gördüğümüzden başka türlü olabilir, bile- geldiğimiz şeyler, bildiklerimizden farklı olabilir.

Gözümüz, gördüğünü sandığımızdan daha farklı şeyler görüyor olabilir. İşte bu duygu, bu duyguyla perçinlenen, arama, araştırma, yetinmeme tutkusu, bulma, yaratma çabasını sürekli besleyen ısrar. Bütün bunların oluşabileceği bir ortam. Akıllı dostlar, akıllı düşmanlar, birlikte aradığımız insanlar, aşmaya çalıştığımız ustalar, kızdığımız, eleştirdiğimiz, rahatsız olduğumuz, belki beğendiğimiz, ama yeterli bulmadığımız görüşlerin varlığı. Kendimizi yapayalnız duymama: Yalnızlık ve bunu verdiği acı, yaratıcılığı besler sanılır. Çoğu kez bizi köreltir, saplantılar yaratır içimizde, yaptığımızın olağanüstü olduğu vehmini yaratır. Bağımsız olmak gerekli, bir başına olma yürüdüğün yolda: Üslubunda, bakışında bir başına olma. Yaratıcı tavrın başarı garantisi yok. Büyük bir riski var. Alışılmışın dışındasınız. Önceden basılmış haritanız yok. Haritanızı siz yapıp, siz yürüyeceksiniz. Müthiş bir cesaret istiyor insandan. Yalnız kalma cesareti. En azından bir kişi de olsa yanınızda birileri hep olacaktır .Bu cesaretle, yaratıcılığımızı paylaşacak kişileri bulacağız. Yeter ki iletişime açık olalım. Kendimizi başkalarına anlatmaya hazır olalım. Açık olalım. Anlatmaya, dinlemeye, anlaşmaya, çatışmaya.

Kültür alanımız çok geniş. Yüzlerce, belki binlerce yaratıcıya gerek var. Bu gerekliliği fark etmiş kültür politikası geliştirmeli.

SORU: "Nasıl yaşamalıyım?" sorusunun kültürün canlılığı açısından önemi ne?

Yaratabilmek, yaratıcı biçimde yaşayabilmek sorunudur. Yanıt, "tepeden inme" olamaz. Hayat, her türlü kuramı (teoriyi) aşar. Hayatın yaratıcı zenginliğine kulak vermeli. Yaratıcı biçimde yaşamayan, yaratıcı kültür ürünleri ortaya koyamaz.

SORU: Kafamızda ne gibi sorular olmalı ki, kendimizi yaratıcı hamleler yapabilecek güçte bulabilelim?

Dünyayla, kendisiyle, kültürüyle ilgili, kendi iç dünyasından, yaşantılarından, düşündüklerinden çıkardığı sorulardan, bilgilerine, görgülerine başkalarının düşüncelerine bakabilmeliyiz. Hamarat bir insan öneriyorum: Dur durak bilmeyen, meraklı, araştırıcı bir kafa. Kimim ben? Hangi kültürde yaşıyorum? Bu kültürde yerim ne? Ne yapabilirim? Ne adına yaşıyorum, yaratıyo-

rum, söylüyorum? Kimin için yaratmaya çalışıyorum? Geleceği nasıl görüyorum? Düşüncelerim ne yönde gelişiyor? Yarattığım ürünlerin gelişimi neyi hedefliyor? Hedeflemeli? Kimin yanında, kime karşıyım? Hangi kitapları, niçin okuyorum? Neye inanıyorum? Ne umuyorum? bu sorulardan bazıları.

SORU: Siz bir felsefecisiniz. Kültürümüzün yaratıcı zenginliğe erişmesi çabasında felsefeci ne yapabilir? Salt düşünceye dayalı felsefi tespitlerle, önerilerle, kültürümüz yaratıcı bir konuma gelebilir mi? Sakın, felsefe "fuzuli" olmasın? Felsefeci, aşırı sorgulayıcı tutumuyla yaratıcılığı engelliyor olmasın?

Felsefeci, yalnızca "kuru kuruya" düşünen biri değil. Annem, mühendis olan oğlunun (benim) felsefeci olmaya karar verdiğini işitince telaşlanıp çevresindekilere sormuş: "Felsefeci ne yapar?" Anama, "oturur düşünür" demişler. "Hindi gibi mi?" demiş anam, gülmüşler.

Felsefeci hindi değildir. Yaşayışıyla, coşkusuyla bütünleyemediği düşünceler, felsefeciyi kurulaştırır, cansız kılar. Yalnızca sorgulayan biri de değildir. İnanan, seven, uman, davası olan biridir. Bu anlamda, felsefeci "fuzuli" değildir. Kültürün onsuz olunamaz bir öğesi. Sorgulaması eleştirmesi, alternatifler getirmesi, gerektiğinde en ciddi düşünceleri, en ciddi biçimde "ti"ye almasıyla...

SORU: Yaratıcı olabildiğimizi nasıl anlayacağız?

Zor bir soru. Belki yaşarken yanıtı verilemez. Bir bakıma da kolay. Etkin olabiliyor, kalıpları zorluyor, yeni tartışmaları gündeme getirip, genç insanları, heyecanlandırarak, yaratıcılık yolunda onları yüreklendirebiliyorsak bu yolda ilk adımları atıyoruzdur. Kolay "üstat" olma tehlikesine dikkat edelim. Çevremize adam toplamak, biraz zeki ve kendimizi "tezgahlayabilen" biriysek pek zor değil. Böyle, ucuz şöhret olma yanlışına düşmemeliyiz. Hepimizin ruhsal sorunları, zayıflıkları olabilir. Alkış budalalığı, akıllı bir yaratıcının kaçınması gerekli tuzaklardan biridir.

SORU: Bilim, kültürün neresinde durmalı? Yeri yurdu ne olmalı? Bilim nasıl yaşanmalı?

Bu konuda epey söz söyledim. Bilim, gerçeğin, insanın araştırılmasında yürünen sayısız yollardan yalnızca biri. Bilimi insan üstü bir gücün dikte ettirdiği görüşler gibi anlamak, onu içimize sindirememek, teknik deyimiyle içselleştirememek, kültürün zenginliği açısından büyük bir tehlike. Türkiye'de optimizmin böyle bir tehlikesi olmuştur. Biz, bilgimizi yaşamayı bilmiyoruz. Duygularımızı da. Yaşamayı bilmiyoruz galiba. Tanrı buyruğu bile, yüreği ve aklı olan insan içindir. Yaşanabilmelidir. İçimizde yaratıcı biçimde yoğrulabilmelidir. Sevimli, sıcak, onunla yaşayışıma o anlam verebildiğim, şaştığım, duygulandığım bir bilimden yanayım. Kültürüme canlılık kazandıran, kültürümü ezmeyen bilim anlayışını oluşturmak gerekir diyorum.

SORU: Sanat, kültürün neresinde? Sanat politikamız için ne diyebiliriz?

Kültür zenginliğini olanca canlılığıyla sanatla ifade edebiliriz. Sanat bitimli insan ömrünün sorunlarını, değişik anlatım biçimleriyle sunabilen, gereğinde düşünceyi de içinde yoğurabilen bir insan.

Sanat, yaratıcılık açısından, kültürümüzde, felsefeden daha canlı, daha heyecan verici ürünler ortaya koyabiliyor. Elbet sorunları var. Felsefeyle bütünleşmiş, bireyi, toplumu irdeleyen, farklı yaşama biçimlerine dikkatimizi çekebilen, çağdaş tekniklere kapalı olmayan bir sanattan yanayım. Sözlerim çok karmaşık bir kültür dilimiyle ilgili olduğu için çok genel, o oranda da belirsiz: Bu belirsizliği üstlenerek, bilim için söylediklerime paralel bir öneriyle bitireceğim sözlerimi: Sanatı yaşayışımızdan, iç dünyamızın zenginliğinden çıkarmalı, onu yaşayabilmeliyim. Yaşadığımız, yarattığımız kültürümüzün dışındaki insanlara da seslenebilmeli Öyle şeyler yaşıyoruz ki, kültürümüzde, dünyaya söyleyecek epeyce sözümüz vardır. Yeter ki bunun yolunu bulalım. Hayalden, aşınlıktan, çılgınlıktan korkmayalım. Çılgınca yaşıyorsak, coşkumuz kalıplara sığmıyorsa, ne diye kendimizi cendereye sokalım ki?

Şunu unutmamalı: Ancak akıllı insanların çıldırmaya hakkı vardır. Önemli sanat ürünleri, duyguyla iç içe girmiş, büyük bir emeğin ve aklın ürünüdür.

Politika? Sanatçı politikada kendini bulabilmeli. Kavgasını görebilmeli. Sanatçıya rağmen, sanat politikası üretilemez. Sanat politikası dikte edici politika olamaz. Yaratıcılığı, düzeyli sanatsal yaratılarını sınırsız bir biçimde destekleyen politikadan yanayım.

SORU: Gelecekten umudunuz var mı? Ne ummalıyız? Umudumuzun içeriği ne olmalı?

Umudum var. Kırkını aşmış bir yazar olarak, telif tek bir kitap bile yayınlatabilmiş bir insan olmadığım halde umudum var. Gençlere güvenmek istiyorum. Heyecanlı, canlı, içleri dolu olanlara. Ruhları genç olanlara. Hamarat insanlara.

SORU: Bütün bu önerilerle gelen biri olarak kimsiniz siz? Neye dayanarak, bunca sözü söylediniz?

Sandıklı'da doğmuş Ahmet'im. Türk'üm. Bunun sevincini, acısını yaşayan biriyim. Türk olmayan dostlarıyla, Türkçe'nin dışında da tartışıp söyleşebilen biriyim. Sözlerim yalnızca önerilerdir. Ben "böyle görüyorum" diyorum. Başka türlü görenleri dinlemeye hazırım. Kimseye akıl verecek durumda değilim. Ama bu durum susmamı gerektirmiyor. Sözlerimi önemseyenlere, önemseyeceklere sesleniyorum. Çoğu zaman sözlerimin gürültüye gittiği duygusunu taşısam da, Sandıklı'da Türk olmanın, böyle bir dünya vatandaşı olmanın hüznü, içime anlaşılmaz bir yaşama sevinci taşıyor. Bu yaşama sevinciyle konuşuyorum. Beni işitenler, ses versinler istiyorum. Yanlışlarımı öğrenmek istiyorum. Doğrularımı anlamak için. Neyin doğru neyin yanlış olduğunun ancak yaratıcı görüşler ileri sürülerek sınanabileceğini düşünüyorum. Düşüncelerimi sınırlı bir biçimde de olsa, söyleme fırsatını verdiğiniz için teşekkür ediyorum.

18

Mustafa Kemal Gönlümüzün Neresinde?

Kavramlar Nasıl Yaşar

Kavramların da bir hayatı vardır. Onları anlayıp yorumlayabilecek, yaşayışına katabilecek insanlarla can bulurlar. Kavramların içini insan hayatı, düşüncesi, evrene bakışı, değerleri doldurur. Kavramlar insanlarla yaşar. İnsanların kavramlarla yaşayışında böylesine karşılıklı etkileşme söz konusudur. Karşılıklı canlandırma.

Hayat beslemezse ne olur kavramları? Kururlar ve unutulurlar. Ya da içleri boşalır. Etkilerini yitirirler. Hayal gücünüzü, umutlarımızı, düşlerimizi zorlayamazlar artık. Kendilerini karşıtlarından ayıran özellikleri aşınır. Bizi düşünce yolculuklarına çıkaramaz olurlar. Eskirler. Kokuşurlar. Sıradanlaşırlar.

Düşünmek, onu sürdürecek, yaşama enerjisini verecek tutkulardan, heyecanlardan kopartılamaz. Çoğu kez, üzerinde düşündüğümüz konu gereği onları içinde yer aldıkları yaşama alanlarından, heyecan, tutku, inanç bağlarından koparmayı düşünebiliriz. Soyutlarız. Genelleşir, bir anlamıyla arıtır, keskinleştirir, kesinleştiririz. Ama bu çabalar da heyecan ister. Bağlam ister. "Gönül bağlamı". Böyle adlandırıyorum.

Gününü en soyut matematik sorunlarıyla boğuşarak geçiren Paul Erdös gibi yaratıcı bir matematikçiyi düşünelim. Onda matematik kavramlarının işleyişini yürüten akıl, duyguları ve istekleriyle birleşmiştir. Akıl, duygu, duygulanım, istek bütünlüğüne "gönül" diyorum.

Yaratıcı insanların salt soyut düşünme güçleriyle değil, gönüllerriyle düşündüklerine inanırım. Aynı durum eylem alanında da söz konusudur. En etkin, en yaratıcı eylemin gönül bütünlüğüne erişerek başarabileceğine inanırım. Kavramlarımız gönlümüzle beslendiğinde hayatımızda anlamlı bir yer tutabilir. Gönlüm böyle diyor.

İçi Boşaltılmaya Çalışılan Bir Kavram: Kemalizm

Nicedir 'Kemalizm'in içinin boşaltıldığını, boşaltılmaya çalışıldığını görmekteyim. Hayatta belli değerlere bağlı olmayan, dünyaya yalnızca çıkarları açısından bakan insanların kullanıverdiği, ardına bir sürü çıkara dayalı kaygıların gizlendiği bir kavram olma tehlikesini yaşamakta. Çoğu insan onu tartışmaktan korkuyor, sınırlarını karşıtlarını belirlemekten ürküyor. O zaman kendi görüşlerini gizleyiverdiği bir **örtü kavram** durumuna geliveriyor Kemalizm. Değişik umutları, görüşleri, yaşam biçimleri, çıkarları olan insanların hepsi de "Kemalist"im diyor kendine. Kavram eskiyor, aşınıyor. Kökeni, tarihsel bağlamı yeterince irdelenmiyor. Herkesin kendi amaçlarına erişmek için kullanıp sömürdüğü bir kavram haline geliyor. Yaşanan karmakarışık hayata teslim oluyor, onu etkileyemiyor, yüreklere heyecan veremiyor. Gönlümüze katılamıyor.

İçten olalım. Dürüst. Bilerek ya da bilmeyerek, isteyerek ya da istemeden onu öldürmekte olduğumuzu düşünelim. Umutlarımızdaki yerini, beklentilerimizdeki rolünü araştıralım. Kemalizm yaşama alanından sökülüp atılmaya çalışılıyor. (Gereksiz yere yaşama alanına sokulmaya çalışılarak da gerçekleştiriliyor böylesi bir durum.) Ona sahip çıkmaya çabalayanlar, yaratıcı heyecan, inanç fırtınalarıyla ortaya çıkamıyorlar. Savunucularıyla birlikte kavram da yaşlanıyor, aşınıyor.

Sözlerime birileri kızıp bunu böyle olmadığını söylemeli. Kemalist bir gözle görülen dünyanın, toplumun nasıl dünya olduğunu, ondan farklı dünya görüşlerinin yanında ne açıdan güçlü durumda bulunduğunu belirtmeli. Tutarlı, heyecan dolu, umut aşılayan, yaşama sevinci veren yanlarını göstermeli.

Bu topraklarda yaşayan insanın gelecekten beklentisine geçmişini yorumlayışında Kemalist görüşün yeri ortaya çıkarılmalı. Dürüst, hak yemeyen, "yüksek değerler" yaşamayı düşünen insanımızın dünyaya bakışındaki yeri vurgulanabilmeli. Yeniden yorumlanabil-

meli. Yeni bağlamlar içinde oturabilmeli. Onu besleyecek yaşama alanları bulunup çıkarabilmeli, Politik kararlarımızda mı olur, ekonomiyle ilgili görüşlerimizde mi, sanatta, edebiyatta, ahlak hayatımızda, tarih ve kültür yorumumuzda, ikiyüzlü sahtekâr, çalıp çırpan insanların ona biçtikleri değerlerden arındırmalı.

Yeniden keşfedilmeli. Yoksa tükenir, çarpıtılır, etkisizleşir, unutulur.

Gönlümle Aradığım, Eleştirdiğim Mustafa Kemal'e Doğru

Kemalizm ile Mustafa Kemal'i birbirlerinden ayırarak düşünmek gerek. Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti için tarihsel önemi yadsınamaz. Mustafa Kemal'in tarihsel kişiliğini "Kemalist" çizginin dışında da anlayıp yorumlama olanağı açıktır. Benim bu yazıdaki önerim budur. Mustafa Kemal hiçbir "izm"in tekelinde olamaz. Resmi tarih anlayışından, alışılagelmiş, basmakalıp "hamasi" Atatürk yorumlarından kaçınmak gerekir. Mustafa Kemal ile yaşadığımız hayat arasına "yukarıdan müdahalelerle" girilmelidir. Mustafa Kemal'in yaşaması için gereklidir bu. Hayatımızda yerini alması için.

Benim anarşist gönlüm farklı, çok yönlü, zengin Atatürk yorumlarından yanadır. Hayatımızı olanca zenginliğiyle yaşayabilmemiz için.

Mustafa Kemal bugün hayatımızda nasıl yaşıyor? Elbette çetin bir soru. Bir çırpıda cevap vereyim yanlış anlaşılma tehlikesini göğüsleyerek.

Okulumuzda, eğitim düzenimizde, tarih kitaplarımızda yaşıyor. Bu yaşayışını geleceğe yönelik umutlarım ve beklentilerim açısından heyecan verici buluyorum. Zorla okutulan İnkılap Tarihi derslerinde nasıl bir Atatürk yaşıyor? Genç insanların umutlarına, inançlarına ne katıyor? Gülümsüyor mu Atatürk derslerde? Çiçek açıyor mu? Atatürk genç insanların gönlünde çiçek açıyor mu? Bana sorarsanız, Atatürk'ü rahatsız ediyoruz, tedirgin ediyoruz. Onu yaşayışımıza yakışan bir biçimde yorumlama gücümüzün noksanlığından, yaptığımız bir yığın işin haklı kılınmasında onun ardına saklanmaya çalışmamızdan. Atatürk'ü önce devlet tedirgin ediyor. Milli Eği-

tim Politikası. Her kitabın kapağına resmini koyarak. Gerekli gereksiz adını anarak. Aklımıza esen yolda yürüyor, "İzindeyiz Atam" diyoruz. Bir açıdan doğru: Nicedir Atatürk'ü düşünmemek ve yorumlamamak için tatil yapıyoruz.

Atatürk'ü içi geçmiş birkaç emekli general ve profesörün ellerinde bırakmakla ona ihanet etmiş olmuyor muyuz?

Onu sağlıklı bir biçimde yorumlayıp, eleştirmemekle, onu yaşadığımız kapkaççı düzenin bekçisi durumuna getirmekten daha kötü ihanet düşünemiyorum.

Atatürk'ü eleştirenler yok değil. Küfredenleri bir yana bırakalım. Ciddiye alınacak yanı yok küfrün. Onu orduyla, dolayısıyla baskıcı bir yönetim biçimiyle özdeşleştirenler var. Özgürlükleri yok ederek, tartışmayı, düşünmeyi, eleştiriyi öldürerek Atatürk'ü canlı tutamazsınız. Atatürk'ü bu adreste aramaktan yana değilim

Atatürk'ü "tek dişi kalmış", geleneksel değerlerimizi, maneviyatımızı, dini inançlarımızın düşmanı olarak görülen olumsuz anlamda Batıyla özdeşleştiriyorlar. Hz. Muhammet'le Atatürk'ü karşı karşıya getirmenin anlamı nedir? Ben dindar olmayan biriyim. Buna rağmen Atatürk'ü din düşmanı olarak algılamanın tehlikeli bir yanlış olduğunu görüyorum. İlericilik, solculuk adına dinin küçümsenip aşağılanmasına karşıyım. Bu topraklarda yaşayan Anadolu insanının binlerce yıllık kültür tarihine karışmış zenginlikle inançlarını yaşamak isteyen bu toprakların insanına düşman olsun ki? Ben dine inanmayan biri olarak neden dindar insanların düşmanı olayım ki? Bu kültürün, bu tarihin insanıyım, Yurdumu, geçmişimi seviyorum. Kendimi tarihinden sorumlu duyuyorum. Geleceğimden. Bu sorumlulukla düşünüyorum, düşlüyorum. Gönlüm bu yurdun gönlüdür. Bu insanın gönlüdür. Dinsiz insanların da ahlaklı olabileceğini, inançlı olabileceğini anlar benim tarihim. Anlayamazsa gönlüme zulmedilmiş olur. Dini beni yok etmek için kullanan arkadaşlar ezebilir beni, farklı düşüncelerim, düşlerim olduğu için Atatürk adını kullanarak bazı dostlarım baskı uygulayabilir gönlüme.

Tekrar edeyim: Din-Atatürk karşıtlığı yaşadığımız hayatın anlaşılmasına, canlandırılmasına katkıda bulunabilecek bir karşıtlık değildir. Bunun ardında yatan "sahici" karşıtlıkları arayalım. Atatürk Türkiye'sine bu yakışır.

Atatürk adı kullanarak Türk toplumunun değişiminin önlendiği söyleniyor. "Çağdaş yaşamı" korumaya çalışarak, sığ, dar bir yaşam ve insan anlayışının gözetildiği söyleniyor. "Çağdaş Yaşam" ne demekse, bunu yorumlayalım artık. Yaratıcı olmayan, basmakalıp "münazaralardan" kurtaralım kendimizi; geniş, derin, uzun soluklu çalışmalar yapalım. Atatürk, tekrar ediyorum, önce onu korumaya çalışan çapsız insanlar tarafından rahatsız edilmektedir.

Elbette eleştirilebilecek yerleri çoktur, unutmayalım ki Atatürk devrimciydi. Pragmatik düşünceli bir devlet adamıydı. Hayatı içindeydi. Akla ve"koşullara" uygun davranmaya inanırdı. Bize özgün olan bakışı, yaşama biçimini araştırırdı. Taklitçi değildi. Ben Atatürk'ü **gönlümüzü uyandırmaya** çalışan bir kişi olarak yorumluyorum. Gönlümüz ise, tekrar edeyim, en azından dört öğesiyle uyanık kalabilir: 1. Özgürlük, 2. Özgünlük, 3. Özerklik, 4. Özgüllük. Toplumumuzun gönlünün uyanık kalması, bilim ve sanatta, yaşama biçiminde yaratıcı olabilmesi, o toplumda yaşayanların özgürlüğü ile olanaklıdır. Toplumsal, siyasal, ekonomik açıdan bağımsızlığımız (özerklik), yaratıcılığımıza (özgünlük), bize özgü, bize has (4. koşul, özgüllük koşul) bir kültürün oluşması tarih sahnesinde toplumumuzun dirilişini sağlayacaktır.

Atatürk'ü eleştirmek, Atatürkçü olmamak da Atatürkçülüğe aykırı değildir. Ben inanıyorum ki Atatürk, "Ben Atatürkçü değilim" dediğimde beni anlar ve bana kızmazdı.

Gönlü zengin insanların yaşadığı bir kültürün insanlarıyız, sakın ola gönlümüzü yoksullaştırmayalım. Mustafa Kemal'i tedirgin etmekten kaçınalım...

19

Dünyaya Yan Bakma Biçimi Olarak Mizah

Mizahın eğlenceyle, gülmeyle ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğu sanılıyor. Neden böyle bir mizah anlayışına mahkûm olalım ki? Gülmek ve eğlenmek "mecburi" mi mizahta? (Arapça'da mâzaha ya da mazaha gülmek, eğlenmek, şaka yapmak... anlamlarında.) Ciddi bir mizahtan mı söz edeceğimi sanıyorsunuz? Gülmeyen, surat asan, "eğlendirmeyen" kara mizahtan mı?

Dünyaya yan bakmaktan dem vuracağım. Sözlükteki anlamını kötü yazmışlar. Dünyaya yan bakmak, dünyaya kötü gözle ya da beğenmeyerek bakmakmış. Kimin haddine! "Yan bakmak", belli bir bakış tarzını dile getiriyor; bir tavrı, dünya ve gerçeklik önünde bir duruşu anlatıyor. "Var mı bana yan bakan?" sözündeki "yan bakma", "kafa tutma", "karşı çıkma" olarak anlaşabilir. Müthiş bir bakıştır, yan bakış! Atların aklını aldığı için yan bakış at gözlüğüyle yasaklanmıştır. Yan bakışa yan bakarak yazıyorum ben de bu yazıyı. Sözlerdeki yan bakışı değiştirelim diyorum. Yan bakış, bir meydan okuma olarak anlaşılsın; yanlara doğru açılan bir bakış, bir ufuk genişliği özlemiyle yanan bakış. Şaşı bakma belki. Çarpıtarak bakma.

Ortada durmayan bir bakış, orta orta bakmayan, "yana kaykılmış" bakış, "kenar"da olan bakış, azınlık bakışı belki, özenti bakışı değil, tüccar bakışı hiç değil. Herkesin ortalara toplandığı, ortalardan baktırılan dünyada yan bakma işine kalkışmak: Bunda bir mizah saklı.

Her mizah anlayışı yan bakmadan kaynaklanmıyor. Ortadan bakmaların da mizahı var. Her yan bakma da mizah değil. Ben yan-

dan bakılarak yapılabilecek mizahtan söz ediyorum. Bu mizahın bir eğlence ya da gülme içermeyebileceğini söylüyorum.

Çocukluğumda (İstanbul'un Çengelköyü'nde geçmişti bir kısmı) "Allah'ına yan bakmak" diye bir deyim kullanırdık. Sözlüklere geçmiş midir bilmiyorum. "Nasıl bir herif bu İsmail?" diye sorulduğunda, "Boş ver herifi yahu, Allah'ına yan bakıyor' derdik. Allah'ına yan bakıyor olma ne demekti? Tuhaf, çarpık, çarpılmış, uyumsuz, farklı, sıra dışı, yoksul, garip... falan demekti, yanlış anımsamıyorsam. Belki, Allah'ına kötü gözle baktığı için çarpılmış biri için kullanıyordu bu söz. "İnançlarına, inandığı en yüce güce kafa tutuyor demekti? Ama, arabalar için de kullanılıyordu: '52 Desoto, boş ver Allah'ına yan bakıyor!"

Bu sözü değiştirelim biraz: "Gerçeğine yan bakıyor" diyelim. Gerçeği görüyor, ona karşı bir tavrı var, ama bu tavır alışılmışın dışında, alışılmışa meydan okuyor. Kendi "yan bakma" yorumuma yan yan bakıyorum ben şimdi. Her anlamıyla "kötü" buluyorum, beğenmiyorum, rahatsız oluyorum.

Mizahla kesiştikleri yerlerden biri burada: "Rahatsızlıkla", yan bakış bir "rahatsızlığı" dile getirir. Surat asarak değil ama. "Ciddilikle" değil. Bakış değiştirerek. İşte, yan bakış, mizahın can alıcı çekirdeğini ortaya koyuyor: Bakış değişikliği. Bakış kayması. Hani derler ya. "Yan kay da ben oturayım." Yana kayarsanız sıkıştırırlar. Tepenize de çıkabilirler. Ama paylaşmak için yaparsınız bunu. Yan bakışta yana kayma da vardır. Paylaşma. Sıkıntıyı. Mizahta bu vardır. "Havayı dağıtma" vardır. Mizah yan bakınca hava değişir. "Havan batsın!" denmez yan bakıcı mizahçıya, havası olan mizahçı mı olur? Havasızdır yan bakıcı, soluk alamıyordur içinde bulunduğu ortamdan.

Yan bakıcı, yan yan da bakar, göz ucuyla. Orta bakıcılar gibi kaptırıp gitmez kendini. "Süzer" önce. Dünyayı süzmedir, süzme dünyadır bir anlamda mizah. Süzülme değildir. Gerçeğin süzülüp, bakışını yanlıyor. Kim mi? Mizahçı. Oralarda mı? Gördünüz mü? Yan bakmaktan şaşı mı olmuş? Şaşı bakma: Dünyaya. Yolda yürürken çukura düşer mi bu adam? Yürüyüşü de yengeçler gibi yan yan mıdır? Neden öyle olsun ki? Mizah bir felsefedir. Bir düşünce tarzıdır. Bakış tarzıdır felsefe de, yan bakılıp yapılırsa mizah olur. Düşünen mizahı gördünüz mü? Eğlenmeye mi gitmiş, gülmekten ölmüş mü?

Kimse eğlenmeye, gülmeye karşı değil, mizahın amacı o değil. Yan bakıcı mizah ustası diyebilir ki: "Yahu biz bunca yıldır boşuna mı yan baktık durduk dünyaya? Dünyanın maskarası olalım diye mi?" "Şaklabanlık"la mizahı karıştırmayalım. Mizah ciddi iştir derler: Ciddi adam yan bakıyorsa ciddilik tutuculuktur, dar bakışlılıktır, orta bakışlılıktır.

Hani çocuklara öğretirler de gösteri yaptırmaya kalkarlar: "Amcaya küfrediver evladım!" "Amcana bir yan bakıver oğlum" ya da "Yan bakışını göster de teyzeler görsün kızım" diyebilir miyiz? Yan bakış doğuştan öğrenilemez. Bisiklete binmeyi, okuma yazmayı öğrenir gibi de yan bakışı öğrenemezsiniz. "Yan bakışı yaksın, cilvesi yaksın!" Bir şarkı sözü. Bir kanto. Yan bakışa yan bakılmış da öyle söylenmiş. Yan bakma. "Tavlama" aracı değil. Kandırma, gönül çelme. "Yan yan bakıp, aklımı aldı." Kim? Komşunun kızı. Yanlış. "Yan yan baktı, şimdiye dek gerçeğe olan bakışımı değiştirdi, aklımı, kavrayışımı, duygularımı değiştirdi." Doğru.

Neden "yan"la uğraşıyoruz. Yandığımız için mi? Evet, yaşama oyununda yandık. Ebeyiz. Mizah dünyanın ortasında olamaz. Yanlardadır. Yan basmamak için, yan çizmeden, yan gelip yatmadığımız dünyaya yan yan bakmak, gerçekleştirdiğimiz bir eylemdir. Bir eylemdir yan bakmak. Yalnızca eylem öncesi bir tutum, bir tavır, edilgin bir bakış değil. Bir ifadedir, bir anlatma biçimi.

Hep beraber söyleyelim: Yan bakmak eşittir, bir tutum dünyaya karşı takınılmış, artı, kendimizi, kendi başımızı bir anlatma biçimidir, artı, bir eylemdir, dünyayı etkilemeye, değiştirmeye yönelmiş. Peki neden? Yanlamışız dünyaya da ondan. Yani keyfimizce, kafamıza göre yaşamayı seçmişiz dünyada. Yan bakmanın kafa tutuşu, yanlışları tutuşturmak içindir. Yanıt bekler, sorguladığı bakışla gördüğü şeylerden; dünyanın yangısını (iltihabını) bilir, patlatır onu, gerçek diye bize yutturulmaya çalışılırken. Yandaşlarımızın bile farklı, sivri, yan yan bakan yanlarımızı budadığı, budamaya çalıştığı dünyada, yanağımıza indirilmiş tokada karşı yana çekilerek karşı çıkmaktır.

"Yanaşın çocuklar" derler, yanaşmayın, mizah gemisinin Allah'ına yan bakan çıpacıları, gerçeğine yan bakıp yanılgıdan kaçmaya çalışan tayfaları! Yan çıkın hayata. Bir şölen olsun diye hayatınız (Komedi sözü kômos ve dedein sözcüklerinden geliyor, bir yoruma

göre, "şölen türküsü" demek!) komikleşin, komikleştirin, insanları şölenimize katmak için. Ama yan bakmayı unutmayın yine, yabanıl yanınızı, iğretiliğinizi, tersliğinizi. Gerçeğin yanına gidin, gerçek yanınıza gelsin, mizah düşünceniz olsun, mizahla somurtun.

- Şu asık yüzlü adam var ya...
- Hangisi?
- Hani, şu yan bakan.
- Evet, ne olmuş ona?
- Yanıma yaklaşıp tacımı çekti.
- Tacını mı çekti?
- Evet, kraldım ben.
- Mizah buysa, kral sensin, tabii çekip alacak başındaki tacı.
- Mizah insanın ve dünyanın, her tür düşüncenin ipliğini pazara çıkartmaktır.
- Seninki mizah değil, izah oluyor.

Mizahi bak bana. (Mizaha "gülmece" demek bir bakımdan yanlış. "Gülmece" de yan bakma yok. Kesmece var. Kesmece karpuz. Güvence arayışı. Gülmemece de olabilir mizah.) Beni mizahi olarak elle. Düşüncemi elle. İçimi. Mizah bir intikam almaktır. Dünyanın gidişinden. Kafa tutmaktır düzene. Egemenliği bozmaktır. İsyandır ona. Yan bak, bak neler göreceksin. ister gül, ister ağla.

Yan bakma, keyif değil midir? Acı da olsa bir yaşama sevinci değil midir? içinde yaşama sevinci olmayan, dünyaya neden yan baksın ki? Yan bakmak hınzırlıktır. Hınzır adam sevinçli adamdır. Zekidir. Akıllıdır ama rahatsızdır.

Bu yazıyı bir başka dile çevirince ne çok şey yiter! Çünkü benim dilimde yazılmıştır. Benim kültürümde. Mizah kuramları, "nelere güleriz?" kuramları kültür bağımlıdır, psikoloji bağımlıdır.

Özürlü gülmeden yana değilizdir. Bir çiçeğin açısı gibidir mizah. Yan bakışı olan görebilir. Yan burnu olan. Kulakları yanda mıdır? Milyarlarca insanın, kulakları yüzünün tam ortasındadır. Kulakları o yüzden yan sesleri duymazlar. Yan çiçeği görmezler.

Sevgilim bana yan bak. Hah, işte öyle. Bakışındaki Türkiye yanlasın dünyayı. Yan yaşamayı öğrensin. Ortalanmasın. Yan bakışındaki falına bakayım ben de. Yanar döner olmayan ruhundan yankılanan sesi duyayım. Bu ses yansıl (marjinal) insan sesi değildir. Şölen türküsüdür. insanlar ona komik deyip gülüyorlar. Sen gülme,

"ce" desinler, yine gülme. Gülmece'dir çünkü o. Gülme. "Ce"dir. Yan bakma, bütün "ce"leri görür. Gülü alır. Kulağına takar. Düşünceyi, bakışı dolaşır. Dikeniyle kanar.

Yan bakışın yanından bile geçmemiş insanlara uzattığın mizah gülü, bu sayfada hiç solmasın.

20

Okyanus Dibindeki Anarşist Fark Ediş

Ne zaman indiniz? Dibindesiniz okyanusun. Soluk aldığınızı fark ediyorsunuz. Tüpsüz. Hiçbir dalgıç araç gereci olmaksızın. Üstünüzde tonlarca basınç kuvveti. Çevrenizde titreşimlerini duyabildiğiniz canlılar. Deniz kapkara. Yapayalnızsınız. Nasıl indiniz dibe?

Okyanusun dibinde ne arıyorsunuz? Balık değilsiniz. Siz anarşistsiniz. Arıyor, dalıyor, uçuyorsunuz. Diplerden korkmuyorsunuz. Tüm dünyanın ağırlığı, okyanus olarak üstünüzde. Diplere inmenin bedeli bu. Dipte yaşamaya geldiniz. Balık değilsiniz. Balık oldunuz. Dip balığı.

Toprakta kalmadınız. Sürüngendiniz. Toprağı yaşadınız. Dokundu toprak denize. Toprağı *fark ettiniz. Düşündünüz.* Topraktaki devinmeyi, kıpırtıyı sezdiniz. Eylediniz. Kuş oldunuz.

Havada kalmadınız. Kanatlarınız bulutlara değdi. Dünyayı kuşbakışı gördünüz. Göğü fark ettiniz. Yıldızları, özgürlüğü gördünüz. Ufkun bitimsiz açılışını. Uçtunuz. Anarşist uçar. Düşer. Sürünür. Yüzer.

Sürüngendiniz. Balık. Kuş. Siz arayandınız. İnsandınız. Tepesi atandınız. Yaşamayı sevdiğiniz için ona hep isyan ettiniz. İsyanınız size mahsustu. Çünkü anarşist *kendine mahsus* biridir. (Nev'i şahsına münhasır, *sui generis).*

Bir başkasının gözüyle anarşist olunmaz. Bir başkasının yaşantısıyla, yorumuyla, düşüncesiyle, eylemiyle, anarşist olunmaz.

Anarşist, yaşantısını (tecrübesini, "experience"ini) anarşistçe yaşayabilendir. Okyanusun dibini anarşistçe fark edebilen.

Anarşist yaşantı ne demek? Anarşizm, salt politik bir kurum değil. Dünyayı *yaşantılamamızda* kökleri var. Dünyayı görmemizde. İşitmemizde. Ona dokunup tatmamızda. Anarşist duyuşuyla anarşisttir. Yaşantısına karşı tavrında görülür farklılığı. Bu farklılığın ne olduğun elbette söyleyemem. Kendine anarşist dönüşebilme gücü.

Anarşist *daha gerçekliğini fark edişinde* anarşist olmaya başlıyor. Okyanus dibi fark edişi. Sürüngen, balık, kuşa dönüşebilme gücü.

Birincinin içinde, iç dünyasında dolanırken, kendisiyle, tek tek yakınındaki insanlarla ilişkilerinde başlıyor isyan. Gösterici olmayan, belki hiç görünmeyen, alttan alta kaynayan isyan.

İşte bu isyan, algıdan düşünceye taşınıyor. Anarşist başkaldırıyla anarşisttir. Birliktelik yoksa, toplumsal düzen, düzen arayışı eksikse, anarşist eksiktir. Münzeviden anarşist olmaz.

İktidar öncelikle kavranılacak, anarşistçe fark edilecek bir güçtür. Okyanusun dibinden görülecek, araştırılacak. Kuş kanadıyla uçulup bakılacak. Sürünerek tanınacak, çilesi çekilecek.

İktidarın bize sunduğu dünyaya, uçup sürünüp, yüzebildiğimiz için karşı dünyalar koyma olanağımız var. *Dünyaya dünya koyabilme*, kendine mahsus dünyası olan insanların işidir. Anarşist böyle bir insandır.

Kendisini işitip, anlayabilenlerin kulaklarına fısıldayacakları hiçbir zaman bitmeyecektir. Anarşist, yılıp tükenmeyen biridir.